

# z a l i v

Boris Pahor *Trenutek zgodovinske  
odločitve*

Santiago de Compostela *Santiaška  
izjava*

Vlado Kresnik *O alternativah*

Ivana Venier *Lik Edvarda Kocbeka  
v luči dela »Strah in pogum«  
in avtorjevo razmerje do vojne  
ter do človeka nasploh\**

Marija Kostnapfel *Čakanje  
(Iz tisoč in ene noči)*

Filip Fischer *Ferruccio Fölkel in  
njegova Pripoved iz leta 5744*

Jošt Žabkar *Trst v knjigah  
(Sprotne beležke)*

Boris Pahor *Podnebje in njegova  
skrivnost\**

Luka Sienčnik *Kresovi na Koroškem*

Milan Lipovec *Ob peti obletnici smrti  
Rudolfa Vidriha*

Marija Kostnapfel *Nekje je zid  
(Lirika)*

Boris Pahor *Evropska domovina  
(Dnevniški zapiski)*

Kaj pišejo drugi

Dokumenti

Fleši o novih knjigah

Svobodna tribuna

trst - 1987, 1 - 4



# zaliiv

december 1987 - šteiv. 1-4

*revija za književnost in kulturo*

izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti

Rokopisi ostanejo v lasti revije

Registrirana na sodišču v Trstu pod št. 317  
98-102

Uredil:

*Boris Pahor*

Odgovorni urednik:

*Milan Lipovec*

Naslov uredništva:

*Boris Pahor*

Salita Contovello 23 - 34136 Trieste - Trst  
Tel. 422.082

Poštni tekoči račun št. 15750342, Frančiška

Premrl-Pahor

Salita Contovello 23 34-136 Trieste - Trst

Cena posamezne številke

5 0 0 0 l i r

Celoletna naročnina 7000 lir.

Za druge države 8 dolarjev.

Tiskala Tip. Triestina Trieste - Trst  
via Milano 16, tel. 61828

## TRENUTEK ZGODOVINSKE ODLOČITVE

»Za jugoslovansko državo bomo nekaj vredni samo tedaj, ako bomo močni in v vsakem pogledu čim bolj razviti kot Slovenci... Slovenci nismo prišli v novo državo, da bi živeli "pod" temi ali onimi.«

ALBIN PREPELUH  
Avtonomist, 1922. leta

*Odkar sem decembra lani na tem mestu nanizal nekaj misli, ki mi jih je vsiljeval zgodovinski trenutek, je razvoj v matični Sloveniji zadobil usodne razsežnosti. Če nas je namreč poprej zaskrbljala slovenska ekonomsko-gospodarska odvisnost od centra, ki je odločal mimo slovenskih danosti in proti njim, je potem postal aktualen načrt o spremembi zvezne ustave, ki naj bi v novi obliki poudarjala centralistične posege zveznega vodstva. Za nekak predhoden primer teh novih tendenc, ki naj jih uzakoni nova ustava, pa lahko štejemo protiinflacijske ukrepe, ki jih je prav te dni (20. novembra) slovenska republika odklonila.*

*Slovenija se tako ni samo znašla pred vsiljeno obveznostjo, da svojo ekonomijo usmerja po načelih nekih zunaj nje odločilnih faktorjev, marveč hkrati tudi pred nesprijemljivimi nameni, da bi ji bilo jutri z novo ustavo odvzeto samobitno odločanje tudi na drugih področjih, v kulturi, v sodstvu itd. Gre torej za nevarnost takega zasuk, ki bi odločilno načel suvereno ukrepanje slovenskega narodnega osebka, to se pravi zasuk, ki bi slovensko življenjsko raven znižal na raven jugoslovanskih južnih predelov, medtem ko bi centralistično dirigiranje neposredno posegalo na slovenska bistvena področja in tako pripravljalo še bolj naklonjeno ozračje asimilacijskemu procesu.*



Kot sem že omenil na javni tribuni, ki jo je o spremembi ustave organiziralo Društvo slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu 16. marca letos, (1) bi se po mojem slovensko vodstvo prav o priložnosti, ki mu jo nudi akcija za ustavne spremembe, moralo odločiti za suveren korak, ki naj zagotovi samobiten status slovenske republike v jugoslovanski zvezi.

Prav dobro se zavedam, da bo marsikdo sodil o mojem gledanju, da je naivno, predvsem pa utopistično, ker ne jemlje v poštev ne odvisnosti slovenskega partijskega vodstva od vsedržavnega partijskega centra ne reakcij, ki bi jih sprožila zahteva po novem, pogodbeno definiranem položaju slovenske republike v zvezi. Vendar se mi zdi, da če resnost nekega zgodovinskega trenutka terja radikalna dejanja, potem ni utopističen, kdor vidi edino pravo rešitev samo v radikalnem posegu. Partija, ki se ima za revolucionarno, pa bi sploh ne smela imeti ničesar proti korenitim spremembam.

Še posebno bi to moralo veljati v primeru, ko si je neka stranka prevzela nalogo, da sama odloča o usodi nekega naroda. In to je vsekakor slovenski primer. In tega se slovenski komunisti tudi zavedajo. Milan Kučan pravi: »če odgovornosti za usodo slovenskega naroda ne bo v svoj program postavila zveza komunistov, ga bodo druge sile z drugačnih izhodišč z drugačnimi političnimi cilji.« (2) V nasprotju s to zavestjo pa je razvidno, da v praksi pogo-rijo odločitve tudi najvišjih slovenskih organov, kot se je zgodilo ob odločitvi o proti-inflacijskih ukrepih. Do podobnega rezultata pa bo verjetno tudi prišlo, ko bo na vrsti

---

(1) Glej tekst v mojih Dnevniških zapiskih v ti številki revije in tudi natis v brošuri O ustavnih spremembah, ki jo je izdalo Društvo slovenskih pisateljev.

(2) Navajam po Blažičevem spisu o slovenskem narodnem programu Franceta Klopčiča v reviji 2000.

odobritev ustavnih sprememb. Kar pomeni, da kljub dobri volji in dobrim namenom sedanje slovensko vodstvo ne bo storilo ničesar odrešnega za usodo slovenskega naroda, če se ne bo neodložljivo odločilo za samostojno pot.

Pri tem pa je potrebno poudariti, da Milan Kučan, ko govori o postavitvi v program zveze komunistov usodo slovenskega naroda, omenja možnost, da vzamejo to usodo v svoje roke »druge sile z drugačnih izhodišč in z drugačnimi političnimi cilji«. Bolj realističen bi bil, ko bi rekel, da so »druge sile« že dale v svoj program slovensko usodo, ki jo pa mislijo seveda reševati z izoblikovanjem neodvisne Slovenije in z uvedbo zahodnega demokratičnega sistema.

A kakor je gotovo, da bi bila samostojna, s svojimi sosedi politično in ekonomsko povezana Slovenija, najboljša solucija, je, na drugi strani, tako načrtovanje nestvarno. Saj bi se taka vizija morebiti brez velikega tveganja uresničila samo takrat, ko bi v združeni Evropi odmrle države.

Čisto drugačno pa je seveda vprašanje pluralizma.

Kar se tega tiče, je sedanjemu slovenskemu vodstvu sicer jasno, da s samim povzemanjem kritik drugače mislečih v bistvu ničesar ne spremeni, vendar obenem nima moči, da bi drugače mislečim dala možnost, da se izoblikujejo in tako v demokratičnem razvoju postanejo solidarnostni činitelji pri reševanju slovenske usode.

V nekem smislu se zveza komunistov tega zaveda, to je razvidno iz nove taktike, ki skuša najti novo širino za socialistično zvezo in le-ti nekako vrniti podobo prvotne Osvobodilne fronte. Vendar gre za hudo zmoto, če je takšna partijska taktika samo del strategije, ki računa s tem, da mora nekako prebroditi sedanje krize, potem pa bo spet ustoličila svoj politični monopol. Slovenski človek se danes namreč ne zaveda samo zgrešenosti ekonomskih premis, ki so bile po vojski edino zveličavne, marveč se mu je predvsem razodelo — in to tudi laično vzgojeni mladini — da

je v sedanjem družbenem življenju prevladala duhovna revščina, ki jo je rojeval nazorski in politični ekskluzivizem. Od tega spoznanja dalje pa ni poti nazaj, kakorkoli naj ukrepa zveza komunistov. Če si namreč domišlja, da bo proces mladih zavrla, bo s tem dosegla samo še večjo kaotičnost in — prej ali slej — likvidacijo same sebe.

Zato ji preostaja samo koreniti nastop ob podpori drugih političnih subjektov, ki se postopoma konstituirajo ob pglavitnem hotenju, da si slovenska republika zagotovi nujne možnosti za avtonomno načrtovanje svoje prihodnosti.

Seveda, mogoča je tudi drugačna strategija, to se pravi počasno spreminjanje slovenske družbe v bolj civilno obliko, pri tem pa bi se ob nastajanju različnih mnenjskih centrov tudi slovenski komunisti izoblikovali v socialdemokratskem smislu; takó politično posodobljena slovenska republika pa bi v določenem trenutku poudarila svojo samobitnost v razmerju do zveze. A ta načrt postopne spremembe bi bil zgrešen, ker ne bi računal z možnostjo, da slovensko vodstvo doživi udar, kot se je zgodilo s Kavčičem; poleg tega pa bi táko temporiranje ne razčiščalo slovenske pozicije, med prebivalstvom bi se razširjali odklon, nezaupanje in apatizem, medtem ko bi hkrati propadala slovenska ekonomija in z njo slovenska življenjska raven. Predvsem pa bi ljudstvo imelo še dokaz več, da je slovenskim komunistom bolj za ideološki univerzalizem kot za slovensko narodno identiteto; prav tako bi ljudje razločno spoznali, da komunistom, čeprav se zavedajo, kaj čas zabteva od njih, manjka potrební pogum za uveljavitev tiste »odgovornosti«, o kateri govori Milan Kučan.

Gre torej za novo pot, to se pravi: ne samo za ugovarjanje predlaganim spremembam ustave, marveč za odločitev, ki naj ustavno zagotovi konfederativno samobitnost slovenske republike v zvezi. Ta nova slovenska pot

pa bi sčasoma lahko postala prvi premik k postopnemu reševanju tudi drugih jugoslovanskih vprašanj. Zakaj očitno je, da bo prej ali slej moralo priti do nekega konfederiranelega sožitja Srbije in Vojvodine — kar bo Srbiji olajšalo odločitev, da prizna Kosovu republiško identiteto —, prav tako pa tudi Hrvatske in Bosne-Hercegovine. Seveda ne bo do takega razvoja prišlo ne zlahka ne hitro, vendar bo samo dokončna rešitev nacionalnih vprašanj postavila zdravo podlago za solidno jugoslovansko zvezo.

Na novo izoblikovana slovenska ustava in njeno novo razmerje do konfederativnih partnerjev bi pomenila spremembo tudi za slovenske dele, ki živijo zunaj matičnih slovenskih mej. Predvsem bi se okrepila slovenska zavest, ker bi se slovenska republika ne ozirala na beograjsko ozračje, ko bi se zavzemala za slovenski enotni kulturni prostor. Zanimanje Beograda na mednarodni ravni za položaj slovenskih manjšin bi morebiti postal še bolj platoničen, kot je zdaj, a od tega ne bi imeli nobene izgube; hkrati pa bi odpadle potrebe, da se slovenski komunisti v konfederaciji branijo pred napadi, kot se je to zgodilo letos.

Kljub rasističnemu duhu, ki preveva stavek v mladinski beograjski reviji: »Slovenci so narod zase — treba ga je ukiniti«, je pravilna ugotovitev, da smo narod zase. Ukiniti, to je odpraviti pa je seveda potrebno — namesto slovenskega naroda — njegovo nenaravno odvisnost od drugih na podlagi utopistične anacionalne proletarsko-razredne solidarnosti.

Novi slovenski status, kot ga vidim jaz, bi zato končno zadostil zahtevi po samobitnem slovenskem odločanju; saj bi bili ljudje poklicani, da svojo istovetnost pluralistično legalizirajo in tako odpravijo dosedanje marksistično-revolucionarno ukrepanje v imenu naroda; s tem pa bi prišlo tudi do neposrednega razmerja Slovenije do mednarodnih sporazumov, ki se je tičejo.

*V tem smislu je slovenska usoda danes na prelomnici, vprašanje vodstva pa je, kako bo odgovorilo na to, kar narodna skupnost od njega pričakuje. Neizpodbitno je namreč, da je slovenska identiteta dosegla tako stopnjo samozavedanja, da de facto pogojuje in nadzoruje početje vodstva, ki se zato, v odločitvah, ki jih terja slovenska usoda, ne bo moglo uveljaviti na svojo roko, marveč samo v tesnem sodelovanju z občestvom, do katerega je odgovorno.*

## **Pripis.**

Ko sem se pripravljaj, da uvodnik pošljem stavcu, je v sobotni prilogi *Dela* (21. novembra) Sociološko društvo Slovenije na strani, posvečeni mnenjem o ustavnih spremembah, objavilo svoje stališče, ki je kar precej sorodno mojemu. Ker za obširno navajanje ni časa ne prostora, naj povzamem samo poglavitne točke, ki so krepko natisnjene.

**»Večina slovenske javnosti zahteva neposredno odločanje vseh ljudi o končnih predlogih ustavnih sprememb z referendumom v Sloveniji«.**

(Beseda o referendumu, čeprav v drugačni zvezi, je bila izrečena tudi v mojem posegu v Cankarjevem domu marca mesca.)

**» ... večinsko slovensko javno mnenje želi ustavnih sprememb v diametralno nasprotni smeri od tiste, ki jo je začrtal uradno predlagani osnutek, ali pa v smereh, ki jih osnutek le previdno in nezadostno nakazuje oziroma se jim povsem izogne.«**

*Usmeritev slovenske javnosti:* za več samostojnosti narodov republik; za več ekonomske samostojnosti republik; za lastniško sprostitev kmetijstva; za več pobude zasebnemu drobnemu gospodarstvu; za legitimnost stavke; za neposredne volitve z več kandidati; za legitimnost in



samostojnost družbenih gibanj in pobud občanov; za odpor proti vojaškemu načinu reševanja družbenih problemov, soglasje s civilnim služenjem vojaškega roka; za politični pluralizem.

»Zato tudi ne zadostuje, da dostojanstveno zavrremo predlagani osnutek ustavnih dopolnil, ki po naši oceni vodi v še večji centralizem, unitarizem in etatizem, kakršen je na delu, čeprav v precejšnji meri nelegalno in neformalno, že sedaj. Prav tako nujno je, da sočasno oblikujemo tak osnutek ustavnega razvoja Slovenije, ki bo izdelan po meri naroda, ki naj mu da pravno konstitucijo.

**Morda taka ustava ne bo ustrezala drugim narodom, združenim v zvezno državo. Vendar morebitnega nesoglasja ne more rešiti niti nobeno preglasovanje niti partijska disciplina, niti kompromis, ki ne bi nikogar zadovoljil, niti veto oziroma blokada nadaljnega ustavnega razvoja s strani ene republike, na primer Slovenije.**

Neusklajenost na zvezni ravni bi morala biti izziv za deregulacijo tistih ustavnih vprašanj, pri katerih ni mogoče doseči soglasja. Tako bi se odprle nove možnosti za neoviran in samostojen razvoj vseh narodov in za take njihove vzajemne vezi, ki bi jim glede na njihovo socialno strukturo in kulturo najbolj ustrezale. Naš cilj naj bi bila torej čim krajša zvezna ustava, korenita dekonstitucionalizacija in deregulacija na zvezni ravni. Po drugi strani pa težimo za ustavo slovenske republike, ki bo rezultat demokratičnega soglasja slovenskega naroda.«

Ta poseg slovenskih sociologov je izrednega pomena ne samo zavoljo svoje vsebine, marveč predvsem zato, ker je le-ta doslej najbolj jasno in čisto formulirana.

Lahko bi človek pripomnil, da je pri tem odveč sklicevanje na Speransa, ki zahteva vpliv »ljudskih množic na politiko« in obsoja tiste, »ki iz strahu pred demokratičnimi težnjami ljudskih množic mešetarijo z nosilci centralizma,

etatizma in unitarizma«; saj so bili ti stavki zapisani »v drugačnih zgodovinskih okoliščinah«. Vendar je ob odprtju slovenskega knjižnega sejma — torej v »današnjih okoliščinah« — Milan Kučan poudaril (*Delo*, 18.11.1987), da je »narodno vprašanje bilo in ostaja sestavni del boja za socialistično demokracijo, za odločilno besedo ljudskih množic na politiko«. In če je torej tako, potem sedanje slovensko vodstvo nima druge variante, kot da se podvrže volji slovenskih ljudi in skupaj z njimi izoblikuje tak status za slovensko republiko, da bo le-ta suvereno odločujoči osebek v jugoslovanski zvezi.

*»To seveda pomeni, da bi bilo treba sedanje hipertrofirane pristojnosti federacije anulirati in ustvariti morda ustrezno konfederacijski okvir, če bi se zanj uspeli dogovoriti. Skupno konfederacijsko telo, ki ne bi smelo biti parlament z zakonodajno oblastjo, bi imelo zgolj koordinativno nalogo — šlo bi za popolnoma prostovoljno dogovarjanje narodov in narodnosti.«*

*Jože Pučnik*

*Nova revija št. 63-64*

## SANTIAŠKA IZJAVA

Sprejeta je bila na srečanju  
predstavnikov manjšinskih kultur  
v Santiagu de Compostela 26.9.1987

*Do uresničitve Rimskega sporazuma naj bi prišlo 1992. leta: to se pravi jutri.*

*Vendar lahko natanko ugotovimo, da so se tako države, ki so bile njegove podpisnice, kakor tiste, ki so se kasneje pridružile, na sporazum pripravile samo verbalno. Skupaj so doživljale le zmeraj nove poskuse prilagojevanja nikoli odpravljenih konkurenc med »nacionalnimi« ekonomijami. Nikakor ni mogoče dojeti, kako naj danes menjajo proceduro in iznajdejo nove možnosti solidarnostnih vezi.*

*Države niso bile sposobne preprečiti, da bi se ne pojavljale neskladnosti, ki so opustošile posebnosti celih dežel. Medtem ko je namreč nastajala neprožna in neučinkovita evropska birokracija, je konkurenci med pridelovalci žitaric, mesa in drugih sredozemskih pridelkov, uspelo samo še poglobiti razločke med uspešnimi in neurejenimi kmetijskimi področji. Z nepotrebnimi posegi je bila uničena industrijska Evropa, za katero sta bila življenjskega pomena premog in jeklo, v zameno pa ni bil predložen noben alternativen načrt. V zadnjem četrtletju so se izpraznili podeželski kraji, industrijska brezposelnost pa je postala nor fenomen.*

*To pomeni, da so se sile, ki so bile pobudnice zmeraj nove razširitve kapitalističnega sistema produkcije in izmenjave, spet uveljavile v Evropi, na novo so organizirale njen prostor in premestile prebivalce, ne da bi upoštevale državne meje, ki pa so kljub temu ostale nedotaknjene. Kako naj si zdaj človek predstavlja, da ne bodo že tako preizkušene države v jutrišnji evropski super-državi doživele še nove hujše preizkušnje?*

*Pripravo evropske prihodnosti pa številne države bremenijo še s posledicami sedanjih težkih odločitev, ki*

doslej niso doživele neke skupne razprave: tako je z izbiro uporabe atomske energije, za katero so se odločili v 50. letih in ki je zdaj postala skrajno nevarna tako za naravno človeško okolje kot tudi za ljudi, medtem ko je bila odgovornost o smrti in življenju prepozno prenešana na višjo raven.

Z izjemo neizrazitih humanističnih izjav ni bilo Evropejcem predloženo ničesar, kar bi bistveno pripomoglo k spremembi razmerij med skupnostmi. Številne države so na tem, da uveljavijo v Evropi svoj lastni šovinizem in svojo imperialistično oholost, rasistične ostanke namreč njihovega starega kolonialističnega poklica.

Lotile pa se bodo sprostitev mej tako, da bodo nadaljevale s tistim centralizmom, ki je dolgo tlačil razne jezikovne in kulturne identitete, medtem ko je hkrati uničeval socioekonomske regionalne posebnosti. Tako nimamo ustave, ki bi določala pravice jezikov, ki jih ljudje v Evropi v resnici govorijo in pišejo. Manjšine bodo ostale manjšine in, kar je še huje, združena celina bo podedovala boje med sestavnimi članicami (v Baskiji in v Ulstru) in številne hude krizne situacije (kot v Južnem Tirolu itd.)

A uresničitev evropskega načrta je še pred veliko hujšimi težavami. Evropa namreč, ki se je tako leno odločila za združitev, ni več tista izza 50. let. Njen človeški sestav je spremenjen. Ves njen osrednje-zahodni del je uvozil iz Tretjega sveta potrebno delavno moč. Evropa je postala med-etnična: maghrebska, afričanska, azijska celina. Ekonomsko pa ne more avtonomno odločati. Odvisna je od izbir, ki nastajajo na dveh obalah Tihega oceana. 25 let je živela med gospodstvom ameriškega in rastočega japonskega kapitala. Počasi se je spremenila v povprečno provinco, ki sprejema ukaze z drugega konca sveta.

Nadvse verjetno je, da bo v prihodnjih dvajsetih letih uničenje celih področij evropskega ekonomskega potenciala, tudi tistega uresničenega pred kratkim, kakor tudi obsodba celih regij — odkupnina, ki jo bo treba plačati, a ne za uveljavitev nad-državnih teritorijev ali pa dežel, marveč samo nekaterih krajev, kjer se bodo, za voljo izbire napredne tehnologije, usposobili za pogaja-

nje s to ali ono velesilo.

Menimo, da mora ob tako zelo verjetni prihodnosti novo alternativno mišljenje spremljati uresničitev evropske združitve. Naloga Evropejcev je, da se ob potrditvi stvarnih različnosti, ki izhajajo iz njihovih kulturnih specifičnosti, ter demokratsko združeni v bratski izmenjavi mnenj, zavedajo svojih odgovornosti. Državam ne moremo več zaupati. Preveč jih obremenjujejo napake, zlodejstva in nesposobnosti, ki so uspevale pod plaščem tiranije. Nove družbe ni mogoče ustvariti z izrabljenimi avtoritarnimi pomagali.

Obračamo se na evropsko ljudstvo, ki se rojeva, in na resnične družbene subjekte, ki ga sestavljajo, da se zavzamejo za vzajemno združitev, ki naj se izoblikuje v Evropsko skupščino živih sil vseh dežel.

To številko revije posvečamo spominu znanstvenika prof. Frana Dominka, uglednega in ponosnega primorskega človeka ter zvestega prijatelja Zaliva v vseh letih njegovega izhajanja, še posebno pa v časih, ko je bila revija stičišče konvergentnih odklonov in napadov.

## O ALTERNATIVAH

Končnica dvajsetega stoletja se determinirano oblikuje v krizno obdobje socializma. Ekonomski, tehnični, kulturni, socialni in drugi komparativi križem po svetu izkazujejo, da so vsi socialistični populacijski sistemi v naraščajočem deficitu. Podpovprečna rast njihove tehnologije jim je konkretni manjek; osvobajanje industrijskega »tlačana« gre v smeri oblikovanja svetovno splošenega, nevrotiziranega konzumenta, tako kot v nesocialističnem svetu. Razvoj je dokaj nekonformističen s socialrevolucionarnimi vizijami in napovedmi.

Marksizem, z njim leninizem in ostali -izmi istega »dokončnega« strukturalnega žanra doživljajo — po obrokih — s takšnim (ne)razvojem demanti.

Komunistična stranka Jugoslavije temelji na marksizmu.

Marksizem *ni izključna*, neizpodbitno nujna platforma socializma. Marksizem je v prapočelu bil *eden od* prevratnih utripov znotraj zgodnjeindustrijskega socialnega panoptikuma, bil je torej alternativa.

Kako je mogel prav marksizem prerasti v oficialno, totalitarizirajočo monodoktrino? Introniziral ga je socialni apologet-ilegalec-robijaš-borec, nato ga je monokultiviral človek-oblast. Odkod potlej sodobni demantiji marksizma? Naj prihajajo iz vrst (bivših) apologetov ali ne, negacija prvin marksizma napaja predvsem njegov lastni produkt »osvobojeni državljan«; tisti pretežno apolitični filigran »družbe v razvoju«; taisti antidoktrinarski poosebljeni privatni interes, ki je vselej na razpolago slehernemu in povsod, koder more podtakniti ali pritakniti svojo potrošniško prisotnost. Skratka, negacija marksizma se spočne ob sodobnem konzumentu.

V ospredje sodobne socialne dinamike stopa torej človek, takšen kot je. Človek, ki povzema vodenjske forme »v izogib« indoktrinacije; razredno zastavljeni,

ideologizirani kalup ga vedno manj ali sploh nič več ne zavezuje, marksizem *mu ni več kos*. Človek torej, ki se »osvobaja« vseh izvenosebnih predsodkov, osnovno merilo mu je konzumentski obstoj sredi katerega koli socialnega konteksta.

Nedoktrinarni socialni kontekst — tu se začne razmišljanje o alternativah. Marksizem naj bo kajpak samo alternativa, tudi danes.

1.

Alternativa je učinek bio-psihogene prirode.

Dojemanje-misel-presoja-ukrep, takšen je nasploh zaporedni slog umstvene prisotnosti v času in prostoru. Zaporedje te vrste je nekaj edinstvenega znotraj velikankega krogotoka Kreativnosti in krasi biološki vrh planeta, namreč človeka. Raz-um, nad-um, vele-um, skratka umstvenost, ki ni le okras, temveč tudi latentni ali eksplozivni trenutek pragmatizma, umstveno zaporedje se lahko izteče v učinek. Bodi psihogeno zaporedje kakršno koli že, ono se izvrednoti individualno ali/in socialno snovno, čustveno, moralno, a tako da učinek ostaja v odsvitu vrednot njegovega producenta. Umstvenost torej in pragmatični učinek — nič podobnega na planetu. V tej povezavi tiči tudi sublimacija vseh нравstvenih doživetij: svobodnost. Pravzaprav svobodomnost, svobodomiselnost.

V povzetku bi se torej moglo reči: dojemanje-misel-presoja-ukrep pripeljejo do razpotij presoj v takšno ali drugačno ukrepanje in tedaj se biološka krona planeta-človek svobodno odloči: v umstvenem razpotju sem ali tja, tako ali drugače. Umstveno zaporedje in ukrepanje je *p r i r o d n a s v o b o š č i n a*. *Možnost svobodnega odločanja* med (vsaj) dvema inačicama — to je *alternativa*.

Alternative so vsebinsko, številčno in po obsegu brezkončne. Celotni bioeksistenčni status človeka, status kot rezultanta psihomaterialnih, psihosocialnih in bioloških odnosov (MISLEJ) je od pamtiveka sèm alternativno opredeljen. Alternative se porajajo v dnevni praksi in v epohalni prostornini, v bivanju posameznika in v

zaledju družbe. Iz efemernosti se lahko pno v podnebje družbene zgodovine. Etične razlike med »čutom časti in predrznostjo«, med »občutkom sramote in nesramnostjo«, med »zvestobo in prevaro« — evo primer bojevitega alternativizma, ki je prišel v zgodovino; CICERO contra Catilinam, alternative so retorično-zgodovinsko jasne, a ko prirejene tudi za naše dni.

Socialna klima raznih zgodovinskih obdobj različno stimulira alternativno nadarjenost človeka. Pod pariško giljotino so alternative kopnele, v sovjetskem Oktobru tudi. Revolucije si lastijo ornat političnega brez-alternativnega monizma, ornat se institucionalizira v nasilje nad sproščenostjo alternativ. Monistično krojeni svet ostaja tudi neprodušno betežen, gluha, za razliko od drugorodnega sveta, koder družbe v alternativni poplavi dihajo, pesnikujejo, delujejo; goljufajo, sodijo; se ljubijo. Se pobijajo. Ubijajo. Drastičen primer: Hanns Martin Schleyer, umolknil je oktobra 1977. Ugrabili so ga, zmrcvarili, ubili. Triumf terorizma. V razhajkano sredino alternativnih poplav je klical »nazaj k moralnoteološkim alternativam!«. Klic, ki je bil nekaterim odveč. Individualni terorizem — to je vse, kar je ostalo od tehnike socialnih revolucij (?). Revolucije niso mogle odpraviti socialnih alternativ, zdaj teroristi pobijajo alternativiste. Ubijalski passe-partout, na ulici iz zasede, na ladji, v zrakoplovu; ali pa psihiatrično-farmakološko uničevanje umstvenikov; ali družbeni umor, Solženicin, Saharov, Ščaranski, same vzporednice zmrcvarjenjemu truplu Schleyerja, prepuščenega alternativam sveta, stlačenega v prtljažnik avtomobila nekje v zakotni uličici alzaškega mesta. Zares, junaštva svoje vrste. Potuhnjeno se štulijo v svet, kjer se v vrednote alternativ vriva tehnika, mehanika, kibernetika. Denaturacije prostora in njegovega razduhovljenega programa postajajo kulise obdobja, kjer se vse uporneje ponuja alternativa »možgani-ki-mehanično-uradujejo« v sotočju s »kompjuter-ki-proizvaja-ekvivalent-misli«. Človekova osebnost, njegove prirodne svoboščine imajo v svitu mehanističnih novel »alternativizma« dvomljivo bodočnost (BLAŽIČ).



## 2.

Alternative so *tipsko* doživetje človeka. Človek do-  
jema dinamiko okolja bogato alternativno, v to smer  
ga kvalificira sposobnost *snovanja*.

Snovati ni istovetno z delati. Delo je antropoidna  
psihofizika kratkometražnih presoj-gibov-ukrepov. Sno-  
vanje je več. Je dejavnost, v kateri tiči predočba cilja-  
koristnosti-rizika. Antropološko snovanje vsebuje dimen-  
zijo več od antropoidnega dela, namreč zametek načrto-  
vanja. Dimenzija, ki *realizira človeka*. Antropoidno in-  
trovertirana opisnost nekih sholastikov poskuša upodab-  
ljati človeka takole: »... razlike človeške in živalske du-  
ševnosti ... so zgolj gradualne in nikakor ne principialne«  
(DARWIN), kajti »... iz količine instinktov refleksi, iz  
množitve in usklajevanja refleksov inteligenca« (SPEN-  
CER, pri Darwinu) in s tem menijo, da je obelodanjen  
»... dokaz, da je vsa današnja organska природа ... tudi  
človek — produkt razvojnega procesa« (ENGELS, glej  
na pr. Zgodovino VKP/b, Cankarjeva Založba 1946).  
Darvinistično geslo evolutivne hoje skozi neštevilna nad-  
stropja biosa izpoveduje dokaj poenostavljeno verovanje  
v kvantitativno izgrajevanje nevro-psihološkega delova-  
nja človeka, vero v njegov kvantitativno pogojeni nastanek  
iz sukcesivnega kopičenja subhumanega biosa in  
krasi dialektični materializem (»prehod količine v ka-  
kovost«).

V strokovno kompetentni današnjosti in njenih dej-  
stvih izzveneva problem bioloških realizacij drugače,  
brez gesel in verovanj. Funkcionalno relevantne struk-  
ture znotraj kompleksnosti biosa so praviloma prisotne  
v znatnem količinskem presežku, več kot za fiziološko  
eksistenco potrebno. Preobilje, »redundanca«. Pri člo-  
veku se na primer genetski vzorci radujejo redundance  
do stotisoč k o p i j istega segmenta (BRITTEN, KOH-  
NE). Tudi dvanajst milijard živčnih celic človeka —  
razkošje redundance, razsipnost programa Kreacije. O-  
bilje in v njem *rezervoar* za neštevilne dopolnilne, na-  
domestne, prilagojevalne, dodatne in nove funkcije.  
Funkcionalnost teče po pravilu »angažirati delček struk-  
tur, angažman razviti ali opustiti, nato angažirati novo

garnituro iz rezerve struktur — in še vedno ostane izdaten višek«. Tudi v biološki starosti 700 let bi ga bojdal človek ne znal »potrošiti« na fiziološki način. Bios-človek je *zakoličeni* program z rezervo struktur. V tem znamenju leži »prilagodljivost« človeka na geosocialna okolja in na tisočletne epohe, tako za antropološko predverje v džungli kot za baročno polikanost in za kozmonavtsko civilizacijo. In če bi slučajno človek moral kdajkoli za vselej (v begu pred lastnoročno zasnovano zemeljsko katastrofo) v plovni bazen izvenplanetarne fizikalnosti, bo tam uspel le tedaj in zato, ker je on že v antropoidni sredini pragozda bil taisti antropološki razkošni program.

Na redundantni podlagi se realizirajo tudi individualne variante. Človeški bios pač ni uniforma. *Individualizem* je *najbolj naravna* humana lastnost in vse izpeljanke humane narave (lastnost snovanja) so mu individualne odlike. Spekter humane individualnosti, grajen na redundanci genetsko-organskih struktur humanega tipa *nima* »predhumanega« *precedensa*, tako emancipirana pojavnost je človek. Antropoidni preskok v antropološko genetsko-organsko redundanco je prostorninsko-topografsko in časovno docela nemogoč, antropoidno delo ni darvinistično-dialektična pred-alternativa antropološkemu snovanju. Antropolog-genetik ENGEL (ne Engels!) formulira ta specifični psihoumani aspekt izrecno in naravnost kot izključno človeško »sposobnost kulture ... človek pač ne more biti izključni produkt biološke evolucije«. Tudi svojevrstnost v ustroju človekovih možganov (obstoj tipsko humanih centrov) brez vzporedja v antropoidnem biosu (RENSCH) kvalificira človeka v bitje brez planetarne konkurence.

Bioevolutivna neodvisnost človekovega porekla je poglavje biometrije. A iz nje izhajajo vrednote *humanizma*: človekova individualnost, individualne alternative snovanja.

### 3.

Bio-psihogeno vznikanje alternativ ni slučajna epizodičnost.

Delo in snovanje, oboje je *motivirano*, delo v okviru nagona samoohrane, snovanje kot formula bioeksistence humanega individuuma. Imeti sredstva za samoohranu, oziroma sredstva, ki zagotavljajo bioeksistenco. Imeti, torej *imetje*. Najprirodnejši motiv slehernega dela in snovanja se v prenešenem smislu glasi *i m e t j e*.

Naturalistični motiv imetje je vežbališče alternativ, je najtvornejši vzpodbudnik snujočega človeka. Na njem se troši znatni del redundančnega biokapitala.

Motiv imetje se je skozi socialna obdobja spremenjal, od »zalogaj-zaloga« preko »zemlja-posest« do »kapital«. Samo s svojo, humanc varianto motiv-imetje je mogel človek povzeti gospodovalno vlogo na planetu. Za to pot je potrebovalo okroglo 250 ljudskih generacij kakih desetisoč let (HUXLEY); tisočletja *svobodne alternativne hoje* pod simbolom: prirodne svoboščine motiv-imetje.

Tisočletja ne odločajo biološko, ona delujejo socio-geno. Motiv-imetje je prav v tej smeri najintenzivnejši vzpodbudnik ljudskih alternativ. Iz prvenstvene prirodne pravice človeka se je dooblikoval v *lastnino*. Lastninska pravica-kapital-proizvajalna sredstva itd. — — dinamične kategorije, ob katerih so se nezadržno razraščale socialne alternative (pridobivanja-menjave-prodaje-preprodaje-dedovanja itd.), v glavnem so se diferencirale v dvoje alternativnih določb: »privatna« in »ne-privatna« lastnina. Privatna lastnina bi bila izpeljanka prvenske prirodne pravice, denimo tedaj *primarna lastninska pravica*. V družbi mnogih primarnih lastnikov naj zakonske norme urejajo *koeksistenco* lastništev. »Svoboda in lastnina sta eksistenčno medsebojno pogojeni«, na tej postavki bodi grajen socialni model, ker zagotavlja osnovno človekovo svoboščino in preprečuje izrojevanje v socialne konfrontacije; tako SCHLEYER.

Ne-privatno lastništvo obstaja deklarativno pod raznimi označbami (kolektivno, državno, socialistično itd.) in naj predvsem demantira primarno lastnino (eventualno s predhodnim aktom ekspropriacije). Substanca »lastnina« seveda obstaja, a pod drugačnim legaliziranim nazivom lastniške pravice (razne forme upravljanja in podobno); *sekundarna* lastniška oblika torej. Kot so-

cialni model naj korigira situacije izkoriščanja-prisvajanja viška vrednosti itd.

Primarna in sekundarna lastninska pravica sta socialna modela, sta alternativni, sta vsebinski eklogi dveh nasprotnih družbenopolitičnih sistemov. Tako forsirana alternativna predočba pa bržčas ne dohaja povsem dejanskega razvoja družbenih realnosti in psihosocialnih atributov. Industrijska civilizacija, ki botruje enemu in drugemu lastninskemu modelu, je družbo povsod kapitalno preustrojila brez ozira na uradno ideološko etiketo. Tehnologija vsega in povsod, od zemlje preko ročne delavnice in fabrike do predavateljskega pulta. Sleherni tehnološki proces sili v diferenciacijo *strokovnega impulza* in *upravne dikcije* in tehničnega *izvajanja*, izoblikuje torej management-administracijo-tehnično bazo. Takšen je zakoniti razvoj povsod, koder tehnoproces zares funkcionira. Tudi »antropološko snovanje«, ta imanentno prisotna oblika humane species, se tedaj razslojuje in dobiva nove vsebinske lastnosti. Managerska vodstvena misel ni identična z administrativnim normiranjem in oboje se razlikuje od delovanja baze. Posadka tehnološkega obrata se od vrha do tal v tej metamorfozi ustrezno členi na *interesne skupine*. Ideološke nalepnice ne modificirajo strukture moderne tehnoprodukcije, ki je povsod ustvarila direktorje, upravnike, sekretarje, računovodje in delojemalce-delavce, tako v »kapitalizmu« kot v »socializmu«; ustvarila jih je konsekventno, prisodila njim specifične mentalitete ter vsadila v tehno-podjetje r a z n e interese: akumulirati kapital, ustvarjati dobiček, skrbeti za investicije, biti konkurenčen navzven, krojiti delovni čas in — seveda — ustvarjati osebni dohodek. Interesi se levijo znotraj tehnoprocasa v alternative; čim več akumulacije in investicij, forsirati delo v kvalitetni ekstra-napor — — — in v drugo smer delujoči čim veji dohodek, z najmanj časovne »obremenitve«, ob najmanjšem možnem vlaganju elementov rizika. Alternative dosledno preraščajo v *socialne silnice*; tehnološki prestiž tehnopodjetja in tržna prodornost z določeno mero rizika niso istosmerni z željo po čim večjem osebni dohodku, prvinski psiholastični motiv imetje se oblikuje v socialna merila.

In to brez izjeme povsod, kjer pozira moderna tehnocivilizacija, alternative na bazi imetje-kapital-divergentni interesi dominirajo sodobno družbo brez pardona.

Socialne alternative na podlagi obratne tehnostrukture so tem kontrastnejše, čim večja je *aglomeracija delovne sile* (velepodjetja, trusti, koncerni), bledijo pa in se približujejo vzorcu primarnega lastništva v majhnih delovnih obratih. Poraja se dodatni antagonizem »vele-« in »mini-«. *Velikani* koncentrirajo sicer kapitalno premoč, a danes postajajo leglo »lastniške nepopolnosti«, z aglomeracijo delujočih se statistično nujno množe alternativni interesi. Odtod konflikti, socialno težje konfrontacije, nastajanje manipulacijskih klik in potlej manipulacije z delom, z delujočimi, s položaji, z dosežki dela. Manipulanti praviloma vselej izmanipulirajo nadoblast tehnične (pod)povprečnosti nad podjetjem (KRESNIK). *Majhni obrati* so kapitalno konkurenčno nepomembni, a v lastniški dilemi praviloma preprostejši, jasnejši, tehnoproces je zato individualno kreativnejši. Ni zato slučaj, da se v tej »alternativi vele- in mini-« premoč velikih usmerja monopolistično nad majhne, kreativnejše obrate (skoraj praviloma v škodo spontane kreativnosti).

Imanentni motor današnjosti so potemtakem alternative na podlagi psihoprvine motiv-imetje, one diferencirajo družbo, so *sociogene*. V tej smeri so tudi ustvarjalne in ostajajo kreativne, vse dokler navdihujejo družbo in v se njene sloje z motivacijo imetja in njegovih metamorfoz. Ob prehodu k manipulacijam, ki ukinjajo alternativni navdih (z »razrednim« pritiskom, z managerskim diktatom, z monopolizacijo tehnologije itd.) pa tehnocivilizacija stagnira, degenerira.

#### 4.

Konstruktivnost socialnih in sociogenih alternativ je možna le v pogojih *konkordance* socialnih faktorjev.

Humani motiv snovati-imetri je dosledno pričujoč v vseh družbah sveta. V liberalnih akterjih in v strogih socialnih ideologih. V plemenitih mojstrih eksistenčne tehnike in v zaletavih vsiljivcih na življenjskih odrih. V kultu osebnosti, v tem slabo maskiranem poudarku

sekundarnega lastništva. *Socialni programi* vsi po vrsti, oni ideologizirani in tisti neidealizirani so *formule lastninskih odnosov*. Zapadne industrijske družbe legitimirajo sleherne nosilce tehnokapitalne realizacije za lastnike. Akcionarji, managerji — ozko odmerjena alternativa privilegirancev. *Socialna demokracija* poskuša znotraj tehnopodjetja, v sklopu alternativ management-administracija-baza ojačiti sloj delujočih: soodločanje (Mitbestimmung)!, to pomeni kontrola nad dobičkom v roke delojemalcev!, a »produktivni« kapital bodi »nacionaliziran«!; vse »ostalo« (se pravi stanovanjske, osebne nepremičnine in konzumentski drobiž) pa lahko ostane privatna lastnina. Socialdemokratski program poskuša preusmerjati lastninske alternative, vendar ne povsem v škodo delodajalske alternative podjetja. Model, ki na neki način funkcionira.

*Samoupravni program* izhaja iz pogojev sekundarnega lastništva. Osvobaja naj alternative snovanja vsakršnih spon »lastniške« *manipulacije* v kateri koli smeri, iz managerskega vodstva navzdol v tehnobazo, iz administracije v smeri birokratizacije; kroti naj iz delovne baze izhajajoče sunke »razrednega« egocentrizma. Njegovo geslo: *osvoboditev dela v vseh alternativnih pozicijah*. V geslu je izpisan poziv h *konkordanci* vodstvo-administracija-tehnoproces znotraj delovnega obrata, in to je realni program samoupravljanja. Samo to in nič drugega.

Kvalificirano zasedanje pozicij v delovnem obratu, respektiranje delovnih in organizacijskih kompetenc brez individualnih, skupinskih ali političnih prestižnostnih interakcij, to je osnova *konkordance*, *katera »osvobaja delo«*.

Konkordanca socialnih alternativ nasploh je klasična *preskusna točka socializma*. LASSALLE dosledno, s patosom kulturnega socialista dopoveduje sprtemu svetu, da je respektiranje »dejanskih odnosov moči« v družbi, torej respektiranje socialnih alternativ nujnost in ustavna listina jih mora spoštovati, takšne kot so. Poziv h konkordanci. Enkratni labodji spev kapitulantskega socialdemokrata, porojen v pruski stvarnosti devet-

najstega stoletja? Nikakor ne. Komunist BERLINGUER sledi Lassallu v naši sodobnosti. Produktivne sile znanstveno-tehnične revolucije so zanj *alternative* in k njim se mora usmerjati prisotnost komunistov s »*strategijo reform*«, s strukturalnimi spremembami gospodarstva je treba doseči »premik v odnosu moči med razredi«. Stranka komunistov bodi *integrirajoči* del širokih obsegov.

Konkordanca, konkordanca. Daleč od sovjetskega Oktobra. V konkordančni strategiji reform ni pobijanja cesarske rodbine in kulakov, ni maoističnega nagonskega atavizma »smrdljivec-posestnik-intelektualec«. Da-chauski proces? Ob berlinguerski konkordanci docela nemogoč.

Humanizem je substanca konkordanc, ne pa idolatrijska deklaracija.

## 5.

*Psihonagonski impulzi* deformirajo alternative v nasprotja.

Alternative so doživetje osebnega značaja. Izhajajo iz individualnosti, skupinske realizacije so sekundarne. Integrirajoča strategija reform berlinguerske stranke na primer je predvsem izraz individualne psihokulture, osebni stil Berlinguerja je prerasel v programska stališča italijanske komunistične stranke. Brez kulta osebnosti.

Raznovrstni »revolucionarji«, teroristi, atentatorji, skratka socialmilitanti vseh zvrst negirajo pomembnost konkordance socialnih alternativ. Iz alternativ je treba — po njihovem mnenju — *izzvati* nasprotja in jih pokončati. Militantizmu te subkulturne sorte se približuje legitimno nasilje nad intelektualno sfero družbe (koder v prirodi sproščeni bohoti alternative v nedogled), na primer pregoni pod formulacijo »verbalnih deliktov«, nadalje vsakršni legalizirani ali anonimno institucionalizirani mehanizmi kontroliranja individualnega ali skupinskega mišljenja ter manipulacija s »privatno sfero« človeka. V socialmilitantizmu ter v legitimnem anti-intelektualnem nasilju tiči nov motiv, motiv *snovati*

*izzvati-potolči*, motiv je neprirodno skonstruiran. V njem ždi sila nagona, nagon samodopadljive brezobzirnosti, agresivnosti. V revolucijah velja itak skrajna agresivnost, a porevolucionarno obdobje bi naj čimprej agresivnost nadomestilo s konkordanco vseh socialnih faktorjev. Videti je, da je konkordanca izredni napor psiho-kulture socialnega okolja, *porevolucionarne družbe naj-večkrat klonejo prav na pragu v kultivacijo družbe*, obvelja pač agresivnost kot metodika permanentne fizikalne nadigre, in nadigra naj podira »nasprotnike-kontrarevolucionarje-revizioniste-nacionaliste« itd. ... po potrebi jih nekultivirano ozračje sproti ustvarja, praviloma iz intelektualnih krogov. Socialmilitanti in njihovi legitimni vzporedniki imajo izenačen stil izstopanja, reagiranja. Stil politizirane agresivnosti. Tega je najlažje usvojiti, najbližji je neodtujenemu nagonu antropoidnega delasamoohrane. Besedni zaklad te družabne zvrsti širom zemeljske krogle je poenostavljen, prikrojen ulici. Vzbuja naj navadne afekte napadalnosti, nagonsko-afektivno naj mobilizira posameznike in »množice«. Recept se je obnesel v vseh revolucijah, pa v dramatični humanicidnosti tretjega rajha, v dekadenci druge svetovne vojne, v kottiščih srednje Amerike in po Afriki. Recept psihonagonske napadalnosti ne napreza intelektualno-kulturne sfere človeka, intelekt-kulturo predaja celo silnicam anateme, zato pa globalno razgibava človekovo atavistično muskoloznost. V poenostavitvi psihosomatske podobe človeka, zvedenega na nagonsko bioeksistenco — v tem tiči del skrivnostne »uspešnosti« socialmilitantov in legitimnih porevolucionarnih agresorjev, oni poznajo človeka »v dno njegove duše«. Vedo, da je učinkovito predvsem tisto, kar zaobide psihokulturne prvine in kar aktivira človeka psihonagonsko, pa naj so to religiozne ekstaze, ali parade rjavih srajc nacizma ali raznorodni osvobojevalni manevri. Intelekt pri psihonagonski mobilizaciji (naj) ni prisoten; a če vendarle intelekt vzide, tedaj »naknadno« kot konsenz, kot katarza ali kot odpoved.

Akcijski slog socialmilitantov, prikrojen biogenemu primitivizmu človeka, izhaja iz tvornosti nekih klasikov in njihovih epigonov. Klasiki sami — daleč od primiti-



vizma. Zanimivo pa je, kako iz njihovega umstvenega obzornika udarja nekam zakonito nagonsko-agresivni utrip. Na primer: »... plehkovulgarno čvekanje ... lajati s puhloglavim vulgusom ... se zvija ko kak jezuitski pop ...« — — Engels v tako zvanem Antidüringu, pa tudi drugod. Drugi primer: »... lumpje socialšovinizma ... inteligenca se dere ... inteligenca-nesposobna za disciplino ... psihologija inteligenta-izvoljene duše ... psihologija buržoaznega inteligenta se šopiri ...« itd. Tipsko Lenin, skozi vse svoje spisje; nekje v kompleksu intelekta in psihoagresivnega podnožja se mu misel zvrtniči okrog ene same postavke, »intelektualec« mu postane fiksni simbol proti-alternative in njo je treba uničiti. Socialne sekvence leninske antiintelektualne agresivnosti so poznane.

Marx je mojster prefinjene agresivno-mobilizatorске igre. On, neposredni potomec judovske kulturne tradicije, je bil posvečen v izročila starohebrejske kàbale: večna Tvornost, razgrnjena v triadah teza-antiteza-sinteza, ki načrtujejo vse od univerzuma do človeka-zemljana, od idejnega do materialnega sveta. A harmonija kabalske Tvornosti je Marxu naenkrat preoptimistična. Harmoničnost sinteze je prekrojil v univerzalnost *nasprotij*, v *neharmonijo samotvornosti*; optimizem Ideje je treba zatreti z nagonsko fiziko — tako se je pletla Marxova pot v konstrukcijo, ki se materialistično-dialektično odreka kabali. Duhovno pajdašenje z nekakšnim Stvarstvom, z Makrokozmosom, s tem Pra-Adamom izven nas tolikih Adamov in potlej še dodajati lestvico osbne kulturnosti — ena sama navlaka kabale, breme premočrtnemu socialmilitantu. Nasprotja-neharmonija-preskoki-revolucija, to bodi geslo! Tako je Marx v didaktiki, namenjeni socialmilitantom in njihovim vzporednikom, iz človekove bioeksistence *izločil vse kulturotvorno*, jo imuniziral pred harmonijo prirodno-socialnih alternativ, ji odvzel sociogeni optimizem, vnesel sovraštvo in človeka agresivno vključil v sredino, ki bodi preprosta suma proizvajalcev. Tvorec tega sociogenega krna, te homoidne atrape: »osupljivo enostavni Marx« (AUGSTEIN), apologet socialnega nasilja, navdih socialnega pesimizma stoletja.

Psihonagonska socialna agresivnost se še kar naprej z različnimi zagoni prebija v razne dele sveta, potika se po raznih družbenih kotiščih doma in na tujem in deluje vedno v isti smeri: pobijati kulturotvorne alternative in njihove nosilce eliminirati z nasiljem. Pravzaprav smo se znašli v obdobju potuhnjene *konfrontacije dveh socialno relevantnih alternativ*: ali sociogena konkordanca, ali pa socialna nestrpnost; ali sproščena kreativnost človeka, ali pa posiljevanje z brezalternativno deformacijo.

Čudno, to je vedel že CICERO, bil je drastičen:

»...

*končno tekmujejo med seboj:*

*zdravo z razmajanim finančnim poslovanjem,*

*zdrava pamet z nespametjo*

*in slednjič*

*obetajoča varnost s popolno brezupnostjo*«.

(CICERO, drugi govor proti Catilini 9 novembra 63)

---

### Literatura

MISLEJ, Fiziognomija totalitarizma, *Zaliv 40-57*, 1974-76

SCHLEYER, H. M., *Das soziale Modell*, Lübbe Verlag 1978

BLAŽIČ, V., *Stranski učinki avtomobilizma*, v: *Bomo preživel?*, Znanstvena knjižnica 14, Celje 1982

ENGEL, W., *Die Bildsamkeit des Menschen aus humangenetischer Sicht*, v: *Die Pädagogik im Dialog mit ihren Grenzwissenschaften*, Ehrenwirth 1971

DARWIN, C., *Abstammung des Menschen*, Kröner Verlag, ponatis 1923

RENSCH, B., *Homo sapiens*, Göttingen 1959

BRITTEN, R. J., KOHNE, D. E., *Repeated segments of DNA*, *Sci. Amer.* 24, 1970

HUXLEY, I., *Ich sehe den künftigen Menschen*, München 1965

KRESNIK, V., *Manipulierende Freundlichkeit des Pseudogötter*, Basel 1983

LASSALLE, F., *Rede über Verfassungswesen* 1862

BERLINGUER, E., *XII Congresso del Partito Comunista Italiano*, Roma 1969

AUGSTEIN, R., *Jesus Menschensohn*, Bertelsmann 1972

## LIK EDVARDA KOCBEKA V LUČI DELA »STRAH IN POGUM« IN AVTORJEVO RAZMERTJE DO VOJNE TER DO ČLOVEKA NASPLOH\*

Kocbekova zbirka novel »Strah in pogum« je mejnik v razvoju slovenske proze, saj pomeni prelomnico v tradiciji socialnega realizma. Delo nam razkriva vso Kocbekovo veličino. Razkriva nam lik pisca evropskega formata in človeka, ki je skozi celo življenje ostal zvest svojim načelom in stališčem. Med branjem Kocbekovih del se nam postopoma jasni pred očmi lik revolucionarja v Frommovem smislu, to je človeka, ki se zna odreči lastni koristi in oblasti v korist človeka in njegove človečnosti. V vsaki okoliščini razglša resnico, ne glede na posledice. O taki osebnosti piše Fromm tako: »Najosnovnejša poteza revolucionarne osebnosti je *samostojnost* v smislu *prostosti*. Razvidno je, da je samostojnost v nasprotju s simbiotično navezanostjo na vladajoče kadre, oz. na nadvladane. Popolna svoboda in samostojnost sta lastni človeku, ko misli, čuti in odloča sam. Docela osveščen in produktiven človek je prost, ker lahko pristno živi. Njegov jaz mu je edini vir življenja ... Revolucionarna osebnost se istoveti s človeštvom in gre preko tesnih meja lastne družbe. Zato lahko svojo in tujo družbo kritizira z vidika razuma in človečnosti. Ne osvaja ga kampanilistična kultura, v okviru katere se je rodil, kot naključje časa in kraja. Okolje opazuje kot trezna osveščena oseba. Pravi revolucionar se istoveti s človeštvom ... Globoko spoštuje življenje ... Revolucionar zna tudi reči ne ali, drugače povedano: revolucionar zna biti neubogljiv.« (1) (prevedla I. V.)

\* Spis je referat, ki ga je kandidatka zagovarjala pri zrelostnem izpitu na Državnem znanstvenem liceju France Prešeren v Trstu v šolskem letu 1986-87.

O samem sebi Kocbek pravi: »... pokazal (sem) edino praktično in učinkovito obliko, ki se dobro in resnično z njo more uveljaviti: popoln riziko na vsej črti življenja. Človek, ki hoče biti resničen in dober, mora predvsem govoriti povsod in vselej resnico ter živeti v skladu s samim seboj.« (2)

V tej luči moramo torej gledati Kocbekov odnos do vojne in do vseh tistih vprašanj, ki so jih vojni dogodki prinesli slovenskemu narodu in posamezniku.

Delo »Strah in pogum« pomeni radikalno spremembo v pojmovanju in opisovanju NOB. Kocbek priča o tem v eseju »Kdo sem?« tako: »Ko sem l. 1951 izdal novele "Strah in pogum" in z njimi potegnil črto pod črnobelo slikanje partizanstva, sem s tem pravzaprav koristil razvoju v literaturi. Novele so same iz sebe razodele svojo literarno razvojno funkcijo. Literarna zgodovina ima danes knjigo za pomemben mejnik. Z njo se je končalo obdobje socialnega realizma, začela se je doba s svobodnejšim pristopom k snovi in z lažjim razvijanjem novih slogov.« (3)

To pa še ne pomeni, da je »Strah in pogum« odraz trenutne spremembe, začasnega preobrata v Kocbekovem gledanju na NOB, oz. v njegovem prepričanju kot takem. Da ni to sad trenutne odločitve, nam priča celotno njegovo delovanje: zgodnje udejstvovanje, pesnjenje, njegovi spori v »Domu in svetu«, ustanovitev revije »Dejanje«, njegovo medvojno delovanje, objavljeni dnevniški zapiski (»Tovarišija«, »Listina«), življenje in šele nato zbirka novel »Strah in pogum«. Delo lahko pojmujeemo kot vrh ali summo Kocbekovega literarnega ustvarjanja in osebnega izpovedovanja. Ne moremo pa ga obravnavati kot zaključeno celoto. Zato imam za nujno potrebno, da v luči že prej navedenih značilnosti Kocbekove osebnosti, osvetlim njegovo življenjsko pot do izida novel.

## RAZVOJ KOCBEKOVE OSEBNOSTI

Edvard Kocbek je bil doma iz Sv. Jurija ob Ščavnici v Slovenskih goricah. To so kraji »daleč od velikih mest, zato pa blizu Nemcev, Madžarov in Hrvatov ... iz juri-

jevskega okoliša se je zadnje stoletje izšolalo v Varaždinu in Mariboru nad sto duhovnikov in razumnikov.« (4) Morda sta že kulturna raznolikost rojstne pokrajina in nujno soočanje z drugačnostjo postavili prve temelje in oblikovali Kocbekov značaj v smeri širokoglednosti, odprtosti in neprenehnega iskanja.

V sedmem in osmem razredu gimnazije v Mariboru srečamo Kocbeka kot urednika »Stražnih ognjev«, ki so dve leti zatem postali tiskana priloga »Križa na gori«. Torej Kocbek izhaja iz križarskega gibanja, to je iz kroga naprednih katoliških študentov in inteligence, ki se je kasneje politično štela h katoliškim socialistom.

Gibanje je hotelo poudariti odpor do tedanje povojne situacije, do tedanje družbe; poudarjalo je nravno občutljivost in kritičnost mladih do nepoštenja odraslih, oz. do njihovega gledanja na odnos Cerkve do kapitalizma. Glavni vodnik jim je bilo hrepenenje, »hrepenenje iz dobe«, ki jim ni ustrezala, ki jih je utesnjevala.

Takrat je Kocbek izjavil: »Mi ne stopamo v vlogi reformatorjev. Mi vemo samo to: kar vzkipi z elementarno silo iz neslutelih globočin, ni s krvjo reformirana sedanost, *marveč popolnoma nov Dan*.« (podčrtala I. V.) Križarji so isti odpor zasledili v mladini »vseh dežel in narodnosti, pri katoličanih in nekatoličanih«, kar ponovno priča o njihovi razgledanosti, odprtosti do širšega domačega in evropskega kroga.

»Po maturi sem stopil v mariborsko bogoslovje,« pravi Kocbek, »tik pred koncem drugega letnika pa sem naenkrat izstopil. Moje dejanje je bilo demonstrativno, odpor na krivico ... Izstopil sem tudi zato, ker sem začutil, da je *laik bliže krščanstvu in stvariteljskemu življenju*.« (podčrtala I. V.) (5) Ponovno smo priča razvoju osebnosti z enkratnimi značilnostmi, ki bo dozorela šele pozneje in bo dosegla višek izpovedi v »Strahu in pogumu«. »S prijatelji (sem) poleti l. 1927 organiziral dijaško zborovanje ..., ki je imelo vrsto posledic v javnem življenju ...« Na zborovanju so namreč študentje obsodili katoliške kapitaliste. »Istega leta (sem) odšel v Ljubljano, se vpisal na romanistiko, prevzel uredništvo "Križa na gori", oz. "Križa", ..., začel sodelovati v "Ognju" (list krščanske socialistične mladine) in v krščansko so-

cialističnem sindikatu, ... naslednje leto pa ..., (sem) začel sodelovati pri "Domu in svetu", l. 1930 opravil diplomu in dobil službo šele naslednjega leta in to na Hrvaškem, v Bjelovarju, *ker sem bil v Sloveniji nezaželen.*» (podčrtala I. V.) (6)

L. 1932 je Kocbek štipendist francoske vlade v Lyonu in v Parizu. Enoletno bivanje v francoski prestolnici je za Kocbeka odločilnega pomena. Pobljize se seznanil s personalistično mislijo ter naveže osebne stike z intelektualnim krogom revije »Esprit«. Spozna njenega glavnega voditelja in urednika Emmanuela Mouniera.

O intelektualcih, ki so iz tega kroga izšli in o personalizmu kot »življenjskem in duhovnem stališču, ne pa doktrini ali dogmatičnem sistemu« poroča Kocbek sam v vrsti svojih esejev, objavljenih v »Domu in svetu« in pozneje v »Novi poti«.

Personalisti zavračajo človeka meščana, kapitalista, to je *individuuma*. Zavzemajo se za socialistično družbo in za proletariat. Meščana imajo za »okrnjenega in pomanjkljivega človeka« in za »moralno degenerirano bitje«. Tak človek ni zmožen notranje duševne poglobitve. Usmerjen je navzven, v materialnost, v racionalistično in juridično obdelavo sveta in okolja. Malomeščan je udoben in skop človek, ni sposoben zdravega čustvovanja ali dejanja: ljubezni ali junaštva. Te vrednote predpostavljajo žrtvovanje samega sebe bližnjemu. Personalisti poudarjajo *osebo*, kot »pojem nezmanjšane, celotnega in enotnega človeka«. V nasprotju z individuumom je ta oseba zmožna skladnega življenja. Dosledno premaguje notranje in zunanje ovire ter se razvija. Personalisti pravijo: »Osebo je težko živeti in vendar jo je lažje živeti kakor definirati.« Njihovo glavno kritično merilo pri ocenjevanju zgodovine, družbe in človeškega notranjega življenja je torej pojem osebe. To je človeka, ki deluje v skladu s samim seboj in je zvest absolutnemu. Absolutno je lahko morala, Bog ali duhovnost.

V Franciji se je Kocbek seznanil z misleci in z miselnostjo, ki je ustrezala njegovemu življenjskemu nazoru (laično krščanskemu). V njej je uvidel smer, po kateri je nato hodil skozi celo življenje. Strogo se je

držal personalističnega načela, da sta »misel in dejanje med sabo tesno spojena«. V »Domu in svetu« objavi Kocbek l. 1935 esej o danskem filozofu Sörenu Kierkegaardu kot krščanskem eksistencialistu in vzpodbudniku personalističnega gledanja na človeka. V njem odkriva filozofsko ozadje svojega pesniškega ustvarjanja. Resnica prerašča logiko in omejeni razum, prerašča razumevanje sveta. Resnica je v bivanju, v doživljanju, v negotovosti, v iracionalnem, v subjektivnosti. Resnica odpira v tem končnem življenju edina vrata do Boga, do absolutnega in večnega.

Še vedno na Hrvaškem objavi Kocbek (istega leta) v reviji »Dom in svet« »pismo«: »Enemu izmed ozkih«, v katerem navaja razliko med osebnim doživljanjem krščanskih vrednot in pokorščino določenim dogmam in shemam. S tem v zvezi piše zoper tiste katoliške kroge, ki so zagovarjali in se celo vključevali v boj zoper uveljavljanje komunizma. V tem članku piše: »Svet je poln raznih taborov, ki niso pristni organizmi svetovno nazornih prepričanj, marveč več ali manj interesne organizacije *ne duhovnih, ampak posvetnih sil*. (podčrtala I. V.) Ena izmed teh sil, ki hoče obdržati konservativno obličje zemlje in ki ima bore malo krščanskega duha in svobode v sebi, vas je zajela od vseh strani in vpliva na vas neprestano in z vsemi sredstvi ideološke sugestije.« (7)

Jeseni 1936 se Kocbek vrne v Ljubljano. Pri njem se sestaja mlajša generacija takoimenovane tretje skupine krščanskih socialistov in krog somislecev. Janez Gradišnik je tem sestankom prisostvoval in ob tej priložnosti osebno spoznal Edvarda Kocbeka: »Pričakovali smo pesnika in leposlovca, odkrili pa široko razgledanega moža, ki je s strastno zavzetostjo spremljal zlasti naše domače življenje na vseh področjih od gospodarskega in družabnega do verskega in filozofskega ... V središču teh njegovih prikazov je stalo personalistično gibanje z Emmanuelom Mounierom. To mu ni bilo samo novost, ki bi jo bilo vredno spoznati, *saj je bil personalizem tudi sam sprejel kot rešilno pot iz stiske tistega časa*.« (8) (podčrtala I. V.) V reviji »Dom in svet« objavi istega leta esej »Premišljevanje o Španiji«, v katerem

je razvidno, kam se je Kocbekova osebnost nagibala in kako globok odmev so našle v njem prvine personalizma.

V eseju napada meščanskega kristjana, o katerem pravi: »Človek, ki si je mesto izpostavljenosti izbral varnost, namesto junaštva treznost in mesto celotnosti delnost, je *duhovni meščan*. (podčrtala I. V.) Človek brez ustvarjajočega smisla, največja herezija sodobnosti. Poznamo tudi njegovo masko: bistvo meščanskega duha ni namreč toliko očit odpad od človeške celotnosti in junaštva, kolikor skrit odpad od njiju. Vse herezije in odpadi so bili navadno očitna dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi ..., meščanski odpad pa je zahrbtnen, zakrit; pomeni zavestno in sramotno zamenjavo višjih vrednot v nižje ...« in še: »Meščan je človek z dvojnim obrazom, dvojnik ... na zunaj človek dobre volje, na znotraj pa revež, skeptik in celo cinik.« Nadalje obsoja vodilne meščanske kroge, ki so se postavili v službo fašizmu. Fašizmu pa »ni bilo težko pridobiti si naklonjenost meščanskih kristjanov, ki so svojo vero *zgolj podedovali*.« (podčrtala I. V.) Nato nadaljuje: »Pretresljiv primer nam nudi Španija. Prvič nam razodeva krivdo zgodovinskega in družbenega krščanstva, drugič pa umetno zakrivanje te krivde.« (9)

Esej je razsvetlil ozadje frankističnega upora in usodno povezanost tradicionalnih krščanskih (tudi cerkvenih) krogov z vodilnim lastniškim razredom.

»Esej je panično razburil konservativno klerikalno in liberalno vzdušje ter cerkvene kroge ...« komentira Kocbek. S tem, da Kocbek svojih trditev ni preklical, je povzročil razhajanje med dogmatično in napredno katoliško inteligenco.

V počitnicah tistega leta se je Kocbek, ob priliki svetovne razstave v Parizu, tesneje povezal s francoskimi personalisti in španskimi republikanci. S tem v zvezi je zanimiva trditev, ki jo je Kocbek navedel v eseju o Emmanuelu Mounierju: »V osrčju krize 20. stoletja moramo človeku pomagati v njegovi stalnosti in njegovem spreminjanju. Revolucija 20. stoletja mora sodobnemu človeku izdelati racionalna tehnična sredstva in pravično družbeno organizacijo. Hkrati pa mu mora ustvariti notranjo trdnost ter mu podeliti smisel življenja in smrti.« Pri-



pomnil je: »Tako pomeni personalizem vračanje človeka k smislu bivanja.«

»Po svoji vrnitvi (v Ljubljano) pa (sem) se odločil za izdajanje samostojne revije. »Dejanje« je tako začelo izhajati z l. 1938 in zbralo predvsem mlajše, a tudi od starejših so le nekateri še naprej sodelovali pri oživiljenem »Domu in svetu«.« (10) Janez Gradišnik poroča: »Duša revije je bil Edvard Kocbek, dajal je večino pobud, ... in sploh (je) usmerjal revijo. Jedro revije so bili njegovi načelni članki ...« (11)

Iz vseh teh pričevanj lahko sklepamo, da je bil Kocbek že v takratnem času vodilna in izstopajoča oseba. O njegovi reviji pa zvemo: »"Dejanje" ni bila navadna revija, bila je revija nekega gibanja, ki se je ob njej tudi oblikovalo in zraščalo, dozorevalo in dobivalo nove razsežnosti.« (12) V naznanilu bralcem ob koncu 3. letnika izhajanja so pojasnjeni cilji, ki si jih je revija postavljala. Veliko poudarka je dajala pomenu resnicoljubnosti. Z analizo slovenskega javnega življenja in s kritiko »razpadajočemu svetu« je želela oblikovati »neodvisnega slovenskega človeka in pravično slovensko okolje, v katerem bo živel«. V ta namen je ločevala svet duhovnosti in moralnih vrednot od kapitalističnih stremeljenj. Poudarjala je kritično stališče do marksizma in s tem v zvezi tudi svobodo odločanja v nasprotju z ideološko izbiro in privrženstvom.

Leta 1941 objavi Kocbek v februarski številki revije »Dejanje« esej »Razumnik pred odločitvijo«, v katerem kot zaključek navaja ugotovitev: »Razumnik današnjih dni mora vedeti, da je tudi od njegove odločitve mnogo odvisno. Zato se more čimprej odločiti za novi red, *vendar se ne sme z nobeno ideološko smerjo popolnoma spojiti* (podčrtala I. V.), ampak ostati sredi nje svobodna oseba, *snujoče središče življenjskega dogajanja*. (podčrtala I. V.) Prava zaveza ne pomeni usužnjevanje doktrini, ampak osvobojevanje in uresničevanje človeka, to pa seveda le takrat, *kadar gre človeku predvsem za zgodovinske, ne pa za zgolj ideološke odločitve*.« (13) (podčrtala I. V.)

Zvest tem trditvam se Edvard Kocbek vključi v delovanje OF, ki je bila na začetku poimenovana Proti-

imperialistična fronta. OF je bila sestavljena iz koalicije »treh popolnoma samostojnih in enakopravnih skupin, komunistične, krščansko socialistične in sokolovske.« (14)

Jeseni istega leta je Kocbek pritegnjen v izvršni odbor OF, kot predstavnik krščanskih socialistov. »Prelom s preteklim življenjem«, pravi Kocbek, »je bil pri meni nemara drznejši in globlji kot pri drugih kristjanih in komunistih ... odločitev je bila temeljiteje zavezana, pričeval sem za slovenstvo, človeškost in krščanstvo hkrati, moje pojmovanje revolucije je bilo kompleksnejše in naporejše.« (15)

Februarja 1. 1943 podpiše Kocbek, kot predstavnik krščanskih socialistov (skupaj s Fajfarjem in Brecljem), Dolomitsko izjavo, s katero se skupine v OF odrekajo organizaciji samostojnih strank ali političnih organizacij. Kocbek sam nam poroča, da se je OF s tem aktom spremenila iz »spontanega ljudskega gibanja v enostransko politično delovanje«. (16) Od tega trenutka dalje je le partija imela pravico do načrtnega političnega odločanja. V *Odgovorih*, ki so izšli ob njegovi sedemdesetletnici, osvetljuje Kocbek svoje stališče. Glavni zahtevi partije, to je politični zasnovi krščanskih socialistov, se je Kocbek najlažje odrekel. To je storil v luči protiklerikalne usmerjenosti krščanskih socialistov. Pred vojno je namreč skupina obsojala vmešavanje Cerkve v politiko. S ponovnim snovanjem krščanske politične stranke bi krščanski socialci zanikali svoja dotedanja načela. Kocbek je torej Dolomitsko izjavo podpisal šele, ko je dosegel, da njegova skupina ohrani »kulturni značaj in specifične povojne naloge med slovenskimi kristjani«. (17) In res, v besedilu Dolomitske izjave lahko beremo: »Kristjani v OF prepuščajo neposredno vodstvo politično družabnega procesa pravim današnjim političnim silam, sami pa se iz načelnih in zgodovinskih razlogov omejujejo le na čisto človeško dejavnost.« In še: »(vendar) ohrani krščanska skupina le tiste organizacijske attribute, ki so potrebni vsakemu kulturnemu gibanju pri praktičnem izvrševanju njegovih nalog.« (18)

Kocbek se torej ni odrekel tistim načelom (personalizma, eksistencializma, morale, krščanstva), ki jim je sledil in so mu bila vodilo že pred vojno. To lahko raz-

beremo tudi iz njegovih izjav v medvojnih dnevniških poročilih (»Tovarišija«, »Listina«). V literarni obliki pa jih je izrazil tudi po vojni, v novelah zbirke »Strah in pogum«.

## KRITIKE OB IZIDU STRAHU IN POGUMA

Po vsem tem, kar sem o Kocbeku napisala, je jasno, da ni mogel v književnosti slediti načelom socialnega realizma, oz. črnobeli obravnavi vojne tematike. Kritike ob izidu novel l. 1951-52 pa si lahko razlagamo s trditvijo v članku Miška Kranjca, objavljenem dne 22.1.1952 v »Ljubljanskem dnevniku« (članek je bil ponatisnjen v »Primorskem dnevniku« dne 27.1.1952). Ko so se »delavni« ljudje odločali za borbo, se niso spraševali po raznih obstoječih skupinah. Vzroke za sodelovanje gre torej iskati drugje. To trditev podpira tudi končni rezultat NOB, saj je »delavno ljudstvo« izšlo iz borbe strnjeno in z enotnim ciljem. Razne skupine so v borbi razpadle in so »prišle na nove pozicije. Večinoma so tudi njihovi predstavniki odšli za njimi. *Eden redkih, ki tega presnavljanja ni doživel ... je Edi Kocbek.*« (podčrtala I. V.)

Obdobje, oz. leta pred izidom novel, pomenijo prelom v zgodovini novonastale Jugoslavije. L. 1948 se pretrže odvisnost Jugoslavije od Sovjetske zveze. Leto za tem se ustvarjalci, zbrani na vsedržavnem kongresu v Ljubljani, odločajo za drugačno pisanje, za svobodno izražanje.

Tako l. 1951 legalno izide Kocbekova zbirka novel »Strah in pogum«. Izidu knjige je najprej sledila pozitivna recenzija Borisa Pahorja, ki je izšla že 22. novembra v »Primorskem dnevniku«. Pahor je novele obravnaval z literarnega vidika in s tem v zvezi so njegove pohvale, oz. kritike. Čeprav očita le v nekaterih odlomkih preveliko spuščanje v »svet prividov«, neresničnosti, ocenjuje delo pozitivno; »... ker je (to) prva slovenska povojna proza, ki po plemenitosti svojega sloga in globoki analizi sodobnih problemov presega vse, kar se je pri nas doslej pripovednega napisalo po drugi svetovni vojni.« (19)

Z novim letom 1952 so se začele pojavljati negativ-

ne kritike. Objavljeni članki se spuščajo v politično obravnavo dela. Govor je o verodostojnosti opisanega partizanstva.

Prvi se je oglasil Tone Fajfar, ko je Pahorju odgovarjal s člankom 22. decembra 1. 1951 v »Ljudski pravici« (ponatisnjen v »Primorskem dnevniku« v novoletni številki). Fajfar se je ponovno oglasil dne 19. januarja v »Ljudski pravici« v članku z naslovom »Razburjanje zaradi Strahu in poguma«. Istega dne je začel, naslednjega dne pa nadaljeval, objavljanje svoje obtožbe zoper Kocbeka partizanski pisatelj Matevž Hace s spisom »Misli partizana ob Kocbekovem Strahu in pogumu« (Slovenski poročevalec). 20. januarja se je oglasil direktor »Slovenskega poročevalca« Rudi Janhuba s člankom »Ob Kocbekovem Strahu in pogumu«. »Ljudski dnevnik« je od dne 22.1.1951 do dne 31.1.1951 objavljial polemični podlistek pisatelja Miška Kranjca »Za razpotjem«. Med pomembnejše kritike iz tistih dni spadajo še govor Borisa Zihlerla 7. februarja na slavnosti ob Prešernovem dnevu, kritika Josipa Vidmarja v »Novem svetu« ter članek »Zapiski s svinčnikom«, ki ga je v »Besedi« objavil Janko Kos.

Vsebino kritik nazorno strne Dimitrij Rupel, ko pravi, da so Kocbeku očitali nasprotovanje socializmu in marksizmu; pripadnost kulturni eliti, ki ne razume navadnega borca in poznejšega delavca, njegovega stremjenja za zastavljenimi »družbenimi cilji«. Kocbekovo delovanje ni torej v korist »skupnim ciljem«, ni delovanje za »našo sedanjost« in skruni »našo osvobodilno borbo« ...

Sama se ne bom spuščala v podrobno obravnavo teh kritik. Politični vidiki namreč niso pglavitnega pomena glede na cilje, ki sem si jih zastavila v referatu.

Napade komentira Kocbek v *Odgovorih* na eno izmed Pahorjevih vprašanj: »Hoteli so me prizadeti tam, kjer bi me najbolj bolelo. Z uspešno objavo "Tovarišije" in novel "Strah in pogum" so se vznemirili, v obeh delih so zaslutili nevarne kvalitete. Kardelj in Kidrič sta me osebno opozarjala na preveliko svobodnost mojega izražanja, na pohujšljivo vsebino in na premoč artizma. Ker sem napovedal še drugi del partizanskega dnevni-

ka, so si izbrali novele za svoj kritični cilj. Dva meseca po izidu "Strahu in poguma" so ... v vseh časopisih Slovenije organizirali spektakularno demonstracijo zoper mene, politično negativnega pisatelja ter aktivistom vse Slovenije položili na jezik zahtevo po mojem odstopu.«

Kocbek je potem doživljal ponovne napade tudi ob svoji sedemdesetletnici. Vzrok za te napade je bila objava intervjuja v komemorativni knjigi »E. Kocbek — Pričevalec našega časa«, ki je izšla ob tej priliki v Trstu. Ti napadi so bili pretežno političnega značaja (najspornejša je bila tematika o usmrčenih domobrancih). Zato teh kritik in ocen na tem mestu ne bom obravnavala.

Dolgo po objavi so bile torej novele deležne, kot sem rekla, pretežno političnih kritik (razen Pahorjevega članka). Prva vidnejša in izčrpnjša literarna in politično zgodovinska kritika je bila objavljena l. 1973. Napisal jo je Matjaž Kmecl. V razpravi ugotavlja, da je prav Kocbekova zgodovinsko najmanj obremenjena pripoved sprožila celo vrsto »družbeno-političnih razlag«. Kocbekovo delo je literarno kasneje ovrednotila tudi študija Andreja Inkreta, objavljena namreč v ponatisu novel »Strah in pogum« l. 1984.

V novelah je vsekakor politična raven sekundarnega pomena, čeprav je osrednja tema dela ravno kritika, oz. problematika moči, ki jo imata zgodovina in politika nad človekom. Na prvo mesto stopata meditacija in razmišljanje ter v povezavi s tem, osebnost pisca. Njegovo osebno doživljanje temeljnih vprašanj NOB. Gre namreč za literarni, filozofski in šele nato kulturno-politični dogodek.

Delo bom skušala obravnavati izhajajoč iz teh trditev.

## SPLOŠNO O NOVELAH

Kocbek se v »Strahu in pogumu« oddalji od tradicije socialnega realizma, ki je obravnaval »zunanje dogodke« NOB in prikazoval zgodovinsko vlogo partizana in obče poslanstvo naroda. Središče Kocbekove pozornosti se premakne iz občega na posamezno, iz »zunanjega«

dogajanja na notranjost, na dileme partizana - intelektualca. Le-ta je predstavljen kot *človek, ki je v pomembni zgodovinski situaciji svoje življenje zapisal zgodovini*. Prisiljen je delovati kot zgodovinsko angažirana oseba, njegova dejanja so nujna in njegove odločitve so zgodovinskega pomena. Obenem pa je kot človek zamejen, ker je umrljiv, ker je njegovo življenje enkratno in nepovljivo. Povezanost med zunanostjo, to je človekovo vlogo v zgodovini, in njegovo notranjostjo ali človeškostjo, je osrednja problematika, okrog katere se vrtijo vsa pisateljeva razmišljanja.

Kocbekovi junaki se te dileme zavedajo: zavedajo se svoje naloge kot borci, revolucionarji in heroji, obenem pa so tudi umrljivi ljudje. Tragiko te dvojnosti pa je zaslutiti v ekstremnih situacijah, ko se mora borec-človek odločati, konkretno za usmrnitev, za smrt človeka. Najkrutejše spoznanje pa je to: smrt je enaka smrti. Med smrtjo borca, izdajalca ali celo sovražnika ni nobene razlike. Smrt pomeni konec enkratnega človekovega življenja, zanj se namreč s smrtjo zmeraj vse konča.

Odgovore za svoje odločitve in dejanja daje človek vedno le samemu sebi. Zato mu pri tem ne more pomagati ne ideologija (partija), ne vera in ne zgodovinska nujnost. Človek je vedno in povsod odgovoren za svoja dejanja. Torej zgodovina prerašča človeka. Obenem pa tudi človek, prav zaradi svoje dvojnosti, prerašča zgodovino. Ko si prevzame odgovornost do svojih dejanj, se osvobodi. Borec, ki se zaveda teh dilem in neizhodnosti situacije, a se ravna po svojem prepričanju in se pred odločitvijo ne umakne, je pravi borec.

## PODROBNA OBRAVNAVA NOVEL

V novelah je realnega dogajanja sorazmerno malo. V opisanih odločilnih trenutkih je najvažnejše dogajanje v junakovi notranjosti, v njegovi psihi. V vsaki noveli smo tako priča junakovemu razmišljanju, njegovim dvomom in postopnemu spoznanju. Na tak način posreduje Kocbek osebno in doživeto svoja spoznanja, svoje zaključke.

V prvi noveli predstavi pisatelj bralcu lik svojega

junaka, človeka strahu in poguma. TEMNA STRAN MESCA je tako zgodba o brezimenskem bunkerašu, tehniku, inženirju osvobodilnega gibanja v ključnem trenutku njegovega življenja. Junak je bil celo življenje strahopetec. Doslej pa se je brez uspeha bojeval zoper to »telesno in duševno muko«. Takoj po okupaciji si je zaželel bega iz nemirnih ulic v zaščiten prostor. V dobi revolucije, v dobi žrtvovanja se je hotel ohraniti z najmanjšim naporom. Do vseh stvari je snoval račune v lastno korist: do preteklosti, sedanjosti, do prijateljev in celo do sovražnika. Skril se je pred zgodovino, pred svojo zgodovinsko vlogo in dolžnostjo. Kot človek je hotel ohraniti svojo celovitost. Končno se odloči, da bo odložil krinko. Izvrši junaško dejanje: umori nemškega stražarja in pobegne iz oblegane hiše. Reši se, postane pogumen.

Kocbekov junak pride do odločitve sam, iz notranje odtujenosti. Premaga lastno stisko. Do spoznanja pa mu pomagajo tudi drugi, občasni prebivalci bunkerja. Najmočnejša je figura borca in revolucionarja Barke, ki v pogovoru razkriva globoke in neslutene življenjske resnice. Npr. spoznanje, da se sovražnik skriva v človekovi notranjosti in je zato težko premagljiv; da se je v dobi revolucije zabrisala meja med dobrim in zlim, med resnico in lažjo.

S storjenim dejanjem skuša najti junak novo razmerje, oz. resničen pogled in odnos do zgodovine in do samega sebe. Toda v zaključku izjavi: »Zdaj tudi vem, da ima pogumen človek isto izhodišče kakor strahopetnež, obema je nevarnost edina resničnost. Prvi se je boji, drugi jo išče. Strah in pogum sta tečaja iste pretiranosti, strah pretirava nevarnost, pogum pa varnost. Ah, že vidim, resnica se mi bo znova izmaknila.« (podčrtala I. V.)

Junaku se po opravljenem pogumnem dejanju ponovno izmakne pravo razmerje do stvari. Zašel je v drugo skrajnost.

Junak je nujno sinteza strahu in poguma. Pogum je odraz zgodovinske nujnosti, v katero je človek neizbežno postavljen. Strah pa je sad njegove notranjosti, duševnosti. S pogumom postane človek junak, strah pa

ga počlovečuje. S strahom nosi odgovornost za vsako dejanje; strah je druga plat poguma.

V prvi noveli je torej Kocbek razkril junakovo intimo, njegovo bistvo. V ostalih novelah pa postavi pisatelj svojega junaka v razmerje z zunanjim svetom, z vojno.

V drugi noveli, v BLAŽENI KRIVDI, predstavi junaka kot ustvarjalca zgodovine.

Partizanska enota doživlja neprestane in neobičajne nemške hajke. Sovražnik napada zelo precizno in odločno. V četi odkrijejo izdajalce.

Osrednji junak zgodbe je medicinec Damjan, ki mora na povelje komisarja Gabra izvršiti likvidacijo domnevnega izdajalca, soborca Štefana. Dejanje mora opraviti hitro in naskrivaj, kajti javna usmrtitev bi ostale borce še huje obremenila. Dokazov o Štefanovi krivdi je veliko. Če pa bi do pomote le prišlo, »... raje žrtvujemo enega nedolžnega kakor deset«, pravi komandir Čekan.

Junak se je v prvi noveli odločil za zgodovino, a zgodovino mora ustvarjati v dobrem in zlem smislu. Moriti mora na skrivaj. Odgovornost za to dejanje je prisiljen nositi sam. Damjan se v drugi noveli obotavlja. Komisarjevi ukazi, ukazi zgodovine, niso v skladu z njegovim bitjem. Razdvojen je med lastno človeškostjo in rešitvijo ter zgodovinsko nujnostjo in rešitvijo čete. Kljub vsemu Damjan povelje izvrši. Strelja na Štefana, na človeka. S svojim dejanjem pokaže, da je boj na prvem mestu. Obenem pa se s to odločitvijo nepopravljivo pregreši zoper sočloveka. Za svoje dejanje je kaznovan, piči ga kača. Izpostavljen je smrtni nevarnosti. Podobno je tudi izdajalec Štefan postavljen v mejno situacijo. Sovražnik ga je prisilil k izdaji, ker bi mu v nasprotnem primeru usmrtil nosečo ženo. Toda v partizanih Štefan premaga svojo osebno ljubezen, odloči se za iskren boj.

Oba sta torej premagala strah, zlo. Zaradi tega ostajata pri življenju. Damjan je Štefana le hudo ranil, a tudi Damjan se reši. Zdravita se v kmečki hiši, kamor sta po naključju pribežala. Vršita se odpuščanje.

Tako Kocbek ob premoči zgodovine prikaže tragi-



čen položaj človeka, ki kljub dogajanju, v katerega je ujet, ne more nastopati kot zavesten osebek, kar nujno pomeni spoprijem s stvarnostjo. Kocbek svojim junakom očita usmrtitev, ko borec izvršuje ukaze avtomatično, nepremišljeno, kot zgolj zgodovinsko bitje. V takih trenutkih je odločilnega pomena *strah*, oz. junakova zvestoba samemu sebi in svoji človeškosti.

Človek-borec je zvest zgodovini do določene mere: »Na zgodovini ne sme graditi, na njej se sme le braniti.« (20)

Tretja novela, OGENJ, je pripoved o človeku, obsojenem na smrt. V prvem delu je odločilnega pomena srečanje med bojevitim in fanatičnim belogardističnim duhovnikom in njegovim sošolcem Tonetom, partizanskim zaupnikom. Kaplan Toneta izda in italijanski okupator ga obsodi na smrt. Ovaduh in obsojenec si stojita nasproti kot človeka. Toda vloge se obrnejo. Tone, obsojen na krivično smrt in brez vsake zunanje moči, sprevidi pravilnost svoje življenjske poti. Smrt pričakuje mirno in vdano. Kaplana Žgurja, krivca svoje smrti, ne sovraži. Pomiluje njegovo napačno pojmovanje ljubezni in boja. Kaplan npr. pravi: »Strah božji je temelj življenja, strahovanje je edina pot do reda v človeški družbi«. In še, »tako strašno verujem, da ne potrebujem ljubezni ...« Tone je pred Žgurjem zmagovalec, povzdigne se visoko nad njim. Kaplan pa se ove storjene-ga zla. Zaveda se brezizhodnosti in dokončnosti svoje situacije. Tako pride do spoznanja, da je zlo »brezdanje, strastno in kruto. Kdor je poln zla, sovraži z ljubeznijo in ljubi tako, da uničuje.«

Kaplan se je kot človek pregrešil nad bližnjim in nad samim seboj, izgubil je svojo človeškost. Tega se ove spričo Tonetove umirjenosti pred smrtjo. Ob zaključku kaplan propade tudi fizično, umre.

Torej v trenutku sodbe se človeku sovražnik izmakne. Ideološke ali zgodovinske argumentacije ne veljajo kot opravičilo njegovim dejanjem. Človek je sam pred seboj in daje odgovore le samemu sebi.

V noveli se prepleta zgodba zavednega župnika Amona, ki izpoveduje Kocbekov pogled na vero in krščanstvo. Amon odreši italijanskega častnika Lupinacci-

ja. V zaključnem pretresljivem prizoru novele partizani napadejo vas. Župnik mašuje v cerkvi, v katero so se zatekli italijanski vojaki. Cerkev se zaradi partizanskega obstreljevanja ruši. Amon mašuje za mrtvega Tona, obenem pa prinašajo okupatorji trupla mrtvih vojakov. Torej Amon mašuje tudi za sovražnika.

Kocbek v krščanski luči izenači sovražnika s partizanom, pred smrtjo so vsi ljudje enaki.

ČRNA ORHIDEJA se po obravnavani tematiki navezuje na drugo novelo. Obenem predstavlja višek pripovednega sklopa. Glavni junak novele je komandant Gregor. Le ta naključno zasači lepo vohunko Katarino z nemškim oficirjem v gorski samoti blizu partizanskega položaja. Izvršni odbor jo obsodi na smrt in Gregor sam jo likvidira.

Katarina je slovensko dekle. Prikazana je kot človek, kot partizanom enaka. Poleg tega se v Katarino zaljubijo partizani celega oddelka in med njimi je tudi Gregor. Tokrat se sovražnik nahaja celo znotraj partizanstva, znotraj OF. Zlo je še težje premagljivo, ker je postalo nekako del čete, postalo je notranji sovražnik. Gregor se že od vsega začetka zaveda razmejitve med zgodovino in človeškostjo, ko meni, da hoče ostati »človeško neodvisen in svoboden«. Obenem mu je jasno, da človek ustvarja zgodovino v dobrem in v zlem: »Človek mora sam iz sebe in sam za sebe hoteti dobro in omejevati zlo. Brž ko se preveč spoji z zgodovino, ga zgodovina zaslužni.« Gregor obsoja »dejavnost brez vere«. Spoznal je, da daje človek za svoja dejanja odgovore le samemu sebi: »nemogoče je prikriti še tako majhno krivdo. Človeku je zaukazana skladnost s samim seboj, neglede na zakone in glasove vesti. Človek je obsojen na čistost, še greh in zločin ji morata služiti.«

Katarina je torej zavestno pojmovana kot žrtev, ki bo s svojo smrtjo odrešila celotno partizanstvo pregrehe zgodovinske dejavnosti. Temu primerno se odvija tudi prizor usmrtitve.

Katarina je oblečena v belo, brezmadežno poročno obleko in je še posebno lepa. Kraj eksekucije je vrh hriba, s katerega se razprostira razgled daleč naokoli, sredi prvih jutranjih žarkov, prav pred prodirajočimi

Nemci. Prizor se vrši izredno čustveno, prikazan je kot izpoved ljubezni med ljubljenima osebama, kot vroč objem.

V tem zadnjem trenutku, v trenutku, ko Gregor *zavestno* prevzame oblast nad življenjem in smrtjo sočloveka, občuti »brezumno slast in zadnjo grozo«. Brezumna slast je slast človeka, ki ima absolutno moč in oblast nad sočlovekom. Je slast, ki zatemni razum in smisel ravnanja. Toda pomešana je z zadnjo grozo, ker se človek-eksekutor zaveda svoje zgodovinske vloge. S tem pa tudi svoje zamejenosti, svoje osebne odgovornosti do zadnjega, skrajnega prekrška nad sočlovekom. Gregor je Kocbekov idealen junak, ker zavestno izbira, zaveda se dilem in v skladu z njimi izvrši ekstremno dejanje.

Novele tako izpovedujejo Kocbekov pogled na borca, to se pravi na človeka in na kristjana v temeljnih in edinstvenih zgodovinskih trenutkih NOB. Lahko bi rekli, da se novele odvijajo v luči dnevniškega zapisa župnika Amona iz novele *Ogenj*: »Kristjan, ki se na milost in nemilost izroči zgodovini, se mora prej ali slej od-tujiti svojemu pravemu smislu.«

## PRIPOVEDNA TEHNIKA

Pripovedna tehnika novel je tudi sad Kocbekove zvestobe svojim načelom, to je načelom personalizma in filozofiji eksistencializma. Sprotno doživljanje sveta, spontano kopičenje čutnih, čustvenih in duhovnih vtisov, se mu zdi dragocenejše od logičnega spoznavanja in razumskosti.

V novelah je epskega elementa sorazmeroma malo. Fabula je v vsaki noveli preprosta. Pisatelj si ne prizadeva, da bi izoblikoval sliko objektivnega sveta. Junak, oz. pripovedovalec, ponotranja svet in okolico, v kateri živi. Podaja subjektivno sliko sveta. Svet doživlja in ga predstavi prežetega z lastnimi pravili bivanja.

V skladu s tem je v novelah veliko notranjih monologov. Prva novela je pisana celo v prvi osebi. V noveli *Ogenj* pa so navedeni zapisi iz dnevnikov protago-

nistov. Pisatelj izpoveduje svoje doživljanje sveta tudi z drugimi tehnikami. V *Blaženi krivdi* poudari filozofskost fabule s pomočjo bibličnega simbola, kače. Kača je simbol zla, skušnjave, greha. Zgodovina je človeka prisilila v izvirni greh.

V navideznih dialogih se osebe pogovarjajo povečini o filozofskih stvareh in izpovedujejo pisateljev nazor.

Podobno je Kocbeku obravnava psihologije junakov povod, da načne določeno filozofsko gradivo.

V novelah je veliko iracionalnih elementov, kot npr. čudne sanje bunkeraša ali usodno znamenje Gabra, ko mu dekle vidi v očeh ljubezen in smrt ...

V ključnih, napetih epskih prizorih, to je v ekstremnem dogajanju, alternira Kocbek prizore z liričnimi opisi narave, elementarnega sveta, sveta kmečkih predmetov, oz. stvarstva, ki je vedno v skladu z vesoljskim čutenjem, z Bogom. Ko v *Črni orhideji* Gregor izvršuje svojo nalogo, so »sence postajale krajše, zvenenje žuželk je naraslo in se dvignilo za cel ton.« V *Blaženi krivdi*, v trenutku sprave med junakoma, je »... teliček vstal ob kravi in začel butati v njeno vime. Svinje so zakrulile, golob je priletel na dvorišče, za njim golobica ...«

Pisatelj se poslužuje tudi barvnih, zvočnih učinkov ter vonjav. Npr.: »... nagelj in rožmarin sta zadišala ...« ali »... šum bele obleke in valovanje pajčolana sta širila dišavo domačega cvetja na njenih prsih ...«

V novelah je veliko lirskih in filozofskih ekspresij, kot npr. na koncu novele *Ogenj*: »... orgle so zabučale in preglušile ogenj orožja, župniku se je zdelo, da se je cerkev odtrgala od zemlje in zaplavala v razdivljan ocean. Kamor je pogledal, je videl valove. To je zgodovina, je zašepetal ...« Ali v *Blaženi krivdi*: »Zlezal je v tla, se zagrizel v zemljo in se zbal, da ga bo pri priči vrglo z drvečega planeta v vesoljno praznino ...« ipd.

Kmecl ugotavlja, da je na podlagi teh prvin mogoče Kocbekov slog osmeriti kot poznoekspresionističen ali novi ekspresionizem.

## POGOVOR S PISATELJEM BORISOM PAHORJEM

V podkrepitev predstavitvi E. Kocbeka se mi je

zdelo primerno, da v zaključku posredujem nekaj misli, ki sem jih povzela iz pogovora s profesorjem in pisateljem Borisom Pahorjem. Slednji je bil namreč s Kocbekom v tesnih stikih. V letih izida »Strahu in poguma« je objavil edino pozitivno literarno kritiko dela in branil je Kocbekova stališča. Ob Kocbekovi sedemdesetletnici pa je skupaj z A. Rebulo objavil v Trstu brošuro »E. Kocbek — Pričevalec našega časa«.

Kocbekovo mišljenje in čustvovanje mu je bilo bližu. Dobro je razumel njegovo osebnost, njegove ideje, njegovo delovanje in njegova stremjenja. Profesor Pahor meni, da se Frommova opredelitev revolucionarne osebnosti dobro prilagaja liku E. Kocbeka. Ta je simbol zvestobe svoji misli. V kritični zgodovinski situaciji je branil stališča personalizma in zato pluralističnega gledanja. Odločal se je za humanizem. Bil je pristen kristjan in odprt človek. Kot Prešeren je iz slovenstva prehajal v univerzalno.

V delu »Strah in pogum« postavi na umetniški ravni dilemo, v kateri se človek znajde v vojni. Kocbek problemov ne rešuje, temveč jih nazorno analizira. Odločitve mora vsak posameznik snovati sam. Edvard Kocbek je tragična figura, a obenem velik človek, pravi Pahor. Zanj je bil Kocbek edino poročstvo, da je v OF pluralizem res obstajal. Zvest svojim načelom je bil namreč Kocbek pred vojno nasproten totalitarizmu z desne, po vojni pa njegovi inačici z leve.

B. Pahor je potrdil, da v svojem ustvarjanju ne čuti Kocbekovega vpliva. Podobno kot Rebula predstavlja tržaško specifiko. S Kocbekom pa ga je vezalo iskreno prijateljstvo in Kocbekovo zanimanje za zamejsko problematiko. V tem pogledu je videl v Kocbeku pravo redkost v matični Sloveniji. Kocbek je bil namreč tesno povezan z usodo zamejstva že za časa fašizma. O tem pričajo prispevki v *Dejanju*. V to revijo je priobčeval tudi Pahor sam. Po vojni pa je bil Kocbek mnenja, da je vsakršno literarno delovanje v zamejstvu vredno podpore. Zanimivo je, da je naslov revije »Zaliv« Kocbekova zamisel. Kocbek je Borisu Pahorju svetoval tudi poglobitev dela »Zatemnitev«, ki je v predelani obliki izšla v tem mesecu v Ljubljani.

## ZAKLJUČNE MISLI

Kot zaključek bi pripisala še misel, ki se mi je večkrat porajala ob odkrivanju Kocbekove osebnosti in ob branju njegovih novel.

Ko sem si zamišljala referat, me je Kocbek zanimal predvsem zaradi njegove politične drugačnosti. Postopoma pa se mi je jasnila pred očmi edinstvena osebnost. E. Kocbek je v vsaki situaciji videl v bližnjem in v samem sebi predvsem človeka. Bitje, ki je postavljeno v zgodovino in jo mora izvrševati, a je v svojem bistvu vendarle svobodno in odgovorno za svoja dejanja. V Kocbeku sem uvidela vzor človečnosti, ljubezni, spoštovanja drugačnosti, poštenja do samega sebe in bližnjega, občutljivosti do sočloveka. Ne glede na njegovo krščansko usmerjenost, sem v Kocbeku odkrila združitve vseh tistih vrednot, ki so v današnjem konsumističnem svetu postavljene v ozadje.

Mlajši generaciji, ki vojnih grozot ni doživela (a živi v atomski dobi), lahko predstavlja Kocbek spodbudo k prizadevanju za sporazum in za mir; poziv k spremembi utilitaristične miselnosti današnje družbe; trden namen, da človek ne bo več postavljen v taka ekstremna dogajanja, ne bo več imel zadnje oblasti nad sočlovekom in ne bo več občutil »brezumne slasti in zadnje groze«.

---

### OPOMBE:

- (1) Erich Fromm, *Dogmi, gregari e rivoluzionari* (ital. prevod), Edizioni di Comunità, Milano, 1973: str. 151-172: «Il tratto più fondamentale del carattere rivoluzionario è che egli è *indipendente*: che è *libero*. E' facile vedere che indipendenza è il contrario di attaccamento simbiotico ai potenti che dominano e agli inermi che sono dominati ... La libertà e l'indipendenza piene esistono soltanto quando l'individuo pensa, sente e decide da solo. L'uomo perfettamente consapevole e produttivo è un uomo libero perchè può vivere autenticamente: perchè il suo io è la fonte della sua vita ... Il carattere rivoluzionario è quello che si identifica con l'umanità e perciò trascende gli angusti limiti della propria società, e che è capace per questo di criticare la propria o altrui società dal punto di vista della ragione e dell'umanità. Non è prigioniero del culto campanilistico della cultura nella quale gli è capitato di nascere, semplice accidente del tempo e della geografia. E' capace di guardare il proprio ambiente con gli occhi aperti di un uomo consape-

vole ... Il carattere rivoluzionario si identifica con l'umanità. Egli ha anche un profondo rispetto per la vita, ... Il carattere rivoluzionario è capace di dire di no. O, per dirla in altri termini, il carattere rivoluzionario è un individuo capace di disobbedienza.»

- ( 2) E. Kocbek, *Dnevnik 1951-1952*, Globus, Zagreb, 1987; str. 23
- ( 3) E. Kocbek, *Svoboda in nujnost*, Mohorjeva družba v Celju 1974: str. 273
- ( 4) E. Kocbek, idem, str. 269
- ( 5) E. Kocbek, idem, str. 271
- ( 6) E. Kocbek, idem, str. 271
- ( 7) Janez Gradišnik, *Človek je utihnil*, Mohorjeva družba v Celju 1983: str. 61
- ( 8) Janez Gradišnik, idem, str. 63
- ( 9) E. Kocbek, *Svoboda in nujnost*: str. 27-47
- (10) E. Kocbek, idem, str. 272
- (11) Janez Gradišnik, *Človek je utihnil*: str. 69
- (12) Janez Gradišnik, idem, str. 70
- (13) E. Kocbek, *Svoboda in nujnost*: str. 64-71
- (14) Boris Pahor - Alojz Rebula, *Edvard Kocbek - Pričevalec našega časa*, Zaliv, Trst 1975: str. 128
- (15) Boris Pahor - Alojz Rebula, idem, str. 149
- (16) Boris Pahor - Alojz Rebula, idem, str. 15
- (17) E. Kocbek, *Dnevnik 1951-1952*, Globus, Zagreb 1987: str. 17
- (18) E. Kocbek, idem, str. 18
- (19) Boris Pahor - Alojz Rebula, *Edvard Kocbek - Pričevalec našega časa*: str. 15
- (20) E. Kocbek, *Strah in pogum*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985: str. 216

#### BIBLIOGRAFIJA:

- E. Kocbek, *Strah in pogum*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985
- E. Kocbek, *Dnevnik 1951-1952*, Globus, Zagreb 1987
- E. Kocbek, *Krogi navznoter*, Slovenska matica, Ljubljana 1977
- E. Kocbek, *Svoboda in nujnost*, Mohorjeva družba v Celju, 1974
- E. Kocbek, *Sodobni misleci*, Mohorjeva družba v Celju 1981
- Erich Fromm, *Dogmi gregari e rivoluzionari* (ital. prevod), Ediz. di Comunità, Milano 1973
- Matjaž Kmecl ..., *Studije o jeziku in slovstvu*, Pomurska založba, Ljubljana 1973
- Janez Gradišnik, *Človek je utihnil - Spominu Edvarda Kocbeka*, Mohorjeva družba v Celju 1983
- Kocbekov zbornik - Znamenja*, Založba obzorja, Maribor 1987
- Boris Pahor - Alojz Rebula, *Edvard Kocbek - Pričevalec našega časa*, Zaliv, Trst 1975
- Dimitrij Rupel, *Kocbekova Strah in pogum* (odlomek iz daljše študije), Nova revija 7/8
- Sodobnost*, 22 8/9/10, 1973: str. 707-720
- Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, *Slovenci v zamejstvu*, Državna založba Slovenije, Šempeter pri Gorici 1974
- Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1975
- Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979

## ČAKANJE

(Iz tisoč in ene noči)

*od kod  
kaplja glasu  
v peščeni brazdi,  
seme nebogljeno?\**

Vsa moja dejanja imajo isto kri. Nekaj skupnega, kar rase, se razvija, se spreminja ali zamre.

☆ ☆ ☆

Imeti nekoga pred očmi. Vedno. Tako, da postane prozoren. Prevara, preko katere ne moreš.

Zato je vstalo, neutolažljivo in nepoznano, kot bi burja razviharila izrute korenine. Vse je krhko in brez mika. Samo rane kričijo.

Želim, da bi se praznina omehčala, da bi bolečina postala prijetna. Samo tisto, kar mi je prepovedano, vabi v beg pred neizprosnostjo. Drugih možnosti ni ali pa so skrite.

★ ★ ★

Smrt sedi za mizo. V njenih očeh razpada na tisoče drobcev. Kje je moja koža?

Prebuja se tisto, kar ne more živeti, ker je prelačno.

☆ ☆ ☆

Zunaj je zrak čist, v daljavi glasovi mesta. Obrnje-na sem vase. Oči so zamegljene od toplote krvi. Njene globine ne morem doseči z mislijo.

★ ★ ★

V mojih sanjah so čustva kot pokrajine. Včasih so to suha polja, včasih globoke jame iz živega mesa, iz zemlje, ki je občutljiva.

---

\* Objavljeno v *Novi Reviji*



In koža, svilena, vsa površinska, je v trenutni občutljivosti prav na meji: lahko postane toplejša in vabljivejša, lahko pa trda in mrzla. Pod njo gori ogenj, ki ne more na dan. Tudi koža kot pokrajina.

Pod noč se v krošnje zaplete strah.

☆ ☆ ☆

V nekaterih pesmih je na videz neprizadeta, zaspala kadenca, ki zastira nekaj, kar je različno od življenja in smrti, a je v življenju in smrti obenem.

★ ★ ★

Kako rada bi, da bi se to, kar pišem, popolnoma osamosvojilo, dobilo svojo lastno voljo, ki bi kot napeta vrv povezovala raztrgane misli, jih prisilila, da se zberejo, sklonijo nad prepad in prisluhnejo.

Noč je mrzla, tiha in jasna. Med sencami dreves slutim rožmarinov grm.

☆ ☆ ☆

Vsako čakanje je nekaj posebnega.

Čas, ki me še loči od tvojega prihoda, najraje preživim v družbi. Na koncu podaljšam večer, kar tako, iz same objestnosti, da te imam, da si zdaj ti tisti, ki me pričakuješ.

★ ★ ★

V tišini vse večja in širša napetost. Potem srh.

Je vredno žrtvovati svojo komaj pridobljeno samozavest za tako malenkost?

Daleč pod nama valovi razjedajo sneg.

☆ ☆ ☆

Ko skušam odpreti omaro, ki se ne odpira, moram začutiti pravilnost svojih gibov, prirojene lastnosti ključa in način vdajanja ključavnice. Tako se omara odpre. Mislim, da začutijo nekaj podobnega poklicni vlomilci ali tisti, ki onesposablajo razne varnostne naprave. V bistvu so igralci, ki se znajo vživeti v stvari.

★ ★ ★

Ne morem pristati na to, da me tvoj pogled na življenje preplavi, da zaduši v meni vse sanje, vse veselje. Tudi zrak je umazan. Duši me. Najprej je snežilo, zdaj dežuje. Trg je poln brozge.

☆ ☆ ☆

Kot bi se z grozo upirala nečemu, kar od vekomaj preži nad nami, ker pozna vse, kar je gnilega v nas in med nami.

★ ★ ★

Besede na papirju odbijajo moje misli, ki preplašene otrpnejo v zaprtem krču. Moj jezik je notranji jezik, ki le redko privre na dan. Skoraj vse, kar sem napisala, me draži s svojo zunanjo obliko. Misli in občutki valovijo, se premikajo. In vendar ne morem mimo oblike, ki jih ujame v dokončnost.

☆ ☆ ☆

Vedno na preži, iz prekratkih noči v dolge dneve, ki se približujejo drug drugemu kot izžete ženske prsi ...

## FERRUCCIO FÖLKEL IN NJEGOVA »PRIPOVED IZ LETA 5744«

Utesniti kakega pisatelja v določen prostor s tem, da ga brž označimo, potem pa iščemo v njegovem pisanju le to, kar potrjuje tako ozko gledanje nanj, pomeni v prvi vrsti podcenjevati moč in domet njegovega sporočila, nalašč preslišati vse, kar se ne ujema — na primer — z našim pojmovanjem tržaškosti, slovenskosti, mittelevropskosti ... Konec koncev tako naše početje — omejevanje — pomeni storiti avtorju hudo krivico. Kajti pisateljeve besede, če veljajo, imajo pravico najti povsod svoj odzvočni prostor. Že res, pisatelj ali pesnik črpa s svojimi koreninami iz določene prsti, vendar moramo dopustiti, da si njegovi sadeži, njegova dela, utrejo pot čez določene meje, v svet.

In Fölklova *Pripoved iz leta 5744* je vse prej kot »pokrajinska« ali »obrobna«.

Take misli so me obhajale, ko sem odložil zbirko. Zbal sem se namreč, da bodo njegovo »pripoved« sprejeli ali odklonili zaradi njene »tržaškosti« ali »židovskosti« ali zaradi kake podobne, konec koncev omejevalne oznake. Seveda, »tržaškost« (ali bolje: »julijskost«) ali »židovskost« veje iz zbirke, ker ji je pač avtor Tržičan, ki pa živi v Milanu in je sin dunajskega Žida; v njegovih žilah se obenem pretaka — po materi — tudi nekaj briške slovenske krvi. To naj bi bila pravšnja kombinacija kromosomov, taka, ki naj bi nam velevala spoznati in sprejeti različnost v nas in okoli nas. Žal pa se je največkrat izkazalo prav nasprotno, saj je prenekateri iz občutka večvrednosti ali manjvrednosti — končno gre za isto bolezen — utišal sleherno svojo in tujo različnost.

Slutim, da se bodo nosilci najrazličnejših pravovernosti — teh res ne manjka — še in še zgražali in se zaganjali v Fölkla zaradi njegovega »bogokletnega, zgodovinsko zgrešenega« pristopa npr. k tržaškosti. Pesnik

namreč gleda drugače, daleč mu je vsa retorika, saj je našel v sebi toliko moči, da je opravil s preteklostjo in z miti, oziroma da postavi zadeve na pravo mesto. Tako se dokoplje do spoznanja, do jedra, in zapiše:

*... le tre civiltà/inciviltà ... si incontrano e si scontrano ...*

Od tega trenutka dalje je dovolj prostora za sleherno drugačnost, tudi za slovensko.

Ne bi hotel, da bi me napak razumeli.

Če navajam nekaj Fölklovih verzov ali stavkov o Slovencih, tega ne počenjam, ker cenim njegovo *Pripoved zlasti* ali *izključno* zaradi tega, temveč cenim pesniško zbirko *tudi* zaradi tega. In moram reči — vsaj tako sodim o sebi —, da nisem med tistimi, ki bolehajo za prekomerno hvaležnostjo do vsakogar, ki izreče kako simpatično besedo o nas. (To bolezen je opisal že Sartre v svoji bistri in neusmiljeni analizi francoske družbe: *Réflexion sur la question juive*).

Recimo raje, da velja navesti nekaj teh verzov in stavkov o Slovencih, ker Fölkel izkazuje svojo hvaležnost in spoštovanje ljudem, ki so mu pokazali neki drug svet. Pesnik čuti slovenski svet sebi blizu in obenem daleč, ta svet ga spominja na židovskega. Občutil je namreč na lastni koži, kaj pomeni antisemitizem, in ve, kaj pomeni biti v najboljšem primeru zaničevan. Če je danes, hvala Bogu, antisemitizem vsaj pod socialno cenzuro, je z antislovenizmom povsem drugače: niti socialna cenzura ga ne omejuje, tako da je tistim, ki ga izkazujejo, večkrat celo v ponos.

Nekdo je že rekel, da so Fölklove besede o prijateljih Slovencih retorične, jaz pa se seveda s tako sodbo ne strinjam. Ali zvenijo retorično ali prazno tile verzi?

*... Tu credi Alojz che andremo a Duino / a visitare insieme il mare / che Srečko rifiutava ...*

Ali pa:

*... O cari Fratelli sloveni / mescete ancora il forte brinjevec / nelle gostilne profumate?*

Ali pa nekaj verzov nižje:

*... Intanto Pavle compone ballate / e Boris declama Kosovel ...*



Zbirka je nastala v judovskem letu 5744 (83/84) in v njej je »le« 21 pesmi; dopolnjuje jo prozni tekst, nekakšno razmišljanje oziroma pripovedovanje, tudi avtobiografsko, ki teče vzporedno na neparnih straneh.

In le v ti kombinaciji — levo poezija in desno proza — lahko dojamemo avtorja, ga občutimo in doumemo njegovo sporočilo. Prozna »razlaga« — imenujmo jo tako — ob vezani besedi ni nikakor privesek ali zvijska, da bi se zdela zbirka zajetnejša, temveč je del neločljive celote. In tudi tu, v »razlagi«, je kopica besed in misli, posvečenih Pavletu, Borisu in Alojzu - Gigku in sploh celemu slovenskemu svetu. Zato pa Fölkel tudi ne more ne zapisati svojega spoznanja:

*... l'impossibilità di tradurci, o spiegarci, o intenderci senza avere bene a mente le tre grandi componenti, le tre civiltà/inciviltà che si incontrarono e si scontrarono nel territorio giuliano. Questi tre mondi tanto diversi, per singoli aspetti invece complementari, ebbero da noi collocazione, influenza, udienza.*

Potem pa zapiše:

*... Le tre civiltà/inciviltà ci coinvolsero, ci condizionarono, determinarono la nostra singolarità nella complicità e nella alienità.*

Skratka, biti različni je obenem breme in čast. Zato pa Fölkel, ki se nikakor ne more in noče istovetiti s tistim, kar je Freud imenoval »die kompakte Maiorität«, zapiše:

*... Gioisco della mia diversità.*

In se moramo strinjati z avtorjem, ko iznese še eno ugotovitev:

*... Noi ignorammo sempre la nostra storia, oppure la rimuovemmo. A quante stupide storielle — che ci raccontarono — abbiamo creduto? Quante sciocche bugie ci raccontammo quasi con sadismo, e per quanto tempo? Fino a oggi, fino ai giorni conclusivi.*

Fölkel se upre tej tragični ugotovitvi z dejanjem pravičnosti; gotovo ne z retoriko. Kako? S prerezom skozi zgodovinske in kulturne plasti te domovine, ki ji

pravi Heimat, da bi tako pokazal in dokazal legitimnost, dostojanstvo in plemenitost Slovencev, njihovo tisočletno pričujočnost. In ti Slovenci, ki jih imenuje »Fratelli« z veliko začetnico, so mu dali mnogo lastnega bogastva. Zato pa piše o njih; tega pa ne počne iz židovske dobrohotnosti, temveč zaradi »simpatije«, ki pomeni pravzaprav »sotrpljenje«.

Od vseh Slovencev, ki so ga obogatili, je Fölklju najbližji in najdražji Alojz Rebula - Gigko,

... *il fratello mio dell'anima* ...

ki mu je hkrati tako podoben in tako različen. Seveda, lahko si le predstavljam, kako se oba brata pogovarjata, kako razpravljata, kako trčita drug ob drugega, se primerjata in ugotavljata, da se dopolnjujeta: Rebula je našel Boga, vera mu je v oporo na poti skozi zemeljske dneve, véruje ali točneje: Alojz hoče vérovati. Fölkel pa se je odrekel vsem iluzijam, jih odklanja, ne verjame jim, a véruje v svojega Boga, ga potrebuje in ga rabi, da bi se obračal nanj na način, ki je vse prej kot ortodoksen, navidez bogokleten, pravzaprav zato, da bi se skoz Njega pogovarjal s samim seboj.



Brž se bomo zavedeli, da je Fölklova *Pripoved* težko berljiva poezija, saj je večplastna in v vse plasti je težko prodreti. Ne bomo kos avtorjevemu miselnemu svetu, če se ne bomo primerno oborožili z znanjem. Fölklovo pisanje je nabito s pojmi in citati iz judovstva (pogrešam slovarček na koncu zbirke), svetega pisma, literature. In če bo slovenski bralec brž vedel, kdo je Srečko, Alojz, Boris, Pavle, bo to za italijanskega bralca dodatna težava, saj mu ni bilo dano (pa ne po lastni krivdi) vedeti kaj več o Slovencih na splošno in o Slovencih v teh krajih še posebnó. Vsa zbirka je prežeta z nekakšnim koéletovskim (ekleziastovskim) gledanjem na svet, kar je izredno težko ponazoriti v nekaj besedah.

Pa bom poskusil:

Živimo ničevo življenje v ničevem svetu, polnem krivic. Nič ni novega pod soncem, pa čeprav se je tu pa tam zazdelo drugače. Morda smo kdaj verjeli, da je

bilo nekoč boljše, lepše, da »es ist so schön gewesen«, a bile so le sanje. Vse se je zrušilo: prva vojska, »die Katastrophe«, sosledje tragedij, Rižarna in Libanon, bližu nas in daleč od nas. Nič ni trdnega, neumrljivega. Vse mora umreti, tudi miti. In kljub vsemu so človeška dejanja lepša od božjih. Treba se je sprijazniti s človeško minljivostjo in s človeško resnico, se spoprijeti z njo, kot se je treba spoprijeti in kosati z Bogom, biti z Njim v stalnem dialektičnem razmerju. Zmeraj, do kraja, do aména.

Pa vendar ni vsa zbirka tako težko branje. Tu pa tam je kaka bolj »tradicionalna« pesem, ki ne zahteva tólike bralčeve intelektualne napetosti. Taka je tista na strani 34, posvečena bratu Alojzu Rebuli, ali tista, ki jo je Fölkel posvetil Giorgiu Vogheri (str. 30), po moji sodbi najlepša izmed vseh enaindvajsetih.

Gorje, če bi nad literarno sodbo prevladala »politična« sodba. Seveda pa delo, ki ga neki avtor zaluča v javnost, naleti tudi na take sodbe, a táko početje literarne kritike ni najbolj pošteno. No, tokrat so stopili v pesniško zbirko Slovenci (in že očitajo Fólklu retoričnost), a na vratih čakajo še druge kategorije: Romi, pohabljeni, slaboumni ... skratka ljudje, enaki v različnosti in različni v enakosti.

str. 50

... tri kulture/nekulture ... se stikajo in spopadajo ...

... Misliš, Alojz, da bova šla v Devin/skupaj obiskat morje/ki ga je Srečko odklanjal ...

... O dragi slovenski bratje/kaj še točite močni brinjevec/v dišečih gostilnah?

... Medtem Pavle komponira balade/in Boris recitira Kosovela ...

str. 51

... je sleherna izmenjava, sleherno tolmačenje in sporazumevanje nemogoče, če ne jemljemo v poštev treh velikih komponent, treh kultur/nekultur, ki so se srečevale in se spoprijemale na ozemlju Julijske krajine. Ti trije tako različni svetovi, ki pa so glede na druge vidike komplementarni, so se pri nas uveljavljali, so vplivali na naš razvoj, se dopolnjevali.

... te tri kulture/nekulture so nas določevale, nas pogojevale, nazadnje pa izoblikovale našo zapleteno in svojstveno drugačnost.

... Veselim se svoje drugačnosti.

... Sploh nismo nikdar bili poučeni o naši zgodovini ali pa smo jo odmišljali. V kako številne pripovedke — ki so nam jih posredovali — smo verjeli? Koliko neumnih laži so nam skoraj sadistično servirali? In kako dolgo? Do danes, prav do teh naših dni.

str. 52

... duševni moj brat ...

## TRST V KNJIGAH

(Sprotne beležke)

### I.

Druga izdaja lepe knjige, ki sta jo napisala Angelo Ara in Claudio Magris (*Trieste, un'identità di frontiera*, Einaudi 1987) bi s slovenskega stališča lahko postala razlog za dialog med Italijani in Slovenci.

A kakšen dialog naj bi to bil?

Morebiti bi bil najbolj umesten dialog med državama. Rebus sic stantibus pa bi bil to pogovor med neenakima. Italija je neodvisna država, Slovenija pa ne. Predsedstvo slovenskega izvršnega sveta (vlade) v Italiji odgovarja nekako predsedstvu deželnega sveta. V najboljšem primeru bi predsednika slovenske vlade lahko primerjali z ministrom - predsednikom nemškega Landa. Bile so seveda tudi izjeme (na primer katoliški »stražarji«, ta ali oni izmed »mladcev« in krščanskih socialcev, kak posamezen komunist za časa boja proti kralju Aleksandru Karadžordževiću), vendar pa na splošno lahko trdimo, ne da bi nam kdo oporekal, da še ni, začeni s Krekovimi krščanskimi socialci (glej: Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija in Slovenci*, Delavska enotnost 1987 str. 29) vse do samoupravnih komunistov, noben slovenski politični sloj odločil, da bi se na podlagi narodnega principa dosledno zavzemal za neodvisno slovensko državo.

Do poskusa in tudi do realizacije drugačnega dialoga je prišlo med slovenskimi in italijanskimi socialisti za časa Avstro-Ogrske, do dialoga namreč, ki so ga potem nadaljevali italijanski in slovenski komunisti za časa fašističnega režima in po drugi svetovni vojni. Ko je bilo konec tržaškega socializma slovenskega tipa, je tudi dialog nehal. Drugi poskus je še slabše končal. Slovensko-italijanska fratelanca (bratstvo) se je sprevrgla v zagrizeno ideološko sovraštvo med komunisti staliniščno-vidalijevske in tistimi titovske smeri, tako da so



se za prvo odločili Italijani in dovršen del komunističnih Slovencev, za drugega pa ostali Slovenci in Hrvatje.

V ta malo obetajoči zgodovinski kontekst bi lahko vnesli morebitni predlog za dialog, ki bi ga spodbudilo lepo delo Angela Are in Claudia Magrisa. Šlo bi tokrat za primer dialoga na ravni kulture sensu lato. Tukajšnji Slovenci in Italijani živijo namreč skupaj že 1200 in še več let. In vsebina predlaganega dialoga bi moralo biti prav to so-žitje, upoštevajoč njegove zgodovinske, književne, socialne, ekonomske, politične, verske komponente. In če naj bo zgodovina tudi pričevalka, potem moramo poudariti, da je to italijansko-slovensko bližino v teh dolgih stoletjih v prvi vrsti zaznamoval mir med drugačnimi in enakimi. Kot zvest bralec Ernsta Blocha si želim novo poustvaritev takšne zaželene utopije. Zavedam pa se (ker ne živim v svetu Platonovih idej ne med svetniki Dantejevih Nebes), da je dokončnost sedanjih mej *conditio sine qua non* za novo mirno sožitje med Italijani in Slovenci. Prav tako bi bilo želeti, da bi prišlo do resnično velikodušne politike do slovenske manjšine. Slovenci so bili morebiti nevarni za italijansko večino v Trstu do 1918. leta. Zdaj je ta nevarnost enaka ničli. Današnja meja ne dopušča imigracijskega toka iz slovenske republike. Slovenska manjšina pa ni tako številčno močna, da bi slovenizirala Trst.

Naj mi bo tukaj dovoljen še sociopsihološki ekskurz.

Kdor misli na dialog s slovenskim razumniškim slojem, se mora po mojem zmeraj zavedati, da je slovenski človek večkrat v strahu. Pred sosedi. Stanko Vraz in Hrvatje bi bili v prejšnjem stoletju radi videli, da bi se pohrvatili. Cesarsko-kraljevi Dunaj bi nas bil rad ponemčil. Nacistični rajh se je tega že lotil na Štajerskem in na Zgornjem-Kranjskem. Republikanska Avstrija nadaljuje s staro imperialistično politiko. Kdor si želi dokazov, naj se odpravi na Koroško. Fašistična Italija (in pred njo že tudi liberalna) nas je hotela italijanizirati. Demokratska Italija je popustljiva v šolstvu, politično pa ne. Kakšne namene ima? In potem ne smemo pozabiti Srbov. Za časa kralja Aleksandra so nas hoteli pojugo-slovaniti. In Aleksandrovi epigoni so živi in aktivni tudi med sedanjimi Srbi. Biti »Jugoslovan« pomeni ali to,

da »si že Srb« ali pa da si na tem, da »postaneš Srb«. In če bi kdo terjal, naj mu o tem, kar trdim, postrežem z dokazi, potem mu lahko samo svetujem, naj bere mladostne eseje Boga Grafenauerja, ki so letos izšli v ponatisu (*Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, Ljubljana, Slovenska matica 1987); naj bere docela odklonilne odzive slovenskih pisateljev na predloge o spremembi ustave, na predloge, ki bi spremenili Jugoslavijo v še bolj centralistično državo; naj bere dnevniške zapiske Borisa Pahorja v *Zalivu* o slovenski samobitnosti.

Arova in Magrisova knjiga je prijetno branje.

Spomin mi pri tem odhaja v goriški muzej, ki sem ga obiskal pred desetimi leti. Organizatorjem je uspelo, da so razlagali srednjeveško goriško zgodovino, ne da bi omenjali ne lokalnih plemenitašev nemškega izvora ne Slovencev ante portas Gorice. Seveda sta izbrala Ara in Magris drugačno pot. Zavedata se namreč, da bi bilo ne-zgodovinsko tajiti slovensko pričujočnost (naj je ta številčno taka ali taka) v samem tržaškem mestu. Zavedata se, da se streljaj od mestnega središča začenja slovenski bivanjski prostor in ne fantomatična belina, ki naj simbolizira severni tečaj ali zasneženo rusko stepo. Dobro se zavedata, da ni poprečen Tržacan nič vedel o Slovencih in o njih tudi danes nič ne ve. (In bodimo tudi nekoliko avtokritični. Na kakšni ravni je bilo in je znanje o italijanskih stvareh pri poprečnem Slovincu?) Ara in Magris skušata ugotoviti psihološke odzive ne samo pri tržaškem italijanskem prebivalstvu (pri tem slonokoščenem stolpu skoraj latinskega življa, ki ga oblegajo skoraj aziatski barbarski slovenski kmetavzarji, medtem ko je v ozadju slišati šum premikajočih se senc carskih kozakov ali celó Gorbačovih tankov), a tudi pri Slovencih na splošno in pri slovenskih tržaških ljudeh še posebej. Ob vsem tem bi se bila torej lahko porodila suhoparna knjiga, imamo pa pred sabo delo, ki je veljavno za raziskovalca, hkrati pa je teh 216 strani prijetno branje, saj gre za racionalno utemeljene, uravnovešene sodbe.

Res zelo živa je ta Arova in Magrisova knjiga. Živa tudi zato, ker sta avtorja obdarjena s tistim poli-

tičnim čutom, ki apatično historiografsko nizanje dogodkov spremeni v eksistencialno veljavno in doživeto resnico.

A naj mi bo dovoljena kritična pripomba v zvezi s točko, ki je zame kar precej pomembna. Gre za tako imenovani drugi proces proti delu maloštevilnega političnega vodstva slovenskega prebivalstva v Italiji, za proces pred Posebnim sodiščem za zaščito države 1941. leta. Na strani 42 je videti, kot da avtorja pripisujeta komunistu Pinku Tomažiču vlogo strnjevalca raznih ideoloških tendenc, ki so prevladovale med slovenskim prebivalstvom in so bile na procesu obsojene. Tukaj se moramo držati pravila: unicuique suum. Nedvomno lahko trdimo, da so v oboroženem slovenskem uporuh od 1941. leta dalje in, po emarginaciji krščanskih socialistov in levih liberalcev, slovenski komunisti igrali glavno vlogo. Tudi v proti-italijanskem odporu od 1918. do 1941. leta so komunisti prispevali svoj delež, drugoten sicer, a vendar svoj delež. Pravi protagonisti pa so takrat bili slovenski katoličani, slovenska duhovščina, nekaj katoliških laikov, katere sta vodila nekdanji poslanec Virgil Šček in na Goriškem v prvi vrsti Janko Kralj, ki sta bila močni in sposobni osebnosti v katoliškem političnem taboru. Prav tako so bili bistveno pomembni protagonisti slovenski liberalnc oziroma liberalnacionalno usmerjeni intelektualci (Sardoč, Tuta, Sfiligoj, Čermelj, Tončič, Kukanja in drugi). Na omenjenem tržaškem procesu ni bilo katoliških obsojencev (izvzemši Stanka Vuka). Slovenski komunisti so si seveda prislužili dobršno število let ječe. A poglobitni objekt fašističnega zatora je bila liberalna skupina in predvsem teroristični del te skupine. To so dejstva. Na smrt obsojenih in ustreljenih 15. decembra 1941, ni bilo pet komunističnih zarotnikov (kot je zapisano na strani 143 Arove in Magrisove knjige), temveč en komunist (Pinko Tomažič) in četverica teroristov (Viktor Bobek, Ivan Vadnal, Simon Kos in Ivan Ivančič).

Kot v prvi izdaji ostaja tudi zdaj Scipio Slataper središčna literarna osebnost knjige. To delo o Trstu je prikaz politične in ne socialne zgodovine Trsta, politična oseba, ki je najbolj vidna med tržaškimi pesniki in pi-

satelji, pa je Slataper. Tako se politična in literarna zgodovina krijeta.

Ko bi pa kdo pisal o tržaški socialni zgodovini Trsta in o tržaškem kapitalizmu, potem bi moral na literarni ravni poglobiti eksplicitno in implicitno ideologijo Itala Sveva. 1918. leta Trst neha biti avstrijski in je vključen v italijansko državo, sanje iredente postanejo stvarnost, mednarodna ekonomska vloga Trsta v glavnem propade. V času svojega preludija in tudi propada si mesto ustvari največjega pisatelja, ki se uveljavi tudi na mednarodni ravni. A Italo Svevo razveljavi Heideggerja, ki je v analizi predsokratikov zagovarjal tezo, da se vse, kar je veliko in resnično, spočne in rodi v začetku, pri izviru duhovnih gibanj. Sprotni Svevov prehod iz ozračja, v katerem je živel kot predstavnik kapitalizma, v ozračje aktivnega tržaškega pisatelja, ima nekakšno humanistično noto, ki po analogiji spominja na Machiavelija, na njegovo teoretiziranje in na njegovo politično aktivnost; na ravni Svevovega življenjepisa pa je slutiti pričujočnost skeptičnega zadržanja do kapitalističnega razvoja, ker le-ta ni verum necessarium v življenju. Beg ali poskus bega številnih Svevovih junakov iz tržaškega načina življenja je posledica avtorjevih eksplicitnih in implicitnih dvomov v bistveno vrednost tržaškega kapitalizma.

## II.

Prebral sem še eno knjigo Claudia Magrisa. (*Danubio*, II. izdaja Milano, Garzanti 1986). Govori o Mitteleuropi, ima bavarski uvod in romunski rep.

Desetletja že se mi ponuja ta preroška »Srednja Evropa«, ki jo nekateri slavijo, drugi pa mrzijo.

Kaj naj torej bo bistvo te Srednje Evrope?

Nekateri desničarski poljski krogi menijo, da je v dokončni analizi Srednja Evropa zadnje poljsko kraljestvo od Baltika do Črnega morja, to seveda v imenu katolištva in v proti-ruskem in proti-pravoslavnem duhu. Nekateri emigrantski kulturni češki krogi si zamišljajo ožjo Srednjo Evropo, v kateri naj bi bile poudarjene kulturne in politične vrednote, ki se razlikujejo od

ruskih. Priznam svojo nevednost: nimam pojma, za katere vrednote gre. V nedavnem spoprijemu med nemškimi zgodovinarji o vrednotah in smislu nemške zgodovine Andreas Hillgruber (*»Historikerstreit,«* München/Zürich, Piper 1987 str. 238-239) predlaga dvojne definicije Srednje Evrope. Prva se zavzema za obnovo odnosov (menim, da si želi dobrih) med Nemško zvezno republiko, Nemško demokratično republiko, Poljsko, Češkoslovaško in Madžarsko. Druga definicija vsebuje negativno oceno (na zgodovinski ravni) Srednje Evrope, ki naj bi bila pod nemškim vodstvom in urejena v soglasju z nemškimi interesi. Drugje, predvsem v avstrijskem okolju, sem naletel na propagiranje zamisli Srednje Evrope, ki naj bi bila pod nemškim kulturnim vplivom, njeno politično vodstvo pa avstro-nemško, in pri tem naj bi bila Avstrija središče satelitskih držav (n.pr. Češke in Slovenije), ki bi imele status notranje avtonomije kot današnje jugoslovanske republike. Avstriji bi naj seveda pripadle zunanja politika, obramba, ekonomska ureditev in kultura na splošno.

Pozdravljam kajpada nemško zunanjo politiko, ko skuša navezati dobre in celo najboljše stike ne samo s Francijo, temveč tudi s svojimi bolj ali manj oddaljenimi vzhodnimi sosedi. Druge variante, ki jih vsebujejo navedeni predlogi, pa so filozofsko zgrešene in politično znanilke pogubnih bojov in novih sovraštev. Zaradi svojega ontološkega bistva se človek kot človek lahko polno razvija samo v kontekstu svoje skupnosti, organizirani v narodni državi, ki živi v miru z drugimi narodnimi državami.

Magris v svoji knjigi med drugim skuša razkriti bistvo Srednje Evrope, le-ta pa mu je sinonim za mozaik držav nekdanje avstrijske monarhije. V dokončni analizi se nam Magrisova Srednja Evropa prikazuje kot sestav, zgrajen na nasprotstvih. Estetika baročnih in manierističnih okroglin nasprotuje slovesni grdoti palač umirajočega cesarstva in prav tako umirajočega kraljestva Svetega Štefana; cinični mir se bije z razvnetim fanatizmom; stara modra umetnost vladanja v znamenju fortwursteln z brezskrbnostjo ministrov plemenitaškega

ali birokratskega izvora; katolištvo, ki se je ustavilo pri baročni protireformistični nepopustljivosti, nasprotuje radikalno protikrščanskim ideologijam. Na formalni ravni bi lahko mogoče rekli (s pomočjo še drugih primerov), da je Srednja Evropa teza, ki jo zanikuje antiteza. Obe koeksistirata v svojem ne-redukcijskem položaju. Kreativnemu naporu Srednje Evrope se ne posreči, da bi dosegel sintezo, ustavi se pri nasprotnem in protislovnem, pri tezi in proti-tezi.

Osebnostno odločno odklanjam, da bi jemal v poštev katero koli *Mitteleuropa* kot političen in kulturni načrt, ki naj se uresniči v prihodnosti. Bil pa bi smešno protizgodovinski, ko ne bi za stare čase sprejel stvarnosti nekega ozračja, ki je bilo deloma skupno vsem narodom stare Avstrije. Kaj je v Svevu (ki je v nemškem jeziku doma in se glede višje kulture ne napaja pri florentinskih izvirihi ne pri reviji *La Voce*) ali v Ivanu Cankarju ali v Ivanu Tavčarju ali v Otonu Župančiču nekaj tiste atmosfere *finis Austriae*, ki se nam tako bogato ponuja pri Musilu, Rothu in pri toliko drugih avstro-nemških pisateljih? Kaj so omenjeni štirje avtorji brali katerega izmed avstro-nemških pisateljev, njihovih sodobnikov? A to so vprašanja, ki jih gotovo ni mogoče rešiti na ravni neposredno doživete kulture ali bolj ali manj politično zavzete ideologije, marveč samo na ravni kulturne in literarne zgodovine.

Še zadnja pripomba. V opisih nekaterih, ki so *laudatores temporis acti*, stara Avstrija postane paradiž na zemlji, kraj, kjer je uresničena ljubezen do bližnjega, deveta dežela. Odpravljeno je neusmiljeno sovraštvo med različnimi narodi, odpravljeno socialno vprašanje, odpravljen industrijski in mestni proletarijat, njegova zapostavljenost pri odločanju in njegove negotove življenjske razmere; odpravljen ukrajinski kmečki proletarijat, ki ga je izkoriščalo poljsko plemstvo; odpravljeni kmetje, ki so bili zmeraj na robu propada zaradi avstrijske bančne politike; odpravljeni furlanski in slovenski briški koloni, ki so jedli samo polento. Tudi to je bila namreč Srednja Evropa kot sinonim habsburške monarhije. Seveda, imeli so Sissi, a upoštevati je potrebno, da

so cesarico umorili, Romy Schneider pa je tragično končala.

### III.

Berem: Angelo Ara, *Fra Austria e Italia. Dalle Cinque Giornate alla questione alto-atesina*, Udine, Del Bianco 1987. Vsebina: članki, ki so bili objavljeni med leti 1973 in 1981.

Samo dve glosi, ker ne morem vzeti v poštev vseh člankov.

Zanimiva je analiza osebnosti Alojzija Fogarja, tržaškega škofa, ki je bil de facto odstavljen na zahtevo fašistične vlade, a tudi na zahtevo nekaterih prelato vatikanskega državnega tajništva. Ara črpa podatke iz poročila Emmericha Herzfelda, ki je bil takrat avstrijski generalni konzul v Trstu. Fogar se ne zavzema za pravice Slovencev in Hrvatov do cerkvenega življenja v materinem jeziku na podlagi narodnega principa, marveč s pomočjo teoloških argumentov (str. 252). Ima se za dobrega Italijana (str. 252). Nima se torej za Furlana, kot omenjajo nekateri slovenski krogi. Kot dober konservativec cerkvenega tipa in upoštevajoč nekatere biblijske tekste hoče spremeniti drugorodce v lojalne Italijane (str. 252). In naglas je na pridevniku »lojalne«. Gre torej za stari legalizem do avstrijske monarhije, prenešen v novo italijansko stvarnost. Mons. Fogar ni avstrijakant, vendar zasledimo tudi vez, ki tega habsburško izoblikovanega prelata povezuje s tradicionalnim katoilstvom, v njegovem političnem konservativizmu, hkrati pa tudi v njegovem globokem spoštovanju različnih nacionalnih identitet (str. 254). Lažniva je torej fašistična sodba, da je Fogar avstrijakant.

Oseбно menim, da bi bilo zanimivo ne samo jemati v poštev avstrijsko vzgojo in avstrijsko pripravo na duhovniški poklic za razlago nekaterih Fogarjevih odločitev, marveč tudi raziskati, kakšen je bil njegov filozofski in teološki študij, ker, če me spomin ne vara, je Fogar študiral na teološki fakulteti innsbruške univerze, na fakulteti torej, ki so jo vodili, kot je znano, jezuitje.

Nadaljujem z branjem članka »Pogled na Avstrijo

v Italiji med leti 1848-1918«. Ara zagovarja tezo, da ni-  
sta docela zaupali v Avstrijo ne zagovorniki trozveze ne  
iredentisti. Znano je, da je Avstrija táko razpoloženje  
iskreno vračala. In morebiti je načelo »meglio non fi-  
darsi troppo« tudi danes na mestu v italijansko-avstrij-  
skih in prav tako tudi v italijansko-jugoslovanskih od-  
nosih. Mislim seveda na mednarodne zveze, ne na  
osebne.

#### IV.

Berem delo Bruna Maierja *Dimensione Trieste*, Mi-  
lano, Istituto Propaganda Libreria 1987. Knjiga je nabi-  
ta z idejami, glosami, erudicijo, z nepričakovanimi in-  
terpretacijami, z iskrenimi kritičnimi priznanji. Na pri-  
mer z le-tem: »Trst je, če izvzamemo nekaj rahlih na-  
sprotovanj, sprejel fašizem« (str. 63).

S posebno pazljivostjo sem prebral esej o knjigi  
*Il richiamo di Alma Stelia Mattioni*-ja. Nedvomno je to  
Mattioni-jevo delo zelo lepo, docela drugačno od knjig  
tržaškega pisatelja Tomizze. Če pri Tomizzi prevladuje  
poetika realnosti, telesnosti, snovnosti, se pri Mattioni-ju  
uveljavlja poetika nedoločenega, prikazni, izginitve, pri-  
vida, nedosegljivega, himere, eteričnega, begajočega, ne-  
prijemljivega, nerazberljivega, čudaškega, slutnega,  
prišepetaneга — kot pravilno pripominja Maier na  
str. 298.

Lepo bi tudi bilo, ko bi se mogel dlje ustaviti pri  
Maier-jevi obravnavi Stanka Vuka in Dani Tomažič, ob-  
ravnavi, ki jo je omogočila izdaja Vukovih ljubezenskih  
pisem, katera je, kot slovenski kaznjeneц v fašističnih  
zaporih pošiljal ženi Dani, sestri že omenjenega Pinka  
Tomažiča (*Scritture d'amore, Trieste* 1986); obravnavi,  
ki je sledila analizi tiste ljubezni, kot jo je Fulvio To-  
mizza podal v knjigi *Gli sposi di via Rossetti*, Milano  
1986; obravnavi, ki jo že nakazujeta prva in druga iz-  
daja Pahorjeve *Zatemnitve* (Trst 1975, Slovenska ma-  
tica, Ljubljana 1987).

Žal pa moram v zimskem semestru, ki se približuje,  
pluti po širokem morju srednjeveških literarnih zvrsti  
in italijanske *questione della lingua* — če naj omenim



samo del obveznosti, ki me čakajo.

## V.

Poletni semester se je nagibal h koncu, ko je prišla pošiljka, ki mi jo je poslal Boris Pahor. Bila je knjiga Marise Madieri z lepim naslovom *Verde acqua* (Torino, Einaudi 1987). Truden sem bil, slabo razpoložen, a knjigo sem prebral na dušek. Nekaj tednov zatem so razni ocenjevalci zatrjevali, da je delo Marise Madieri knjižica, da, lepa in zanimiva knjižica, a vendar le knjižica. Torej, knjižica, ki jo prelistaš in prebereš in ki ima tudi neko pričevalsko vrednost, a na katero potem lahko pozabiš. Meni pa je bil *Verde acqua* všeč, zares všeč.

Knjiga je, če naj sodimo o literarni zvrsti, življenjepis reške begunke, ki kot deklica pride v Benetke in v Trst, kjer se potem razvija v odraslo ženo. A mogoče je govor o življenjepisu zgrešen, najbrž bi bilo bolje uporabiti tehnični izraz pričevanje, v pomenu, ki ga imajo *confessiones*, literarna zvrst namreč, pri kateri se avtobiografija spremeni v izjavo o vrednosti stvari in oseb. Madieri-jeva namreč ves čas eksplicitno in implicitno razmišlja o vrednosti stvari, oseb, svojega jaza, človeških dejanj. Zanima jo avtentičnost biti. Tezo in antitezo življenja ob meji razrešuje v ljubezni do moža, sinov, matere, prijateljev, do spočetega življenja, ki odklanja splav, do slovenske zemlje ob Snežniku.

Lahko obsodimo konservativnost Marise Madieri v gledanju na vrednote. A tudi v tem primeru moramo upoštevati, da je konservativizem, ko gre za vrednote, kot sta ljubezen in avtentičnost, napredne narave. Ko bi se namreč vsi ljubili, bi bil svet drugačen od sedanjega.

## PODNEBJE IN NJEGOVA SKRIVNOST\*

*Ciklon lahko poruši mesto,  
ne uspe pa mu ne odpečatiti  
pisma ne odvozlati vozla  
na nitki.*

Paul Valéry

### I.

Na koncu svojega globokega prikaza avstrijske omike Claudio Magris postavlja letnico 1938 kot apokalipso tiste Srednje Evrope, ki živi v izgnanstvu oziroma v spominu. To se pravi, da je z navajanjem tega datuma, ki pomeni takratni finis Austriae, avtor blizu Kunderovi ugotovitvi, da je Srednja Evropa izgubila svojo dušo z Oswiečimom. Kot sem že nekje omenil, pa bi se v zvezi s tem strinjal tudi z Egonom Schwartzom, ki je na srečanju v Linzu pripomnil, da je Kundera obšel resnico, da je bil nacionalsocializem pristno srednjeevropska zadeva, posledica zgodovinskih in socialnih dejstev v srednjeevropskem prostoru. K temu bi še dodal s Ferruccion Fölkeljem, kako kvalificirane eksekutorje je nacizem imel v avstrijskih ljudeh, izmed katerih se je pri nas uveljavil Friedrich Rainer, ki je bil iz Celovca, Musilovega mesta, kjer je med obema vojnama deloval med drugimi tudi, v Trstu rojeni, vindišar Odilo Globočnik. A če pustimo ob strani Koroško, si lahko za avstrijski prostor na splošno izposodimo sodbo Josepha Rotha: »Zobni zdravniki, lekarnarji, brivski pomočniki, umetniški fotografi iz Linza, Gradca, Knittelfelda, golšavi alpski dolinci — vsi ti pojejo *Stražo ob Renu*. Ta nibelunška zvestoba bo uničila Avstrijo, gospoda moja«. Ob ti napovedi, katere se spominja Fölkel v izrednem delu o tržaški Rižarni, tem edinem uničevalnem taborišču v sredozemskem prostoru, se mi ponuja

---

\* Prispevek za disput na srečanju *Vilenica 1987*

jo stavki istega avtorja v njegovem pravkar izšlem delu: »Ne propadli Habsburžani, ki so se nesmiselno usmerili proti jugozahodu, potem ko so nehali biti despoti Svetega rimskega cesarstva, pa tudi Weimarska republika ne in pa najmanj avstro-nemški plebejec Hitler — nobeden od teh se ni bojeval za aristokratsko prvenstvo jezika in kulture. Nesposobni so bili, da bi si izmislili vlogo, ki bi se uveljavila tudi zunaj evropski mej«. (*Racconto dell'anno 5714*, Studio tesi 1987. Zaliv 1986.)

Ta Fölkeljeva diagnoza se nekje ujema z Magrisovo, ko le-ta poudarja, da je »bilo bistvo avstrijske omike odklonitev vsake filozofije, ki pridiga sintezo ali preseganje-izničenje nasprotij in samega pojma nasprotja«. A naj mi bo dovoljena — ker se srečujemo na območju slovenskega občestva — omemba, da je to pomanjkanje zmožnosti usklajevanja nasprotij za slovenski svet prišlo do izraza že v samem začetku, za časa apostolskega delovanja bratov Cirila in Metoda. Ko se je namreč Metod vrnil v Panonijo potem, ko ga je papež Hadrijan II. posvetil v nadškofa in potrdil slovansko bogoslužje, so ga salzburški škofje ujeli, ga obdelovali s klofutami in škof Hermanrik bi se ga bil lotil z bičem za konje, da ga niso drugi ustavili: »Metoda ... ki ste ga bili s silo spravili pred škofovski zbor, bi bil ti (Hermanrik) napadel z bičem za konje, da ti niso drugi tega prepovedali.«\* No, a nadškofa Metoda so potem škofje imeli ujetega skoraj tri leta (870-873), preden se je svetemu sedežu posrečilo, da ga je rešil. Ta zgodovinski primer pa sem želel navesti zato, ker ni šlo samo za odklon slovanskega jezika v bogoslužju, marveč predvsem za upor proti ustanovitvi avtonomne slovanske Cerkve na ozemlju, ki so ga salzburški škofje imeli za svoje pastoralno območje. Gre torej za prvo vidno zavrnitev slovanske identitete v Srednji Evropi, za zavrnitev, ki se je potem vlekla do začetka našega stoletja in je dosegla svoj epilog v dunajskem parlamentu, ko je slovenski poslanec Korošec maja 1917. leta izjavil, da ima Avstrija premalo

---

\* »Methodium ... in episcoporum concilio tractum equino flagello percuteres nisi prohiberetur ab aliis«, kot mu očita papež Janez VIII., ki je nasledil Hadrijanu II.

vešal, da bi ugonobila misel o jugoslovanskem zedinjenju. In šlo je vendar za zavrnitev zahteve po priznanju posebne identitete pod žezlom habsburško-lotarinške monarhije!

Seveda spada sèm posebno poglavje o odklonu oblasti, da bi Slovencem, ki so bili razdeljeni na razne pokrajine, priznala narodno enovitost. Modrost ni prišla na svoj račun; in ko so se stvari zaostrole, je marsikdo zavoljo svojih idej moral za zamreženo okno. Tako Cankar na primer, ki je bil na ljubljanskem gradu gost morebiti prav v isti celici, v kateri je, v prejšnjem stoletju, na poti v Spiegelberg, prenočeval Silvio Pellico.

Bilo bi pa seveda krivično in enostransko, ko bi se ustavljal samo pri teh fleših, problem je dosti bolj zapleten in večplasten. Zato naj v zvezi z omenjeno preteklostjo navedem odlomek iz Kocbekovega nemškega dnevnika: »Z ene strani so nam Bavarci, Franki, Salzburžani, Babenberžani in Habsburžani jemali zunanjo svobodo, z druge strani pa so nam procesi nemškega duha pomagali pisati prve dokumente naše biti, od Brižinskih spomenikov, preko ustoličevskega obreda na Gosposvetskem polju do Trubarjevega katekizma in začetkov slovenskega pismenstva, omogočali so nam baročno civilizacijo in radost življenja, romantiko kot utemeljevanje narodne kulture, splošno izobrazbo kot izhodišče za prvi svetovljanski razmah slovenstva. Oba procesa sta neposreden izraz strastnih in demoničnih sil, ki so mučile Nemce same, temnile in razsvetljevale njihovo lastno usodo in ustvarile najbolj tragična nasprotja, kar so jih spoznali evropski narodi. Brez tako razgibane nemške usode bi ne bilo slovenske usode in brez takšnega nemirnega nemškega genija bi najbrž tudi ne bilo slovenskega genija. Nemške demonije in katastrofe so bile naša nesreča in sreča, prebliski nemškega duha so razsvetljevali tudi naše domače nebo, pozivali so našega duha k izvornosti in k uporju zoper tujstvo in razčlovečenje. Pred štiridesetimi leti nas je nevarna ekstaza nemštva obsodila na smrt, hkrati pa nam dala priliko za doslej najnapornejše in najuspešnejše osvobojevanje v zgodovini. Med nemškim Goljatom in slovenskim Davidom se je tako zgradila grozljivo nevarna in hkrati odrešno intimna dialektika zgodovine in duha, sovraštva in ljubezni, ki je sosedstvo med

nami za vedno odločila ... (*Zaliv*, 1967, št. 8-9).

Od te »dialektike« pa je, žal, danes aktualna naša tesnoba ob položaju slovenskega življa na Koroškem, tega, kot pravi Kocbek, »največjega in najlepšega slovenskega pokopališča«.

## II.

Razmerje z zahodnim sosedom pa je bilo skozi stoletja manj problematično, ne oglejska Cerkev namreč ne benečanska republiška oblast ne italijansko-slovensko sožitje na primorskih tleh niso bistveno ogrožali slovenske biti do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Lahko celó rečemo, da je tržaški škof Bonomo, ki je slovenščino obvladal, v začetku XVI. stoletja izoblikoval osebnost Primoža Trubarja, s katerim smo dobili avtorja prvih slovenskih knjig; pa tudi koprski škof Peter Pavel Vergerij je potem na Nemškem Trubarju pomagal pri izdajanju prevodov svetih tekstov. Italijansko-slovensko sožitje je bilo torej lepo uglašeno že za časa renesanse in vpliv italijanske omike, predvsem njene umetnosti bo potem, posebno za časa baroka, osvobojen tiste »dialektike«, o kateri je bil govor poprej. Z romantiko pa bo ob Čopu in Prešernovi liriki začutiti odsev Trečenta, še posebej Petrarke. No, a teh vplivov tukaj ne mislim nizati, želim samo poudariti, da so se težave ob zahodni meji začele šele po združitvi Italije, potem ko je le-ta inkorporirala Beneške Slovence in jih začela asimilirati, pa še potem, ko je Mazzini »pozabil« na svoja *Slovanska pisma* in si zamislil mejo nove države pri Postojni, kar se je, žal, uresničilo 1918. leta. In tedaj se je pričel naš križev pot tudi na zahodni strani našega življenjskega prostora. Hudó se je sicer uveljavilo takoj ob prihodu nove oblasti, razvnelo pa se do kulturnega genocida za časa črnosrajčniške vladavine. Najbolj usodni pa niso bili pogromi, ki so jih bile deležne naše kulturne stavbe, ampak obsodba na smrt, ki je bila izrečena nad našim jezikom. To se pravi, da če je za časa avstrijskega cesarstva kljub vsemu za nas obdržala svojo veljavo Wittgensteinova ugotovitev: »Meje mojega jezika so meje mojega sveta«, je bil jezik Rimu podložnih slovenskih ljudi izločen iz njihovega jav-

nega življenja.

Šlo je za tragedijo, kot je zapisal Kosovel, vendar to moje bežno obnavljanje, ni izraz neke objokovalske potrebe, ampak spada v oris položaja. In navsezadnje, če smo v času med obema svetovnjima klanjema izgubili lepo število ljudi, ki so morali »meje svojega jezika«, skrčiti na ničlo, nas po drugi strani ni bilo malo, ki smo se, ne da bi zatajili svojo, z vsiljeno omiko obogatili.

Leszer Kolakowski, ko govori o izgnancih, pravi: »Tuj jezik lahko uporabljamo preprosto zato, ker ga moramo, ali pa poizkušamo odkriti njegove jezikovne zaklade, ki so edinstveni in nepredvidljivi in ki zato obogatijo naš um, ne le našo tehnično sposobnost komunikacije.« (Nova revija št. 61/62). Nemajhen del moje generacije je ta kakovostni preskok zmožel, še več, ni samo znal izključiti velike italijanske duhove iz motne svetlobe, ki jo je zavestno uperjal vanje režim, ampak se je vživel v italijanske zgodovinske in kulturne resnice, jih posvojil in z njimi potrjeval svojo izvirnost. Tako smo Dantejevi tožbi, da njegova domovina ni več gospodarica, marveč bordel, pridali svoje razočaranje; ob Petrarkovi ugotovitvi, da z besedami ni mogoče spreminjati položaja Italije, mislili na svojo usodo; si ob Leopardijevi pripravljenosti, da bi dal svojo kri za svojo domovino, priklicali Gregorčičev vzklik »mojo srčno kri škropite«.\* Nismo torej oblačili italijanskih pesnikov v črno srajco, prisluhnili smo jim, ker so bili znanilci humanizma in svobode; obsojenci na obeh tržaških velikih procesih pa so predstavnikov diktatorske justice zagotavljali, da je njihov upor zvest duhu, ki je preveval italijanski Risorgimento.

---

\* Navedena besedila so ta: »Non donna di provincie ma bordelle«, Dante, *Vice*, VI.72. »O Italia mia benché il parlar sia indarno«, Petrarca, *All'Italia*. »Dammi, o ciel, che sia foco/ Agl'italici petti il sangue mio!« Leopardi, *All'Italia*.

### III.

Ta moj kratki sprehod po zgodovinskem spominu torej ni izraz neke bolehnosti, ampak se javlja v funkciji prihodnosti, saj je najbrž vsakemu bistremu očesu vendar jasno, da je, zdaj končno potrjena slovenska samobitnost, eden izmed pglavitnih elementov za uravnovešeno sožitje tega dela Evrope. Seveda je potrditev te resnice odvisna v priv vrsti od nas samih, od naše zavesti, od naše modrosti, pokončnosti, življenjske sposobnosti. In, kakor je videti v zadnjem času, se celó pojavlja naloga pravilne opredelitve slovenske vloge v samem jugoslovanskem prostoru. A mislim, da bo tudi v korist našim sosedom, če se bodo tudi sami začeli bolj zavediti, da je majhen narod — slovenska republika — na prepihu med germanskim in romanskim svetom lahko odrešna blazinica med njima, obenem pa katalizator srednjeevropske biti, saj je obstoj majhnih narodnih občestev hkrati zgled in jamstvo svobode. To je dobro čutil že Heine, ki se je bal izginitve številčno nezahtevnih entitet.

S tem problemom, ki ga lahko reši samo federirana zahodna Evropa in v prihodnosti, upam, tudi federirana vzhodna Evropa, se je načrtno in vneto bavil Denis de Rougemont, ki je ob drugih knjigah objavil tudi apel Evropejcem z naslovom »*Lettre cuverte aux Européens*«, v katerem poleg nepriznanih narodov jemlje v poštev tudi ločene etnične dele, to je tiste skupnosti, ki jih meje sekajo od glavnin. Gre za kulturno evolucijo, ki jo je pred tremi desetletji marsikdo imel za anahronistično, a spada danes med najbolj humanistično vseh ekologij, kot je pred leti poudarilo 50 skandinavskih profesorjev v spomenici, ki so jo naslovili Unescu. Ta upor partikularizma proti pomasovljenju kompjuterske civilizacije, upor, ki je pridobil na svojo stran Levy Straussa in Sartra in zdaj pridobiva tako imenovane »Zelene«, je po mojem mnenju ena izmed pglavitnih zadev, za katero bi se morala ogreti sedanji pesnik in pisatelj.

Seveda se kot pripadnik majhnega naroda, ki živi razdeljen na kar štiri države, zavzemam za ogrožene identitete in jezike tudi iz skrbi pro domo. A rad bi poudaril, da sem se o veljavnosti renesanse odrinjenih

kultur in jezikov prepričal ne samo načelno, ampak kot član mednarodne organizacije tudi praktično na vseh koncih evropske celine, od baskovske in katalonske narodne skupnosti do tiste južno-tirolske in furlanske, od bretonske do grške in albanske v Kalabriji. Zato sem zmeraj tudi na kraju samem doživel, kako absurdno ravnamo, ko se seveda zavzemamo za univerzalne vrednote, za to, kar je občečloveško, dosti pa nam ni mar za usodo ljudi, ki bi radi rešili svojo najglobljo bit.

No, a seveda me eksistencialna stiska sili, da se danes ustavim predvsem ob naših domačih vprašanjih.

#### IV.

In tukaj si moramo spet najpoprej sami izprašati vest, zakaj kot smo grešili, da smo po vojski merili narodovo usodo z ideološko računico, tako smo bili hladni pragmatiki, ko smo ločenim delom zmeraj vsiljevali vlogo *mostu*. Ta pa je samo pasiven element, zelo potreben sicer, a mrtev, medtem ko je narodna skupnost živ in aktiven osebek. In ker so bili ločeni deli za naše odgovorne samo pomožno sredstvo, niso poskrbeli, da bi sosednim prebivalcem posredovali zgodovinsko in kulturno podobo naših identitet v italijanskem in avstrijskem kontekstu. Madžarskega ne omenjam, ker nisem na tekočem. Tako se mora na primer Magris poslužiti privatnega spisa, ko potrebuje informacijo o tržaški slovenski književnosti.

Gotovo, pri tem se moram tudi sam potrkati na prsi in izreči svoj *mea culpa*, ker je bilo to, kar sem o nas povedal italijanskemu bralcu, odločno premalo. A v svoj — in naš — zagovor bi vseeno rad navedel, da naloga, da rešiš preteklost, večkrat zahteva celega človeka, še posebno takrat, ko skupnost obnavlja kulturno življenje po skoraj četrto stoletja prisiljenega molka.

A ko je že govor o tem, naj mi bo s tem v zvezi dovoljena kratka diverzija, nekaj oklepaj, ki ni oklepaj.

V drugi izdaji knjige o Trstu kot obmejni identiteti Magris, ko govori o Rebuli in meni, omenja »tako italijansko kot slovensko manično poudarjanje posebnosti in izjemnosti«, kar da lahko, misli, privede do »užaljene



ujetosti in do eksistencialno - nacionalistične fiksiranosti.« \*

Niti najmanj ne maram biti polemičen, saj moramo priznati Magrisu, da je eden izmed pomembnih pisateljev, ki jemlje v poštev slovensko književnost na Tržaškem. Prav tako bi rad dodal, da ga prav dobro razumem, ko si želi umetnosti, ki prerašča kontingenco oziroma, ki govori v metaforičnem jeziku. V našem pisanju kdaj res gre za neko fiksacijo, vendar menim, da se ne oddalji od tega, kar je bistveno človeškega in zato humanistično veljavno, pisatelj, ki se, na primer, pogloblja v proces nastanka manjvrednostnega kompleksa pri ljudeh, ki so bili zavrti prav zavoljo odprave tistega medija, s katerim bi bili morali najti svoje razmerje do sveta in vesolja, pri ljudeh, ki so bili travmatizirani torej že v svojih otroških letih. In niti ni potrebno, da pri opisu teh travm pisatelj stopi v razred, v katerem režimski učitelj obesi za kiti na obešalnik deklico, ki se je predrznila spregovoriti v prepovedanem jeziku, zadostuje že njegov postanek ob podobi matere, ki ukaže sinku, naj utihne, ko se jima na ulici približuje tuj gospod in z njim seveda tudi nevarnost — spet zavoljo nedovoljenega jezika. Ne vem, a težko bi me lahko kdo prepričal, da ima pisateljska obravnava takih tém kakršenkoli nacionalistični poudarek; bolj bi rekel, da gre za področje, kjer se razni raziskovalci podzavestnih globin doslej še niso ustavili, čeprav ni primer človeka, ki je zatrl v sebi svojo prvobitno naravo in jo začel celó sovražiti, nič manj pomemben za psihoanalitika kot študij Edipovega kompleksa. Ker če Dante pravi, da ima rad svoj jezik tudi zato, ker sta se v njem ljubila njegova starša, ko sta ga spočela, potem gre v primeru človeka, ki sem ga pravkar omenil, za bitje, ki s svojimi patološkimi reakcijami podzavestno odklanja ljubezensko ozračje, v katerem je bilo spočeto.

Naj mi bo oproščena ta digresija, a menim, da so v dialogu z osebnostmi, kakršne so Magris in Handke in Fölkel, tudi take osvetlitve lahko rodovitne. Saj nam ti

---

\* Angelo Ara e Claudio Magris, *Trieste un'identità di frontiera*, Einaudi 1987.

pisci pomagajo uveljaviti od zunaj tisto identiteto, ki jo slovenski pisatelji s svojimi deli potrjujejo onkraj Karavank in ob morju, o katerem je sicer Gradnik rekel: »da ne bo nikoli dalo vam počitka«, a kljub temu upamo, da bomo ob njegovi širini zmeraj spet našli spodbude za prijateljski dialog. Pesniki in pisatelji smo namreč prvi poklicani k uresničitvi agape, za katero imajo manj senzibilne narave po navadi gluha ušesa. Naj o ti ne-senzibilnosti navedem značilen primer. 1965. leta je svetovni PEN klub zasedal na Bledu, in takrat je bil v zvezi s Kosovelom, ki je bil pravkar izšel pri Seghersu, govor tudi o Kosovelovih doživetjih konca Evrope na Tržaškem. Tedaj me je poiskal Paolo Milano in mi v imenu italijanske kulture izrazil obžalovanje za to, kar se je z nami dogajalo. Seveda sem zelo cenil njegovo plemenito in moško gesto, vendar priznam, da bi mi še bolj imponiralo, ko bi bil ugledni tednik *Espresso*, za katerega je tedaj Paolo Milano vodil literarno kritiko, spregovoril takó, kot je storil njegov sodelavec. Žal se to ni zgodilo ne takrat ne danes, preteklega julija je *Espresso* celó objavil drugače kar lepo ilustrirano reportažo o Trstu, v kateri pa se poročevalec potrudi, da med drugim pove, kako Slovencem tržaški ljudje pravijo »s'ciavi«, ti »schia-vi« pa da protestirajo proti namestitvi sinhrotrona pri Bazovici.

## V.

Pot do rodovitnih sprememb zato ne bo ne kratka ne lahka, saj so na drugi strani tudi italijanski ljudje doživeli usodne stvari. Vendar bomo morali skupaj pregovori kolektivne arhetipične usedline, ki marsikdaj gospodarijo nad ljudmi, ne da bi se tega zavedali. Tako je bilo z našimi predniki, tako je večkrat tudi z nami.

Dovolite, da za sklep povem o svojem dvojnem doživetju, to pa naj hkrati poveže konec z začetkom tega razmišljanja.

Kot dijak sem moral dobro poznati Giustijevo pesem *Sant'Ambrogio*, v kateri pesnik pripoveduje, kako je v Milanu — bilo je nekako 1845. leta — prisostvoval službi božji, pri kateri so bili prisotni tudi avstrijski vojaki,

šlo je za Čehe in Hrvate, kot pravi avtor, ki očitno Slovencev ne pozna. No, a Giusti vidi v tistih moških same negativne elemente. Zdaj so lesene eksotične figure, zdaj kolci, zdaj govori o njihovih gobcih, potem spet o predivastih brkih, ki zaudarjajo po loju. Odbijajo ga in se mu gnusijo. Vse to, dokler njihova godba ne zaigra in dokler potem oni ne zapojejo. Tedaj se pesnik zave, da tisti možje pojejo o zapuščenem domu in da so tam, na italijanskih tleh, zato, ker jih je dunajski cesar naščuval in takó onemogočil, da bi prišlo do bratstva med narodi.

Kaj naj rečem? Bil sem v precepu. Upiral sem se tistim izrazom o gobcih in štorih in o smradu, ki naj bi ga oddajali vojaki, med katerimi gotovo ni manjkalo slovenskih ljudi. Na drugi strani pa sem seveda priznaval, da je bil razumljiv tisti odpor proti tujim zasedbenim četam, ki pa spet niso imele prav nobenega razloga, da bi sovražile italijanske ljudi in se junaško bojevale proti njim. Tako sem se nazadnje, čeprav sloga nisem odobral, z Giustijem strinjal v njegovem prijateljskem razpoloženju do instrumentov grabežljivosti dunajskega gospodstva.

To, ko sem bil študent.

1940. leta pa sem bil kot vojak v Cirenaiki sam neke v podobnem položaju kot naši dedje v Lombardiji. In taborili smo v bližini Črnih srajc, poleg moštva prezgodaj postaranih južnjakov in njihovih izpitih teles v mizernih in povaljanih sivkastih črnopikčastih pumparicah. In naravno je, da jim nisem mogel biti naklonjen, ko pa so mi ob njih oživele zbledele podobe moje mladosti z vsemi strahovi, ki so se takrat ob njihovem početju vsidrili v otroško dušo. Ta odklon je bil potem še bolj izrazit, ko so se tisti nenavadni vojščaki nekega večera med poslušanjem radijskih poročil panično pognali v beg: zbal so se, da gre za napad angleškega letala, medtem ko je šlo samo za ropot tovornjaka na bližnji cesti. No, nekaj dni zatem je pod noč na majhnem tržiču nedaleč od naših šotorov igrala godba klasično glasbo v libijsko nebo. In je bilo presenetljivo, da so bili godci prav tista zdelana in poklapana bitja. Tako se mi je v tistem trenutku nepričakovano prikazalo milansko svetišče in ves tisti Giustijev prizor. In tudi meni se je tedaj razodelo, da so bili tisti nesrečniki prisiljeni zapustiti svoje domove in da

tam, na arabskih tleh, zmerjajo domačine z ušivci, medtem ko sami morajo, na gospodarjev ukaz, s trebuhom za kruhom — pa čeprav — kot nekoč pri nas po letu 18. — v sam srednjeevropski prostor. In odkril sem, da so reveži na našem ozemlju s svojim početjem pravzaprav dajali duška kompenzacijski potrebi po razbremenitvi svoje južnjaške atavistične zapostavljenosti in prastare mizerije.

Prav gotovo, da navedena primera nista neposredno uglašena s položajem, kakršen je naš dandanašnji; vendar pa ta bolj ali manj oddaljena zgodovinska ozadja izžarevajo maligna žarčenja osvajalskih načrtov in ideoloških posegov v naše dneve in ure. Zato smo ljudje pisane besede med drugim tudi poklicani, da našim skupnostim pomagamo pri odpravi teh zgodovinskih usedlin, pri odstranjevanju škode, ki so jo povzročili razni cikloni, saj bi s tem počasi začeli razkrivati skrivnost zapečatenih pisem, in tako skušali odpraviti skrite vozle v vesteh, o katerih govori pesnik.

V bistvu gre za ustvarjanje novega ozračja, in če Handke pravi, da je zanj Srednja Evropa meteorološki pojem, potem si jaz to lahko tudi razlagam, kot da gre za simbol o duhovnem svetu. Tam pa smo menda nekako doma in tam lahko tudi odločamo o bolj naklonjenem podnebjju.

*»Komunistična družba kot brezrazredna družba naj bi bila tudi družba brez nacij. Odprava nasprotij je poistovetena z odpravo razlik kot takih. Logika tega načina razmišljanja je ista, kot je vsebovana v trditvi, da je krvno maščevanje mogoče odpraviti le tako, da najpoprej odpravimo krvno sorodstvo. Ideal človeka, ki bi bil samo človek, je fantazmatski ideal, ki v resnici pomeni povsem abstraktnega posameznika v ravno tako abstraktni družbi. Človek je najprej človek, toda kot človek je vselej že tudi na-rodno bitje.«*

Tine Hribar

Nova revija št. 65-66

## KRESOVI NA KOROŠKEM

Stara navada naših prednikov, to še iz dobe, ko so bili še pogani, je bila, da so se zbrali na večer, ko jim je sonce sijalo najdalje in so bile noči najkrajše in tople, k narodnemu prazniku — k zažiganju kresov v čast bogu sonca. Imenovali so to noč — kresno noč. Zagoreli so kresovi po gorah in hribih v pozdrav svojim bratom in sestram po dolinah in narobe. To je bilo veselje predvsem za mladino.

Ko so dobili koroški Slovenci, leta 1882, svoj list »MIR«, je to veselje prišlo do izraza tudi v njem. Tako poroča »MIR« leta 1888, da so našteli na Šentjanžev večer, torej na kresni večer, samo iz Celovca 60 kresov. 1)

Ko pa so se te stare navade polastili tudi koroški Nemci in tudi Slovenci, ki bi bili radi Nemci, ter na isti večer zažigali svoje »Sonnwendfeuer«, so se koroški Slovenci, da dokažejo svojo samobit, izbrali za kresovanje drug večer. Primeren se jim je zdel predvečer praznika apostolov Cirila in Metoda, ki sta pridigovala sveto vero v njih slovenskem jeziku.

Še istega leta 1888 je poročal »MIR« iz Kotmare vasi o »slovenskih kresovih«. Tam beremo: »Kakor lansko leto, tako smo tudi letos, po nasvetu vrlega rodoljuba gosp. Vakaja, napravili vrh Plešivca lep kres na čast sv. Cirila in Metoda. Iz Sinje gore nad Rožno dolino, našemu kresu nasproti, pa je migljaj drugi, kakor prijazen bratski pozdrav ... Slovenci! Skrbimo, da nam postane dobra misel vrlega rodoljuba v navado in da se bo v prihodnje na predvečer sv. Cirila in Metoda vrh vsakega hriba in gore svetil kres, kot pozdrav in opomin k vztrajnosti bratom Slovencem, v bližnjo dolino in sosedni hrib.« 2)

Leta 1889 poziva rodoljub iz Grabštjanske okolice: »da naj se imenovani večer letos napravijo kresovi ne le samo v Kotmirški okolici, ampak po vseh gorah sloven-

skega Korotana.« 3)

Že naslednjega leta beremo na strani 115 tednika »MIR«: »Na večer 4. julija je bil ves slovenski Korotan v ognju. Veseli nas, pa tudi ponosni smo na to, da beseda našega lista ni glas upijočega v puščavi, ampak se po vsem Korotanu poslušja in uvažuje. Veselja je trepetalo vsakemu rodoljubu srce, ko se je ozrl po naših hribih in jih videl leskajoče vse. Še na najvišjih gorah kakor na Jepi, Macnu, Obirju, Peci, na ...«

»Samo iz Apač je opazovalec lahko videl okrog 100 kresov«, je zapisal MIR leta 1890, na strani 125. Kako velikega pomena za povzdig narodne zavesti med koroškimi Slovenci so bili kresovi, nam pove dopis iz Dobrle vasi, kjer so si leta 1890 ravno ustanovili svojo Posojilnico in se pripravljali na prevzem županstva. Tam beremo: »Skoro gotovo so od vseh strani došla poročila cenjenemu "MIRU" o kresovih na predvečer blagovestnikov Slovanov sv. Cirila in Metoda. Omenjam torej ob kratkem samo toliko, da je bil to res krasen večer. Navdušenja se je moralo človeku srce širiti, videč, kako se koroški rojaki vedno bolj zavedajo in prebujajo vkljub silnemu pritisku narodnih nasprotnikov ...« 4)

Tudi leta 1892 beremo v »MIRU«, na strani 88, da so bile Karavanke za Ciril-Metoda obsute s kresovi; iz Celovca so jih našteali nad 120, iz Sv. Urške gore nad 50. Iz Št. Jurja pri Trušnjah so poročali na strani 89, da se je po vsej okolici kresilo. »Mi smo tudi streljali«.

Leta 1893 so na strani 87 »MIRA« poročali, da se je iz Lisne gore pri Rudi videlo kakih 50 kresov; iz Šmartna pri Rudi so na strani 88 poročali, da se je iz Lisne gore na predvečer Cirila in Metoda slišalo streljanje in petje.

Leta 1896 so se na strani 87 »MIRA« oglasili tudi iz Vrat s poročilom, da so tudi tam zažgali kresove na Kapinu in v Meglarjih. Tudi streljali da so v jezo nekatere »nemškutarjem« v Spodnjih Vratih. Leta 1897 je poročal »MIR« na strani 90, da so tudi po Zili zagoreli kresovi, na Brški planini in Poludniku.

Da so bile slovenske demonstracije s kresovi nasprotnikom trn v peti, so dokazali v Dobrli vasi, kjer so tožili fante, ki so kurili zvečer 4.7.1897 na hribu za sa-

mostanom. Na po 12 ur zapora so bili obsojeni: Jož. Sekol, Franc Brunar, Luka Slivc in Žriberčnik, češ da je bila nevarnost požara. Tako je zahteval državni tožilec učitelj Alojz Dreo. Pripomniti pa je, da so kurili sedaj obsojeni na mestu, kjer se je že vedno kurilo, pa ni bilo nikoli nevarnosti. Obsojeni so napravili priziv na deželno sodišče v Celovcu. Zastopal jih je odvetnik dr. Kraut, doma iz Pliberka. Bili so oproščeni. 5)

Da je imelo kresovanje lahko tudi zle posledice, nam kaže primer v Gozdanjah. Po kresovanju, na predvečer Cirila in Metoda 1902, je naslednji dan začelo goreti v gozdu, kjer so kresili. Hitro so hiteli in pogasili ogenj. Škodo je imel le en posestnik. Temu so obljubili, da bo škoda poravnana. To pa oblastem ni bilo dovolj. Župan je obtožil vse, ki so kresili »in obsojeni so bili kmetje, sosedi, poštenjaki v zapor in denarno kazen še povrhu!« In dalje pravi list: »Dognana resnica je, da je samo tožba županova in njegovo obnašanje krivo, da so bili kmetje obsojeni. Ni pa še dognana reč, ali je ogenj res nastal vsled kresa, katerega so o polnoči s prstji zadjali, ali pa ga je položila zlobna roka.« 6)

Tudi iz Dholice nad Vrbskim jezerom, ki je še tik pred vojno bila hud boj za več slovenskega pouka v šoli, poročajo: »Na predvečer, 4. julija smo tudi Dholicani pokazali, da še budimo, kajti več lepih kresov je gorelo v čast slovenskima apostoloma sv. Cirilu in Metodu; raz dveh holmov pa so grmeli topiči ter naznanjali daleč okoli, da je Dholica še slovenska.« 7)

Po dobljenem plebiscitu, leta 1920, je koroško nemštvo uporabilo kresovanje, da izrazi z njim na eni strani svoje veselje nad dobljeno zmago, na drugi strani pa, da opominja svoje slovenske sodeželane na njihov politični poraz. Vse Karavanke so zažarele, po vseh hribih in dolinah se je svetilo na večer, ko je bil naznanjen izid plebiscita. To so celovski oblastniki poskušali obnavljati tudi v naslednjih predvečerih 10. oktobra, toda časi so se začeli izpreminjati, duhovi pomirjevati.

Že za peto obletnico plebiscita pa je zapisal »Kor. Slov.«:

»10. oktober v Celovcu. Minuli so dnevi obletnice žalostnega spomina za nas državljanke druge vrste, za

one pa veselja nad pridobljenim slovenskim ozemljem in strahu pred bodočnostjo. Nemška agitacija je bila za to slavnost zelo živa, saj so agitatorji še zadnji večer letali od hiše do hiše in nagovarjali ljudi. Uspeha niso imeli dosti, kajti glasovalna cona je bila slabo zastopana, ker vsled slabega gospodarskega položaja in mnogoštevilnih rubežni nima povoda, veseliti se nad združitvijo z Avstrijo. Kmečko prebivalstvo ni pokazalo zanimanja, pač pa mesta, središča renegatstva. Na predvečer streljanje in kresovi, ki pa niso merilo mišljenja, ker žgali so jih marsikje tujci: na Žingarici so kresili Celovčani, med Maloško in Veliko Jeko vojaki iz Beljaka itd. Celovec sam se je odel v slavnostno oblačilo: koroške, avstrijske in rajhovske zastave in zastavice, venci, slavoloki in slavoloki in svečana razsvetljava rotovža. Rotovž je razsvetljevalo 2000 električnih žarnic. Koliko denarja je to stalo! Ali ne bi bilo pametnejše, če bi se dal ta denar režešem, ki jih je polno, ali porabil v dobrodelne svrhe. Slavnosti so se udeležili tudi zvezni predsednik dr. Hainisch, zvezni kancler dr. Ramek, vojni minister Vaugoin itd. Udeležba teh gospodov je pokazala, da se vlada popolnoma strinja z nasilnim režimom na Koroškem in da je jalov izgovor na avtonomski delokrog koroške deželne vlade. Tudi njim je po volji, da se koroške Slovence prejkomogoče potujči in tako izbriše vsaka sled slovenstva na avstrijskih tleh ...« 8)

Na isti strani »Kor. Slov.« beremo: »*Sveče v Rožu*« (Komediya pete obletnice plebiscita.) Na predvečer 10. oktobra so naši semkaj privandrani tujci, financarji, orožniki, železničarji ter še nekaj ljudi tukajšnje tovarne, z otroci, počastili peto obletnico plebiscita s tem, da so napravili iz bistriškega gnezda proti Svečam slovesni »Fakelzug«. Kljub vsem prizadevanjem, spraviti k tej slavnosti kolikor mogoče mnogo občinstva, se tem tujim privandrancem baklada ni bogve kako posrečila. Videti je bilo le par domačih hajlovcev, ki so hajlali za tistih par judeževih grošov. Smešno je bilo, ko je prikorakal ta častni sprevod v Sveče. Pred cerkvijo se je zbralo v znamenje protesta mnogo občinstva iz naših kakor tudi iz nemškomislečih vrst, ker tudi tem se je zdelo uganjanje teh tujcev preošabno. Iz več ust se je slišalo: »Pla-



čajte vaše dolgove, pa potem se šopirite tukaj: dajte nam to, kar ste obljubljali nam svojčas, itd.»

Ker torej s kresovanjem ni bilo pričakovati trajnega uspeha pri vsakoletnih plebiscitnih proslavah, so se celovski organizatorji teh proslav odločili organizirati na predvečer 10. oktobra baklade po vseh večjih naseljih južne Koroške. Naročili so vsem večjim občinskim upravam, posebno onim, kjer so obstajale tudi šole, da pripravijo letno za 10. oktober primerno število bakel in koroških zastavic ter lampijončkov za dostojno izvedbo baklade na predvečer 10. oktobra. Šolske uprave pa so dobile nalogo, da sodelujejo z učiteljstvom na čelu. Za govornike da bo poskrbela politična centrala v Celovcu — Koroški Heimatdienst (KHD). S tem je bilo pripravljeno vse, tudi za bodočnost.

Po tem načrtu so se vršile vsakoletne plebiscitne proslave po vsej južni Koroški. V Dobrli vasi je vso odgovornost za plebiscitne proslave imel v rokah znani trgovec Rudolf Taurer, predsednik KHD za Dobrlo vas in okolico, ki se je že februarja 1919 predstavil ameriški komisiji kot župan Dobrle vasi, kar pa v resnici ni bil. Zato pa je po plebiscitu tem silneje divjal proti vsem, ki so glasovali ob plebiscitu za Jugoslavijo. Ob vsaki bakladi, 9. oktobra, je govoril z gromkim glasom z okna 1. nadstropja svoje trgovske hiše svojim maloštevilnim poslušalcem, ki so stali z baklami v rokah. Z dvignjeno pestjo je grozil proti jugu, klical na Jugoslavijo ogenj in žveplo in preklinjal vse, ki so glasovali zanjo.

Udeležba pri teh bakladah je bila v Dobrli vasi, in podobno tudi drugod, od leta do leta manjša, da o kresovih, katere so zažigali le še grofovi nastavljenjci pod komando Rosenbergovega šumarskega direktorja Hayja, doma iz Sudetov, sploh ne govorimo več. Gospodarske težave so bile vedno večje. Ljudje so se izčrpali v boju za vsakdanji krušek. Tudi udeležba otrok pri bakladi je bila vedno manjša. Otroci okoliških kmetov se sploh niso več udeleževali, »ker starši niso hoteli, da hodijo otroci po noči sami domu«, je bilo rečeno.

Kako so se takšne nemške »Sonnwendfeiern« (kresni večeri) odigravali, nam pove dopis iz Borovelj. Tam beremo: »*Naši Nemci so praznovali v nedeljo, 21.6.1925*

z velikim pompom in ne majhnim sporedom, kot kresom, petjem, deklamacijami, govori, telovadbo in baklami veliko slovesnost na Homu.« 9)

Govoril je neki »direktor«, o katerem pravi dopisnik, da je »povsod drugje doma nego v Borovljah«. Temu primeren je bil tudi njegov govor. »Najprvo je pohvalil stare pradede boroveljskih Nemcev«, pravi dopisnik, »Die alten Deutschen«, o katerih pa je znano, da to niso bili domačini, temveč z vsega nemškega področja pribandrani direktorji in nastavljeni boroveljske industrije. Zato se je govornik, kakor pravi list, »najprvo spomnil tistih treh milijonov Nemcev iz Čehije, ter jih bodril, naj vztrajajo, ker bo tudi zanje prišel dan rešitve izpod jarma neznatnega slovanskega naroda. Svojih južno-tirolskih bratov pa se govornik menda ni mogel spomniti, ker ni jih omenil z nobeno besedo«. Ni bil namreč domačin. »Tudi Francozom ni prizanesel, po katerih je udrihal prav po rajhovskem vzorcu.« Dalje pravi dopisnik, da je potem začel s slavospevom nemštvu, poveličeval je na vse pretege nemški duh in pri tem uporabil tudi nemški izrek: »Am deutschen Wesen wird einst die Welt genesen!« 9) (Ob nemškem bistvu bo nekoč svet ozdravel.)

Iz njegovega govora je torej že leta 1925, ko je pravkar vsemogočno nemštvo doživelo poraz 1. svetovne vojne, ponovno odseval zavojevalni duh. »S trdnim upanjem, da čas ni več daleč, ko bo vstal iz njih sredine drug Bismark, ki bo otresel nemštvo vseh sovražnikov. Z običajnim "Heil auf Alldeutschland" je bila slovesnost zaključena z baklado, ki pa ni izpadla tako veličastno kot so si želeli.« 9) Bila je to že demonstracija, kakršne so koroški Slovenci potem doživljali od leta do leta več.

Zato pa so se začeli kmalu po plebiscitu pojavljati na predvečer sv. Cirila in Metoda po Karavankah mali kresovi, ki so pozdravljali svoje brate in sestre širom vse južne Koroške in jih klicali na delo. Zaupno so se ozirali koroški Slovenci v teh lepih večerih pred Cirilom in Metodom proti tem žarečim točkam, ker bila so jim znamenja, da se koroški Slovenci znova dvigajo iz ponižanja, ki ga jim je prizadejal plebiscit. Biti pa so to mogli le kratkotrajna ognjena znamenja, skoraj bi rekel

bliski, ker so grofovski lovci in čuvaji skupno z orožniki skrbno pazili, da si koroški Slovenci s kresovi ne bi dajali znamenja svoje narodne čuječnosti.

V prostorih slovenskih prosvetnih društev, ki so bila ustanovljena šele malo pred prvo svetovno vojno, pa se je začelo novo življenje. Mladina se je zopet zbirala, prepevala svoje stare slovenske pesmi, ki jih v šoli niso nikoli slišali. Pripravljale so se igre in društva so kmalu izmenoma vabila nedeljo za nedeljo k svojim prireditvam. Predvsem igre tako slovenskih avtorjev, kot tudi prevodi, so navduševali igralce in ljudi. Na njih so se učili lepe slovenske besede, ki se je niso naučili v šoli. Dvorane naših prireditev so bile vedno nabito polne, medtem ko Nemci ali tisti, ki so hoteli biti Nemci, kljub temu, da so se od časa do časa prizadevali, da bi se tudi oni kulturno udejstvovali, in kljub temu, da jim je stala oblast ob strani, niso mogli razširiti svojega malega nemškega kroga. Slovensko ljudstvo, kolikor se ni zanimalo za slovensko kulturo in se tam tudi ni udejstvovalo, tudi za nemško kulturo ni kazalo posebnega zanimanja.

Tako je delo v društvih prevzelo vlogo kresov, ki so bili po naših hribih in dolinah našim prednikom na dan, ko jim je sijalo sonce najtopleje, vedno izraz veselja nad lepoto narave. Bili so v pozdrav bratom in sestram, bili so izraz skupnosti, dokaz varnosti in moči. Prav tako pa so si s kresovi naši predniki dajali znamenja, ko se je bilo treba zbrati pri starešini, ko je bilo treba voliti novega kneza, ko so se bližali Turki in je bila domača zemlja v nevarnosti. V svitu kresov pa so se tudi zbirali puntarji, ko je bilo treba iti v boj za staro pravdo ...

---

#### **VIRI:**

- 1) »MIR«, 1888, stran 102,
- 2) »MIR«, 1888, stran 106,
- 3) »MIR«, 1889, stran 110,
- 4) »MIR«, 1890, stran 137,
- 5) »MIR«, 1897, stran 145,
- 6) »MIR«, 1902, stran 133,
- 7) »MIR«, 1905, stran 184,
- 8) »Kor. Slov.«, 1925, števil. 42, str. 2,
- 9) »Kor. Slov.«, 1925, števil. 26, str. 3.

## OB PETI OBLETNICI SMRTI RUDOLFA VIDRIHA

*Rudolf Vidrih je bil iz generacije, ki se je v svojih mladih letih srečala z nekakšnim ideološkim spačkom odetim v črnino. Spočetniki tega zmazka in skazka raznoraznih svetovnih nazorov in političnih pojmov so ga imenovali fašizem. Beseda je obšla svet in postala sinonim za jeznoritost, napadalnost, oblastnost, makiavelizem najslabše sorte in kar je še sorodnih človeških slabosti. Odela se je v črnino, bržčas zato, da bi poudarila svojo zlohrotnost, in kakor da bi slutila, s kakšnim mrlakarskim žegnom jo bo v kratkem pričakala zgodovina. Pravcata črna komedija torej, z neuravnovešenimi statisti, ki jih je vrtoglavila ideološka histerija, podobno, kakor se danes najstništvo sprošča v kolektivni božjastnosti spricho kričavosti in lutkarskega premetavanja udov kakšne skomercializirane Madonne. Toda to je vrhunec sočasnosti, apogej dneva, tedna, leta ali hit, kakor pravijo mladi, ki se otepajo materinščine.*

*Od tistih črnih cunj pa je kapljala kri. Človeška kri, in največ je bilo slovenske.*

*Številnim rojakom so se zgubljala leta po ječah in v pregnanstvu, od koder se mnogi niso vrnili. Med tistimi, ki so se, pa so le redki pisali o svojem trpljenju, poniževanju in hiranju v deželi milega podnebja in prastare kulture.*

*Škoda! Neocenljiva moralna škoda, ker bo zgodovinski mozaik samozavesti in puntarstva tega maloštevilnega naroda pomanjkljivo sporočen potomstvu, in pričevanja poslej ne bo moč zapolniti, ker so prizadeti zvečine pomrli, kar je še živih, pa se nikjer več ne oglasijo. Nemíjo. Kakor da bi se jim po vsem hudem ne zdelo vredno kaj drugega, kakor prisluhniti slovenski razglašenosti, nekoliko o tem razmišljati in pomolčati ...*

*Takšne sorte mož je bil tudi Rudolf Vidrih.*

*Na prigovarjanja je vedno obljubljal, da bo, in da*

bo popisal svoje doživljaje, tudi zato, ker so bili nekoliko drugačni, bolj razgibani, bolj nevsakdanji, kakor že tiskane in pripovedovane dogodivščine nekaterih slovenskih političnih buntovnikov. Navsezadnje sta si bila s peresom dokaj domača, saj je bil svoj čas časnikar pri Edinosti, mogel bi bil torej v petih letih že na Favignani popisati sto krat sto in še več strani, in celo v več jezikih, ko bi ne bil tako molčeč, tako cestninarsko skromen, in to kljub izjemni razgledanosti in atletski rasti.

In kako naj bi bil spravil tiste svoje zapiske s prekletega otoka?

Bah, prava reč! Vidrih je zaigral na tistem otoku nekakšnega slovenskega Selkirka: žgal je tam oglje, lovil in čemajžil ribe, seznanil se je torej dokaj natančno z vsemi zalivi in zajedami in geološkimi posebnostmi otoka, in bi bil mogel potemtakem v petih letih zanesljivo najti primeren grm ali skalo, pod katero bi bil vtaknil snop papirja. Našel pa bi bil lahko tudi zaupnega človeka, ki jih med kriminalci ni manjkalo, če so se zakleli na svojo mafijsko čast. Le-ti bi jih po svojih zvezah in kanalih in v primernem času zanesljivo usmerili na prave naslove. Toda, kakor že povedano, Vidrih ni bil iz testa, iz katerega bi se mogla izoblikovati junaška žrtev ali vidna osebnost ali kaj podobnega, ker je bil neprizadeven in zadržan in brezbrizen do plehkega stremuštva, ki pa se je nekaterim, takšno stremuštvo, po vojni zelo koristno obrestovalo.

Vidrihu nič! Po vrnitvi domov je nekaj časa shajal s tistimi pennyji, ki jih je angleška krona priznala vsakemu prostaku, pa naj ga je vojna vrgla kamorkoli. Toda teh ni bilo kaj več kakor za nekaj sto funtov, čeprav je v tisti kakasti uniformi skoraj dve leti prebil v nemškem ujetništvu.

V njegovem nekrologu 1982. leta je moč prebrati, da je bil Rudolf Vidrih »eden izmed tistih popotnikov, ki so bili do svojih obveznosti in dolžnosti prav tako zahtevni, kakor so bili popustljivi do obljub in priseg drugih«.

Konec vojne je dočakal kot angleški vojak v taborišču pri Pfalingbestnu, od koder se je po dokaj razgibanih dogodivščinah vrnil v Ljubljano in od ondod v

*Trst. In kakor pred toliko leti, se je tudi tistikrat znašel na lovu za službo, čeprav je sposobnega človeka klicalo najraznovejšje delo in na vsakem koraku. Navsezadnje se je moral zaposliti v neslovenskem uradu, kjer niso varčevali s pohvalami in zaupanjem temu pokončnemu Slovencu še potem, ko ni prihajal več v službo.*

*Iz doživljajev v taborišču in na poti v Nemčijo je nastala zanimiva knjiga angleškega majorja Guya Morgana. V Zalivu objavljamo le del Vidrihovich nehotenih pustolovščin, ki jih je utegnil narekovati, preden je omagal.*

**Torej se boš odločil? Si se?**

Za kaj, naj bi se bil odločil?

**Da boš kaj napisal, da se bo kaj bralo.**

Ja, ja ...

**S tem si dosti povedal. Ja, ja, cincaš že skoraj štiri-deset let! Ali naj še nekoliko počakamo?**

Menda ja ne hodiš semkaj samo zaradi tega?

**Prav gotovo, da ne. Prihajam predvsem, ker mi je tvoja srboritost v tolažilo — nisem sam, potemtakem, ki se razburjam in maham z rokami nad zmešanim, nad skorumpiranim svetom. Tako si mislim. Ti imaš dokaj daljše roke, in ko zarogoviliš z njimi ...**

Se topiš, ali kakor pravijo Lahi: skupne težave, pol užitka!

**Tako mi Bog pomagaj! Toda danes nisem pripravljen na prepir, pa tudi ti moraš varčevati s sapo, ki ti pojema ...**

Ah, ja! In če pomislim, da sem bil takrat star trideset let!

**To, navsezadnje, ni nič takega. Tudi mene so Lahi obiskali, ko mi je bilo trideset let.**

Toda ti si bil mlajši. Ko so tebe zaprli, sem jih imel jaz štiriinštirideset.

**Oho, to ti je hudičevo samovoljno in samosvojsko razmišljanje ...**

Prav nič ne, kajti ko sem jih imel štiriinštirideset, so me že drugič začopatili.

**Saj nič ne rečem. Vem le to, da si na Favignani do-**

bival po pet lir na dan. Jaz bi se bil pogodil za pet let, za deset let, ko bi me dvainštiridesetega namesto s tremi obroki prozorne župe plačevali z vrednostjo tistih petih lir.

Takrat je bila vojna. Med vojno smo tako in tako vsi hlatali za zrakom, toda mene so pridržali devetin-dvajsetega. Sicer pa, ali nemara poznaš Knut-Hamsunov »Glad«?

**Kaj ne! Navsezadnje pa imamo tudi mi poeta, ki je svojo lačnost zgostil v nekaj dovršenih verzih, jo speljal na to vižo in le za troho predrugačil Hamsunov naslov.**

Tako?

**Ja, naslovil jo je »Tovariš glad«, in prejkone zato, ker smo se v tistih letih tako in tako vsi potovarišili.**

Jaz, vidiš, sem se s tem tovarišem srečal že pod dveh kraljema-cesarjema, čeprav je bil tisti drugi kot cesar nekam bolj kilav. Dvakrat, pravim. In vražje malo je manjkalo, da se nisem tudi tretjič, ko tod naokoli ni bilo več ne kraljev ne cesarjev ... Torej?

**Torej:**

Leta 1928 je bila ukinjena Edinost, in tako sem ostal brez zaposlenja in zaslužka. Možnosti, da bi si Slovenec našel v Trstu primerno službo, so bile hudičevo pičle, pa mi je menda prav zato priskočil na pomoč režim in mi pripomogel, da se nisem zamujal z jalovim iskanjem.

Naslednje leto konec junija sem bil namreč povabljen na jugoslovanski konzulat, kjer sem se srečal s konzulom Šturm-Jurišićem. Pogovarjala sva se o tem in onem, dokler ni konzul malopomembnega besedovanja speljal na temo, zaradi katere me je pravzaprav dal poklicati.

**Takšnile diplomatje vedno ovinkarijo in se obnašajo skrivnostno, in preden zaprejo vrata za tabo, ti zabičijo, da ja ne boš komu zinil besede o tem, o čemer se je danes razpravljalo. Ne, ne, gospod, saj nisem neumen! Molčal bom kot grob! Hodi nekam ...**

Tako površno tega spet ne moremo jemati. V določenih okoliščinah, obremenjenih s kočljivimi vprašanji, se lahko zanašaš le na mutaste ljudi. In oni se tega

držijo ...

Na ta način kakor Rudolf Vidrih, ki jemlje odnose med ljudmi tako hudičevo resno. Devetindvajsetega leta so ti rekli, da molči, pa bi še danes ne odprl kljuna, če bi ne drezal vate, kakor da si tudi ti podvržen nekakšni arhivski molčečnosti, vezani na politične obletnice.

Človek, s katerim sem takrat govoril, je bil gospod. Malo takih, to ti rečem, in na to se lahko zaneseš!

**Kaj ne! Pet ali šest takihle fantov sem poznal, in dva celo po tvoji krivdi. Vsi so bili na moč besedični, in kolikor se spominjam, jim je bil osebni zaimek jaz še najbolj v časteh. Tako nekako kakor Kiplingovim opičjakom.**

Če imaš opravka s kulturnim in razgledanim človekom, se ne moreš obnašati poniglavo. Ne moreš ... Če se za nekaj odločiš in če nekaj obljubiš ...

**Poznamo, poznamo to reč! Beraški ponos, ki pa ga je treba v življenju drago, čestokrat zelo drago plačati. Pri gospodi nekam sfižen etimološki pojem. Toda tisti tvoj konzul, praviš, je bil zaresen gospod?**

Bil je mož na mestu, sicer bi se ne bil odločil za tisto tveganost, ki mi je pobrala najlepša leta ... Pa kaj bi zvonil po toči, saj me je, mladega kozla pravzaprav še vedno vleklo v kakšno pustolovščino. Še najbolj mi je žal zamujenih priložnosti s prenekatero Angelco in Urško in ... Urška, al'že spiš ...

**Ne mečkaj, lepo prosim, saj nisi imel nikoli posluha ne za petje in ne za Urške. Če sodim po zgodbicah, ki si se jih otresal po odlomkih, si bil vse preveč zahteven. Čisto po turško, bi rekel — dajmo, punca, krilo gor, in potem naj bi se ona metala za tabo. Ti na oslu in ona pet korakov za tabo, kakor v Sandžaku, in spet v skladu z nekakšnim ponosom — možakarskim, menim! Torej, tisti gospod?**

Ja, opozoril me je na nekaj podrobnosti v zvezi s hrvaško emigracijo v Italiji, torej z ustaši, in na njihovo atentatorsko rovarjenje v Jugoslaviji. Dejal mi je, da imajo zaupno vest, po kateri se lahko sklepa, da se Pavelić s svojo bando zadržuje v Ardenzi pri Livornu. Povedal mi je tudi točen naslov — Via del prato številka osem ali deset, ki se je zdaj točno ne spominjam. Kon-



zul mi je dal razumeti, da bi ne bilo napak, ko bi se kdo odpravil v tiste kraje in se nekoliko razgledal, ter se vrnil s kakšnim določnejšim podatkom. In jaz sem jo mahnil. Ne naravnost v Livorno, ker sem imel prav takrat brata pri mornarici v Spezii. To bi mi lahko služilo kot dober izgovor, zakaj se mudim v tistih krajih. Ostal sem še kak dan v Pizi kot turist, nakar sem odpotoval v Livorno in se nastanil v nekem hotelu v centru mesta. Naslednji dan sem se odpeljal v Ardenzo in ugotovil, da je to pravzaprav nekakšno letovišcarsko mestece. Ko sem si vse ogledal, sem pričel iskati Via del prato, vendar brez uspeha. Odločil sem se torej, da se nastanim v Ardenzi, tako da mi ne bo treba zgubljeni časa s potjo med Livornom in tem naseljem. In tako sem se domenil s krajevnim poštarjem, ki je imel prosto sobo.

Naslednje dni sem se potepal po tamkajšnjih parkih in se kajpak zvedavo oziral za kakšnim tujim človekom. Ja, poštar je imel hčerko Argentino ...

**Čedno ime za laško pupo, ki menda ne izvira iz Južne Amerike.**

Kajpa da ne! Vendar ni imela srebrnih las, bila je črna kot večina domačink. Njihova pasma pač! Vsekakor mi je to poznanstvo prišlo kot nalašč, da sem se gibal po mestecu v njeni družbi ter tako odvrčal sum. Povedala mi je za božjepotni kraj Monteneru ...

**In tako sta poromala — ona, da bi si s priprošnjo zagotovila ženina, ki jo je spremljal, in ti, da bi si izmolil kakšnega ustaša.**

Ne, tam nisem našel nič takega, kar bi me moglo zanimati — spominki in zahvale mornarjev, vse razobešeno po stenah romarske cerkve, kakor je to v navadi pri Italijanih. Seveda sem povpraševal predvsem po turističnih zanimivostih in posebnostih, da bi ja nikomur ne padlo na um, zakaj se zamujam tam. Toda vse moje pozvedovanje in vohljanje ni imelo nikakega uspeha. Ugotovil pa sem zanesljivo, da v Ardenzi Via del prato ne obstaja, pač pa Via del parco. V tej ulici je bila lepa vila, na zadnji strani obdana z železno ograjo. Pravzaprav je bil ves vrt ograjen in iz Ulice parco je bil stranski vhod, medtem ko se je do glavnega vhoda prišlo v sosedni ulici. Nad vrati glavnega vhoda je bila tabla z

vgraviranim imenom — Cavalier Dindo. Niti na um mi ni padlo, da bi pozvedoval kaj več o tem gospodu, toda vse bolj se mi je dozdevalo, da bi utegnil ta Dindo biti kak fašistični veljak. Ko sem se prvič sprehodil po tisti ulici, so ravno oddajali radijska poročila, in tako sem se ustavil nasproti vile, kakor še marsikdo, ker je bilo ta poročila slišati skozi odprto okno. Misleč, da v tem ne more biti nič sumljivega, sem se še nekajkrat vrnil tja-kaj v upanju, da bom odkril kaj stvarnega v zvezi s to ustaško bratovščino.

Nameraval sem že odpotovati, ko sem nekega večera naletel na skupino petih ali šestih oseb s Pavelićem na čelu. Pavelića sem namreč takoj spoznal, ker so pri-našali časopisi njegove fotografije. Od njih sem bil od-daljen kake tri metre. Ustavili so se pred železnimi vrati in se pomenkovali po hrvaško. Prišel jim je odpirat mo-žakar, bržkone oče dveh fantičev, s katerima se je Pa-velić malo prej šalil skozi železna vrata. Zadržal sem se še nekoliko časa, kakor da poslušam poročila, in nato od-šel domov. In verjetno me je prav takrat lastnik vile ali kdo drug opazil.

Dan zatem sta prišla dva policista, mi premetala sobo, mi postavila rutinska vprašanja in še posebej v zvezi s fotografskim aparatom. Ko sta ga odkrila v ne-kem predalu, sta pokazala takšno zadoščenje, kakor da sta našla revolver ali kaj podobnega, in takoj mi je bilo jasno, da bom moral z njima. Ko sta me gnala mimo vile, je eden izmed njiju zaklical: L'abbiamo preso! Nič ne vem komu, ker sem imel opravka s hudičevo trpkim razmišljanjem in se nisem utegnil ozirati. Le kdo me je opazil? Kdo je pogodil, da ne prihajam tja zaradi po-ročil?

Ko so me na kvesturi v Livornu zaslišali, sem se znašel v dokaj neprijetnem položaju, ker si nisem mogel izmisliti zares verjetnih razlogov za moje sprehajanje po Ardenzi. Kaj iščete tod? Prišel sem na obisk k bratu, ki služi vojaški rok v La Spezii. Sicer pa imam namen izseliti se v Ameriko, in sem tudi zaradi tega bil mne-nja, da bi se lahko bolje kakor v Trstu glede tega infor-miral in orientiral v Livornu. In fotoaparat? Čemu no-site s seboj fotografski aparat? Sem časnikar in spada

to navsezadnje k mojemu poklicu. Povsod hodim v družbi tega aparata. Poznate Pavelića? Pavelića, katerega Pavelića? Ne delajte se nevednega! Govorimo o jugoslovanskem uporniku Ante Paveliću. Znano mi je pač to, kar o tem človeku prinašajo časopisi. In sicer? No, da je upornik, in da napleta nekakšno zaroto. Ste se že kdaj srečali z njim? Ne, to se mi še ni primerilo. — Zapisnika nisem hotel podpisati.

Na poti iz Livorna v Rim sem tičal v tesni celici jetniškega vagona, v kateri ni bilo druge opreme razen luknje za vsakdanje človeške težave. Bilo je avgusta in v tej železni kletki je bilo prav toliko stopinj kakor v kopališki savni, le da je bil jetnik oblečen in ga je znoj premočil do zadnjega vlakna. Spotoma sem nekajkrat pomislil, da bom zblaznel zaradi žeje. Sicer se je od časa do časa oglasil karabinjer in vtaknil grlo kjantarice skozi okroglo luknjo v vratih, da bi mi privoščil požirek vode, prejkone zato, ker so se bali, da bi se komu res ne zmešalo ali da bi poginil od hudega. Kljub neznosni stiski sem odklanjal tisti požirek, ker so bili malone po vseh drugih celicah tuberkulozni ali sifilitični jetniki, ki so jih peljali na zdravljenje na Lampeduso. S požirkom vode bi si ne olajšal trpljenja, lahko pa bi zapravil zdravje, ki mi bo verjetno hudičevo potrebno v neznanem, kamor so me vleкли. Upam, da je Bog vzel v nebesa smetarja, ki mi je v Rimu pred matičnim uradom prinesel steklenico vode. Iztrgal sem mu jo iz rok in pil, pil kljub kričanju stražarjev.

Nekaj dni sem ostal v zaporih Regina Coeli v družbi z mladim človekom, ki se je zapletel v neke poneverbe kljub dovršeni izobrazbi na pomorski akademiji. Sicer se ve, da izobrazba lahko naredi učenjaka, ne pa poštenjaka, vendar se človek začudi, ko najde izobraženca med kriminalci, potem ko se te vrste nepoštenjaki s svojim znanjem skoraj vedno izognejo kazni. Z nama je bil še južnjak, ki je ponoči kanil tega mladega človeka posiliti, tako da me je moral klicati na pomoč. Bil sem dokaj nasajen spričo vsega, kar me je doletelo in kar me je še čakalo, in zato grožnje proti nasilnežu nisem izrekel najbolj prijazno. In da se ni takoj potuhnil, bi bil prav rad stresel nekaj svoje jeze nad njegovo nesram-

nostjo.

Potovanje iz Rima v Neapelj je bilo še nekam človeško, toda v neapeljskih zaporih je bilo slabše kakor v svinjaku. Poleg umazanije pa še takšna gneča, da smo se komaj obračali. Če poudarim, da me je jetniški paznik prosil za kruh, ki ga nisem porabil, je že povedano, kakšne razmere so vladale v tej ječi, kar zadeva prehrano. In ko sem mu kruh dal, so me drugi nadržli, češ, kaj mu daješ, ko boš s tem samo povečal njegovo revščino, ker bo poleg šestih otrok naklepal še sedmega. Stenic je bilo toliko, da bi nas lahko selile. V tem smradu in gladu sem preživel nekako teden dni v družbi kriminalcev vsake sorte. Med njimi je bil morilec, ki je po zločinu pobegnil v Argentino, kjer je preživel dvajset let. Po tolikem času so mu svojci pisali, da je stvar zastarela in da se lahko brez skrbi vrne domov. Toda v Genovi so veselega povratnika namesto domačih pričakali karabinjerji in ga uklenili. Grozilo mu je trideset let ječe, in nad to grožnjo je ves obupan tožil, pokrit z odejo čez glavo. Bil je menda fašist, vendar ni kazalo, da ga bo to rešilo nesreče. Dobivali smo po pol kilograma kruha dnevno, drugače pa smo otepali bob in črne makarone, ki pa so prišli na vrsto samo v nedeljo.

Iz Rima so me odpeljali na otok Favignano, kjer so se mi razboleli zobje, pa sem prosil, naj bi me poslali v Trapani, da bi si zobe pozdravil in popravil. Namesto v Trapani pa so me odvedli na Lipare, kjer je bil na mojo srečo konfiniran dr. Sardoč, ki je bil zaposlen prav s tem, da je ne le konfinirancem, ampak tudi drugim popravljaj zobje. Tako sva skupaj preživela tri mesece, in bi jih verjetno še več, da se niso v Rimu na notranjem ministrstvu spomnili name, in me spet poslali na Favignano.

**V ponazoritev tistih Vidrihovich 1700 dni enoličnega in jalovega živetarjenja na Favignani, naj navedemo odstavek iz Sardočeve knjige Tigrova sled, v kateri se bere na 76. strani:**

»Drugi pomemben obisk je bil prihod Vidriha, nekdanjega urednika Edinosti. Konfiniran je bil na najslabšem otoku, na Favignani, kjer je bil tudi edini politični konfiniranec med stotinami mafijcev in delinkventov.

Aretirali so ga na ligurski obali z obtožbo, da je hotel spoznati Pavelića. Kako je hotel spoznati Pavelića, ne vem, in tudi pravil ne bom, kar mi je zaupal. Po treh letih in pol konfinacije se mu je posrečilo, da so ga poslali za dva tedna na Lipari, da bi si popravil zobe. Vidriha nisem nikoli prej videl ne slišal o njem. Čakal sem ga pred direkcijo. Prikaže se svetlolas, visok fant, ves vesel, da je prišel na Lipari in da po treh letih in pol vidi Slovenca. Na Favignani je veliko trpel. S Tuto in Hočevarjem smo storili vse, da se je med nami kar najbolje počutil. Čudil se je, ko sva odhajala iz direkcije in me je marešalo karabinjerjev pozdravil s professore, buongiorno. Na Favignani se moramo vsi odkriti, je rekel, ne samo karabinjerjem, ampak vsakemu agentu in sploh vsem. Spominjam se tudi, kako je pojedel mogočno skledo solate, ki jo je Tuta takoj šel kupit in mu jo pripravil. Vsi smo bili presenečeni.«

Ko sva s časom zadostila italijanski pravici, sem se odpravil domov, kjer pa se mi ni obetalo nič razveseljivega. Računati na to, da bi se zaposlil, je bilo prazno upanje, ne samo zaradi moje nepriporočljive preteklosti, temveč tudi zato, ker je bila brezposelnost posebnost tridesetih let. Ko sem se nekega dne odpravil v Bovec, me je tam doletela neprijetnost, ki je še očitneje pokazala, da se bo treba odpraviti iz Trsta in sploh iz Italije. V Bovcu so me namreč aretirali, ko sem se pred dežjem zatekel v šolsko vežo, in me za nekaj dni zaprli v Tolminu, nakar me je sodnik z izgonskim listom poslal v Trst. Ne da bi se še dalje zamujal, sem se nanaglo odločil in odpotoval v Jugoslavijo. Tako sem se ognil nadaljnjim težavam, kajti že nekaj ur zatem so me policisti iskali na domu.

V Ljubljani sem se zaposlil na Manjšinskem inštitutu, in tam ostal do leta 1942, ko so me Lahi spet aretirali in pregnali na otok Tremiti decembra meseca. Tam sem z nekaterimi drugimi konfiniranci leta 1943 dokačal Angleže. Stal sem pri vodnjaku in opazoval nove prišleke, ko je vodja tiste skupine, ki je zasedla otok, stopil k meni in me poprosil, naj mu povem, kako je na otoku. Rekel sem mu, da so lahko popolnoma brez skrbi, ker ljudje komaj čakajo, da jih kdo reši sedanje

oblasti, in da naj ne mislijo, da bi se kdo upiral. Bilo jim je po volji in rekli so mi, naj grem z njimi. Tako smo šli v vas, in ko so vse pregledali, so odšli. Ta čas smo na otoku ostali samo štirje konfiniranci: neki policijski uradnik iz Gorice, neki stavec iz Ljubljane, in še eden, čigar imena se ne spominjam, ki pa je bil prej-kone član komunistične stranke. Čez nekaj dni so prišli pome angleški padalci, ker so potrebovali tolmača, in spotoma vzeli s seboj tudi one tri Slovence.

Nekega dne je komandant poklical k sebi Černeta, mislim tistega policijskega uradnika iz Gorice, ki sem ga prej omenil, in mu postavil zelo zanimive predloge — to se je dogajalo v Termoliju, kamor so nas vse štiri pripeljali padalci. Černe se je vrnil ves obupan, in takoj pričel tožiti, da ga nameravajo poslati v Benetke, kjer naj bi z nasveti in denarjem pomagal angleškim ujetnikom, da bi se prebili do svojih, ali pa šli v partizane. Ker se mož ni mogel potolažiti, sem mu svetoval, naj se vrne k polkovniku in mu pač pove, da ne bi bil kos takšnemu tveganju, da ima doma družino in podobno. Po mojem prigovarjanju se je rešil napetosti, postal je vesel in se takoj zjutraj odpravil k polkovniku. Ta ga je poslušal, se končno nasmehnil in mu naročil, naj se loti prahu, ki se nabira po pisarnah. Kmalu zatem pa je poklical mene. Nekam razočarano mi je dejal: Kako to, da se med štirimi Jugoslovani ne najde eden, ki bi bil voljan prevzeti nekoliko tvegano nalogo? Sicer tudi jaz nisem bil kdove kako navdušen nad junačenji po njihovih načrtih, vendar se spričo polkovnikovih očitajočih besed nisem hotel umakniti. Postavil sem pa pogoj, da mi dajo uniformo in me sploh spremenijo v angleškega vojaka.

Dali so mi torej uniformo in orožje, ki ga nisem imel več v rokah, odkar sem služil pri starikavem cesarju Francu Jožefu. Ker pa mi tiste pištole niso dali samo zato, da bi se z njo petelinil, sem zalučal v morje pločevinasto bencinsko posodo in se pričel vežbati v streljanju. Obenem sem razmišljal o tem, kako bodo Nemci ravnali s takimle oboroženim tolmačem. Bil sem mlad, imel sem samo eno glavo in sem bil pač v skrbeh za njo, kakor takrat v soočenju s tistimi Paveličevimi

apostoli.

Na pot smo se odpravili z italijanskim minolovcem Maria ali Lucia, ker sta ladji bili dvojčici, pa se točno ne spominjam, na katero smo se vkrkali. Znašel sem se torej v uniformi in vlogi angleškega vojaka s priimkom Vitri, ki je zvenel nekam po italijansko, ker sem se pač rodil na Malti in mi torej tudi moje italijanščine ne bi bilo treba skrivati, če bi naključje kaj takega zahtevalo. Potovali smo en dan in eno noč in tretji dan zelo previdno tipali ob obali Lošinja, na katerem bi morali priti v stik s partizansko bazo. Ko se nam je to posrečilo, so nas po zamudnem pogovarjanju in pregovarjanju nastanili v Cosulichevi vili, iz katere so partizani izselili gospodarjevo ženo in dve hčeri.

Ker se je zvedelo, da so Nemci že na otoku, smo se vrnili na ladje, tako mi kot partizani, in ponoči res doživeli nemški letalski napad, ki je povzročil nekaj mrtvih in ranjenih. Preživeli smo se skušali reševati s skoki v morje, vendar tudi tam ni bilo najbolj varno, vsaj zame, ki sem dobil tri rane v hrbet. Vsekakor moram priznati, da so tiste, ki smo še živi čofotali v vodi, Nemci potegnili na krov svojih plovil in nas potem odpeljali v Pulj v italijansko bolnico. S seboj so odvlekli tudi oba minolovca. Italijani so nas sprejeli kot največje prijatelje, srečni, da imajo pod svojo streho Angleže, od katerih so pričakovali rešitev dotedanjih gorjã. Kam so odvedli rešene partizane, mi ni bilo znano, in mi ni še danes. Ni izključeno, da so jih postrelili, razen če niso naleteli na pametnega in treznega častnika, ki je novembra 1943. leta ukrepal drugače, kakor je zahtevala norost vrhovnih komandantov.

Čez nekaj dni so mene in še nekatere ranjene Angleže odpeljali v Lovran. Spotoma smo se ustavili, da so v neki ambulanti operirali angleškega komandanta, ki je vodil našo ladjo. Vsekakor pa so nas nastanili v tretjem nadstropju neke stavbe in nam slekli hlače, da bi nam onemogočili beg. Tam me je obiskal angleški karikaturist, ki se je s takšnim poslom baje ukvarjal že med partizani. Pripovedoval je, kako se je preoblečen klatil po Trstu, in da so ga prav tam prijeli, ker ga je neki gostilničar prijavil policiji. Imel je pri sebi resda

nekaj partizanskih risb, da pa bi bil katero od teh ali mojo objavil v kakšnem angleškem listu, mi ni prišlo na ušesa, čeprav je moje ime in moja lačnost major Guy Morgan posebej poudaril na nekaterih straneh svoje knjige »Only ghosts can live«.

Iz Lovrana smo potem potovali z bolniškim vlakom skupaj z nemškimi ranjenci; nekateri so bili usmiljenja vredni, tako so bili zdelani. Vsi pa so bili sovražno razpoloženi do Italijanov. Proga je bila na nekaterih krajih pretrgana in morali smo čakati ure in ure, da se je vlak premaknil. Namen je bil namreč, da bi nas napotili v Verono in nas tam obdržali, toda nemški oficirji, ki so nas tam sprejeli, so se odločili drugače — prav gotovo zato, ker so bile simpatije italijanskega osebja v tamkajšnji bolnici, in kajpak tudi prebivalstva do angleških uniform le preveč očitne. Morali smo torej naprej po Italiji. Tako smo pripotovali v en grad z zamraženimi okni nedaleč od Mantove. Sledile so preiskave in zasliševanja (pri katerih sem ponavljal vedno isto zgodbo: zaposlen sem bil pod krovom, kjer sem mazal stroje, in samo čakal, kdaj bomo dobili viski) in grožnje za tiste, ki bi nameravali pobegniti, in nekaj tednov ušivega življenja.

Potovanje proti Nemčiji in po Nemčiji je trajalo in trajalo, kajti proge so bile dodobra stolčene. Začelo se je že na Brennerju. Hiše so bile brez fasad. Ljudje so si uredili začasna bivališča kar tam, v zavetju zidov razdejanih stavb, če je le ostalo nekaj nadstrešja. Ameriška letala so napadla tudi naš vlak. Prav tako, kakor takrat v Kvarneru, smo si tudi tokrat reševali življenje po instinktu. Jaz sem skočil na razmočeno njivo in čakal v blatu, dokler se ni rafal iz strojnice sprehodil tik pred mojimi prestrašenimi očmi. Ves iz sebe sem se vrgel v globlji jarek, toda tedaj so bila letala že mimo. Ravnal sem torej prav tako kakor brezglavi naivnež, ki za bliskom preplašeno čaka, kdaj ga bo zadelo. Po napadu so ugotovili, da je bilo trinajst mrtvih, med njimi angleški letalec, ki je bil tudi v tem transportu.

Ko smo po takih in podobnih dogodkih prispeli v Nissen Hallenstadt, so nas hoteli vse postreliti. Naši oficirji, prepričani, da Angležev ni mogoče obravnavati ta-



ko, kakor se je ravnalo na pr. z Italijani (bilo jih je precej v teh transportih), so namreč zahtevali, naj se jim vrne vse, kar jim je bilo pokradeno na vlakcu. Razumeš? Očitati krajo Nemcem! In to v tistih pasjih dneh, ko je bilo življenje vredno manj kakor vrček marmelade ...

**Pa naj je bilo to življenje še tako angleško!**

Pa naj je bilo še tako angleško! Toda tam je bila v nevarnosti tudi moja koža. In to kožo sem jaz cenil dosti bolj kakor vse angleške, čeprav sem jo dotlej reševal z njihovo uniformo.

**Iz oči v oči sta se srečala dva über, dva nadčloveka, oba obremenjena s patološkim občutkom večvrednosti. Iz takšnega razpoloženja je enim zrasel kičast dvor, ki ga kljub poskočnemu potomstvu ponosni otočani še naprej zalivajo z milijardami, drugim pa ...**

Bog jim ga žegnaj, tisto božično drevesce, tisto naivno razsipniško pozlačenost, toda njihovi topoglavi bratranči, ki so se šli znova neranljive Nibelunge ... Ah ja, kako mi odleže, kljub tej prekleti naduhi, ki me bo nesla, da so se utopili prav v slovanskem gnoju ... da jim maličijo tevtonsko pasmo tudi Mongoli in zamorci, ki so se parili s ponosnimi Brunhildami in legendarnimi Krimhildami.

**Všeč mi je, da ti privošljivost lajša težave, čeprav maščevalnost ne sodi med vrline ...**

In kaj ne! Rane se zacelijo. Če ne pogineš, se zacelijo, žalitve in celo preganjanja in drugačne krivice se pozabijo, toda ponižanja nikdar. Celu pri živalih je opaziti nekakšno prizadetost, če se ravna z njimi poniževalno. Sicer pa smo že spet tam! Kaj pomaga, če pokončaš tudi celo generacijo, ko pa ti potem doraste druga in tretja, še bolj domišljava, še bolj naduta, še bolj bogata. Pridni Nemci, disciplinirani Nemci! Disciplinirani do take mere, da se jim je nekajkrat maščevalo, in še posebej v zadnji vojni, zdaj pa bogatijo. A da bi se ne bili izognili izdatkom za vojsko ... kakšen nesmisel! Mislim, da se morajo inflacijske države za svoje ekonomske stiske zahvaliti v prvi vrsti stroškom za vojsko.

**In režim? Kdo bi potem branil režim, režim in njegove pretoriance? ... Praviš Nissen Hallenstadt. Torej vas niso, kakor je videti, vas niso likvidirali.**

Ne vem, nemara so se Nemci zatekli h grožnji, da bi potolažili svojo vest in utišali Angleže. Tega ne morem vedeti, vem pa, da nas je ves čas negotovosti krotovičila hudičeva živčnost, in da je tudi angleška hladnokrvnost kompromisarske sorte. Janičarji, kamikaze, atentatorji, mučenci, vse to se da privzgojiti, zdresirati kakor živali. Vse je odvisno od tega, na kakšnem gnoju kdo raste. In tako je tudi z angleškim ponosom. Je in ni, kakor drugod.

O vsem tem so nas dodobra poučili njihovi pisatelji in zgodovinarji. Dobri, zelo dobri! In objektivni. Po mojem ti nihče ne more prikazati tako potankostne podobne enega naroda in njegovega posameznika kakor resnicoljuben pisatelj. V njegovi pripovedi boš našel skorajda vse in se seznanil s skorajda vsem, ne da bi potoval v tisto deželo. Tako je v normalnih razmerah in z ocenjevanjem iz vsakdanjosti. Toda če živiš, med njimi in samo z njimi kakor na kokošji farmi, in to nad dve leti, potem vidiš skoznje kakor skozi steklo in presoja je lahko dosti bolj neprizanesljiva. V angleškem taborišču Landsdorf 344 v Šleziji smo dobivali po Rdečem križu petkilogramske pakete. Lahko rečem, da je bilo vsega na pretek, seveda gledano z očmi vojnega ujetnika. Toda jaz sem imel svoja leta in svoje življenjske izkušnje in sem si pomalem zagotovil rezervno zalogo za lakotne dni. In res je nedolgo zatem prišla doba suhih krav. Zaradi vedno pogostejše bombardiranih prog so se polnila skladišča paketov na Švedskem, v našem taborišču pa se je vse bolj širil stradež, tako da so angleški fantje drug drugemu kradli kruh. Tiste dni nobeden ni več zamudil svojega obroka ječmenove mineštre, iz katere so se prej norčevali, in nekateri so se z vso vne-mo gnetli okoli lesenega čebra, da so postrgali ostanke. Na vsako barako je namreč prišel po en čeber ječmena. Prisotni angleški oficir je v mučni zadregi majal z glavo, ker je bil tudi Vidrih priča takšnim prizorom. Rekel sem mu, da navsezadnje tako in tako gre vse skozi želodec, in ne samo ječmen in ljubezen. In ker imajo vsi ljudje želodce ... sem hotel še povedati, toda mladi mož se je trpko nasmehnil, se obrnil in počasi odšel v svojo barako. Imeli pa so Angleži odlično povezavo med tabo-

rišči. Kako se jim je posrečilo pretihotapiti svoje kurirje iz taborišča v taborišče pri vsej tisti nemški natančnosti, mah ... Enega teh smo skrivali in Nemci so bili o tem poučeni. Izpraznili so vse barake, premetali vsa ležišča, ponavljali in ponavljali štetje, toda vrinjenega sla niso odkrili, ker je ždel ure in ure pogreznjen do vratu v straniščnem jarku.

**Tudi jaz sem si leta 1945 lahko od blizu ogledal podobno reč v Borovnici, le da so se okrog spraznjenega kotla prerivali nemški ujetniki. Partizani so jim verjetno kuhali posebnosti, kajti s tisto prazno kotlovino so ropotali tako kakor sultan s svojo pasjo posodo.**

Ja, vse gre skozi želodec. Tudi izjemnost arijske rase. Sedemnajstega aprila so v zadnjih bitkah z Nemci Pfalingbesten dosegli zavezniki na tankih. Angleži so na široko delili tem svojim rojakom močno hrano in na ta način spremenili taborišče v veliko gnojišče. Kamorkoli si se obrnil, je bilo vse posrano ali pokozlano. Za izpopolnitev tragikomične dekorativnosti je poskrbelo nekaj nemških granat, ki so eksplodirale v prenapolnjenem straniščnem jarku in tako onesnažile in osmradile zmagovalce z njihovim lastnim blatom ...

☆ ☆ ☆

MARIJA KOSTNAPFEL

## NEKJE JE ZID

*nekje  
je zid  
za zidom  
gora  
mrtvega mesa  
težko je  
tam pod njim  
živeti  
nedotaknjen*

## EVROPSKA DOMOVINA

(Dnevniški zapiski)

16.1.87

Iz Pariza me je poklical Evgen Bavčar.

Veselo naznanja, da bo knjiga o Trstu, v kateri bo tudi njegov prispevek, izšla februarja. Gre za poglavje o slovenski pisani besedi v našem mestu. In vse kaže, da bo ta Bavčarjev nastop skupaj s številnimi avtorji, ki razpravljajo o Svevu in o Trstu, najbolj žlahten sad lanske razstave *Trouver Trieste!* Knjigo namreč izdaja Centre Pompidou.

20.1.

Večer, ki ga je priredila »Skupina '85«.

Tokrat o Trstu v mojih delih.

Živ in pester esej prof. Cendove.

Prevedeni odlomki so se mi zdeli kar izraziti, tako glede vsebine kakor tudi glede prevajalkinega pristopa.

Zahvalil sem se Pavletu Merkùju in Cendovi, potem pa poudaril, da je tak prikaz o pisani slovenski besedi lahko v malem zgled, kakšno bi lahko bilo italijansko-slovensko sožitje v našem mestu.

Omenil sem pariški izid Bavčarjevega eseja »*Ecrire slovène à Trieste*«, zatem pa prebral črtico, ki sem jo bral lani v Mali dvorani Centra Pompidou.

Vsekakor pomembna potrditev slovenske književnosti v samem Terezijanskem mestnem središču.

4.2.

Trst-Paris-Lyon-Trst.

Tokrat sem se odpravil na tradicionalni sestanek vodstva našega mednarodnega združenja v Lyonu z odhodom najpoprej v Pariz, od ondi šele v Lyon. To se pravi, da sem izbral nasprotno smer kot druge krat. Nekako neučakan sem bil, vendar pa ni bilo nikaršnega pomembnega razloga. Samo tako. Na čast spremembi.

In zdaj sem pred serijo vtisov, ki mi bodo vsi ušli, če si jih ne bom vsaj na kratko obnovil.

Najpoprej postanek ob *Memorialu deportirancev*.

Železna vrata so bila še zaprta, zato sem se moral vrniti po-

poldne. A prav zavoljo tistih zaprtih vrat sem se ustavil ob zeleni trati, ki jo je obrobljala tenka črta snega. Nekako domača mi je ta zelenica. Ker onkraj kamnitega prsobrana teče Sena. Ker se onkraj vrtiča vzpenjajo oporni loki ob absidi Notre Dame. Ker so čoki odrezanih debel na trati kot mize, ki zastoj čakajo na goste. No, a tokrat so bili koščki razdrobljenega kruha na tistih okroglih lesenih ploščadah. Seveda so bili namenjeni golobom, a jaz sem v mislih videl, kako bi se, ko bi na take koščke kruha naleteli v taborišču, vrgli nanje, pokleknili, da bi jih čimprej dosegli; medtem pa so se golobi obletavali med loki notredamskega stolpa, ki ga je bil čas potemnel. Da, bil sem ujet v spomine, obenem pa zagledan v blešča-nje vode na Seni; bil sem združen s tišino osamljene trate, hkrati pa se spraševal, ali potniki nemških avtobusov, ki se zmeraj ustavljajo prav tam zad za katedralo, vejo za sakrarij nizko spodaj ob vodi. Ali jih vodnik seznanja tudi s takim spomenikom ali pa je premalo *znamenit* za turistične goste? Pa bi bilo le prav, ko bi jih po obisku gotskega templja pripeljali v tiho svetišče, posvečeno spominu četrť milijona upepeljenih. Ne vem. A ob takem razmišljanju ponavadi ugotovim, da edino veljavno, kar nam preživelim ostaja, je duhovna povezava s sencami uničenih tovarišev; če pa bo svet kljub vsemu šel mimo te kataklizme, si bo pripravil takšno prihodnost, kakršno si pač zasluži.

Obisk pri Bavčarju.

Av. Général Leclerc.

Po labirintu stopniččk v intimno delavnico, kjer ima slovenska književnost svojega imenitnega predstavnika v človeku, ki ti kljub temu, da je ob vid, pripravi kavo, medtem ko se hkrati odziva telefonskemu klicu iz nekega uredništva ... Potem pa pretrgan pogovor nadaljujeva ob Kralju Matjažu in Alenčici, ob judovskem Bogu-očetu, ob »kompleksu Lepe Vide«, kot mu pravi in se meni zdi sprememba »hrepenenja« v »kompleks« kar upoštevanja vredna. Tako da pravzaprav odkrijem v svoji Vidi v *Mestu v zalivu* nezavedno materializacijo tega našega »kompleksa«.

Po Bavčarjevem nasvetu še obisk pri Katerine Neal Pheng, ki sem jo spoznal lani v centru Pompidou, a ji zdaj poklonim nekaj brošur, ki mi jih je v ta namen poslala Barbara Povh, tajnica Društva slovenskih pisateljev. Katerina ima namreč dobre zveze s Trstom, ve za naš obstoj seveda, a doslej se z nami in našo kulturo ni bavila. Vprašanje je, koliko se bo zanjo zanimala odslej, vendar po Bavčarjevi zaslugi vsaj prisrčno prisluhne našim tezam, čeprav pou-darja, kako italijanski tržaški živelj čuti tesnobo (angoisse) zavoljo

bližine meje. Gre za tisti tipični Urangst, ki ga imajo zmeraj na jeziku nemški ljudje na Koroškem. In zavedam se, da bo še dolga pot, preden nam bo uspelo priti v evropsko zavest. Vsekakor sem ji obljubil, da ji bom poslal Kosovela, ki je izšel pri Seghersu, saj to je za zdaj, po zaslugi Ceneta Vipotnika, naš najboljši passe-partout.

Naslednji dan kosilo s prijateljem Marcelom Texierom nedaleč od poslopja, kjer poučuje. Zelo sva zaskrbljena za usodo našega Združenja. Potem pogovor o položaju v Bretanji. Razočaranje nad Mitterandovo socialistično vladavino.

Domače ozračje v Rue de Normandie.

Gospa Milica pripoveduje o vojnem času na Krasu, o očetu, o nemškem vojaku, ki je bil domač fant s Koroškega. Njena komunikativnost je nalezljiva, zato imam zmeraj vtis, da bi s tržaškim temperamentom v marsičem uspeli zunaj našega bivanjskega prostora, ko bi imeli razgledano vodstvo z izvirnimi zamislimi in z organizacijskimi sposobnostmi.

Musée d'Orsay.

Metamorfoza nekdanje železniške postaje v muzej.

Vsekakor v svoji inventivnosti arhitektonsko izvirna rešitev, ki pa s svojo monumentalnostjo spominja na egipčanske grobnice. Mislil sem na notranjost orientalskega templja predvsem ob dveh stranskih prizidkih z vhodi v razstavne prostore. Res je, da morata biti precej masivna, da lahko nosita gornja stranska razstavna oddelka, vendar me takšna rešitev moti, ker se ne ujema z loki, ki nosijo mogočno stekleno streho nekdanje postaje. Ne vem, kako, a menim, da bi bilo mogoče drugače uskladiti dano notranjost.

A seveda so potem poglobitvi obiski posameznih vestibulov, sprehod mimo umetniških dosežkov od 1848. do 1914. leta.

Od Ingesa do Matissa in do Rousseauja-carinika.

Od Carpeauxa do Rodina.

In impresionisti.

In Gauguin.

In ...

Ne vem, koliko ur je poteklo, odkar sem vstopil v »postajo«, potem pa se spet ustavil pred vodno gladino Sene, ki se je izzivalno bleščala. Mislil pa sem na Valéryja, ki sem ga prebiral pred odhodom iz Trsta in se ustavil ob njegovem opisu razpoloženja na rečnem bregu. A bila je ob meni tudi Mija, ker sem za ovitek nji posvečene knjige izbral detajl Gauguinove podobe tahitijske deklice. Te ni bilo v katalogu, a Gauguin je bil. In tako se je vse združevalo,

čudovita pretekla zveza z Mijo, tragična ozračja, pa omamne barve v katalogu, ki sem ga imel v rokah in ga od časa do časa spet mimogrede listal. Nimam namreč navade, da bi z razstav nosil domov kataloge, samo v izjemnih primerih se mi to zgodi. In tokrat se mi je to posrečilo, ker je bilo na 250 straneh ponazorjeno, kar je stvariteljska roka izdelala pred mojim prihodom na svet; vse to bogastvo pa je bilo nevidno združeno z mojimi intimnimi doživetji v najbolj barbarskih letih tega stoletja.

Seveda lepota ni vsa rešitev, a poleg dobrote in resnice nam ona edina še lahko pomaga, kot pravi nekje Einstein.

Seveda te potem, ko stopaš po pločniku, spremljajo podobe, ki jih moraš spet sproti uvrščati v dani življenjski sistem. Tako priletno črnko, lepo mestno oblečeno, ki pa šepa; tako črnsko dekle, vitko v pasu, ki se elastično premika in po mačje ziblje kolke. Tako čez čas, ko ti je zadosti peš hoje, v metroju dekle, ki ti ponudi sedež, a se ti zdi, da je stopila z Degasovega platna v Orsayjevem muzeju. Pa presenečenje, ko na postaji menjaš smer in v novem vozu zagledaš na sedežu pred sabo dutovsko Marico Živčevo s svojim izrazitim dantejevskim nosom in gostimi sivimi lasmi. Sklanja se in si nekako ogleduje obuvalo, kot da je pravkar prišla iz Trsta in preizkuša, kar si je tokrat izbrala. Ker tako ogledovanje se je namreč ponavljalo, ob vsaki nabavi novega obuvala je bilo zagotovo nekaj narobe, tako da mi je potem, ko smo se nehali šaliti na njen račun, prišlo na misel, da je kraška Marica pravzaprav do svojega sedemdesetega leta preizkušala, kako bi pravilno ubrala korak v življenju, a so pri tem njenem iskanju leta tekla mimo, ne da bi jo zadostila. Nekako tako se godi naši zgodovini, katere bi bila Živčeva Marica prav lahko dostojen simbol.

Pred odhodom mi je telefoniral Bavčar, prosil je za dokumentacijo o Koroški, ker bo tudi o tem pisal. Obljubil sem, da njegovo željo sporočim Ošlaku v Celovec.

Tako sem se v hotelski sobi spet povezal z Bavčarjem, ki živi v temi, a projicira svetlobo. Kot oče je, ki se zavoljo odmaknjenosti od kontingence zavzema za bistveno. Saj, ker glede očeta smo — kot narod — zdaj nekako v negativni fazi našega razvoja. Tisti, ki bi morali voditi, so namreč svoje očetovske dolžnosti predali drugim: vodstvu, ki je zunaj našega življenjskega prostora.

A v notes sem si, da odložim že izrabljeno ploščo, zapisal nekaj vrstic o izmenjanih misli z Bavčarjem.

Rilke-Kosovel.

Sorodna sta si ob vprašanju smrti.

Kosovela bo treba še valorizirati.

Stoletja smo bili samo v obrambi pred uničenjem, živeli smo skriti, za kulisami zgodovine; čas bi bil, da potrdimo pred drugimi tudi svoje ustvarjalne sposobnosti.

Vilenica je v tem smislu učinkovita poteza.

Enodnevni postanek v Lyonu je bil zatem posvečen prozaični razpravi o kongresu, še bolj pa komplicirani zadevi o okraju v Belgiji, ki se zavzema za potrditev svojega valonskega značaja, medtem ko ta ali oni znanstvenik dokazuje, da gre za napol asimilirane flamske ljudi. Rešitev vprašanja smo prenesli na prihodnji kongres. O tem, kako so si zamislili njegov potek, je govoril predstavnik Asturije. Iz njegovega poročanja je razvidno, da se tudi pri njih — kakor pri Kataloncih, Baskih in Galicijcih — zavzeto potegujejo za kolikor mogoče hiter razvoj svoje avtonomne pokrajine, še posebno pa seveda za uveljavljanje jezika na najvišji ravni.

Imel bom torej, kot kaže, kar razgibano poletje!

9.2.

Pred dnevi sem si zaželel Saphinih pesmi, danes pa sem se vživel v Teokritove idile (Založba Obzorja). Ne pomnim, da bi se kdaj pesniku neposredno približal, zmeraj je bil govor o njem samo v zvezi s tistimi, katerim je bil učitelj.

Kaj naj rečem?

Ob njegovem Titiru

*Sladko bom pesem zapel Amarilidi, deklici dragi,  
Titir mi čuval bo čredo, ki pase v gorskem pobočju.*

se mi je prikazal Vergilov Titir. In tako sem se znašel v neprijetnem položaju, da sem oba pesnika primerjal. Prav gotovo, motila me je misel, da je mantovski lirik pesnil tudi na Avgustovo željo, vendar mi je njegova pesem o naravi vseeno bližja kot Teokritova. Ne ne, ničesar ne maram jemati Teokritu. A morebiti je tudi Vergil tesno povezan s koprskim licejem, z mojo preteklostjo; medtem ko je zdaj Teokrit na antipodih naše današnje elektronike in robotike.

Teokrit je zares kot aurea aetas.

Dodatna občutena asociacija: knjižica je posvečena spominu prof. Jožeta Košarja, ki sem ga poznal kot klasičnega filologa po prevodu Platonovih tekstov, a še poprej kot nadvse plemenito osebnost.

11.2.

Spet se je danes Zlatka nasmehnila na drugem koncu telefon-



ske žice, ko sem ji omenil nekdanje kavalirje. Še tako nejevoljna naj bo ali pa celo še tako v škripcih — takoj se boš zavedel, kako bo v slušalko zadihal smehljaj, če ji boš omenil preteklega občudovalca.

12.2.

Izšla bo druga izdaja Špangerjevega *Bazoviškega spomenika*.

Leta 1965 sem se v *Dragi* javno zaprisegel, da bom popravil nedopustni, absurdni greh, da je moral Španger pisati o Bazovici v samozaložbi, ker se ni hotel vdati cenzuri. Vsa zasluga gre zdaj Hranilnici in posojilnici na Opčinah, saj niso samo pristali na to, da pomagajo Kosovelovi knjižnici, marveč so prevzeli vse stroške nase! Tako bo knjiga zdaj gosposko opremljena in imenitno tudi tiskarsko izdana.

Moja redakcija Špangerjevega teksta bi bila lahko še bolj korenita, a nisem smel spreminjati, zato je bilo delo zahtevno.

13.2.

Luka Sienčnik mi navdušeno piše o slovenski demonstraciji na Dunaju 31. januarja. Preko 1.400 jih je bilo, ki so plačali po 300 šilingov (odrasli) in po 150 šilingov (mladoletniki) za vožnjo z vlakom. Malico da je vsak vzel s seboj. Pri 20. stopinjah pod ničlo so šli do kanclerjeve palače, pridružila pa da se jim je množica simpatizerjev, tako da jih je bilo vseh od pet do šest tisoč. Mladina, ki da se je ob odhodu še tu pa tam pogovarjala po nemško, se je ob vrnitvi posluževala samo materine govornice, pravi Luka, ki dodaja, da bi táko demonstracijo morali organizirati že zdavnaj poprej, hitro po letu 1955, ko so nemški nacionalisti s pomočjo deželnega glavarja Wedeniga odpravili leta 1945 pridobljeno šolo.

Kakor me veseli ta mladostni duh, ki veje iz pisanja dobrolškega staroste, me vendar obhaja trpek občutek od zavoženosti, ki so zanj krivi naši povojni voditelji. Luka pravi, da »je partizansko vodstvo nasedlo vabam v plašč internacionalnega socializma zavitim nemškimi nacionalistom, ki so svetovali, naj koroški Slovenci pri volitvah ne volijo slovensko«; meni pa se zdi táko tolmačenje preveč dobrohotno. *Niso* partizanski voditelji *nasedli*, sami so bili za to, da se slovenski ljudje, tako na Koroškem kakor pri nas, vključujejo v nemške in italijanske levičarske stranke. To se pravi, da je revolucionarno vodstvo, na podlagi svoje ideološke vizije, odvzelo slovenskemu življu njegovo politično identiteto.

Kar pa se tiče demonstracije na Dunaju, bi rekel, da je, čeprav zakasnela, vendar dobrodošla. Pri nas se doslej še nismo znali zbrati,

da bi šli v Rim pred vladno palačo, in tega spet ne moremo kriviti ljudi. Vsi bi si tudi pri nas sami plačali vožnjo pa tudi malico bi si pripravili, ker bi tudi v Rimu držalo to, kar pravi Luka, da namreč »ni bilo časa, da bi šli kaj pojest«.

14.2.87

Pripravil sem kratek (štiri strani) prispevek za »Mednarodno srečanje pisateljev ob meji«, ki bo v Portorožu od 19. do 23. tega mesca. Organizira ga Obalna skupnost Italijanov.

Odločil sem se za kratko razmišljanje, ki jemlje v poštev položaj majhnega naroda oziroma njegovega ločenega dela. Mislim, da je tak pristop veljaven tako za nas kot za italijansko skupnost onkraj meje. Ustavil sem se namreč pri Kafkovi ugotovitvi, da »mora član majhnega naroda sprejeti pripadajoči mu del književnosti«, in pa pri njegovi izjavi, da to, kar je v velikih književnostih lahko relativno, »je v književnosti majhnega naroda poudarjeno, kot da gre za odločitev o življenju in o smrti vseh«. Zato, podčrtujem, je književnost bistvenega pomena za ohranitev identitete.

V drugem delu zapisa pa prehajam na položaj majhnega naroda, ki ga velik narod tako ali drugače ogroža. In uporabim narodno pesem o *Lepi Vidi*. *Odhod* doživi namreč tudi član (članica) majhne skupnosti s tem, da se prelevi v člana večjega, močnejšega, uglednejšega naroda. Vendar tedaj ne toži, kot lepa Vida, za izgubljenim domom, nasprotno, večkrat celó gleda zviška na ubogo rajo, od katere se je ločil(a).

17.2.

Spet prebiram italijanski prevod dela Friedricha Heera: *Evropa mati revolucij*. Vsakokrat znova pa ugotavljam, kako imenitno je tako podajanje, pri katerem obravnavane avtorje ves čas ponazarjajo navdebe odstavkov iz njihovih del. Nenavadno bogata tudi bibliografija.

Te dni sem predelal dobršen del poglavja, posvečenega boju katoliškega integralizma proti tistim, ki so se zavzemali za novo podobo krščanstva. Lamennais. Ozanam. Lacordaire. Kasneje Péguy. Presenetljivo pa je, kako so bili že takrat dani vsi pogoji za kasnejši razvoj tiste francoske družbe, ki se je uveljavila za časa Pétaina in Vichyja med drugo svetovno vojsko. Katoliška desnica, ki je zagovarjala povezavo vojaštva in Cerkve proti revnim slojem, odklanjala Pija IX, se izživljala v antisemitizmu, je potem videla v Pétainu svojega odličnega predstavnika.

28.1.1854 na primer Veuillot izjavlja, da je poroštvo za javni red

400.000 vojakov, 40.000 duhovnikov in 50.000 redovnic.

Za časa Dreyfusove afere piše *Civiltà cattolica* (Rim, 5.2.1898): »Bog je ustvaril Juda zato, da lahko služi kot špijon tam, kjer pravljajo kakšno izdajstvo.«

In ko v Alžiru drhal sleče do nagega judovske žene in uniči 158 judovskih trgovin, zapiše *La Croix*: »Danes ta dan se je Alžir izjavil za Kristusa. Kristjan in proti-Jud sta dva neločljiva pojma.«

In v nekaterih primerih gre že za zamisli pravih pokolov. Na primer Eszterhazy-jeve izjave angleškemu dopisniku: s svojim vojaštvom bi pobil Jude kot zajce na pariških ulicah in to »brez sovrastva in brez jeze«.

Nekdo si celo zamišlja, da bi imel ob postelji tapeto iz judovske kože.

In mi, ki smo bili prepričani, da je zamisel o predmetih iz kož deportirancev nacistična iznajdba! No, takrat, ko sem spremenil naslov romana *Onkraj pekla so ljudje*, nisem mislil na to francosko predigo v prejšnjem stoletju, marveč na milijonske žrtve Josipa Visarionoviča. Na tiste Rdečih hmerov. Na deset tisoč slovenskih. In na argentinske desaparecidos. Na gvatemalske. Pa tudi na armenske v Turčiji pred 70. leti. Zakaj naj bi bil *pekel* samo nacistično zlo? Zato, ker je bilo organizirano v prefinjeno natančnem nemškem duhu, v slogu nenadkriljive sistematike?

24.2.

Vrnil sem se iz Portoroža.

Kot po navadi nekaj zelo prisrčnih srečanj, drugače pa mimo-hod obrazov in seveda usod. Prav takó z referati. Matvejevičev ekskurz skozi pojmovanje Srednje Evrope. Zelo rezek govor švicarskega poročevalca Albertija o mejah. Izviren prispevek Draga Jančarja, ki je glosiral Handkejevo mnenje, češ da je Srednja Evropa samo meteorološko vprašanje. Naglašeni so bili pri tem predvsem vmesni vložki. Tisti o »čuših« v Avstriji in o »sciavih« v Italiji. Pa še posebno zgodba o Čehu Vaclavu, ki je poskusil uiti na zahod tako, da se je z družino lotil plavanja čez reko Muro, a ga je zaupanje v meteorološko naklonjenost izdalo in spremenilo poskus v tragedijo ...

Nastopil sem dvakrat, prvič čisto na kratko zato, da sem poudaril potrebo, da se pisatelji velikih držav zavzamejo za jezikovne skupnosti, ki so ogrožene, ker živijo z večinskim prebivalstvom. Ko bi se kulturni predstavniki dežel, v okvir katerih so vključene tako imenovane manjšine, zanje zavzeli, bi se status le-teh gotovo spremenil. Pripravljeni komentar Kafkovega besedila pa sem prebral

v italijanskem prevodu. Zato, kot sem uvodoma rekel, ker sem povabljenec italijanske skupnosti. Za mano je nastopil Magris, ki je menil, da je prav, da sem omenil »notranjo mejo« — kot je označil prehod nepesniških lepih Vid iz manjšinske skupnosti v večinsko. Glede Kafke je Magris dodal, da pisatelj tam, kjer govori o vlogi književnosti majhnega naroda, poleg besedila, ki sem ga jaz navajal, še pripominja, da član majhnega naroda ne more postati velik pisatelj. V tem Kafka nima prav, je rekel Magris. Vprašanje je namreč v tem, ali se in kako se tak pisatelj loti občečloveških tém.

Pogovor s Sequijem in Turconijem.

Na splošno si v marsičem želijo izboljšanja. V založništvu na primer.

Zanimala se bosta, kje so ostali izvodi separatov z odlomkom *Nekropole*, ki je izšel v reviji *La Battana*.

Pogovor pri kosilu z Willerjem Bordonom, miljskim županom. Razgledan in odprt. Dialog, ki se s slovenskim tržaškim komunistom ne bi posrečil: o marksističnem internacionalizmu in narodnem vprašanju. Duhovno gibčen, po postavi in izrazu pa simpatična osebnost.

25.2.

O Péguy-ju.

Priznam, da se prvič, čeprav zelo skromno, približujem njegovim mislim. In navedbam v Heer-jevi knjigi. A bom moral poiskati Péguyjeve bolj zanimive tekste.

Mislim, kako je Edi črpal iz bogastva teh mislecev.

Lamennais.

Péguy.

Na Nemškem Baader.

Seveda je Edi vse prekrasil s slovenskim duhom in upoštevaloč slovensko zgodovino in družbeni položaj.

Mene pa predvsem preseneča, kako se plemeniti Péguy-jev čut upira večnostni kazni. »Ne prenesemo izjem ne v nebesih ne na zemlji. Večna živa smrt je izdelek perverzne, pervertirane domišljije.«

In še: »Danes je absolutno gotovo, da je bila vsiljena vera v peklenško večno trpljenje za večino resnih katoličanov najbolj resen razlog njihovega odpadništva.«

Prav tako je prepričan tudi Bergson.

No, jaz sem take misli pred leti našel v Berdjajevu, zdaj pa odkrivam, da jih je Berdjajev povzel po Baader-ju.

Še ena misel: vsi desničarski centralisti: De Maistre itd. niso

marali Grkov in grške kulture. Kar je razumljivo, vendar se človek po navadi tega zave šele, ko ga kdo na to opozori!

Péguy: apostol upanja in kreativnosti. Kot v Antigoni: ne živim zato, da sovražim, marveč zato, da ljubim. Vse. Stare pogane, ateiste, kristjane, »grešnike«. Vse od kraja.

## 29.2.

Pregledal sem, preden sem jo spravil, mapo z listinami portoroškega srečanja. Revija »Primorska srečanja« je v svoji 69/70 številki prinesla tekste lanskih referatov, tistih naročenih namreč. Seveda lani ni nikogar zanimalo, kaj imava o meji povedati Rebula in jaz. Letos je bilo nekoliko drugače. Bila sva povabljena, a Lojze je bil zadržan, jaz pa sem, čeprav »neuradno«, tudi nastopil. To glede organizatorjev onkraj meje. Na tukajšnji strani meje gre spet za posebno pesem. Letošnja skupna priloga »Primorskega dnevnika«, »Novega Matajurja«, »Primorskih novic«, »Slovenskega vestnika«, ki je izšla o priliki srečanja, ne pozna ne »Novega lista« ne »Katoliškega glasa« ne »Našega tednika«. Kot da ti listi nimajo nobene zveze z mejo. Pa najbrž tudi pisateljev, ki bi kaj o meji povedali, nimajo. Bog vedi; pa tudi binoma Rebula-Pahor (ali Pahor-Rebula) ni v omenjeni štiristranski prilogi. No prav, saj nama ni do tega, je pa zadeva kar značilna, da so ob slovenskih nadebudnih avtorjih objavljeni Magris, Sgorlon itd., tista poprej omenjena dvojica pa je v istem kontekstu nekako odveč. Kolikor se mene tiče, bi nekako razumel, ko pa dolgo nisem bil persona grata. (Tudi v Portorožu sem izpadel iz seznama, kjer so bili v nekaj vrsticah navedeni avtorji in njihovo delo; na moje vprašanje, čemu me ni, se je ljubezniva tajnica opravičila in natipkala tudi o meni tistih nekaj podatkov.) No, ob mojem imenu vem, da se marsikomu zatika, a Rebula? Morebiti pa sem krivičen in so ga vabili, a je odrekel; čeprav bi spet podvomil, da ne bi pristal, ko bi ga, kot Magrisa, povabili na pogovor.

## 1.3.

Pisal Tinetu Hribarju in priznal zgodovinski pomen 57. številke *Nove revije*, v prvi vrsti pa ugotovil, da je v svojem eseju spregovoril tako, da je zdaj konec vseh »dvoumnih razlag, vse meglenosti, ki se je bila poveznila na nas od 1941. leta dalje«.

Kot podpredsednik Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur pa sem poslal dopis z glavo naše organizacije Fredi Meissner-Blau v dunajski parlament. Čestital sem ji, da je omogočila Karlu Smolleju, da je kandidiral na listi *Zelene alter-*

*native* in tako prišel v parlament kot predstavnik manjšinskih skupnosti v Avstriji. Dodal sem, da se je naša organizacija rodila kot nasledek pobude, ki jo je sprožilo 1952. leta 50 skandinavskih profesorjev z vlogo na UNESCO, v kateri so poudarjali, da če skušamo zaščititi floro in favno, potem se moramo še prej zavzeti za usodo ogroženih jezikov, ki so človeške vrednote.

Kopijo pisma, ki bo izšlo v našem mednarodnem biltenu, sem poslal tudi Smolleju.

### 5.3.

Verjetno sem se pre naglil, ko sem se brez oklevanja odločil bolj za Vergila kot za Teokrita. Sploh pa so primerjave zmeraj bolj ali manj nesmiselno početje.

Ne morem si kaj, da si ne bi prepisal stihov, ki so videti kot posvečeni barkovljanskemu poletnemu bregu:

*Zgoraj nad nami se šum je slišal dreves brez števila,  
črnih topolov in brestov, v bližini iz nimf je votline  
stekala sveta se voda, prepevala svojo si pesem.*

*Črički, ožgani od sonca, so dali si dela s kramljanjem,  
v senčnatih vejah sedeči —*

*Peli škrljančki so, ščinkavci, stokala je golobica,  
tam ob izvirih vodé so letale žolte čebele.*

Seveda so nimfne votline tukaj tiste med školji barkovljanske obale; namesto topolov in brestov so tukaj borovci in akacije, namesto golobic pa grlice in galebi. A žega in črički prav tako omamljajo ozračje pod Kontovelom kot tisto v Teokritovi idili.

Zavedam se, kako daleč sem od današnjega čutenja.

Pa mi to kar zelo dobre de.

Žal mi je samo, da mineva eno poletje za drugim, jaz pa si ne znam najti časa, da bi se ves predal bohotnemu razdajanju narave. Samo na obroke, nekako mimogrede, ji prisluhnem, kot v strahu, da ne bi docela izgubil zvezo z njo.

### 7.3.

Pismo predstavnice tiste generacije, ki je *verjela* v to, »kar je bilo dragoceno, kar je neodtujljivo obdobje našega življenja«, kot pravi o osvobodilnem boju.

»Kaj vse se je zgodilo v zadnjem mesecu; in vse se logično povezuje, vedno jasnejši so simptomi neke pospešeno napredujoče obolelosti, ki zahteva ukrepanje. Znašli smo se na prelomnici, nazaj

na staro ne bo več mogoče, četudi se lahko zgodi, da bodo nekega dne po ulicah zaropotali tanki (Mikulićeva izjava za Spiegel!). Prišel je čas, ko je zaklinjanje za žrtveniki postalo naravnost sveto-skrunsko. Generacija, ki je bila v določenem zgod. obdobju akter, se preseda v svoji orbiti s položaja na položaj, se (počasi!!) umika v svoje vile z umetninami, za seboj pa pušča razsulo, dolgove, balkansko nemarnost in neodgovornost. Prihodnost brez prihodnosti. In če vzameš naše nacionalno preživetje — pred 3 leti te je Šetinc še lahko nažgal s šarlatanom in neofašistom, sedaj to ni več mogoče; tu so dejstva, številke. Kakšno pot bodo v tej alternativni ubrali naši politiki? Podaljševali agonijo, se umazali pred zgodovino, če jim je to sploh kaj mar?!«

Zavedam se, kako obupen je položaj matičnih ljudi, ki so zastavili vse svoje sposobnosti za izoblikovanje slovenske družbene in kulturne podobe, zdaj pa so priče radikalnemu razkroju. Seveda so doživljam in mi je hudo in sem ogorčen, ker se polom tiče nas vseh; vendar večkrat čutim, kot da sem pravzaprav le opazovalec. Verjetno se to dogaja zato, ker sem se célo desetletje spoprijemal s podobo prihodnosti, ki se zdaj, žal, uresničuje. Ob zavesti, da sem vse registriral v *Odiseju ob jamboru* in drugod, sem zdaj torej nekako miren. A hkrati se seveda zdaj vsiljuje vprašanje, kaj zahteva sedanji trenutek. Na to pa je težko odgovoriti, ker je popravljati zavoženo obupno početje. Vsekakor ni za začetek drugega zdravlila kot ponoven poziv k vseslovenski združitvi. Pa smo zmožni složno odgovoriti na to nujno zgodovinsko zahtevo?

10.3.

Ezio Martin se je upokojil.

Kot profesor seveda.

Drugače pa je čudovito aktiven. Kot urednik. Kot prevajalec. In doma bolničar ob dragi življenjski spremljevalki.

A moral bi se posvetiti svojemu življenjepisu: pripadnik samobitne jezikovne skupnosti, ki si kot italijanski vojak na Primorskem izbere za ženo slovensko dekle, si prisvoji slovenščino, da jo govori brez naglasa in napak in postane prevajalec Bevka in Voranca. Pa tudi mojo Necropolo je pred desetletjem preliil v izbrano italijanščino. Profesor v Lyonu. Profesor v Pinerolu, ki ima doma v knjižnici vse slovenske klasike in literarne zgodovine. Dolgoletni sodelavec *Zaliva*, katerega je obogatil s serijo dnevniških zapiskov. A zastonjski sodelavec seveda, kot je po svojem notranjem bistvu naravno razpoložen, da se razdaja za druge.

No, ob prejemu odpravnine je na poštnem uradu v Pinerolu izpolnil nakaznico za 100.000 lir in na hrbtno stran pripisal: *Naročnina na Zaliv do 31. velikega srpana leta 2003. Lepo pozdravljam. Ezio Martin.*

Duhoviti pripis, ki ti še sublimira občutek ganjenosti ob prejemu takega darila.

Tudi Ezio Martin torej žlahtno poglavje zgodovine *Zaliva*.

Ezio Martin, provansalski pisec, ki je prototip jutrišnjega duhovno darežljivega in odprtega evropskega intelektualca.

14.3.

Po malem berem *Čarobno goro*, a ne vem, ali bom pri tem ponovnem poskusu vzdržal do konca druge knjige. Priznam, da mi tisto natančno opisovanje vseh podrobnosti ne leži. In morebiti pisatelj, ko v uvodu sibilinsko namiguje, da je to, »kar je natančno, resnično kratkočasno«, misli tudi na neučakane bralce, kakršen sem jaz. A ne morem pomagati, sprejemem tudi obsodbo, da sem površen, če je že treba, a od teksta pričakujem, da se v njem tok življenja premika, ne da ima človek vtis, da ostaja zmeraj na istem mestu. Dobro, gre za prisposodbo ponavljajoče se vsakdanjosti. Drži. A zakaj se ob branju francoskega avtorja ne upiram? Pa tudi ob obširnem delu Dostojevskega ne? Mislim, da italijanski kritik, ko sodi, da je ozračje, ki ga ponuja nemška književnost, metafizično zamegljeno, pretirava, vendar se v praksi le vedem nekako tako, kot da mu podzavestno pritrjujem.

17.3.

Včeraj nastopil v Cankarjevem domu skupaj s pisatelji, ki so zaskrbljeni ob napovedanih spremembah ustave. Zelo številno občinstvo je vztrajalo pet ur. Plebiscitarno razpoloženje ljudi ob svojih pisateljih. Burno ploskanje. Zavest zgodovinskih odločitev.

Moj prispevek:

Dragi prijatelji,

ob dokumentu, ki je sankcioniral »slovenski skupni kulturni prostor«, je *Delo* lani objavilo tudi članek, v katerem je bilo rečeno, da je potrebno »sprejemanje kulturnih poročil in izraznosti naših rojakov izza meje kot sestavnega dela našega spoznanja«. In ko se zdaj, kot član Društva slovenskih pisateljev, udeležujem te tribune in se takó tudi, kot je napisano, vključujem v pogovor kot »sestavni del slovenskega spoznanja«, naj mi bo odpuščeno, da začnem to svojo kratko intervencijo z omembo revije, ki je lani slavila dvaj-



seto obletnico obstoja, a jo matična javnost načrtno ignorira. V ti reviji, v *Zalivu*, sem 1967. leta začel namreč poudarjati, kako nujno je, da Slovenija potrdi svojo samobitnost. To se pravi, da je slovenski človek zunaj slovenskih mej pred dvema desetletjema ugotavljal, kako neperspektivna bo pot slovenstva, če se slovenska republika ne uveljavi kot samostojen in zares suveren osebek. No, a v tistem takratnem poudarjanju samobitnosti ni šlo za nikak separatizem — zanimivo, da se je pred 60 leti tudi Srečko Kosovel moral ironično otepati take obsodbe! — ne, nihče ni predlagal tako pregrešne solucije, čeprav bi bila nedvomno optimalna. Šlo je, kot sem poudaril 1968. leta v pogovoru z Dragom Jančarjem v mariborskih *Dialogih*, za predlog o *resnično* konfederativni obliki združitve slovenske republike z drugimi narodnimi subjekti v jugoslovanski državi. In to ne bi bila neka neumestna zahteva po nekakšnem privilegiju, temveč potrditev slovenske zgodovinske specifičnosti, obenem pa pogoj za uresničitev izvirnega socializma, ki naj si ga, po Cankarju, vsak narod izoblikuje po svoje.

Táko reševanje slovenskega problema vidim kot odrešno tudi zdaj, če naj se Slovenci ohranimo kot narodni osebek. Gre torej za izrecen aut-aut. Ali si bo slovenska oblast prizadevala za uveljavitev samobitnosti slovenskega občestva — in v tem primeru mora nujno poiskati in najti novo obliko dogovora z južnimi partnerji. Ali pa bo nadaljevala s pogubno dvojnostjo, namreč centralističnih odločitev s hkratnimi neučinkovitimi samosvojimi težnjami — v tem drugem primeru pa bo dosledno izgubljala tla pod nogami in spremenila slovensko deželo v jugoslovansko alpsko provinco.

Na podlagi rečenega je naravno, da sem za *odklon* vsakršne ustavne spremembe, ki bi uvajala še káko dodatno centralistično formulo ali kak kriptο-avtoritaren poseg. Menim pa, da je takšno slovensko samo proti-avtoritarno stališče do ustavnih sprememb v takó težkem položaju, v kakršnem se je znašla Slovenija, izrecno nezadostno; do resnega premika lahko pride na Slovenskem samo z oblikovanjem novega statusa, o katerem je bil govor prej. Kako ga izoblikovati, to je naloga odgovornih, neizpodbitno pa je, da bi le-ti danes v tem primeru imeli za sabo slovenske ljudi. Obenem pa nudi prav razprava o ustavnih spremembah enkratno priložnost slovenski oblásti, da se izjavi kot predstavnica svojega ljudstva, priložnost, ki ne vemo, kdaj se bo takó zavezujoče ponovila.

In tukaj bi v to svoje razmišljanje vnesel tudi vlogo, ki jo ima v tem kontekstu obrekovana številka *Nove revije*. Prepričan sem namreč, da gre, če upoštevam prispevke kot celotno zamisel, za

zgodovinsko dejanje, ki terja od slovenskega vodstva državniško moder premislek o slovenski eksistenci, o tistem biti ali ne-biti, ki sem ga poudarjal poprej. In nenavadno je, da to priznanje izrekam jaz, katerega je ta ali oni sodelavec *Nove revije* pred leti tudi nespodobno odklanjal prav zato, ker sem zagovarjal to, kar danes ugotavljajo on in njegovi prijatelji. A to z drugimi besedami pomeni, da je mlada povojna elitna inteligenca prišla šele zdaj do tistih pomembnih spoznanj in zaključkov, do katerih bi bila že zdavnaj prišla, da ji ni ekskluzivistična vzgoja biokirala miselnih komponent.

Naj k temu dodam še pripombo.

Pri vseh povojnih poskusih, da bi z neuradnega stališča, torej s stališča ne-oblasti, prišlo do nekega modrega dialoga oziroma sodelovanja s koncepcijami oblasti, so vsi taki poskusi doživeli krčevite odpore in neloyalne skonstruirane napade. Od Pučnikove kritike kmetijske politike do Kocbekovega intervjuja, od Rožančevega primera, od Blažičevega in Miklavčičevega pisanja do poglobljenih spoznanj Spomenke Hribarjeve pa vse do pisateljske tribune 1985. v teh prostorih — je vse doživelo grobe odklone in kazni in tudi ječo. A vse tisto, kar so tisti pisci ugotavljali, je potem postalo meso in kri slovenskega življenja. Zato bi bila danes velika zmota, ko bi slovenska oblast — ponavljam — slovenska oblast preslišala ljudski referendum, ki se vsepovsod, v matici in zunaj nje, nezmotljivo izraža, njegov poglavitni nosilec pa je slovenska kultura, sta slovenski pesnik in pisatelj, je vsa slovenska elitna, na evropski ravni ustvarjalna inteligenca.

Zato dovolite, da tudi sklenem z navedbo iz našega klasičnega avtorja, iz Jurčičevih *Spomincv starega Slovenca*, z navedbo, ki se mi zdi umestna tudi pri razpravi o ustavnih spremembah. Navedba se glasi: »Zato te opominjam, mladenič, zapiši si v spomin Vodnikove besede, ki pravi, da je Slovencem um dan in da so prebrisane glave. To pa si zapomni, da se boš trudil, da postaneš res prebrisan, ne pa da bi si domišljal, da si, v resnici pa ne bi bil. Toliko mimo grede.« Konec citata. Hvala. lepa.

Lepo število zelo tehtnih nastopov; predstavniki oblasti so bili nekakšna obstranska izjema.

Živo odobravanje je žel tudi Blažič, ki se je posebno zgražal nad slovensko nesuverenostjo nad morskim pasom pred slovenskim obalnim področjem.

20.3.

Kupil lepo izdajo (Obzorja) *Njenega življenja* Zofke Kvedrove.

A priznam, da me je poleg zanimanja za njen slog in njen psihološki pristop spodbudila predvsem misel, da je Kvedrova nekoliko tudi tržaški avtor. Na to seveda ne pozabljam, vendar je doslej vse ostajalo bolj nekako samo formalnega značaja; zdaj pa bi rad avtorico le nekoliko поблиže spoznal.

23.3.

Poslal kratek dopis »Književnim listom«, ker je Boris Jež v poročilu o večeru, ki ga je organiziralo Društvo pisateljev v Cankarjevem domu, trdil, da sem se izjavil za odcepitev Slovenije, češ da je to »optimalna varianta«.

Gre za hoteno izkrivljeno navajanje, za neetično ravnanje.

Odkar izhaja *Zaliv* mi skušajo naprtiti separatistične tendence; in absurdno je, da to poskušajo tudi zdaj, ko pa v svojem tekstu celó navajam Kosovela, ki so ga pred 60. leti prav tako imeli za separatista, ko se je zavzemal za slovensko identiteto!

26.3.

Že pred časom mi je iz Celovca telefoniral Ošlak in me nagovoril, naj za *Celovski zvon* pripravim v slovenščini in v italijanščini prispevek o položaju tržaških slovenskih ljudi oziroma o mojem gledanju na problem.

Kar precej se ukvarjam s to nalogo, ki sem jo prevzel.

Gre namreč za to, da mora opis spregovoriti — tako si mislim — predvsem morebitnemu italijanskemu bralcu. In sprašujem se, kateri Italijan bo segel po *Celovškem zvonu*. No, seveda, tudi za enega samega se spleča pisati. Vprašanje pa je, kaj ima prednost: zgodovina, splošna kultura, predvsem književnost?

Poglavitni problem je namreč ta: da o sebi nimamo spodobnega prikaza, ki bi ga naj ponudili italijanskemu človeku. Vse, kar je na razpolago, je suhoparno, primerno za časnikarje. Ob vsem denarju, ki so ga potrosili v ideološke namene, nihče ni pomislil, da bi žrtvoval nekaj milijonov za eleganten, ilustriran zbornik, posvečen naši zgodovini in kulturi.

No, spet bo kdo rekel, da se ponavljam.

A če se človek svojih ponavljanj zaveda, potem ne gre za arteriosklerozo.

Ergo?

10.4.

Vergil, IV. spev.

Dido in Enej.

Ljubezen in razhod.

Ne vem, zakaj sem si zaželel obnove te ljubezni, ki se spremeni v tragedijo zavoljo višjega ukaza. Morebiti se mi podzavestno vsiljuje podoben motiv? A to je samo domneva. Najbrž je iskati razlog za občasno vračanje h klasikom v sportani potrebi po nečem neposrednem in v svoji komunikativnosti zmeraj veljavnem.

14.4.

V Tržaški knjigarni predstavitev druge izdaje Špangerjevega *Bazoviškega spomenika*.

Dostojno število občinstva.

Spregovoril sem o ponatisu, se zahvalil openski Hranilnici in posojilnici.

Njen predsednik dr. Gantar je poudaril skrb zavoda za pomoč kulturnim zamislim. Špangerjevo knjigo bo Hranilnica poklonila knjižnicam in šolam, tukaj in v Sloveniji; izkupiček od prodaje pa bo šel v dobre namene.

Franko Vecchiet je povedal o svoji opremi.

Iz publike se je oglasil Srečko Šuman, ki je ganjen pričal o Špangerjevi tožbi, kako bo knjigo izdal sam, ker ne mara, da nepoklicani spreminjajo njegov tekst. Potem je še povedal o svojem srečanju s Ferdom Bidovcem in kako se mu je le-ta, ko sta šla mimo trgovine z orožjem Angelini-Bernardon v Svetega Nicolaja ulici, na pol izpovedal o svoji udeležbi pri atentatu na fašistično uredništvo.

Kar intimen večer, ki pa bo najbrž doživel malo odmeva, saj prihaja Špangerjeva knjiga potihoma na dan, kot vse, kar je izšlo pri Kosovelovi knjižnici (Zalivu). A pomembno je, da bo tisti izmed mladih, ki se bo želel spoznati z našo preteklostjo, lahko vzel v roke izvirno in — zdaj — dostojno izdano delo.

16.4.

Prijateljski glas z Bovškega.

Pestro pismo, v katerem je najbolj nenavaden odstavek, kjer je govor o dr. Juvančiču in njegovih obiskih rojstni hiši, Klancu, sosedom. Pravi, da se je, ko se je zagledal skozi okno, Juvančič ob pogledu na Svinjak, spomnil »delčka dialoga z dr. Kugyjem, ki mu je napol v šali rekel, da smo Slovenci po prvi svetovni vojni šli iz palače v svinjak. Juvančiču pripomba ni bila preveč všeč, toda izmazal se je z izgovorom, da komur pogori streha nad glavo, je tudi svinjak dober.«

Pred kratkim je prišla iz Avstralije na revijo poslanica, ki se zavzema za skupno slovensko akcijo v Prešernovem in Slomškovem imenu. Te dni mi iz Nemčije piše pobudnik akcije, ki naj združi predstavnike vseh jugoslovanskih narodov po svetu za posvet o novem sožitju, za združeno posredovanje pri vladah, pri sredstvih javnega obveščanja itd.

Menim, da sem doslej o svojih mislih sproti povedal v *Zalivu* in povsod, kjer sem javno nastopil. In revijo urejam dvajset let. Zato mi je sicer žal, a se ne utegnem odzvati vabilom, ki jih prejemam; a tudi ko bi našel čas in se odzval, bi lahko samo sporočil da nimam nobene nove odrešne zamisli, ki naj bi jo dodal tistim v že objavljenih tekstih.

Ivan Bratko v *Književnih listih* dokazuje — v nadaljevanjih — Dodiku in drugim južnim bratom, kako upravičen je govor o »enotnem slovenskem kulturnem prostoru«.

Dve pripombi: po štirih desetletjih obstanka nove Jugoslavije in njenega »bratstva« si mora torej danes Slovenija pomagati s takimi pojasnili. Te »razglašenosti«, imenujmo jo tako, pa ni kriv Jug, marveč ljubljanski voditelj.

Druga pripomba: Ivanu Bratku pri vsem navajanju ljudi in publicistike zamejcev se tudi enkrat samkrat ne zareče, da bi omenil *Zaliv*, ki — gre za zgodovinsko resnico, ne za samohvalo — je vztrajno poudarjal prav zgrešenost matičnega zamolčevanja slovenske samobitnosti.

No, tako zdaj Bratko sekundira Zlobcu, oba pa zvonita po toči.

Prišel mi je v roke letnik 1922 *Novega roda*, nekaj zvezkov *Koledarja* Goriške matice, izvod *Ženskega sveta*. Tako sem opustil vse drugo in se predal ... zgodovinskemu spominu. Seveda sem se v *Koledarju* za leto 1927 ustavil ob pestri vsebini, v katero so bile zajete podobe pomembnih primorskih mož od Gregorčiča do Arturja Lokarja, Karola Lavriča, Srečka Kosovela, a tudi lika Nikole Tesle in Romain Rollanda. Prav tako sem s posebnim zanimanjem bral poročilo dr. Josipa Wilfana s panevropskega kongresa o manjšinskem gibanju oktobra 1925 v Ženevi; saj je bil govor o tem kongresu pa tudi o Wilfanu na kongresu, ki smo ga imeli, prav tako v Ženevi, maja 1985. O katerem sem nekaj povedal v svojih zapiskih. To vra-

čanje na staro, to povezovanje današnje usode z nekdanjo, me navdaja z občutkom, da smo obsojeni na nepremičnost, obenem pa me to kvalitetno spremljanje dogodkov v publikaciji, namenjeni širokemu krogu bralcev, nekako potrjuje v zavesti našega kljub vsemu pravilnega zgodovinskega čuta. S tem, da si sproti predočujemo poraze, jih nekako zadržujemo, se nekako le obvarujemo pred prihodnostjo. Ta ugotovitev se mi je speč ponudila ob retrospektivnem pogledu na leto 1929, ko *Koledar* objavlja celostransko sliko prestolonaslednika Umberta Savojskega in princezinje Jolande; na konju sta, v oblačilih Emanuela Filiberta in Margerite, gre pa za slavnostni spreved ob praznovanju 400-letnice Emanuela Filiberta v Turinu. Seveda, taka objava spada v dolžnostno priznanje politične resničnosti, priznanje, ki se mu ni bilo mogoče izogniti, če naj bi publikacija lahko izšla. Prav. A hkrati uredništvo pod simbolnim naslovom *Desetič se osiplje cvetje ...* objavlja fotografije deseterice pisateljev in pesnikov, ki so jamčili za obstoj primorskega dela slovenske književnosti. Obenem je uredništvo poudarjalo odprtost našega duha s prevodi iz italijanske književnosti: Verga, Grazia Deledda, Renato Fucini. A hitro potem sledi pogled v svetovno panoramo: Hašek, Andersen, Ibsen, Gorki, Tolstoj itd.

To hočem reči: druževanje naših avtorjev s svetskimi, naših slikarjev in kiparjev — Goršeta, Piona, Sirka, Bambiča — s portreti Dürerja in Goye je dajala slovenski ljudski publikaciji razsežnost, ki je preraščala trenutni rimski režim in poudarjala svojo samobitnost in njeno trajanje. Še več, spretni uredniški potezi se posreči ukaniti cenzorja s tem, da spisu o prazgodovini naših krajev doda celostranski zemljevid Primorske z navedbo samo pristnih slovenskih imen mest in vasi!

A še bolj kot ob teh dveh *Koledarjih*, bolj kot ob izvodu *Ženskega sveta* (1931) s Kosovelovimi pesmimi in s poročilom Pavle Hočevarjeve o predavanjih o ženi kot posredovalki za sporazum med narodi, s poročilom, v katerem navaja Grillparzerja, z odlomkom Mirana Jarca — sem se zamislil ob letniku *Novega roda*.

Gre za letnik 1922, ko sem bil šolarček v drugem razredu osnovne šole v Rojanu, zato me je ob platnicah opečnate barve objel občutek posebnega domotožja. Izmed zelo skromnih spominov na tista leta mi je namreč ostalo živo pravzaprav samo dvoje: domače ozračje, ki ga je ustvarjala materinsko naklonjena učiteljica Anica Kalanova, in pa veselo doživetje, ko sem nesel domov novo številko *Novega roda*. Ne vem, kako so drugi doživljali prejem »lista za mladino«, v meni je ustvarjal prazniško razpoloženje, ki po sko-

raj osmih desetletjih se še ni izpel. Zanimivo pa je, da se mi je vsakikrat, ko je bil govor o *Novem rodu*, prikazal kraljevič Marko, kot je o njem pripovedoval Fran Milčinski. Morebiti zato, ker so se tiste zgodbe nadaljevale skozi vse leto; najbrž pa je imela tista proza predvsem to veliko zaslugo, da je našo domišljijo ponesla stran od kričečih mož s črnimi fesi na glavah. Milčinski je sedemletnemu šolarčku poklanjal v slovenski besedi to, kar smo kasneje iskali pri Julesu Vernu, Sherlock Holmesu in Tom Mixu. A takrat je bila slovenščina že na indeksu.

Ko sem zdaj listal posamezne zvezke, pa sem odkril, kako sem s svojo navezanostjo na kraljeviča Marka delal krivico avtorjem, ki so s svojimi prispevki bogatili revijo. Od Župančiča in Albrehta do Gradnika, od Bevka do Cankarja, od Golarja in Šorlija in Zorca do Finžgarja; pa od domačih Ribičiča, Budala, Grudna in Široka do Srečka in Stana Kosovela — ena sama veličastna galerija sodelavcev, ki jih je Josip Ribičič zbiral v pomoč mladim ljudem, nad katere se je začejala zgrinjati huda ura.

Saj, delo me čaka in moral bom dati na polico to pričevanje neke preteklosti, ki se, žal, čeprav v drugačnih razmerah, podaljšuje v sedanost. Pri tem se sprašujem, kako bodo naši sedanji mladi ljudje znali črpati iz naših del tiste prvine, ki smo jih mi podzavestno srkali vase iz spisov naših pesnikov in pisateljev takrat, ko se je črna ujma šele napovedovala.

28.4.

Predpoldne sem nazadnje oddal za *Celovški zvon* prikaz položaja slovenskih ljudi v tržaškem mestu, a sem bil nezadovoljen, sprt s sam s sabo in nekoliko nerazpoložen do urednika, ki me je prosil za prispevek. Saj sem dolgo okleval, preden sem sédel k stroju, pa tudi pri pisanju sem bil ves čas v dvomu: ni mogoče, sem si kar naprej ponavljal, da kot na pol zgodovinar, na pol esejist, podam duhovna in duševna stanja prebivalstva, ki se je, čeprav z velikimi izgubami, pretolklo skozi tako klavrne preizkušnje. Zakaj se torej grem historiografa, ko pa to ni moj poklic in je hkrati historiograf nepoklican, da se pogloblja v človekov notranji svet.

No, a oddahnil sem se, kot se pač človek oddahne, ko na poštnem uradu odda pošiljko, ki mu njena priprava ni bila v posebno veselje. In morebiti sem prav zavoljo tega občutka, da sem se nazadnje rešil neke obveznosti, z zanimanjem ugotovil, da je bilo danes na programu kar troje predavanj, ki bi me utegnila prepričati, da se izneverim pisalnemu stroju: tisto o umiranju dreves,

ki ga organizira Skupina '85; tisto o prošnjah za vrnitev imen in priimkov v slovensko obliko; pa Terstenjakovo o *Človeku in njegovi pisavi*.

Tokrat nisem dolgo okleval in odločil sem se za prvi dve.

A ko sem sedel v dvorani in so skioptične slike prikazovale dreveje, ki je stalo kot vrsta pokončnih okostnjakov, sem najpoprej začutil bližino taboriščnega ozračja, potem pa sem bil naenkrat ob vsebini eseja, ki sem ga bil predpoldne oddal. Nazorno sem namreč ugotavljal, da se bralec nikdar ne bo mogel poglobiti v notranjost ljudi, če mu naštevaš, koliko kulturnih postojank je postalo pogorišče. In, sem se spraševal, ali lahko zgodovinopisec obnovi duševno razpoloženje človeka, ki je doživel ne samo spremembo svojega imena in priimka, marveč je ta prekrstitev dosegla tudi napis na očetovem in dedovem grobu? Saj, kronist lahko pove, da je takih prekrščevanj bilo nekako 50.000, a to so suhoparne številke, ki ne segajo v prepadna območja človekove vesti. Tista okleščena drevesa, dá, tista bi bila bolj zgovorna kot vse kronike, sem si mislil, in hkrati skušal dognati, ali se mi je kdaj posrečilo prikazati duhovno podobo našega človeka, kot so mi narekovali tisti skioptični primerki. Seveda si nisem znal odgovoriti, samo zavedal sem se, da se samo pisatelju po milosti božji lahko posreči obnoviti skrite odzive zavesti in podzavesti, rojstvo kompleksov, zvitih skrivalic, zamolčevanj in seveda uporov.

Odšel sem iz dvorane pred koncem in se tako skušal rešiti dvomov, a sredi mladih ljudi — šlo je za mladinsko sekcijo *Slovenske skupnosti* —, ki so z juridično pripravo in z globokim čutom za narodno dostojanstvo tolmačili uradno pot za zopetno pridobitev slovenskih imen in priimkov, sem spet odkril, da se spoprijemam s svojim poskusom prikaza. O seveda sem tudi čutil zadoščenje, da se mladi ob meni zavzemajo za izravnavo tega, kar je nekdanja oblast zakrivila, sedanja pa obdržala po vojski v veljavi vse do 1966. leta; a obenem sem ob navajanju paragrafov in formularjev in ob naštevanju potrebnih kolkovanih papirjev v sebi odkimaval. Nekaj seveda zato, ker sem se namreč upiral krivici, da so ljudje prisiljeni prositi za poravnavo grehov upravljalcev rodomora, namesto da bi odgovorni uradno sanirali posledice zločinskega dejanja. A bolj sem bil prizadet ob misli na vse tiste številne, ki so bili postali *drugi* in ki zdaj ne čutijo prav nobene potrebe, da bi se vrnili k svoji prvotni biti. In kateri zgodovinar ali kronist, sem se spraševal, mi bo razkril duševno podobo osebe, ki je počasi postala dvojniki same sebe, dokler ni mesto prve prevzela nova, pridobljena identiteta? Kdo bo



opisal travme in komplekse? In ti mladi fantje in dekleta, sem ugotavljal, so čudoviti, vendar pa se najbrž dobro ne zavedajo, da njihovi obrazci in kolkovani papirji ne morejo doseči sinov in vnukov vseh tistih, ki so jim nekoč retroaktivno spreminjali v bastarde celó prednike na pokopališčih. No, a kaj sem hotel, priznal sem si, da so mladi juristi toliko bolj čudoviti, ker plavajo proti toku, hkrati pa sem dajal duška svojemu nerazpeloženju takó, da sem se zaprisegal, da se ne bom več vdal nobenemu uredniku, ko bo želel, naj spregovorim kot kronist o zadevah, ki zahtevajo pisateljevo uživetje.

In vse je kazalo, da sem s tistim tihim odklonom dan zaključil; a žal ni bilo tako, zakaj ob radijski napovedi predavanja o človekovi pisavi in o grafologiji kot znanosti, ki iz pisave razbira značaj, se mi je kar sama od sebe ponudila podoba mladega človeka — najpoprej šolarja, potem študenta —, ki ga vsiljena vzgoja v tujem jeziku pomalem vsega posrka vase, takó da je tudi njegova pisava travmatizirana ob novem habitusu, ki se je poveznil na prvinskega in se z njim spojil v hibridno simbiozo. Kaj naj rečem, nekako žal mi je bilo, da nisem pričujoč še na tistem tretjem današnjem predavanju, zakaj zelo bi bil rad slišal od znanstvenika, ali je kdaj kak grofolog vzel v poštev značaj pisave mladostnika, katerega so prisilili, da se je prelevil in začel uporabljati druge foneme, druge glagolske oblike itd. A spet sem mislil nase, zakaj namesto da sem sestavil tisto poročilo o preizkušnjah naše skupnosti, sem si rekel, bi bil moral svetovati uredniku, naj si pomaga z novelo, kjer se tak mlad študent, ki je bil že na tem, da se razosebi, polagoma zave svoje skažene narave in se trudi, da bi spet prišel do prvotne besede, do prvotnih znakov rodne pisave. To sem bil nekoč skušal prikazati v spisu, ki je govoril o *neslutenem vprašanju*, in še tako malo naj se mi je stvar posrečila, vendar je prav gotovo tisto stisko prikazala takó, kot je ne more zgodovinar, razen seveda če ni še sam pisatelj.

Ob ti ugotovitvi sem bil pomirjen še zavoljo neke druge misli. Take probleme, kot so ti naši, imajo namreč nekateri kritiki nekako za provincialne, to se pravi za ne-občečloveške; a čeprav na táko mišljenje nisem nikdar pristal, se mi je danes ob vsem tem notranjem monologu potrdila resnica, da gre vendar za bistvena vprašanja človekove usode. In ob tem mi je prišel na pomoč Wright. Saj, če on ni provincialen, sem poudaril, ko opisuje položaj svojega črnškega rodu, potem nismo v svoji književnosti provincialni niti mi, ki nismo bili nekoč deležni genocida, zdaj pa asimilacije, zavoljo barve kože, marveč zavoljo naše jezikovne identitete.

No, ko sem takó dal piko za motivi, ki so bili tako tesno v zvezi z današnjimi predavanji, sem zvečer vzel v roke prevod Kunderove »Knjige o smehu in pozabi«, da bi nazadnje le prešel v drugačno ozračje. Saj, in podnebje, da tako rečem, je bilo res spremenjeno, zakaj poglavje, kjer sem nadaljeval pretrgano branje, je pripovedovalo o Husaku, ki da je *predsednik puzabe*, in to se je seveda tikalo češkega naroda, ki, nadaljuje Kundera, »ga likvidiraš tako, da mu najpoprej odvzemeš spomin ... in tako začne narod polagoma pozabljati, kdo je in kaj je bil ...«

Da, bilo je kot zakleto, da se mi bo danes kar naprej vsiljevala zgodovina! Poprej tista, ki nam jo je, v prvi polovici tega stoletja, pripravljalo tuje gospostvo, zatem, v drugi polovici stoletja, tista, ki jo določa domače vodstvo. Zakaj spet smo objekt *spreminjanja*, tokrat takó, da nam odpisujejo preteklost in živimo, kot da smo se rodili z delavskim gibanjem oziroma, kot da so etape njegovega razvoja edini pomembni datumi našega narodnega curriculuma. Tako so na primer pri nas zdaj zbrisali iz zgodovine tržaški srednji sloj, ki je bil v prejšnjem stoletju in v začetku sedanjega zgradil čisto vse, kar je potem fašizem likvidiral: zadruga, kulturne domove, banke, šolo, dnevnik ... Brez tistega srednjega sloja ne bi bili namreč nič, podobni bi bili današnjim Okcitanem, ki jih je pustil na cedilu z vsem Nobelovcem Mistralom vred njihov srednji sloj, medtem ko sta takó katalonsko kakor baskovsko malomeščanstvo potrdila bitnost njunih narodov. Da, in to se pravi, da nas ob pomanjkanju resnih zgodovinarjev naši psevd-zgodovinarji tirajo v nekakšen brez-zračen prostor, kot da smo se razvijali s pomočjo svojevrstne partegenogeneze, vse dokler nas ni ustvarjalno oplodil dialektični materializem.

Pa sem se spet zatekel h Kunderi:

»Nihče med nami ne ve, kaj nas čaka, eno pa je gotovo: v trenutku jasnovidnosti lahko češki narod čisto od blizu uzre pred seboj podobo lastne smrti. Ne kot uresničeno stvarnost ali neogibno prihodnost, vendar pa kot docela otipljivo mogočnost. Njegova smrt je pri njem.«

In to je bil spet napotek za spraševanje vesti. A obenem sem si zatrdil, da je pri nas le nekoliko drugače; če pa smo na boljšem, to prav gotovo ni zasluga naših zgodovino piscev. O dogajanju v povojnem času je namreč pričala in priča samo naša književnost.

S to ugotovitvijo pa sem bil seveda prešel iz omejenega predvojnega in povojnega tržaškega prostora v skupni kulturni in zato zgodovinski, predvsem pa matični, prostor. Pri tem pa se mi je po-

trdilo to, kar danes naši ljudje ali zavestno ali podzavestno vsi čutijo: da če se hočemo obvarovati pred tisto smrtjo, o kateri govori Kundera, mora slovenski pisatelj spet pridobiti slovenski zavesti vso narodovo preteklost, ves njegov zgodovinski spomin. Brez te dediščine smo namreč pravi duhovni invalidi, notranje blokirani in nesposobni za dosledno sklepanje in načrtovanje. To je kot pribito. Vendar, vendar pa tega pisatelj ne bo zmogel brez pomoči pluralističnih zgodovinskih tekstov, brez pričevanj, brez življenjepisov, brez konzultacij arhivov. To se pravi, da književnost ne more shajati brez zgodovine — in tako bi bil krog sklenjen. Vendar je samo pisatelj tisti, ki — kot zdravnik s stetoskopom — prisluhne odzivom srca; zato more samo on iz množine arhivske snovi povzeti človeško dragocene elemente. In to je danes za pisatelja njegova plemenita zaveza.

3.5.

Odložil Literarni leksikon.

Kajetan Gantar: *Antična poetika*.

Večkrat sem se povrnil k poglavju o katarzi.

Tega izraza namreč Kocbek ne uporablja, ko govori o »priznanju krivde, ki se tiče nas vseh« in poudarja, da »tako dolgo se ne bomo znebili preganjavice in mōre, dokler javno ne priznamo svoje krivde, svoje velike krivde. Brez tega dejanja Slovenci ne bomo nikoli stopili v čisto in jasno ozračje prihodnosti«.

Katarza.

Mislím, da je čas katarze že zdavnaj napočil. A če sedanji krizni položaj slovenstva potrebuje strnjenost vseh, potem je to najbolj primeren trenutek, da nosilci narodove tragedije — tako zmagovalci kot premaganci — najdejo način, da nam z javno spovedjo in javnim obžalovanjem prinesejo potrebno katarzo.

9.5.

Prozorno pomladno jutro.

Davi so veslači dirkalnega čolna spet ritmično vzdigovali in popapljali vesla.

Kdove zakaj so se mi tokrat ob njih prikazali Odisejevi tovariši. Ta asociacija pa me je navdala z nekakšnim prisrčnim občutkom solidarnosti, čeprav sem bil visoko na brežini in je že dolgo, kar se nisem dotaknil vesel.

Seveda je bila podoba Homerjevega junaka ob kontovelskem bregu nadvse privlačna, vendar sem se spraševal, ali me ni tako obsijalo veselje nad veslači iz bližnjega veslaškega kluba zato, ker sem jih zagledal v majskem jutru, medtem ko sem stal na kopnem,

to je na varnem, in obdan s pastelnimi barvami razcvelih krošenj dišečih akacij.

Šlo je torej le za estetsko sekvenco brez vsakršne povezave z vabilom na odprto morje in na potovanje v neznano.

10.5.

*Novi list* je objavil prispevek, ki sem mu ga poslal, o knjigi, ki je izšla v Parizu v založbi Centra Pompidou.

Tekst bom najbrž ponatisnil v *Zalivu*, ker verjetno knjige ne bom utegnil spet vzeti v roke. Medtem sem čestital Bavčarju. To je izjemno dejanje. In ker mu bo, kot kaže, podobno uspelo tudi glede slovenske književnosti na Koroškem, bi kdo (Društvo slovenskih pisateljev!) za Bavčarja moral predlagati nagrado iz Prešernovega sklada.

11.5.

Pred koncem sem se vrnil — sprememba hrane me vsakokrat handikapira — z mednarodnega 20. srečanja, ki ga organizira slovenski Center PEN kluba na Bledu.

»Literatura kot oblikovalka zgodovinske zavesti.«

Splošno pomembna téma, ki pa je izbrana po meri sedanjih slovenskih potreb.

In v bistvu je v zgoščeni obliki že vse povedal predsednik slovenskega PEN Drago Jančar v pozdravnem uvodu: »Tudi molk je lahko laž, in če literatura razbija molk omrtvelosti, kliče k resnici.«

Nedjeljko Fabrio je podkrepil tezo z razčlemba dveh filozofij, Kreonove in Teiresiove v šestem dejanju Sofoklove Antigone. Dialog Kreon namreč razreši z vprašanjem, ki je konec dialoga: »Ali se zavedaš, da s tabo govori tvoj vladar?«

Opažanje: tako Jančar kot Inkret sta navajala Kocbeka.

Moj prispevek: odločil sem se, da bom prebral razmišljanje, ki sem si ga zapisal 28. aprila in v katerem je govor o akciji za pridobitev izvirnih slovenskih imen in priimkov, o psihologiji potujčnega otroka, o odpravi zgodovinskega spomina.

Morebiti sem bil preveč stvaren, vendar sem kot član skupnosti s posebno zaznamovano preteklostjo tako glede zgodovine kakor glede književnosti ves povojni čas nujno kot med kladivom in nakovalom.

Vsekakor vtis pristrčne kolegialnosti, saj je zadnja leta čutiti v krogu slovenskih pisateljev prvobitno zavestno in stvariteljsko ozračje. Nepopravljiva škoda je, da je zapora trajala štirideset let.

Ko bi bil mogel slovenski pisatelj polnopravno sodelovati v družbenem povojnem sistemu, bi zdaj ne bili v taki duhovni krizi. Ta nam namreč bolj streže po življenju kakor ekonomsko-socialna.

Pogovor s Tonetom Svetino.

Najpoprej v nekoliko lahkotnem tonu. Zatem pa sem spet prešel k njegovemu neetičnemu početju, ko je v Piškurju tako *umazal* podobo duhovnika in pesnika Lada Piščanca. Sogovornik se je izgovarjal, češ da prikazana oseba ni nujno Piščanc, češ da si pisatelj po potrebi ustvari junake. Ugovarjal sem. Prav gotovo, da je pisatelj svoboden, če ga vodi domišljija, ni pa svoboden, če opisuje napad v določenem kraju, kjer sta dva duhovnika osumljena in obsojena izdajalstva: pri opisu tistih ljudi, ki so zgodovinske osebe in ki jih vsi poznajo, ne moreš operirati po svoji volji, še manj pa nekoga moralno mazati, češ da je izdajalec nujno tudi vsestransko pokvarjen. Táko pisanje o duhovniku je v sorodstvu z liberalno etiko, ki jo je v povojnih letih prevzela in, potencirala komunistična praksa. Svetina je odgovoril, da se je glede izdajstva pač držal dokumentov VOS-a. Saj vem, sem rekel, a dokazano je bilo in zapisano, da je bil izdajalec med partizani, pa da so bili tako ustreljena duhovnika kakor drugi vaščani nedolžni. Zato etika zahteva od pisatelja, da svoj tekst popravi. Svetina se je na pol razbojniško smehljaj, na pol pa nekako dvomeče zri vame; a jaz sem poudaril, da naj pri ponatisu svojega dela tiste strani, kjer se je spozabil, predela, drugače bo njegovo obravnavanje dogodkov še dokaz več, da s takimi metodami ni mogoče ustvarjati nikakršne nove družbe.

Seveda sem govoril brez upanja, da bi ga prepričal, a krotil sem se, da ne bi eksplodiral in tako vse skazil. Tudi ko bi namreč Lado res izdajal, bi korekten pisatelj pri pisanju o njem ne svinjal govoreč o nekakšnem onaniranju v tonu prostaškega lumpenproletarstva.

Srečanje z Dobrico Čošičem po razmiku kakih petnajst let je bilo prisrčno. Zanimal se je za srečanje v *Dragi* in videti je bilo, da bi rad nastopil. Ponudil sem se, da posredujem njegovo pripravljenost organizatorjem. Ko pa sem omenil, da so pobudniki *Drage* ubogi kot cerkvene miši, je zamahnil z roko, češ da je to docela nepomembno.

Vsekakor mirna in trezna osebnost, s katero bi se splačalo načeti dialog na tržaških tleh.

A kljub referatom in srečanjem se mi, ko pomislim na blejske penklubovce, zmeraj najpoprej prikaže tista vožnja v ploskem, nekako nerodnem motornem čolnu, s katerim nas po prihodu pope-

ljejo na otok. Nekakšno romarsko noto ima tista plovba, tisti sprejem na vrhu strmega stopnišča, kjer ti ponudijo kruhkov in soli in žganja. Ne vem, a tisto arhaično ozračje te ovija s posebno domačnostjo, tako da potem v cerkvi tudi okostja pod stekli vplivajo nate kot blago izročilo, ki se izgublja v daljno preteklost.

12.5.

Umril je Carolus L. Cergoly.

Sledil sem njegovim delom teh zadnjih let, a še bolj se mi zdi pomemben kot ena izmed redkih osebnosti, ki bi v italijanskem kulturnem svetu mogla spremeniti odnos do nas. Ko bi mu bilo seveda politično ozračje naklonjeno.

Vame se je vtisnila njegova podoba v času, ko je bil urednik dnevnika *Il Corriere di Trieste*. Takrat smo večkrat zvečer posedeli ob pivu in ugibali o usodi našega mesta. Tako je Cergoly postal Walter Ceriani v mojem *Labirintu*, kjer gromko ugovarja Fabiu Cusinu.

Ob odhodu tega intelektualca, ki je bil prepojen s srednjeevropskim duhom, pa ugotavljam, kako vse, kar je življenjsko modrega na Tržaškem, prej ali slej zamre. Tako je Londonski sporazum zatrl *Corriere di Trieste*, katerega obstoj je bil edina daljnovidna povejna poteza slovenskega vodstva.

16.5.

Poiskal sem tisto stran v Heerovi knjigi, kjer govori o Baaderju.

»Ni Boga brez narave, ni ustvarjalca brez stvarstva; stvarstvo potrebuje stalno, večno stvariteljstvo ...«.

S tem bi se strinjal, ker gre v bistvu za panteizem; zato pa je nerazumljivo, da Baader panteizem odklanja. Hkrati pa zatrjuje, da Bog doživi svojo samo-zavest le kot stvarnik.

Moral bi poiskati kak njegov celoten tekst, vsekakor bo držalo, da je Berdiajev črpal pri njem; zdaj mi je bolj jasna njegova trditev, ki se mi je nekoč zdela absurdna, češ da Bog potrebuje človeka. To se zdaj dobro ujema z Baaderjevo mislijo, da Bog stalno rojeva samega sebe.

A vendar: zanj je načelo stvarjenja mati-materija: »Nihil est in spiritu quod non fuerit in materia, transierit per materiam.«

Ne vem, ponavljam, zakaj odklanja potem panteizem.

Pa je simpatičen ta filozof ljubezni, ko zatrjuje, da se človek lahko razvija samo ob ženi in z njeno pomočjo.

To sem našel že v Morinu, ko govori o tem, kako se je razvil *homo sapiens*.

20.5.

Ljubljanska televizija je oddajala dokumentarec o Bavčarju.

Umetniško izviren prikaz nelahke poti, ki jo je, potem ko je bil ob vid, prehodil, dokler se ni uveljavil v pariških kulturnih krogih. Izredno pričevanje.

In toliko bolj čudovito, ker je v slogu filmskega podajanja čutiti mojstrsko roko režiserja ne-vidca.

31.5.

Skoraj v dušku prebral Modrov sijajni prevod Mistralove *Mirèio*. Poslal izvod Robertu Lafontu za njegovo knjižnico.

Lafonta Moder navaja iz eseja, ki je izšel v *Zalivu*.

Ubogi *Zaliv*, bi skoraj potožil, pozna ga po svetu marsikateri kulturnik, ki ga ne ume brati, na Slovenskem pa si do včeraj moral paziti, da se ne izdaš, da si ga imel v rokah.

2.6.

Z Evgenom Bavčarjem in njegovim snemalcem.

Večer pri Daneu na Opčinah.

Svojevrstna izmenjava misli ob Bavčarjevem načrtu, da režira kratkometražni film o naših krajih, kot se mu prikazuje po spominu iz otroških let, ko še ni bil ob vid. Dopoldne sta bila na pomolu, ob katerem bo sekvenca ponazarjala Kettejevo pesem *Na molu San Carlo*. Danes sta odpotovala na Goriško.

Prepričan sem, da se bo Bavčarju posrečilo uresničiti umetniško izvirno pripoved, kot je bila tista, v kateri je prikazal prvi vzpon slepega človeka. Zdaj bo delo bolj poglobljeno, ker bo vnesel, kot je rekel, tudi usodo svoje matere v spominske fleše.

Občudujem ga, ko si skušam predstaviti, kako snemalcu tolmači posamezne scene, perspektivo, iz katere naj kamera posname.

Gre za prečudovito življenjsko sposobnost premagovanja teme.

In pri tem mislim na porazno razpoloženje samomorilske mladine v slovenskem svetu.

5.6.

Prebral novo izdajo knjige Ara-Magris: *Trieste, un'identità di frontiera*.

Zgodovinski del je zdaj zelo izpopolnjen. Prav tako je tudi Magris zdaj drugače upošteval primorske pisce kakor v prvi izdaji. Kritične pripombe ob predstavitvi v Mali dvorani Kulturnega doma niso torej bili zaman.

Ob Bavčarjem pariškem prispevku je to delo drugi pozitivni doprinos k odkrivanju naše primorske (tržaške in goriške) književnosti.

A k temu naj dodam še esej profesorja Jošta Žabkarja *Das politische Triest in der italienischen und der slowenischen Triester Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts* v *Südostforschungen*, Band XLV, R. Oldenbourg München.

10.6.

*Družina* je poročala o predstavitvi letošnjih Matičnih knjig (zares simpatična predstavitev, tako da smo avtorji zaporedoma za-trjevali, kako prisrčno ozračje doživljamo v Matični hiši!). No, poročilo v *Družini* pravi, da *Zatemnitev* 1975. leta ni mogla iziti v Ljubljani, čeprav jo je Državna založba uvrstila v svoj program. To ne odgovarja resnici. Sam sem želel, naj mi tekst vrnejo, ko pa ob prepovedi, da, po objavi pogovora s Kocbekom, ne smem v Slovenijo, ni bilo pričakovati, da bi knjiga mogla iziti v Ljubljani.

Prosil sem, da objavijo popravek.

15.6.

Iz Heidelberga dolgo pismo prof. Žabkarja.

Izčrpno pa ga bova obravnavala, ko pride, pravi.

Tako. Na najini »počitniški univerzi« pod Kontovelskim vrhom.

17.6.

Dr. Urbanc zahteva, naj objavim njegovo pismo, v katerem ugovarja moji trditvi, da je moje besedilo ponaredil. Seveda bom objavil, saj bom tako tudi razložil, kako je tudi umetna povezava stvari, ki ne spadajo skupaj, ponaredba.

Zares nenavaden primer.

Večkrat imam vtis, da se gospod ne nadzoruje; ali pa je v vsem njegovem nastopanju neka čudaška načrtnost.

26.6.

Bera na srečanju v Saint-Vincentu je bila letos bolj slaba.

Ekonomija in regionalna identiteta.

Téma je seveda nadvse pomembna, usoda Katalonije na primer. Usoda Korzike. Belgije. Saj, a problem bi moral biti premaknjen bliže Trstu.

Posegel sem v pogovor ob omembi Valdostanske doline in Južnega Tirola.



Vprašal sem, kako da referat ob čisto umestnem zanimanju za dve deželi, ki sta večkrat po krivici deležni mačehovskega ravnanja, obide Furlanijo-Julijsko krajino, kjer smo slovenski ljudje vsak dan izpostavljeni posegom, ki spreminjajo našo identiteto na podeželju. Poleg cest in avtokampov je zdaj na vrsti sinhrotron, ki bi ga lahko zgradili kje drugje, a ga morajo postaviti na kraški svet, češ da jih bo taka rešitev manj stala. Tako bo uničenju slovenskega vrtnarstva in kmetijstva v tržaškem predmestju in v bližnji okolici sledilo še opustošenje edinstvene kraške pokrajine.

Drugič sem se oglasil z vprašanjem predstavniku nemške skupnosti na valonskem področju Belgije. Predvsem me moti, sem rekel, da je poprej neki govornik omenil Belgijo kot »naš lepi narod« (notre belle nation). Gre vendar za državo: ločevati namreč moramo državljanstvo od narodne pripadnosti. Končati bi bilo potrebno z zmotno terminologijo. Zato me zanima, sem vprašal, ali se nemška skupnost (40.000 duš) v Valoniji čuti kot osebek ali pa se imajo za Belgijce, ki pač uporabljajo nemški jezik.

Sledila je kar dolga razlaga, kako je bil za časa druge svetovne vojske dobršen del nemške skupnosti naklonjen nemški zasedbi, po zmagi pa je seveda prišlo do divergenc. Ena organizacija je bolj zavedno nemško razpoložena; druga je bolj »valonska«, so pa tudi primeri, ko gre za iskanje povezave s flamskim delom države.

No, opazil sem, da temu ali onemu francoskemu profesorju taki prehodi na »stranski tir« niso posebno všeč. Eden je celó v svojem govoru omenil moj tržaški prispevek, tako da me je spravil v slabo voljo, ker je zaključil sejo in sem mu šele potem na hodniku očital ironičen naglas njegovega stavka.

Ni kaj, na vsakem koraku dregneš v francoski centralizem, pa naj se še tako razdajajo v teoretičnem leporečju o regionalnih vizijah.

Lepo je bilo razpoloženje ob mladem uredniku revije *Cinema Nuovo*, ki je hkrati raziskovalec na rimski univerzi. Marco Gazzano. Komunist, a kritičen do politike svoje stranke. Ko me je spraševal o slovenski skupnosti, o mojih delih in je zvedel o mojem taboriščnem iskustvu, je njegovo zanimanje postalo nekako tovariško-sinovsko, tako da sva bila v prostem času večkrat skupaj. Svetoval mi je, naj pošljem italijanski prevod *Nekropole* v Palermo. Tako je bil prepričan v naklonjen sprejem mojega teksta, da sem še sam verjel v njegovo vero, ko sem mu moral obljubiti, da mu poklonim izvod.

Nenavadni še dve srečanji.

S prijateljem korziškim odvetnikom Lucienom Fellijem je bila tokrat postavna in dolgolasa lepotica, ki je je bila ves čas ena sama

komunikativna nasmejanost. Ko sta prisedla, je ob mojem krstnem imenu razodela, da se je naučila ruščine, ki jo v Parizu uporablja vsak dan kot tajnica v nekem podjetju v dopisovanju s sovjetskimi partnerji. Tako sva prešla na pogovor o slovenščini, začela primerjati besede in stavke, da sva se nazadnje nekako čisto ločila od omizja in se po svoje sporazumevala. A bolj kot ob tem izjemnem intermezzu sredi družine, kjer zmeraj gospodujejo samo zahodni evropski jeziki, uradno pa francoščina, sem bil evforično razpoložen ob podobi sogovornice, ki jo je kljub eleganci prežarjala zdrava in hkrati svetla življenjskost. Nič pariškega ni bilo na nji, in vsiljevala se mi je misel na dekletke, ki nasmejano, razvnetih lic in spuščениh las stopi v planinsko kočo.

A naslednje jutro sta Lucien in njegova spremljevalka odšla, tako je iz tistega našega studioznega in dolgočasnega konzistorija izginila pomladna svetloba, ki ga je bila mimogrede počastila.

Prav tako nenapovedan je dan zatem spet sledil »jezikovni« dialog.

Predstavnica pomembnega bruseljskega ekonomskega komiteja nas je namreč prepričala s svojo znanstveno pripravljenostjo, a pri tem smo tudi v odmoru poudarili izrednost primera, da nam o tako prozaični snovi govori gospa, ki nam tako imponira s čarom svoje osebnosti.

Imel sem priložnost, da sem jo potem opazoval, ko je poslušala precej dolgoveznega predavatelja. Vsaj mene je neznansko dolgočasil. Ona pa je bila, gospa srednjih let, videti nekako kot natančna, marljiva, pazljiva in kritična visokošolka ob profesorjevem predavanju. Obenem je bilo zaznati na njenih izbranih potezah tudi pridih razmišljenosti, vtis kakor neke odmaknjenosti, neke prisotne odsotnosti. Kaj jaz vem. Skušal sem jo razbrati s pomočjo njenega imena. Vira. A to mi ni bilo v nikakršno pomoč. Njena gosposkost in skoraj dekliška mehkoba, ki jo je zdaj pa zdaj obdajala, pa sta ustvarjali tako privlačno in obenem nerazložljivo harmonijo, da sem si zaželel razkriti njeno skrivnost. Vendar sam nikdar ne iščem novih poznanstev in prepuščam zmeraj naključju, naj ukrepa po svoje.

Tokrat je odločil prazen prostor prav ob nji, ko smo sedli k večerji.

In spet se je dialog razvil ob mojem krstnem imenu.

In spet je bila na vrsti ruščina.

Samo da zdaj ne več priučena na pariškem tečaju, marveč ruščina kot materin jezik plavolase gospe plemenitih potez, ki so zdaj poudarjale resnost uradnega položaja, zdaj spet razkrivale neko čisto

mladostno pripravljenost. In je bilo razodeto, česar nisem znal do-  
gnati. Poleg vsega jo je bila tipkarica prekrstila iz Vere v nerazum-  
ljivo Viro. Tako pa sva se izza tistega omizja od časa do časa pre-  
seljevala zdaj na Rusko, zdaj k beguncem, ki so po revoluciji zapu-  
ščali domovino, zdaj k sogovorničini hčerki, ki se zavzema za jezik  
materinih prednikov. Najin dialog je bil namreč sinkopiran, ker je  
bil francoski profesor na njeni desnici dosti bolj zgovoren kot jaz  
in se je najina nenavadna gospa odzivala izmenično njemu in meni,  
le poredkoma obema hkrati; pravkar sklenjena povezava z njenim  
ruskim izvirom pa se je seveda nadaljevala samo na moji strani.

Po večerji je uprava hotela Billia, kot ob vsakem srečanju, ti-  
stemu, ki je želel, poklonila vstopnico za v Casino, saj se iz hotel-  
skega atrija po dolgem hodniku s skrivnostno-kričeče pobarvanimi  
stenami pride do dvigala, ki se vzpne do igralnice. Jaz se potem,  
ko sem si bil pred leti ogledal ruletke in igralce, za stvar nisem  
več zanimal. A ker je tokrat najina gospa izrazila željo, da bi šla,  
smo si nabavili vstopnice. Pri tem me je seveda predvsem mikalo,  
da bi podaljšal tisti dialog, še toliko bolj zato, ker je gospa, tokrat  
nekako zamišljeno in skoraj da kot sama sebi, povedala o igralski  
strasti svojega očeta. Kar preprosto so se zato njen aristokratski  
izvor, begunska preteklost njene družine, usoda njenega očeta, Do-  
stojevski in njegov *Igralec* nekako intimno združili. In pohod v troje  
je zame zadobil nekakšen svojevrsten čar.

Do igralnice, ki mene navdaja z občutkom nekakšnega funda-  
mentalnega nesmisla, je bila tudi gospa kritična, a vendar iz čisto  
drugačnega razloga. Sodila je namreč, da je publika preveč vsakda-  
nja. Obenem pa jo je tisto ozračje nekako vseeno prevzelo, da je  
stopala mimo grozdov ljudi, ki so se bili nabrali ob posameznih mi-  
zah, nekako kot mesečnica, tako da je iz njenih potez izginil takó  
zbran izraz uradne osebe kakor skoraj otroški pridih, ki se je po-  
javljal, ko se je nadzor umaknil in je nastopila sprostitvev. Nazadnje  
se je približala eni izmed miz in nama polglasno, vendar bolj sebi  
kot nama, zamrmrala, da bo vseeno poskusila. A že naslednji trenu-  
tek je vzela iz torbice dva bankovca in hkrati sedla. Najbrž ni mi-  
slila na možnost, da bi se ji igra posrečila, saj se je nekako vedla,  
kot da je hipnotizirana, obenem pa kot deklica, ki se ozira po odras-  
lih. Takó je vsekakor gledal nanjo croupier, ki je bil videti ob nje-  
nih izgubah najpoprej razumevajoče naklonjen, potem pa skoraj so-  
čustvujoč, medtem ko je ona prav tako avtomatično vstala, kot je  
bila samogibno sedla. »Lahko bi si bila za tisti denar kupila par

čevljev,« je rekla. »A kaj.« Pa tudi to je kot zamrmrala sama sebi. Saj se je bilo vse skupaj odigralo v nekaj minutah in je šlo v bistvu za kratek obred na čast očetu in njegovi igralski usodi. Poistovetila se je bila z njim. A kdo ve, morebiti pa je le upala, da bo pri igri dobila in s tem nekako simbolno očeta rehabilitirala.

Ne vem.

A rekel sem: »Un rite en honneur du père«, ona pa ni slišala in se ni odzvala, marveč šla zamišljeno pred nama proti izhodu.

Vendar se je tisti oblak, ki jo je bil zajel, že naslednji trenutek spet razblinil. In ko sem predlagal, da bi stopili v bar, je odklonila: »Ne tukaj, rajši se zadržimo v tistem hotelskem.«

Pa smo si potem v hotelu iz bara odnesli kozarce v sprejemno sobano in se razdali v pogovoru, pri katerem sem zvedel, da je pred odhodom na naše srečanje brala Kunderovo *Knjigo o smehu in pozabi*. A od Kundere smo prešli na vprašanje Srednje Evrope, se premaknili nazaj vse do prve svetovne vojske, do revolucije, in ugotavljali, kako drugačna bi bila usoda sedanje Evrope, ko bi se bili dogodki drugače razvijali. Tedaj sem omenil smisel za etiko in narodnost in protidiktatorsko nastrojenje ruskih socialističnih revolucionarjev. Če bi jih boljševiki ne bili izigrali, bi družbeni preobrat v Rusiji imel čisto drugačno podobo, sem rekel, tako pa se je vloga, ki naj bi jo imel slovanski svet v razvoju Evrope in o kateri je sanjal ruski genij, docela izrodila. No, potem je tudi Trst dobil prepustnico, da se je lahko vključil v naša razmišljanja, a to ni bila nikakršna povezava s perečimi evropskimi problemi, marveč prijaznost do sogovornika, ki je na seznamu prisotnih označen kot pisatelj; čeprav namreč nima o njegovein pisateljstvu nihče najmanjšega pojma, je s tisto oznako vendar povezan neki določen ugled.

Potem je odšla, da pripravi svoje stvari za zgodnji jutranji odhod naslednjega dne; ob vstopu v dvigalo pa nama je pomahala in pri tem je bila spet bolj prisrčno dekletce kot predstavnica ne vem katerega uglednega komiteja.

Ko sem potem razmišljal o nji z nekakšnim občutkom nedokončanega dialoga, sem predvsem ugotavljal življenjski slog in duhovno bogastvo sloja, ki ga je bila revolucija zatrla. In kot me prav ničesar ne veže na aristokracijo, se vendar spet strinjam z Berensonom, ki pravi, da spada aristokracija v sklop človeške družbe, seveda pa, poudarja, se mora aristokracija po dveh stoletjih obnoviti. Zamenjati jo moramo. No, pri tem sodim, da je najbolj nesrečen od vseh dob prav čas, ko po prevratu nastaja nov sloj, ki naj bi zamenjal prejšnjo elito. Nepripravljenost, okornost, stramušstvo, tiranska samovolja no-

vih gospodarjev bi lahko najbolj primerno primerjali s slonovimi stopali, ki trejo pod sabo izdelke iz muranskega stekla.

Vse to je nekako podobno obnavljanju starih resnic, prav gotovo, a nadvse tragično je, če moraš resnico teh resnic ugotovljati na narodnem telesu, katerega si ud.

5.7.

Včerajšnje ženitovanjsko ozračje v Ankaranu.

Seveda občutek zadoščenja, da se Adrijan podaja na novo življenjsko pot z diplomo v žepu; tako je pomenila včerajšnja slovesnost tudi sprostitev v domačem družinskem krogu.

V cerkvenem obredu, namenjenem novopečencema je nedvomno nekaj posrečenih trenutkov, vendar pa odklanjam tisto večkratno ponavljanje vezi, ki naj traja do smrti. Predvsem bi zadostovala enkratna omemba konca življenja. Hkrati pa ima tisto zabičanje, da gre za dosmrtno zvestobo tudi pridih ustrahovanja. Dosti bolj človeško bi bilo, ko bi šlo samo za izraz prisrčne želje, voščila. Zakrament je namenjen človeku in mora zato upoštevati človeške slabosti.

Spodbudna pa je bila potem po kosilu razigrana in številna družina mladih.

Vtis sem imel, kot da smo na valeti.

No, saj za slavljenca je za nekakšno, čeprav posebno, valetno razpoloženje tudi šlo.

10.7.

V valdežanskem listu *La luce* prijatelj Tavo Burat piše o Kosovu, pri tem navaja tudi knjigo Ismaila Kadaréja »La cortège de la nocte s'est figé dans la glace«, v kateri albanski avtor pripoveduje o dogodkih na Kosovu 1981. leta (*L'année noire*). Pri tem se sprašujem, ali je Kadaré natanko poučen, ker se večkrat zgodi, da se pri prenosu vesti čez mejo marsikaj izkrivi; vendar je na drugi strani spet res, da slovenska javnost ni poučena o dogajanju na Kosovu 1981. leta tako, kot je poučen Tavo, ki ne piše, če poprej ne preveri, kaj je res in kaj ni. Tako je pred leti objavil dokumentirano študijo o uporih Miskitov v Nikaragvi, ki jo je razvoj prav pred kratkim potrdil.

15.7.

S prof. Žabkarjem rešetava vseprek, od *Zatemnitve* do Magri-sove nove knjige, od *Celovškega zvona* do ponatisa Špangerjevega pričevanja o tržaškem procesu 1930. leta. Najbolj se nama pogovor razvije ob Miklavčičevem predavanju v Dragi, ki je izšlo v *Zalivu*.

Žabkar prizna Miklavčiču, da je v predavanju posrečeno strnil vsebinsko zelo zahtevno snov. Ne strinja pa se s trditvijo, da so bili vodilni klerikalci, ki so se med vojsko zatekli v Rim, med njimi Ahčin, eventualno tudi za nacistično zmago. Njegov brat da mu je večkrat omenil, kako da je Ahčin nekaterim mladim klerikalcem, ki so se spraševali, ali bodo morda le zmagali Nemci, dopovedoval, da Nemci zaradi premoči angleške in ameriške industrije sploh ne morejo zmagati. Ne Ahčin ne Kralj ne Žebot si niso želeli nemške ali hitlerjanske, ampak angleško in ameriško zmago. Komur politično misli, bo vendar jasno, da 1943. leta klerikalci niso šli v Rim zato, da bi na rimskem Forumu ali v blaženi papeževi bližini pričakali nemško zmago, šli so v Rim, da bodo bliže Angležem. In tudi Urošu Kraigherju, ki je bil v letu 1944 de facto politični komisar partizanske misije v Rimu, je bilo to čisto jasno.

Tako sva se ustavila tudi ob dnevniku Izidorja Cankarja, ob njegovi naivnosti; ob Titovi izjavi v Ljubljani, ko so mu podelili častni doktorat, da ni sprožil revolucije zavoljo kakšnih partikularističnih interesov; ob slovenski nezrelosti in ob slovenskem mesianizmu; ob skoraj brezizhodnem sedanjem položaju slovenske identitete.

Praktični resumé: pripravil bo za revijo zapiske o dveh Magrisovih knjigah pa še o kateri.

17.7.

Živka me je rešila pretipkavanja panorame primorske književnosti, ki je namenjena Santiagu de Compostela. Je pa Živka perfektna tipkarica, ker brez težave razbere moje korekture, njen tipkopis pa je brez napak, tako da bi ga lahko oddal, ne da bi ga pregledal.

Gre za krajši tekst, ki ga bom bral.

Kupil sem si *Škofjeloški pasijon*, ki ga je letos izdala Mladinska knjiga, in ga namah prebral z vsemi spremnimi besedami in tolmačenji vred.

Priznam, da sem užival, ko sem poslušal jezik, ki so ga govorili pred 250 leti, in ves čas sem imel občutek, da nisem ob knjigi, marveč sredi množice. A priznam tudi, da sem si nabavil domiselno izdano knjigo iz simpatije do kapucina patra Romualda, ali bolj pravilno, do Lovrenca Marušiča iz Štandreža.

Seveda, šlo je za zadoščenje ob potrditvi ugotovitve, koliko pomembnih mož so dali obmorski kraji slovenski književnosti; obenem pa za nevsakdanjo povezavo z reminiscencami iz zgodovine italijanske literature, z laudami Jacoponeja da Todi, s tisto dialogizirano, kjer je govor o joku Matere božje ob sinovem pasijonu.

Po dolgi »izključitvi« spet sedem k pisalnemu stroju.

Čudna gripa in blokada prebavnega trakta.

Zdravnik je moral poseči po sulfamidih, ki so odpravili vročino, a se hkrati uveljavili z izrazitimi stranskimi učinki, čeprav sem, ker poznam svoj organizem, jemal samo polovico predpisane doze.

Zdaj sem kot senca samega sebe, poglavitna pa je obujena za-vest ranljivosti, na katero človek ob svoji aktivnosti preprosto pozabi.

Zdaj počasi pripravljam referat za Vilenico, obenem pa me čaka prispevek za tisto publikacijo, ki naj izide v Santiagu de Compostela. Povabljen sem na »srečanje o manjšinskih kulturah« in upam, da bom do takrat spet dober. Vendar mi je še bolj pri srcu objava pri-kaza naše primorske (tržaško-goriške) književnosti. Pišejo, da obseg teksta ni omejen, zato mislim pripraviti kar obsežno panoramo — dvajset strani — naše književnosti. To bi potem lahko uporabil tudi tukaj pri nas; dogovoril sem se namreč, da bom namesto v fran-coščini napisal v italijanščini.

Priloga petkovega *Dela* je registrirala tudi moj rojstni dan.

In kakor sem druga leta šel mimo tega in sploh tudi pozabil na ta datum, je letos drugače. Gre predvsem za to, da me je zadnji dve leti slovensko pisateljsko društvo povabilo na vse pomembne javne nastope, to se pravi, da je s tem prišlo do bolj intimne pove-zave pisateljev in javnosti z našo tukajšnjo usodo.

Ob tem si ne morem kaj, da ne bi vzел v poštev, kako revno se razpiše emigrantski tisk, ko govori o nas. Na primer junijska »Slo-venska država«, v kateri ZU (nekak bližnji sorodnik dr. Urbanca) oce-njuje številko »Celovškega zvona« in se ustavi ob Rebulovem in mojem prispevku o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Rebula je tokrat za poročevalca kar priden. No, hvala Bogu. »Boris Pahor je slabši, ker še vedno kot zadnji OFar na slovenskem prostoru in še vedno vidi možnost izboljšave. Jasno je, da brez političnega plura-lizma tudi svobode v kulturi biti ne more.« (A pluralizem v tradicio-nalnem smislu prav v tistem prispevku zahtevam prav jaz, Boris Pa-hor!) A poročevalec strumno nadaljuje: »Škoda, da so zamejci bili zadnjih 40 let preveč ponižni. S tako taktiko so upali doseči gotove pozitivne rezultate, odmev pa je bil ravno nasproten, ker res, po-nižnih in oportunističnih elementov nihče ne spoštuje in ti bodo zadnji dosegli kako popuščanje diktature.«

Vprašanje je, o katerih zamejcih ta čudaški poročevalec govori. Zakaj če svojo filozofijo povezuje z Rebulo in z mano, s katerima je govor začel, potem je njegovo pisanje ali neprisebno ali pa zlonamerno. Pa to mene osebno pravzaprav ne zanima, ob povojnih doživetjih sem se tako strenal, da se požvižgam na pisanje tako z uradne leve kakor z uradne desne. Nadvse obupna pa je ugotovitev, da je raven, s katere se na slovenske ljudi obračajo tako nekateri zmagovalci kakor nekateri premaganci, tako nepopisno mizerna.

26.8.

Primerjave.

Virusi so me oplazili iz zasede v garsonjeri, ki mi jo daje na razpolago sestra po smrti dutovske Živčeve Marice. No, in kljub vsi sestrični skrbni negi sem bil tokrat kar dobršno nebogljen. Pri ugotavljanju tega svojega stanja pa so se mi prikazala barakarska ležišča na nemških tleh. Naša izpostavljena telesa so namreč kljub temu, da so bila prepuščena sama sebi, takrat dolgo kljubovala poginu. Pa ni bilo samo zato, ker je bil človek mlajši. Ne ne, naredili so vse, da smo se nekako vrnili v položaj živalskega sveta: in kot lačne in premražene živali smo se za preživetje spoprijemali z gladom in z naravnimi elementi.

28.8.

Zlatka se zanima, kako poteka moja rekonvalescenca.

In njeno zadovoljstvo ob dokončnem skrčenju srebrne nitke na termometru zveni toliko bolj prisrčno, ker kot blaga Sibila zmeraj napoveduje samo dobro in se pri tem predaja nekako otroško zavzetemu bajanju.

Ob tem je tudi realističen, stvarcn značaj pred skušnjavo, da za trenutek prisluhne lepi basni.

29.8.

Dolg opoldanski pogovor — z morjem za pričo — s Katerine Neal Phleng, ki sem jo spoznal v Mali dvorani Centra Pompidou potem, ko sem prebral črtico o doživetju med potovanjem v Firence. Francoska mati in laoški oče sta vtisnila potezam moje sogovornice tisti orientalski pridih, ki je tako karakteristična poteza številnih obličij na francoskih tleh.

Obiskala me je, ker bi rada pisala o pomenu književnosti za majhen narod, o pomenu, kot sem ga poudaril na srečanju pisateljev ob meji v Portorožu, kjer sem glosiral Kafko. Seveda ji je o tem



govoril Bavčar. No, Katerine ni prišla samo zavoljo mene iz Pariza! Damača je pri Magrisovih in še kje; njen obisk pa vendar zaznamuje nekakšen premik nam v dobro, tudi če njeno srečanje z mano ne bo naletelo na razumevanje pri uredniku, kateremu je namenila svoj spis. Skeptičen sem namreč, ker dobro vem, kako nesproščena je francoska publicistika, ko gre za manjšine.

30.8.

Magrisov *Danubio* je svojevrstna zgodovinska, umetniška, literarna in človeška enciklopedija o evropski celini na področju Donave od njenega izvira do njenega izliva.

Pričevanje namernega potovanja vzdolž reke, hkrati pa dokaz znanstvene pripravljenosti, ki jo pisec posreduje z izrazito pisateljsko sposobnostjo.

Seveda se bolj ustavim na tistih straneh, ki so mi po vsebini bližje.

Tako tam, kjer govori o gradiščanskih Hrvatih in pravi, da se Slovenci na Koroškem krepko upirajo asimilaciji, medtem ko je položaj na Gradiščanskem drugačen. Tam da bi nekateri hrvaški ljudje kar sami radi čimprej postali Nemci. Fritz Robak, socialist, da je skušal Tita prepričati, da so hrvaški ljudje za asimilacijo, sam Robak pa da rad vidi, da se hrvaški kmetje na Gradiščanskem ponemčijo, ker se tako lažje odtujijo katolištvu (!).

Rekel bi, da imamo tudi na Koroškem tako imenovane »vindišarje«; kar se pa tiče hrvaškega življa na Gradiščanskem, prihaja podatek, da se želi ponemčiti, iz avstro-nemškega vira.

Zanimivo je poglavje, kjer je govor o Slovaški, ker Magris obnavlja svoj očitek književnosti ogroženih narodov, češ da se preveč ukvarja s potrditvijo svoje identitete. To očita tudi Rebuli in meni v drugi izdaji knjige o Trstu. Po njem Slovaki (in tudi mi) mislimo na obrambo tudi takrat, ko ni več potrebna, s tem pa našemu razmerju do sveta primanjkuje gosposkosti (str. 240). In navaja Kafkovo misel, da pisatelj ni družinski oče, marveč sin, ki se odpravi zdoma.

Magris ima s svojim iskanjem občečloveškega seveda prav, vendar se moti, ko meni, da je občečloveško samo v transcendiranju, v simbolu.

2.9.

V poldrugem mescu neaktivnosti sem neprijetno vodoravno lego odmišljal s predajo knjigam, ki me sicer po navadi spremljajo, a se vanje ne utegnem poglobiti.

Prvi je bil na vrsti Flaubert.

Njegova *Madame Bauvary*.

Mislihm, da me je najbolj prevzelo pisateljevo razmerje do narave. Nekako zelo spodbudno je bilo, da sem nanovo odkrival, kako pri velikih pisateljih, ki jih imam rad, narava kar naprej sodeluje v razvoju človekove usode.

V »Sodobni filozofiji« Emanuela Severina, ki sem jo lani 26.8. dobil od Živke, sem predelal samo nekaj poglavij. Kierkegaarda. Jaspersa. Heideggerja. A nazadnje sem prišel do zaključka, da pisatelji v svojih najbolj posrečenih obdobjih lahko podajo bistvo človekove biti, resnico njegove eksistence in tudi doživetje nič, dosti bolj življenjsko kot filozofi.

Večkrat sem pomislil na Sartra, na to, da sem ga bral po vrnitvi iz krematorijskega univerzuma na ležalnem stolu sanatorijske terase. Takrat mi je bila odrešilna trditev, da človek ni to, kar bi rad bil, marveč to, kar naredi. Zavedal sem se, da po svetovni katalizmi nisem več tisti izpred nje, marveč sem *nekdo čisto drug*. To odkritje je bilo seveda lahko tudi tesnobno, vendar je hkrati odpiralo možnost, da bi sebe sproti poustvarjal.

Ko je bilo filozofije zadosti, sem spet vzel v roke Berensonove dnevniške zapiske. Tega človeka imam čisto preprosto rad, ker je kljub vsi mednarodni slavi in spojitvi z aristokratskimi krogi v bistvu potepuški. Kar naprej pa pritrjujem (to sem že nekje zapisal) njegovim pogledom na življenje in na ljudi.

Zapisal sem si takrat to:

Po navadi se neko ljudstvo zave sebe ob stiku z drugim.

Človek je začel biti človek s Fidijo, končal pa s Fordom.

Najboljši način, da ne izgubljaš časa po nepotrebnem, je pohajkovanje med ljudmi. (Tako je Flaubert svetoval Maupassantu!)

Kako številni so tisti, ki ne znajo opazovati s pomočjo tretje dimenzije!

V nobeno grupo ne spadam.

Tisti dan, ko nisem ničesar napisal, imam občutek, da sem pravi pohajač.

Nuna. Njene oči. Take so bile, da bi pokleknil in jo oboževal.

Resen sem pri delu, drugače lahkoten in pri kramljanju tudi neodgovoren.

Človek se bo pogubil, ko bo seksus izgubil pozlatitev, romantičnost, zavoljo katere je lep.

Ženski svet. Ne glede na njihova leta, bi nekatere objel, ko jih srečam, druge pa, čeprav so lepe, me ne zanimajo. Ali to odvisi od

lastnosti, ki niso telesne?

Poskrbeti moramo, da iz sebe naredimo umetnino. A zgodi se, da tudi inteligentne žene, potem ko so doživele intimno noč, pozabijo da bi morale ostati umetnine (dimenticano di essere opere d'arte).

4.9.

Predčasno sem se vrnil iz Vilenice.

Moj »bioritem« se še ni uredil.

Prisrčno snidenje z Bavčarjem, Benhartom, Hiengom, Gotovcem. Improviziran pogovor z Vasjo Predanom.

Handkeja samo spoznal, bil je v koroškem krogu in nisem maral motiti, pa mi je žal, ker bi bil rad slišal še kakšno misel v zvezi s kraškimi stranmi njegovega novega dela.

Fölkel je bil zadovoljen s poročilom Filipa Fischerja v »Primorskem dnevniku« o njegovi pravkar izšli knjigi. Je pa to tretje letošnje delo, v katerem je govor o slovenskem življu v Trstu in o njegovih pisateljih: Bavčar, Magris, Fölkel.

Tavfer je prosil, naj zaradi časovne stiske ne beremo referatov, tako je Magris svojega obnovil, za njim pa jaz svojega. In spet sem se namesto za splošna razglabljanja odločil za obnovo slovenskih zgodovinskih izkustev ob stiku s severnim in zahodnim sosedom. Poudaril sem pomen slovenske identitete na tem evropskem prepričnem prostoru, identitete, ki bi bilo prav, da bi doživela zmeraj bolj zavestno potrditev prav pri kulturnih predstavnikih velikih sosedov.

Lepa publikacija *Vilenica 1987*.

Vendar sem našel v nji odvečno »slovensko« razglašenost, ponovljeno v dodatnih treh jezikih, francoščini, angleščini in nemščini.

Andrej Inkret v *Melanholičnem eseju o slovenski književnosti* med drugim pravi: »Naj bo na Slovenskem vprašanje naroda še tako nerazločljivo povezano z vprašanjem literature, dejstvo je, da slovenska literatura sama v sebi natanko "ve", da človek ne more biti izročen narodu na "genetičen" način, ampak mu pripada "le" kot sistemu kulturnih in družbenih vrednosti, torej arbitrarnih vrednosti. Takšna pripadnost pa je seveda sama po sebi zasnovana na odprtem, kritičnem in tudi radikalno skeptičnem razmerju do nacionalnih kvalit, kar vključuje tudi polno pravico do tako imenovane renegacije.«

Prav gotovo, da se lahko vsakdo odloči za renegatstvo, vprašanje pa je, čemu naj se s tako »filozofijo« predstavljamo tujim povabljenim pisateljem prav na simpoziju, ki je namenjen uveljavljanju slovenske književnosti zunaj našega prostora. Predvsem ne drži trdi-

tev, da »človek ne more biti izročen narodu na "genetičen" način,« ko pa vendar postane član naroda in njegovega jezika najpoprej prav "genetično"; potem pa je za normalnega francoskega, nemškega, angleškega itd. pisatelja "pravica do renegacije" absurdno govorjenje.

To, da potem Inkret zatrjuje, da »ni med veljavnimi slovenskimi pisci tako rekoč niti enega, ki bi slovenščino opustil in pisal v drugem jeziku«, je dokaz odvečnosti njegovega prejšnjega odstavka.

Tudi naslednja ugotovitev je pleonastična: »Dvestoletna izkušnja slovenske književnosti zelo zanesljivo govori o tem, da je za tukajšnje pisce usojenost slovenskemu "bistvu" močnejša od svobode, ki jim na izviren način pripada kot modernim ljudem.«

Kot *modernim ljudem*?

Potemtakem Prešeren ni bil v svojem času »moderen«?

Prav tako tudi Cankar ne v svojem?

Saj je bil Cankar Joyce-ov sodobnik.

Kdaj smo torej postali moderni »na izviren način«?

No, a saj je jasno, kaj želi Inkret poudariti: našo zvestobo svoji biti kljub naši majhnosti. In to pove v zadnjih štirih vrsticah svojega eseja. Ker je le-ta drugače imenitna stvar, je škoda, da ga kvari tista svoboda do renegacije, ki učinkuje kot rezka in čisto nepotrebna disonanca.

8.9.

Dopoldan z Nicole Zand od *Le Monda*.

Vrača se iz Vilenice.

Skušal sem ji pojasniti sedanji položaj Slovenije, ovreči stališča Beograda, a človeku se s težavo posreči tujega poročevalca prepričati o zgrešenosti tez, ki mu jih ponujajo agencije iz jugoslovenskega glavnega mesta.

Predvsem pa je bil sestanek namenjen prikazu pričujočnosti slovenskega življa in njegove kulture tokraj meje. Gospa Zand kot Judinja seveda pravilno dojema bistvo vprašanja, v tem se razlikuje od judovske skupnosti pri nas, ki se je zmeraj povezovala z močnejšim in se spojila z italijanskim buržoaznim slojem.

Ne vem, kako in koliko bo povedala o nas, vsekakor sem ji dal na razpolago nekaj tekstov, ki ji bodo lahko v pomoč, če nas bo v svoji reportaži želela omeniti.

9.9.

Moram si ukrasti čas za nekaj pripomb k prevodu Tomizzove knjige.

A še poprej o knjigi sami.

V njegovem paberkovanju po našem povojnem tržaškem življenju je kar precej netočnosti.

Stanko Vuk je bil takrat bolj povezan z Mirkom Javornikom kot s Kocbekom, šele ko se je vrnil iz zapora 1944. leta, ni hotel nič več slišati o Javorniku.

Jaz nisem Vuka »tesneje povezal s Kocbekom«, ampak samo poslal skupaj s svojim prispevkom *Dejanju* pesmi, ki jih je Vuk nameraval poslati *Domu in svetu*, Vuk pa se je potem s to mojo odločitvijo strinjal, ker sem mu poprej namignil, da bi bila taka odločitev najboljša.

Nisem jaz spoznal Vuka s *Štempiharji*, ampak je to bil Bernard Šemerl.

Prav tako ni Pinko Tomažič čakal, naj ga sestra spozna z mojimi »prijatelji«, ker sem bil pravkar izstopil iz bogoslovja in nisem med mladimi igral nobene vidne vloge.

Vuk me kot bogoslovca ni poznal, zato nisem nikdar šel v hribe z njim, sploh pa se ni nihče podajal v planine — v talarju.

V času, o katerem je govor, nisem bil vpisan na padovansko univerzo: ob izstopu iz bogoslovja moja zavodska (kopska) matura za državo ni imela nikakršne vrednosti.

Opis moje osebe bo morebiti odgovarjal za leto 1986. Takrat, 1939. leta, pa nisem bil *puntiglioso*, saj sem bil pravzaprav faliran študent, marveč poklapan. Tudi moji lasje takrat še niso bili »redki«.

Prav tako je iz trte zvito, da se je Dani bolj slabo izražala tako v slovenščini kakor v italijanščini. Še manj je res, da je bilo »slovensko tržaško narečje edina govornica, ki jo je obvladala.« Dani je pisala lepo slovenščino, ki se ji lahko očita nepravilna raba vejic in pik, a ni nič slabša od slovenščine, ki so jo takrat pisali naši zdravniki in odvetniki. V italijanščini napisanih pismih se marsikdaj res spotakne, vendar pa piše v književnem jeziku — nikjer ni v njenih pismih opaziti dialektalnih oblik, če izvzamem kako duhovito pripombo.

Tomizza sodi torej na podlagi reduktivnega razmerja do Danice Tomažičeve. V pismu, s katerim odgovarja na moje odklone in ugovore, pravi, da je Stanko Vuk svetoval ženi, naj si nabavi slovensko slovnico. A to vendar ne pomeni, da se je Danica znala izražati le v slovenskem narečju! Saj ima večina slovenskih mladih razumnikov tudi dandanes — kljub slovenskemu liceju — slovensko slovnico in pravopis pri roki in pisalni mizi.

No, a vse te površnosti in pristranosti so pravzaprav malenkost in jih človek nekaj naniza samo zavoljo želje po faktografski

resnici. Nesprejemljivo pa je, da pisatelj uporabi delo drugega pisatelja, v tem primeru moje delo, za ugibanje o značaju osebe, katero opisuje v svojem delu! To ne samo da ni lojalno, marveč spada v kategorijo časnikarske črne kronike. In to sem Tomizzi tudi v pisnu povedal. Prav gotovo pa je, da se je lotil tako neetične obravnave moje knjige in moje osebe zato, ker gre za slovenske ljudi. To se pravi, da nas je *uporabil*: tako tiste, ki so tragično preminuli, kakor še živega. Ko bi imel opraviti s knjigo italijanskega pisatelja, ne bi počel tega, kar počne v tretjem delu svoje pripovedi.

Če obidem vsa psevdo-psihološka ugibanja na podlagi nesolidne dokumentacije (Vukova pisma ženi sem v glavnem ne samo poznal, ampak smo v *Sidru*, kateremu sem bil sourednik, jih nekaj izdali v Rebulovem prevodu), je očitno najbolj zoprno razpoloženje zaskrbljenega spovednika, s katerim se avtor sprašuje tudi o moji etiki, ne samo o etiki osebe v romanu *Zatemnitev*. Kdo mu za to daje pravico? Odkod mu lahkotnost takega početja? Pri poskusu odkrivanja resnice kvaliteten pisatelj vendar razpolaga z drugačno sposobnostjo, ne posluhuje se svetlohlinskega moralizma. Poleg vsega pa je ravno on, Tomizza, s svojo knjigo ponudil javnosti to, česar dolži *Zatemnitev*!

Vsekakor pa je v avtorjevem vse prej kot delikatnem razpoloženju do »stanovskega kolege« čutiti tudi vpliv tistega inkvizicijskega ozračja, ki se je moje osebe držalo od 1975. leta naprej. Morebiti se tega ni zavedal, vendar je dejansko Tomizza dodal še svojo nelepo moralistično noto k političnemu odklonu, ki sem ga bil deležen zavoľjo pisanja v *Zalivu* in intervjuja s Kocbekom.

Samo Vlasta mi je o ti zadevi doslej izrazila svoje trezno presojo. Seveda, prijateljska je do mene, a to je ne zadržuje, da ne bi bila kritična do mojega dela, ko je treba. Tako tokrat piše: »Tomizza me je spravil v osuplost. Prvo po — estetskih kriterijih je to komaj knjiga, ki bi zaslužila nagrado, torej gre za drugačne aspekte. Drugo — poenostavljeno rečeno, je to pisanje netaktno. Česa takega nisem zasledila v nobeni knjigi — saj vendar ne gre za dokumentarično delo. Res da je dodal nekakšno psihološko "razlago", ki pa precej obvisi v zraku. Torej izraz "nelojalno" je, skratka, preveč obziren.«

Drugačna antifona je slovenski prevod.

Morebiti v svoji sodbi grešim, ker nimam časa, da bi se ustavljal ob prevodih drugih italijanskih knjig, a ta spada gotovo med ponesrečene stvari. Pregledal sem ga, ker me je upravičeno zanimalo, kakšen bo Tomizzov tekst v slovenščini.

Seveda se ne morem ustavljati pri vseh spodrseljajih, ker bi to zahtevalo precej marljive prizadevnosti; moram pa omeniti vsaj nekaj mest, kjer gre za narobe razumljene dogodke ali pa za izraze, ki se tičejo besedila tretjega dela knjige.

Tako tam, kjer (str. 27) Tomizza pravi, da so fašistični napadi prehitevali vladne omejitve, prevajalka pripiše omejitve »slovenskim prebivalcem«; ti da so »te omejitve včasih prehitevali« (str. 21). Vuk je v Ljubljani spoznal Darinko, s katero se je kmalu dobro ujema (si affiatò) — v prevodu: »s katero se je naš študent brž ovohal«. Campo San Bartolomeo je v Benetkah neki okraj — v prevodu »igrišče San Bortolo«. Umor socialističnega Matteottija postane »Matteottijev izpad«. O Ernestu Jazbecu je v izvorniku rečeno, da je zanj slovensko trpeče ljudstvo postalo Sveto pismo — v prevodu: »tlačeno ljudstvo se je raje kot k Svetemu pismu obračalo nanj« (na Jazbeca). Tržaški Caffé degli Specchi se spremeni v »kavarno pri Specchi«. Kjer avtor ugotavlja, da Dani ni sledila moževi mentalni vznemirjenosti, prevajalka pove, da »je bila Dani mentalno še ne prebujena«. Kjer je govor o lepi obleki, ki visi v omari (il buon capo appeso nell'armadio) se najdemo pred »čvrstim ogrinjalom, ki mu visi v omari«. O Dani pravi avtor, da je bila »sbattuta nel campo d'internamento di Pollenza«, kar pomeni, da so jo poslali, vrgli v taborišče. V prevodu: »so jo nazadnje oklofutali v internacijskem taborišču«. *Spoglio di tutto* pomeni reven, brez vsega, postane pa »brez obleke na sebi«. Tako so *suore francesi* (francoske nune) v prevodu »frančiškanske«. In v izvorniku odrešenje sledi *popuščanju* mesu, ne *odrekanju* telesu, kot beremo v prevodu. O Dani pravi avtor na str. 79, da se je vedla kot kak mulc — si atteggiava a ragazzaccio: v prevodu pa je »se je znašla skupaj s fantalinom«. *Chiusa* nekega govora ali pisma pomeni sklep, v prevodu pa se spremeni v *ogrado!* Kjer beneški hotelir v izvorniku govori čudno češko-italijansko mešanico, je v prevodu »vpleten v češko-italijansko godljo«. Komunistični zapornik Sereni, ki bo potem postal »ministro del Lavoro«, je v slovenščini »minister delavske stranke«...

ltd., itd.

A naj se omejim.

Tretje poglavje je še posebno nesrečno.

*Flagello* je res bič, vendar tudi ujma, zato »il flagello abbattutosi sugli sloveni« ne more biti »bič, ki je padal po glavah Slovencev«, ampak »nova nesreča, ki ...«

Zaradi reakcij na izid moje knjige (1975. leta), pravi avtor, da so morali selekcionirati Vukova pisma. V prevodu pa je: »Vihra, ki se

je ob tem sprožila, je med drugim *vrgla senco* tudi na sveženj Vukovih pisem ...« Sprašujem se, kako so se prevajalki posrečile (ponesrečile) take konstrukcije, ki niso v nikakršni zvezi s tekstom.

Avtor pravi: Vuk ji je pisal: »Večkrat mislim, kako bi zapravila samo sebe, če bi živela z drugim moškim (saresti sprecata come compagna di un altro uomo) — v prevodu: če bi se vdala drugemu moškemu.

O ljubezni, kot je prikazana v moji knjigi, Tomizza pravi, da je rasla v skupno prerojenje (*crebbe a vicendevole rigenerazione*) — v prevodu: »razmerje se je začelo medsebojno podžigati«.

O perilu, ki potuje v zapor pravi Tomizza *biancheria*, za prevajalko pa je to *spodnje perilo*.

Iz zapora in v zapor potujejo razvneti, vznemirjeni, *razburjena* sporočila (*concitati messaggi*), za prevajalko pa »sta si zaljubljenca pošiljala *žgečkljiva* sporočila«.

No, a nima smisla, da nadaljujem, saj bi Tomizzova približna informiranost in prevajalkina nepripravljenost zahtevali dolge in temeljite obravnave. Upati je, da se je bo kdo lotil, ker ob pomanjkanju slovenskih tekstov, ki bi temeljito obdelali naš nekdanji položaj, slovenski prevod italijanskega nezanesljivega dela lahko nepoučenim samo meša pojme. Če pa prevod ne samo ni zvest izvirniku, ampak ga tolmači po svoje, večkrat z očitno samovoljnimi moralističnimi poudarki, potem smo pred primerom, ki zasluži samo odklon.

10.9.

Odlomek iz Vlastinega pisma, da si popravim razpoloženje.

»Ko ti pišem, se čisto blizu pase srna. Mirno le tu in tam obrne proti hiši svoj črni smrček. Med tihimi večernimi travami letajo kresnice — že več let jih ni bilo. Skromne, domala grde so, če priletijo v sobo. In kakšen mističen, zamolkel je njihov sij, ko se prižgejo tudi zvezde. Visoko poletje, ko vse zveni v ubranosti. Travniki krog hiše so prav zdaj ena sama preproga iz rdeče deteljice in zlatega škrobotca. Kmalu bodo pripeljali iz doline kosilnice in oster duh pokošene trave se bo nostalgичno vtihotapil v tole zmagovito lepoto.«

Odlomek za antologijo.

Izbral sem spremljavo:

Najpoprej *Mala nočna glasba*.

Potem: *Pastoralna*.



11.9.

V »Primorskih srečanjih« št. 73, junij 1987, Zdenka Lovec poroča o portoroškem srečanju pisateljev ob meji. Kjer omenja moj nastop, dodaja klicaj k ugotovitvi, da sem svoj prispevek bral v italijanščini. Kdove zakaj tisti klicaj? Uvodoma sem namreč dvorani razložil, da bom bral v italijanščini zato, ker je le-ta jezik skupnosti, ki me je povabila. Menim, da sem s to gesto izrazil naklonjenost do življa, ki je s tistim srečanjem želel poudariti svojo bitnost.

Za mano je nastopil Magris, ki pa ni »zavzel polemičnega stališča do neke trditve, češ da mali narodi ne morejo imeti velikih pisateljev«, marveč je Magris sam navedel *Kafkovo* trditev, da majhni narodi ne morejo imeti velikih pisateljev, in je bil obenem Magris polemičen do tega *Kafkovega* mnenja.

12.9.

Poiskal sem pasus, na katerega sem se spomnil ob Péguyjevem stavku.

»Ni dvoma, da se človek "humanizira" razvijajoč svojo genetično ženskost kakor tudi, ko odrase, svojo mladostnost. Ta humanizacija je še zelo daleč na obzorju, vendar naš današnji kulturni razvoj čuti globoko potrebo po nji«. (Edgar Morin, *Il paradigma perduto*).

13.9.

Spravil sem monografijo o Goyi, ki sem jo poleti večkrat vzel v roke, ker Dino Formaggio prikazuje slikarjeva dela na dober tradicionalen način, tako namreč, da bralca ne obremenjuje, ampak mu o nastanku podob, o njihovi usodi pove marsikaj, česar še ne ve.

Vsekakor sem spet ugotovil, da bi moral taboriščni svet imeti svojega Goyo.

Prav tako sem spraval tudi *Madame Bauvary*.

Ta izdaja (Edition Garnier 1947) ima uvod, opombe, variante, proces z govornima državnega pravdnika in branilca, tekst oprostivne.

Ko tako malo odpravljam nered, ki se je v teh mesecih udomačil v moji sobi, mi je — predvsem ob procesu zoper Flaubertov roman in ob ozračju reakcionarne Francije — nekako kot da spravljam simbolne spremljevalce svoje poletne invalidnosti.

In rajši ne pomislim na vesele glasove kopalcev, ki so z brega dan na dan preletavali strmo reber in zelo obzirno oblegali mojo tiho postojanko.

16.9.

Handkejev *Lento ritorno a casa*.

A rajši bi ga bral v slovenščini, le-ta je nekje skrivnostno uglasena z nemščino. Seveda me knjiga ne ogreje, pisatelj je še preveč ujet v neko literarno oziroma filozofsko hotenje in ves čas imam vtis, kot da ne mara na dan s pravo besedo.

Tu pa tam sem vendar ugotovil, da lahko tako piše samo, kdor se je spoznal, čeprav se je je potem rešil, z duhovnostjo nekega internata. Prav tako sem čutil podobnost nekaterih ozračij z doživetji človeka, ki se je povrnil iz ujetosti taboriščne bodeče žice.

*Santiago de Compostela, 25.9.*

No, skoraj sem že pozabil na včerajšnje cijazenje po letališčih; ker zavoljo megle v Milan ni bilo letala iz Benetk, so nas šele popoldne spravili na druga letala in seveda spremenili zveze. Tako sem dopotoval šele opolnoči in skusil, kako je lahko tudi »letenje« zamudno ...

Vsekakor sem zdaj v svojem elementu.

Gostitelji so vseskozi gosposki; preskrbeli so nam letalske vozovnice, nas razvrstili v dveh elitnih hotelih, namesto navadnega kosila in večerje pa nam pripravili skorajda dva ribja banketa. Ta kulinarična izbranost me sicer bolj malo zanima, ker moram še biti zvest dieti, a omenjam poudarjeno bogastvo sredstev skupnosti, ki nas gostuje, zato, ker je ekonomska moč eden izmed poglavitnih porokov za potrditev neke narodne identitete. In Galicija je, kot sta tudi Katalonija in Baskija, bogata. Ima najmočnejšo ribiško floto na Španskem, ima vino, mlečne izdelke, predelovalno industrijo, turizem itd. Tako lokalna vlada (Xunta de Galicia), ki skrbi za dva milijona in pol državljanov, lahko dosti bolj učinkovito razvija svojo avtonomijo.

V veliki dvorani, kjer zborujemo, me predvsem preseneča številna mladina. Kakih dobrih sto visokošolcev in visokošolk je s slušalkami na ušesih štiri ure dopoldne in štiri popoldne zvesto sledilo raznim poročilom. Zapisovali so si, nič se niso pomenkovali med sabo, nikamor se jim ni mudilo. To je zame edinstveno doživetje, saj na tako mladino lahko računaš. In spraševal sem se, ali bi bili pri nas ali na Koroškem mladi sposobni take zbranosti, take zavzetosti za spoznanje *drugega*, saj je pravzaprav samo tisti, ki je v sebi čvrst, zmožen, da se tako radodarno odpre *drugemu*.

A tudi drugače je bil današnji dan dragocen.

Predvsem zavoljo predavanja Roberta Lafonta.

Ponudil nam je nekakšno historiografijo preteklega političnega boja za uveljavitev nepriznanih ljudstev, poudaril, da ni mogoče do onemoglosti ponavljati zahteve po identiteti, ne da bi jemali v poštev ekonomijo in ves industrijsko - tehnično - elektronski razvoj.

Zato imajo v Evropi bodočnost predvsem tiste skupnosti, ki so tako razvite, da tekmujejo z državnim potencialom. Na Španskem predvsem Katalonija. To se pravi, da bi do leta 1992, ko naj bi nastala Združena Evropa, v sedanjih centralističnih državah, v prvi vrsti v Franciji, morale priti na svoj račun dežele. In kot je prosvetljenstvo priznalo posamezniku pravico svobodnega odločanja, tako bo potrebno zdaj zagotoviti posameznim skupnostim pravico do ozemlja (le droit au pays) in s tem pravico do jezika. Seveda je evropska levica razočarala, tako da smo zdaj v kar kritičnem položaju, vendar ni druge perspektive, kot da med velikani najdemo evropsko pot (Katalonija se na pr. razvija s pomočjo japonskega kapitala!).

Zanimivo je pri tem, da je Robert korigiral svoje dosedanje zelo poudarjene levičarske zamisli. In pri kosilu sem mu to omenil. Odgovoril je, da se je v preteklih letih zavzemal za doseg preokreta v Franciji, zdaj pa je čezno dokončno napravil križ. Saj, in o tem sva se menila že v Montpelhièru, ko je bil govor o njegovem razočaranju po sestanku z Mitterandom.

Tudi z njegovo drugo življenjsko spremljevalko sva pri kosilu hitro ustvarila prisrčno ozračje. Fausta Garavini je profesorica francoščine na univerzi v Firencah, a je tudi avtorica knjige o sodobni okcitanški književnosti. Ker je demokratično zgovorna in svojo zgovornost pospremlja s slapovi razkošnega smeha, spodbuja seveda k zaupljivosti. To pa je za slovenskega človeka, sem ji priznal, še posebno pomembno, ko pa smo takó eminentno dovtetni za naklonjeno razpoloženje. Seveda je bila pri tem na moji (oziroma na naši) strani, kar se v Firencah ali kakem drugem italijanskem mestu lepo posreči, medtem ko se v Trstu le zelo poredkoma. Pogovarjala sva se namreč o pretekli dobi, in ko sem rekel, da niso v Milanu za časa avstrijske zasedbe nikdar doživeli takih grmad kot naša društva v Trstu po letu osemnajstem, je pripomnila, da je bila avstrijska oblast vendar izraz srednjeevropske civilizacije.

No, najin pogovor je bil kar precej odmaknjen, medtem ko so na pladnjih poudarjali svojo rožnato pričujočnost rakci in jastogi, a šlo je za kratek povzetek tega, kar sva si z Robertom že zdavnaj zaupala; tako sem čutil, kot da je tisto omizje na tihem pravzaprav tudi banket na čast nove dimenzije, ki jo je dobivalo večletno prijateljstvo. Fausta je prinašala vanj sproščeno razpoložljivost, kakršni se doslej z Robertom nisva predajala.

A moram si zapisati še nekaj vrstic o prikazih, ki so včeraj sledila Robertovemu. O položaju katalonske in baskovske narodne skupnosti sem v glavnem na tekočem, bolj so bili novi podatki o

Frizijcih. Posebno pa me je pritegnil J. H. Poulsen, ki je govoril o svoji domovini, to je o Fererskih otokih, in nam nizal zgodovinske premike, politične uspehe pri dosegu avtonomije v razmerju do Danske, ekonomski razvoj, kulturno rast. Saj, sprva me je bilo samo občudovanje. Saj gre za prebivalstvo, ki šteje 45.000 duš! Kako ne bi človeka prevzelo takó zavzeto potegovanje za svojo samobitnost. A ko se je tisto poročanje nadaljevalo, sem začel odklanjati njegovo vestnost in natančnost. Za 45.000 ljudi — pa referat kot za milijone Okcitancev! sem se uprl. In nekako se mi je zdela celó preveč marljiva tista pazljivost visokošolcev, ki so polnili prostorno dvorano. No, a sem si seveda še isti trenutek izprašal vest. In tedaj sem odkril, da sem tako krivičen do fererskih ljudi, ker ni bilo z nami predstavnika koroških Slovencev. Tako smo še neokretni, da tukaj v Santiagu ne vejo o naših ljudeh v Avstriji, ki so vendar veliko bolj ranljivi kot fererska otoška skupnost. A bil sem obenem tako nelogično krivičen tudi zato, ker sem se ob odsotnosti celovškega poročevalca zavedel, kako smo kot slovenski narod v Evropi pravzaprav skoraj anonimni. Slovenska republika se namreč šele zdaj nekako prebuja iz ideološkega internacionalističnega transa. Slovenija moja dežela. Da. A s štiridesetletno zakasnitvijo!

Tako sem bil nazadnje razpoložen, da bi se šel samozavednemu fererskemu kolegi opravičit; a rekel sem si, da bo vsekakor bolj modro, če bomo čimprej učinkovito poskrbeli, da bo Evropa spoznala takó slovensko matično državo kakor od nje ločene dele.

Dopoldansko zasedanje se je začelo ob 10. in končalo ob 14. Popoldansko pa, ki se je začelo ob 16., je trajalo do 22. ure. In dotlej je vztrajala vsa visokošolska mladina!

To je vsekakor unicum.

26.9.

Pred začetkom sem se malo razhodil po mestu.

Seveda sem bolj za njegov srednjeveški del, kjer me arkadni hodniki vzdolž poslopij spominjajo na padovanske temotne obokane pasaže; a davi sem pred poslopjem v sodobnem mestnem predelu videl ženico v črnem, ki je prelivala mleko iz velikega v manjši vrč. Saj sprva nisem bil prepričan, da gre zares za mleko, zato sem stopil po pločniku tako, da sem šel tik mimo vrčev. Kaj naj rečem? Kar imenitno se mi je zdelo, da kmečki živelj tako neposredno še posega v okolje, kjer se na vsakih dvajset korakov znajdeš pred novo banko. Seveda, ta moj občutek ob še nepretrganem sožitju dežele z mestom je morebiti nekoliko romantičen, a kaj si morem, ko pa je nova doba uveljavila tako nesmiselno razmerje med mestnimi

aglomerati in podeželskim svetom. Tudi to namreč spada v sklop ekoloških vprašanj, ki so hkrati tudi ekonomska. In z izrednim zadoščanjem sem včeraj vzel na znanje tisti del Robertovega posega, ko je po povezavi okcitsanskega vincrodnega juga z evropskim trgom prešel k ekologiji za človeka (ecologie de l'homme). Menda si nisva bila še nikdar tako blizu. Pred leti pa sem imel vtis, da sem utopist, ko sem trdil, da je edini premik, ki nam kaj obeta, le gibanje »zelenih«.

Vem, tista ženica z vrčema mleka me je rahlo prevzela zato, ker so se mi v nji obnovile istrske žene, ki so nekoč po prihodu koprskega parnika stopale v veže Terezijanske četrti. Pa tudi nekaj let po drugem svetovnem spopadu si lahko opazil takšno prelivanje mleka iz vrča v vrč na tržaških pločnikih, a takrat je mleko teklo samo iz kangel kraških domačink. Ne, ne, ne tožim za preživelostjo, nekako bolj pomirjen pa sem, odkar se svet spet zaveda izročila kmečke prvinskosti in odhaja v zaton tudi marksistično odklanjanje »reakcionarnega« kmečkega duha.

In tukaj v Santiagu zares doživiš spojitev zelene keltske pokrajine z mestom, ki je monumentalno središče evropstva.

V dvorani smo se posvetili kulturam nepriznanih narodov in etnij v francoski republiki, ki jih je na splošno prikazal Lafont, medtem ko je o korziški poročal slikar in koreograf Toni Casalonga. Sledilo je zelo tehtno poročilo o kritičnem položaju ladinščine v Švici, o katerem nam je dr. Bernard Cathomas dal tudi zelo nazorno brošuro, ki ima na uvodnem mestu pesnitev o kompostelskem romanju.

Kar se mene tiče, se pri nastopu nisem držal pripravljenega teksta, temveč tiste strani o kulturi Slovencev v italijanski republiki prosto dopolnjeval z zgodovinskimi podatki in z omembo današnjega položaja. Povedal sem, da največji slovenski pesnik omenja Kompostelo in da je slovenski katoliški pisatelj Ivan Pregelj napisal libreto za pevsko igro z naslovom *Kompostelski romarji*. Poleg drugega pa se mi je zdelo prav, da se povežem z nenavadnimi mladinci in mladenkami v dvorani; tako sem jim zagotovil, da so iz mojega polurnega prikaza sicer bolj malo zvedeli o nas in naši kulturi, vendar pa da že s tem prekašajo tržaško italijansko visokošolsko mladino, ki je, kar se nas tiče, tabula rasa. In si to celo šteje v dobro.

Ko so me vabili sèm, so mi pisali, naj pripravim za tisk, kolikor si želim obširen tekst o naši kulturi. Tako sem se potrudil in sestavil v italijanščini kar precéj informativen esej (22 strani) o primorski književnosti na Primorskem oziroma na ozemlju, ki gravitira na Trst, Gorico in Videm. Obljubili so mi, da mi bodo pripravili nekaj

separatov.

Popoldne so nas pospremili v katedralo.

In v izredno okusno urejen etnografski muzej.

Zunanost katedrale je res impozantna, a je hkrati kljub mogočnim stolpom — ali prav zavoljo njih — videti nekako breztežna, medtem ko je vpliv notranjosti dosti bolj skrivnosten. Mrakobnost med snopastimi stebri, temno sivi kamen prezbiterijskega hodnika, ožina stopnišča, ki se vzdiguje do žare z ostanki apostola Jakoba. Samo rokokó glavnega oltarja ne. To je naravnost nesprejemljivo nanešeno okrasje, ki je zasedlo sleherni centimeter prostora tako v širino kot v višino. Tista rokokojska ornamentika in vse, kar ji je še zraven dodano, se očitno bije s slovesno resnostjo celotne notranjščine.

V atriju sem sledil Robertovi povezavi srednjeveških božjepotnih množic s križarskim evropskim zbiranjem prav za krščansko-muslimansko fronto in si na tihem očital, da sam nisem ugotovil te komponente ob misli na kompostelsko središče. Saj je pravzaprav že Trubar, ko se je pri nemških imenitnikih zavzemal za slovenske in hrvaške knjige, naglašal tudi njihov proti-muslimanski pomen. Naših romarjev pa semkaj najbrž ni spremljala nikakršna zgodovinska zavest, verjetno jih je spodbujala samo verska vnema. Ta smisel predvsem za univerzalne vrednote je sploh eden izmed naših naglavnih grehov. Tako smo zapravili koroški plebiscit zavoljo socialdemokratskih prividov, po drugem svetovnem klanju pa je naše odgovorne štiri desetletja vodila ideologija. In vprašanje je, ali bo streznjenje, ki se zdaj pojavlja, znalo najti neki moder izhod iz kaosa.

Robert pa me je presenetil, ko je docela nepričakovano rekel: »Slovenci imate izrazit, kulturno življenjski slog«. Seveda me je očna razveselila, vendar sem ugovarjal, da smo zavoljo svojega sloga izgubili dobršen del ozemlja in ljudi na severni strani našega prostora. Tedaj se je Robert grenko nasmehnil. »E noi occitani?« je vprašal. (Zavoljo Fauste se menimo v italijanščini, medtem ko se onadva med sabo pogovarjata po francosko.) In seveda drži, južno ozemlje francoske države, ki naj bi bilo okcitsansko, je v veliki meri ob zavest svojega izvirnega bistva.

V avtobusu, s katerim so nas peljali v vas Padrón na obisk hiše, kjer je umrla pesnica Rosalía de Castro, sem razmišljal o komentarju piemontskega znanstvenika po mojem nastopu. Nepripravljen je bil na moje poročanje o smrtnih obsodbah 1930. in 1941. leta. »Krvavo vas je zaznamoval fašizem,« je rekel in zamišljeno kimal. A tisti trenutek nisem pomislil, da tisti prijatelj našega prijatelja Tava Burata tako malo ve o nas, šele med vožnjo sem ugotavljal,

kako se nismo po vojski znali prikazati niti italijanski javnosti. Ob brošuri, ki so jo v Trstu izdali o priložnosti shoda istrskih beguncev in ki zatrjuje, da smo bili Hrvati in Slovenci skozi stoletja sužnji po imenu, definiciji in vlogi, nimamo teksta, s katerim bi v italijanščini pokazali italijanski javnosti, kako je latinsko-italijanska civilizacija »kulturno« ravnala z nami v tem stoletju. To se pravi, odkar je pred Verdijevim spomenikom ta *civilizacija* sežgala na grmadi knjige iz knjižnice »sužnjev«, do okostnjakov na Rabu in do pogorišč v naših vaseh. In ne samo nismo — ker nas je skrbelo dobro sosodstvo — zbrali dokumentacije, marveč smo se po dveh ali treh protestnih izjavah potuhnili. Namesto, da bi odgovorni stvari razčistili, so se jim umikali, kot so, na drugi strani, prav tako presliševali hude očitke na njihov račun. Tako se dogaja, da slovenska skupnost v Italiji, ki jo je tako krvavo zaznamovala fašistična doba, zdaj velja za barbarško, predvsem ko je govor o nesrečnikih, ki so končali v kraških jamah, a niso bili žrtve maščevalne vročice slovenskega prebivalstva, ampak žrtve revolucionarne razbesnelosti. Najbolj tragično pri vsem tem pa je, da, ko je potekel čas za revolucionarne vizije in je nastopila doba normalne politike, ni samo splahnila vsa medvojna bojevitost, marveč je bil počasi ljudem odvzet tudi smisel za civilni ponos.

Zmotil me je zvočnik, ki je pravil o koruznih poljih, mimo katerih smo se peljali, o kmetih, ki so se odseljevali, ker ob razparceliranih posestvih niso mogli živeti, o Rosaliji, ki je o njih pela, o njenem pomenu za galicijski narod. Pri tem pa sem si jaz dopovedoval, da ni v nastopanju te skupnosti v ničemer opaziti, da ima pesnico za duhovno potrjevalko svoje izvirnosti. Morebiti je to celó neka izvirna posebnost. Ne vem. V to bi se moral poglobiti.

Ko smo stopali v vrt s cipresami in gostimi grmi pušpana (ali kar je že), je rahlo rosilo.

Hiša-muzej je velika in klena, enonadstropna, z gankom, ki ga nosijo stebriči z arhitravi. Tako je kmečka in gosposka obenem. Na pesnico in na njeno družino spominjajo spodnji in zgornji prostori. Številni so, z ohranjenim pohištvom, slikami, vitrinami. Rosalía de Castro je bila namreč otrok boljše družbe. Pri tem mislim na skromno Prešernovo domačijo. A je Rosalía morala nekako odplačati ta svoj izvor iz družine majhnega plemstva po materini strani. Bila je ob rojstvu krščena kot hčerka neznanih staršev. Oče je bil namreč duhovnik, tako da mati ni bila pričujoča pri krstu in je šele kasneje živela s hčerko. Ta se nam na vseh portretih in fotografijah prikazuje z zamišljenimi, strastno trpkimi, temno obsenčenimi potezami.

Samo kiparji so pesnici obraz bolj razsvetlili. No, a poglavitno je, da se narod v nji identificira, da so Rosalíji de Castro posvečene šole in parki, da ji postavljajo spomenike v domovini tudi izseljenci. Tako tisti na pr. iz Urugvaja. Izseljenci v Buenos Airesu pa so jo počastili s spomenikom in doprsnim kipom v Rosedalskem parku.

O pesnici (1837-1885) pravi Robert, da jo je pač rodila romantika in da je v njenih stihih poudarjen ženski sentiment. Kar verjetno drži, ker pa spada Robert med avantgardne pesnike, bom moral njegovo mnenje preveriti. Vprašanje je, kdaj se bom mogel približati vsem tem avtorjem, ki so mi vznikli na poti po deželah evropskih nepriznanih narodov.

A nekaj se spreminja, bi rekel Kocbek.

V Barceloni je izšel Kosovelov *Zlati čoln*.

*La barca d'or*.

Robertu pa sem prinesel fotokopije strani iz revije *Agras*, v kateri Dario Marušič objavlja daljši prikaz o *Okcitanški novi pesmi*.

V Ljubljani je izšla antologija katalonske lirike.

V Andaluziji bodo objavili Kmeclov prikaz slovenske tržaške književnosti, ki je izšel v *Le livre slovène* v angleščini, in moj francoski tekst o našem položaju v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

V ...

Bomo, seveda bomo prodrli.

27.9.

Oba časnika, ki sem ju davi kupil, kar obširno poročata o včerajšnjih nastopih. *Las culturas occitana, romanche y eslovena pugnan por la oficialidad de sus lenguas*. Tako »La voz de Galicia«. Medtem ko je naslov v »El Correo Gallego« bolj skromen, a list v svoje poročilo vnaša tisti moj stavek, namenjen mladim, da namreč večina tržaškega prebivalstva ni poučena o tem, kar posreduje jim v dvorani.

Na srečanju so se danes zvrstili referenti za franko-provansalce v Piemontu (Valdostanska dolina), za okcitanško skupnost prav tako v piemontski deželi, za furlansko, za sardinsko, za škotsko in nazadnje še za irsko. Kakor druge dni smo šli na kosilo skoraj ob 15. uri. In bil je še zadnji od banketov, s katerimi nas je *Consello da Cultura Galega* — Svet galicijske kulture — te dni počastil v peterih izbranih restavracijah. In to je prvič v dveh desetletjih, kar prisostvujem takim srečanjem, da smo povabljeni rešeni popolnoma vseh stroškov. (Podobno sem doživel samo v Sloveniji). Presenečeni pa smo doživeli še to, da so se nam za nastope še posebno zahvalili z ne-



skromnim bankovcem v beli kuverti. In pri tem sem ugotavljal, da smo se v glavnem zmeraj zbrali tam, kjer so potrebovali našo pomoč, in to ne glede na daljavo in stroške — in temu načelu bomo po možnosti ostali zvesti še naprej. Vendar ne morem zanikati, da je nadvse imeniten občutek, da si gost skupnosti, ki si seveda šele krepi avtonomne strukture, a hkrati nastopa kot suveren narodni osebek.

Pred odhodom še pogovor s pisateljem Carlosom Casaresom.

Vse kaže, da sva bila skupaj, ne da bi se spoznala, na penklubovskem srečanju na Bledu. Povabljen da je na evropski zbor pisateljev v Strasbourg, je rekel, kar priča o še kar dostojnem obnašanju Madrida do ne-kastilskih pisateljev, ko gre za pošiljanje kulturnih predstavnikov v tujino. No, midva sva sklenila, da se bova potrudila za konkretnejšo povezavo med galicijsko in slovensko književnostjo. Šlo pa bo seveda za vprašanje, s katerim jezikom si bova pomagala. On poleg rodnega jezika obvlada seveda še kastilščino in angleščino, jaz pa poleg italijanščine še francoščino. Isti problem bo z izmenjavo tekstov.

Pred odhodom iz restavracije nas je »prestregla« še ekipa madridske televizije in posnela kratko izjavo nekaterih izmed nas. Poudaril sem, da kljub šolam vseh stopenj, gledališču, radia v slovenščini, slovenski jezik nima pravice javnosti. In še: da kljub Londonskemu in potem Osimskemu sporazumu se Rim še ni odločil, da bi naš status uredil z globalnim zaščitnim zakonom.

28.9.

Jutri zjutraj bom odpotoval.

Ta nedeljski dan sem si zagotovil, da bom prosto pohajkoval po mestu, ker se mi je marsikdaj zgodilo, da sem zapustil kraj nekega srečanja, ne da bi videl kaj več od dvorane, v kateri smo sejali.

Že zarana sem po še zaspanih ulicah iskal kiosk, da bi si nabavil časopise. (A če v delavnikih odpirajo trgovine ob 10. in so samo banke bolj »pridne« in začnejo s štetjem denarja že ob 9., potem je bila moja jutranja marljivost kar zares anahronistična!)

No, a zanimalo me je, kako bodo listi prinesli *Santiaško izjavo*, kot smo jo krstili in katere avtor je Robert Lafont, sprejelo pa jo je 150 prisotnih v dvorani (pet ali šest se jih je vzdržalo, nihče ni bil proti). V nji Robert ugotavlja, da je Evropa doslej s svojimi ekonomskimi posegi uničila nekatere deželne resorje; ničesar odločilnega ni naredila za uveljavitev odrinjenih jezikovnih identitet; postala je delodajalka množicam iz tretjega sveta in tako spremenila

svojo podobo; živi nesamostojno življenje med ameriškim in japonskim kapitalom. Zato lahko reši svojo usodo samo z odločitvijo za čisto nove življenjske stike med posameznimi identitetami, to se pravi z eliminacijo centralističnih držav-narodov, ker ni mogoče ustvariti nove družbe s starimi in avtoritarnimi aparati.

Listi objavljajo izjavo s poudarkom in posebej, ločeno od poročil o srečanju.

Tako je prav.

A poleg tega »tehničnega« zadovljestva sem vesel tega Robertovega, zdaj tudi slovesno potrjenega, premika.

Dopoldne sem preživel v družbi s fotoaparatom.

Vrt z vodno strugo, ki jo prečkajo kamnitni miniaturni mostiči.

Lesene klopce.

A tudi take, ki jih po dolgem delijo na dvoje železna naslonjala. Nekako filingransko so prelučnjana. No, barok tukaj sploh vsepovsod kraljuje. Sprašujem pa se, koliko časa bi taka naslonjala drugod vzdržala ob marljivosti huliganov, ki se lotevajo telefonskih kabin in aparatov.

Tiho, zbrano zelenje se mi je domače ponujalo, a sem si pravil, da so mi taki mestni vrtovi blizu tudi zavoljo potepuškega ozračja, ki se jih po navadi drži. Ta vrt pa se je pravzaprav razširjal v park, skoraj v gozdnato področje, in bolj sem se v njem sproščal, bolj se je pred mano tudi podaljševal, dokler me ni zadržal spomenik Rosalíi de Castro, kateri sem se priklonil ne kot romar, ki je prišel v Kompostelo zato, da mu »sled sence zarje onstranske glorie ljubezni verne ohladi želje,« temveč kot priložnostni odposlanec ljubezni, ki je sicer zemeljska, a prav tako sveta.

Pod zidom, ki je hkrati prsobran, ob katerem sem se ustavil, se je tisto gozdnato področje nadaljevalo s pravim parkom. Tako da sem prehodil, ko sem se po stopnišču spustil navzdol, kar dobršen del mestne površine, ki se razteza nekako po sredi starih in novih četrti.

Kaj sem si mogel, prav nič me ni vleklo, da bi si ogledoval palače, nekako zadoščeno sem vpilal tišino, združeval Rosalíjo z Langusovo podobo, zavoljo katere si je razklani pesnik tešil dušo s predanostjo svojemu pesniškemu daru. Obenem sem imel pred očmi podobno vzpetino v Montpelhièru in tablo z Mistralovimi stihí. Mislil sem na Roberta in na njegov članek o Mistralu v *Zalivu*, članek, iz katerega povzema odlomek Janko Moder v spremni besedi k imenitnemu prevodu Mistralove *Mirèio*. Mistral? Kaj bo z njegovim jezikom, če se nam ne bo posrečilo ustvariti nove Evrope, o kateri govori Robertova *Santiaška izjava*? In pri nas? Pri nas Peter Božič

odklanja pisateljsko zavzemanje za slovensko eksistenco. Nekako tako se vede kot pred leti, ko se je na filozofski fakulteti usajal ob moji proti-ideološki obravnavi nacionalnega vprašanja. Kdo naj ga razume. Naj se vrnemo nazaj, nekako v čas pred Spomenkinimi, Urbančičevimi spisi, pred 57. številko *Nove revije*? Saj mu vendar nihče ne brani, da se odpove temam, ki jih ne mara, a temu, kar je življenjsko pomembno, se vendar zaradi njega ne bomo odrekli. No, sreča, da se tako oglašča samo on.

Na kosilo sem potem šel v restavracijo v prvem nadstropju v eni izmed starih uličic nedaleč od katedrale. Naročil sem si kot druge dni list na žaru, gospodarju, ki je seveda sam stregel gostom, pa je bilo ime Jesus. Tako sem združeval sacrum et profanum in se tudi domislil Renana in njegovih besed o Jezusu, pa Péguya, ki sem ju oba pred odhodom spet prebiral. Tako je ob Péguyu na tihem pristal ob meni Edi, ob katerem me je zapekla vest, ker sem tukaj, medtem ko ni več njega, ki bi se v tem ozračju vsestransko razživel, kot je samo on znal. No, a hkrati me je malo pomirjala misel, da sem v glavnem spravil na papir dnevnik tistega, žal v marsičem klavnega 1975. leta, ki pa je vendar tudi Kocbekovo in zato pravo slovensko leto.

Popoldne sem krožil po starem mestu, se ustavljal zdaj v katedrali, zdaj v njeni bližini in se v mislih pridruževal nekdanjim romarjem, ki se niso, kot današnji, vozili ne z avti ne z letali, ampak so doma napisali oporoko, preden so se odločili za pešačenje po neskončnih poteh, katere zdaj prikazujejo razni zemljevidi in grafikonih. Tiste naše tedanje popotnike zastira praznina anonimata, kar je seveda razumljivo, manj je sprejemljivo, da se tudi danes odpravljamo v svet s potnimi listi ali izkaznicami štirih evropskih dežel, ki o njih težko razločimo, katera nas rajši zataji.

Tako sem se spet v mislih povezoval z brošuro, ki je izšla v Trstu in ki je, kar se ocene Slovencev tiče, fašistično navdahnjena. Po odprtem pismu *Slovenske kulturno-gospodarske zveze* sodeč, je tisto besedilo prišlo izpod peresa Biagia Marina, njegov članek naj bi izšel 1948. leta. In poročilo o tem je v tržaškem slovenskem dnevniku podano tako, kot da je tekst v »dobi hudega političnega neurja z nesrečno roko napisal pred dvema letoma umrli gradeški pesnik« in da zato gre pri sedanji objavi »za očitno zlorabo«. Tak poskus »interpretacije« neke sodbe pa je spet čisto slovenski, saj je pesnik, ki pravi o nas, da »smo skozi stoletja sužnji po imenu, definiciji in vlogi«, rasist v katerem koli zgodovinskem trenutku naj je svojo sodbo izrekel. Če se je kasneje vedel drugače, tako da ga je mar-

sikdo imel za naklonjenega slovenskim ljudem, to ne pomeni, naj zdaj njegovo »nesrečno roko« nekako odmislimo, ker so se naši listi večkrat ukvarjali s pesnikovo osebnostjo. Hočem reči: pesnika ne opraviči »hudo politično neurje«, kot ne opraviči ideologija Engelsa in Marxa, da sta poudarjala uspelo asimilacijo slovanskih narodičev, asimilacijo, ki jo je, kot trdita, opravilo nemštvo s svojo fizično in duhovno močjo.

Samo enkrat sem se sestal z Biagiom Marinom, na njegovem domu, kamor me je bil povabil po članku, ki je izšel v reviji *Trieste*. Bil je zelo prijazen, se navdušil pred stekleno omaro, v kateri je imel zbrane raznovrstne školjke, ki jih je bil z leti nabral. Govoril je o Srednji Evropi z nekakšnim nostalgичnim poudarkom, kot da je v preteklem avstroogrskem ozračju doživel pravo sožitje narodov. In to je bilo vse zelo spodbudno, vendar sem se potem potrudil in šel brat marsikaj njegovega, kar pa me je vse prej kot navdušilo. Tak vtis sem imel kot pri Slataperju. Prvi Slataper je zagovornik slovenske stoletne avtohtone pričujočnosti in je v tem soroden Vivanteju. V določenem trenutku pa začne prevladovati zgodovinski moment. In tedaj Slataper zariše prihodnjo mejo nekje nad Doličem in onkraj Snežnika. Obenem pa načrtuje, kako bo nujno treba odvzeti slovenskim ljudem, ki bodo postali italijanski državljani, pravico, da se ukvarjajo s politiko, pa odpraviti inteligenco, ker bodo brez nje slovenski kmetiči z lahkoto asimilirani.

A zakaj sem se prav v tem »evropskem središču«, kot pravijo, spoprijemal s tem, namesto da sem prisluhnil spovedi srednjeveških pročelij in oddaljenim šepetom pod vrstami obokov? Menim, da zato, ker sem se v dvorani ob pomembni Robertovi izjavi, ki naj bi postala *Santiaška listina*, spopadal z Božičem. Ne gre mi v glavo, zakaj takšno nastrojenje. Veliki Dante bi se namreč zelo čudil ob nesmielnem vprašanju, zakaj se v *Božanski komediji* ukvarja z usodo Evrope, s papeži in cesarji, s svetniki in heretiki, hkrati pa čuti celo potrebo, da toži nad moralo rodnega mesta, nad njegovo tedanjo »konzumistično« zablodo. Pa tudi Tolstoj bi debelo gledal ob očitku, da se ukvarja z vojno in z mirom, namesto da piše *pravo* literaturo. Pa Dostojevski — kako bi šele on ostal brez besede, ko bi ga zavoljo *Besov*, zavoljo *Zapiskov z mrtvega doma*, kdo prijemal, ker se kot pisatelj loteva politike in političnih zlodejstev.

A kaj čemo, pri nas gre za univerzalistično klico, pravzaprav za univerzalistični virus, ki ga bo težko ukrotiti preprosto zato, ker nam v duhovnem svetu ustvarja vtis, da preraščamo svojo številčno majhnost. To se pravi, da ta virus učinkuje kot mamilo, kot heroin.

In kar imenitno je, če se v taki omamljenosti rodi pomembno književno delo; zlo pa je hotenje, da naj bi tako razmerje do sveta postalo življenjsko in torej tudi umetnostno pravilo.

Zato je zgrešeno *izhodišče* Kermavnerjevega odklanjanja interpretacij Kocbekovih pesmi v eseju Spomenke Hribar. Ne glede na to, da avtor niza nemalo stvari, ki jih samovoljno asociira z obravnavanim tekstom, je zastavitev v glavnem zmeraj premaknjena. Tako tudi takrat, ko se zavzema za sprejemljive poglede, se to dogaja mimo avtoričine misli, ki se je loteva.

Saj, bil sem kljub daljavi doma.

Tako sem bil nekega trenutka, ko sem se ustavil pred izložbo kaset z galicijskimi pesmimi, hvaležen mlademu irskemu kolegi, ki je ob meni obnovil dopoldansko prisrčnost. Je že tako, da nekatere vezi ne potrebujejo nikakršne priprave. Midva sva, čeprav sva oba lomila čudaško nemščino, že prvi hip, nekako skoraj mimogrede, ustvarila pravo ozračje, tako da sem mu v dvorani poklonil številko *Le livre slovène*, ki v angleščini govori o primorski književnosti, kot da je bila revija prav njemu vnaprej namenjena. Tam pa, kjer sva skupaj kupovala kasete izvirne domače glasbe, mi je tisto gesto vračal z vzradoščenim smehljajem, ob katerem je splahnela slaba volja, ki me je oblegala.

In bil sem spet nekako brezdomsko razpoložen.

Kot davi ob vrtnih klopcah.

Tako sem se odpravil navzdol po ozki rebri med starimi poslopji in se ustavil ob pultu čisto miniaturnega lokala, kjer žena v beli halji pripravlja izjemne croissante.

Mehka toplota me je potem skozi papirnato vrečko in skozi polivinil zvesto spremljala vse do hotelske sobe.

*Trst, 30.9.*

Včeraj sem spet skusil, da je tudi potovanje z letalom lahko utrudljiva zadeva, a ne »letenje«, ampak čakanja na zvezo. Tako v Barceloni. Tako v Milanu. Skoraj prava ponovitev potovanja iz Trsta v Santiago: odhod v jutranjih urah, prihod opolnoči.

No, a Barcelono imam rad, še posebno odkar smo imeli kongres v priznani Kataloniji, pa seveda po lanskem slavju na čast katalonščini. Včeraj pa sem bil, čeprav v letališki čakalnici, povezan z Barcelono zavoljo pravkar končanega obiska katalonskega predsednika Jordija Poujola v Ljubljani. To je namreč nadvse pomemben doprinos mednarodni potrditvi slovenske republike, saj postaja Katalonija zmeraj bolj močen činitelj v evropskem kontekstu, kot je pred

dnevi poudaril Robert Lafont, ki celó sodi, da bo Barcelona prekosila Pariz. In *La voz de Galicia* je naslednji dan pod Robertovo sliko navedla »segùn el sociolingüista Lafòn Barcelona puede desbancar el poder de París.«

Da, ko so me lani ob koncu kongresa katalonskega jezika na banketu v srednjeveški ladjedelnici dali k njegovi mizi kot člana vodstva mednarodnega združenja ogroženih jezikov, mi je Pujol omenil, da se odpravlja v Slovenijo. Bil je kar svojevrsten pogovor, ker sva sedela sicer nasproti, a med nama je bilo kar široko omizje. Pa vendar, zanimal se je za Koper, vedel pa je o protislovenski Listi za Trst. Najbolj sva se ujela, ko je po temperamentnem govoru 1200 povabljenecem iz Evrope in tudi iz drugih krajev sveta pripomnil, da najbrž nisem dosti razumel. Vsega ne, sem rekel, vendar poglobitno da, predvsem tisto maksimo, da Katalonci ne bodo manj, marveč šele pravi Evropejci, če bodo ostali zvesti svoji katalonski biti. O tem sem si že lani zapisal, a tokrat sem ob misli na Pujolov obisk v Sloveniji njegovo takratno izjavo povezoval s Prešernom. Ta je namreč postavil za podlago našega razmerja s sosedi in s svetom zavešt naše samobitnosti, ves povojni čas pa se slovenska oblast predaja predvsem mednarodnemu mesianizmu, in celó zbori, ko je na vrsti *Zdravljica*, zapojejo *samo* tisto kitico, ki je namenjena *vsem narodom*. Pujol je zato kar dober zgled, kako si lahko evropski, ne da bi se odrekal sebi. Mi pa iz zvestobe ideologiji izgubljammo na celi črti ves povojni čas. Tudi tokraj meje seveda. Najlepši primer: spremenjeno ozračje na Koroškem, odkar se uveljavlja samostojno nastopanje. Smollejev vstop v dunajski parlament! S svojim poslancem nastopa vendar slovenski koroški živelj kot osebek in s tem pušča za sabo utopistično levičarsko bratstvo pa tudi papirnato jugoslovansko sklicevanje na dobre sosedske odnose.

A bil sem na barcelonskih tleh povezan z domom tudi zato, ker sem si bil namesto *Le Monde* tokrat kupil *Figaro*. Zavoljo literarne priloge. In v ti se mi je na strani, posvečeni zgodovini, zares nepričakovano prikazala podoba cesarja Franca Jožefa, pod katero je urednik zapisal: *Faut-il oublier ses bévues?* Ali naj pozabimo na njegove zmote? In članek Erica Roussela je bila recenzija knjige o brkatem cesarju, v kateri ko-avtor (Jean-Paul Bled) obravnava »cesarja stare šole« kar nekam dobrohotno, vendar pa pri tem ne sprepleduje njegovih usodnih napak. Prva da je bila predvsem ta, da je Avstrija priznala 1867. leta Madžarom to, česar ni marala priznati slovanskim narodom. Niti 1918. leta ne, sem na tihem dodal jaz. In ugotovil, da sem podoben očitek bral v poročilu o lani izšli knjigi

Gola Manna. A kaj nam pomaga tak *senno di poi*? Vsekakor pa sta kratkovidnost konservativnega cesarja in polom njegovega imperija najbolj prizadela prav nas, prebivalce najbolj zahodne, zato najbolj izpostavljene slovanske dežele. V tem je imel Tuma prav, je pa spet po drugi strani idealistično zaupal v marksistično reševanje narodnih problemov, kar je bila iluzija tako takrat kot danes. O tem je zelo zgoščeno spregovoril že Camus v svojem *Upornem človeku*: boj med narodi je vsaj tolikšnega pomena za razlago zgodovine kot razredni boj.

V Milanu sem se po telefonskem pogovoru z Živko spet zavedel, da me veže obljuba, da pošljem prispevek *Našemu tedniku*. To me je tudi že prejšnje dni skrbelo, ker sem se spraševal, kaj naj napišem.

O slovenskem enotnem kulturnem prostoru namreč.

A o tem sem že povedal, kako mislim, predvsem to, da bi rajši uporabil sintagmo, ki sem jo našel v Kosovelovih zapiskih: *slovenska kulturna sinteza*. Lahko bi jo nekoliko spremenili: Vseslovenska duhovna sinteza. Čisto jasno pa je, da do nje ne more priti brez pluralizma. Pluralizma nazorov in ideologij. Pluralizma informacij. Vsi slovenski listi v vse slovenske roke. Narod mora sprejeti vse nazore in hkrati nobenega. Ker je nad ideologijami. Zato če naj ga rešujemo, kot to zahteva od nas zgodovinski trenutek, moramo najti skupni jezik za potrditev njegovega obstoja. Vsi, komunisti, kristjani, socialdemokrati, zeleni. In vsi drugi. A o tem sem se že izjavil, tako v Ljubljani kot v Trstu. Naj se v Celovcu ponovim? Res mi ne ostaja nobena druga rešitev, kot da uredniku pošljem nekaj odlomkov teh zapiskov. In amen.

3.10.

Radio je poprej poročal, da se je pred Združenimi narodi avstrijski predstavnik Mock pritožil čez Italijo, ker še ni docela izpolnila sklenjenih sporazumov.

Bilo mi je, kot da me je objel val praznine.

Pa ne zato, ker se avstrijski politik zavzema za Južne Tiroolce, vso pravico ima. Znašel pa sem se kot v sovražnem neodmevnem prostoru ob zavesti, da ne bo nihče vpričo zbranih predstavnikov vprašal Mocka, kako se Avstrija obnaša do obvez, ki ji jih do Slovencev in Hrvatov nalaga državna pogodba. Mi smo namreč drugorazredno pleme, pač v smislu ponatisnjenih definicij Biagia Marina. A smo v prvi vrsti sami krivi. Našim sodobnim voditeljem je že zdavnaj splahnel bojovniški duh izza vojnih let, kot politiki in diplomati pa so ujeti v ris centralnih komitejev.

Ponudil se mi je Kosovelov stavek: *Trst ima bolno srce.*

*Isto velja tudi za Celovec.*

Druge rešitve pa zdaj ni, kot strnjenost vseh slovenskih ljudi, kjer koli naj živijo; samo ta skupna zavest je danes slovenska moralna moč. In prav je, da je predsednik slovenskega pisateljskega društva Rudi Šeligo te dni povzel nekdanje Cankarjeve besede: »Zdaj pa je vrsta ena, je prapor en sam«. In edino v tem prepričanju lahko uspe naša projekcija v prihodnost, v vseslovenski duhovni sintezi od Trsta do Avstralije, od Ljubljane do Buenos Airesa, od Celovca do Toronta.

6.10.

Prišel je kar zajeten štirikoten in eleganten zbornik referatov s kongresa našega združenja v Uviéu-u (Oviedo v kastiljščini) v Asturiji. Tista zahrbtna poletna gripa mi je preprečila odhod, a odzval sem se še prej, ko so želeli imeti tekste. Tako sta zdaj objavljena *oba*, ki sem ju poslal na izbiro. Tisti Kmeclov v *Livre slovène* o naši književnosti. Pa moj v francoščini, ki je izšel v niško-pariški publikaciji po srečanju v Dolini Aoste 1981. leta. Dobro je to. Pravi nesmisel pa je, da ni poročila o koroških Slovencih, saj so bili vendar obveščeni! To je hud spodrsrljaj, zapravljena priložnost.

Zbornik bom moral oddati naprej, ker bi bilo pošteno, da ga kdo vzame v roke in o njem dostojno poroča.

7.10.

Ko sem spravljaj liste in lističe, ki so se mi nabrali med potovanjem, sem našel besedilo: *Life vest under you seat.* In v kastiljščini: *Chaleco salvavidas debajo de su asiento.* Ta dva stavka na naslonjalu pred mano sedečega potnika sta me spremljala na poti iz Barcelone v Santiago. In zelo nerodno mi je bilo, da do tistega opozorila, da je rešilni pas pod mojim sedežem, nisem bil brezbrizen. Nekako na trnju sem bil ob najmanjšem valovanju letala. In obsodil sem se, da sem mevžat. Vendar sem se hkrati izgovarjal, da sem pač rekonvalescent. Lani me vpliv zračnih plasti ni prav nič motil. No, in ob vrnitvi sem bil tako imenitno spočit, da nisem bil več vznemirjen. Sedel sem pri okencu in se ob oblačnih plasteh znašel v hribih. Ves čas nas je namreč pod nami spremljala debela odeja, da je bilo, kot da letimo nad zasneženimi poljanami. Kot da smo v žicnici, ki pelje z Aiguille du Midi čez prostrano montblanško ledeniško planjavo. A čez čas se je tista neskončna snežna plast spremenila v rahlo stepeno smetano, ki je zdaj pokazala divjo kraško razpoko, zdaj se vzdignila v pravcato gorsko kopo, v mlečno



beli Mangart. In temu so potem sledile zimske bele Hribarice na jezerski strani ...

Ni kaj, telesno sem bil spet *na konju*, čeprav šest tisoč metrov visoko nad morsko ravnino.

9.10.

V »Knjižnih listih« poročilo, da Nicole Zand v *Le Monde* piše o Vilenici.

Kdo ve, ali ji je kaj ostalo od dolgega pogovora v kavarni *Stella Polare*, saj sem ji tam ob Kanalu marsikaj nanizal o naši avtohtonosti in o naši tržaško-goriški kulturni ravni.

10.10.

Po kosilu sprehod z Živko.

Prisojna strma reber pod previsno steno Vejne.

Na vrhu Kontovel kot neosvojen tabor.

A spotoma sem tudi ugotavljal, kako se je Živka sprostila, odkar je Adrijan na univerzi zagovarjal svojo tezo. Duhovitost in igrivost v nji spet tekmujeta za prvenstvo; tako na primer vnaprej vem, ko na rebri pridrži korak, da bo z nizko višeeče hrastove veje posnela želod, ki se bo potem odbil od moje rame.

11.10.

Na spravljeni vozovnici bežen zapis s poti.

Prihod v Barcelono v mraku.

Pod nami prižgane predmestne luči rišejo v večerno ozračje zemljepisno karto, ki spominja na gosto mrežo žilic na radiografiji našega telesa.

Morebiti kar čudaška asociacija.

Vendar se človek ob sloki vijugi barcelonske obale in ob tistih lučih prav v letalu zave, kako ima zemeljsko bivališče nadvse rad.

12.10.

Spravil sem si članek o Jugoslaviji, ki ga je objavil *El Correo Gallego*; v njem prevladuje zaskrbljenost, še posebno ob Mikuličevi izjavi, da bo za zaščito socialističnega samoupravnega sistema uporabil tudi vojsko.

Motita pa me dva prispevka iz Beograda v *Corriere della Sera*.

Prvi zvrča vso krivdo za nastalo krizo na federalizem in na številne republiške oblasti, zavoljo katerih naj bi bilo centralno vodstvo brez moči.

Šablonsko beograjsko tolmačenje.

Drugi prispevek je vsebinsko boljši, do Slovenije nekako fair, vendar zgrešen v zaključkih. Naslov članka je: Slovenija in Kosovo

— dvoje trnov v jugoslovanskem telesu. Prava nerazsodnost.

Kljub vsemu moram najti čas, da dopisniku — Pietru Sormaniju — napišem vsaj kratko pismo. Táko poročanje namreč ustvarja samo zmedo.

14.10.

Zelo redka so, a najbolj žlahtna pisma — pa naj so spodbudna ali trpka — mi jih naslavljata prijateljici Vlasta in Marta.

Tokrat je verna Marta spet sva pristna in stvarna.

»Vse je zadnje čase tako tiho okrog nas, čeprav je čutiti naelektrjenost in skrajno napetost v ozračju — je to tišina pred nevihto? Čisto smo zatajili kristjani v tem boju za domovino in jezik — ne premoremo niti devetdnevnice k sv. Duhu za pravo pamet našim voditeljem. Ko bi morali namesto v Međugorje vsak dan romati na Brezje in še kam in prižigati sveče, če že drugače ne moremo pokazati svoje pripadnosti in korajže. Kot da ne bi bilo za nas in naše otroke, za novo ero, ki bo po "božji milosti" taka ali drugačna. Bučar je silno pesimističen, jaz pa spet ne premorem drugega orožja kot osveščenost in molitev. Kako naj se še drugače "izprsim", ko pa imam pravkar pri vojaki v Valjevu svojega najstarejšega sina?! Ta ga je še sam tako polomil, da je na vprašanje "če je završil versku školu", odgovoril, da je, ker je s tem mislil na verouk — zdaj pa ga imajo za lemenatarja. "Kadar desetar zavpije: Slovenac! sem to gotovo jaz in moram čistiti WC, čeprav smo tu štirje Slovenci", mi piše. No, WC čistim sama že vse življenje in sem prav vesela, da bova zdaj za to dva. "Lahko mi napišete", pravi, "da babica moli zame, namesto 'se te spominja na način, nje lasten' — razen če ne mislite s tem na poslani denar!"

Nikoli si nisem mislila, da ga bom tako pogrešala. Kot počestna ženska se obračam za vsakim vojakom na ulici. In ko sem dobila domov njegovo vrečo s civilno obleko, je toliko časa nisem oprala, dokler se duh po njem ni že popolnoma izgubil. Vidim, da začutiš odsotnost človeka šele takrat, ko se z njim ne moreš več pošteno skregati.«

Troje flešev, ki bi zaslužili dolg komentar.

Kristjani in domovina.

Slovenski osvobodilni boj in sedanji slovenski vojaki v Jugoslaviji pri čiščenju WC.

Čudovita žensko-materinska telesnost duhovno prežarjene intelektualke.

Pa me preganjata čas in sicer nadvse naklonjeni stavec; tako da utegnem pomembne utrinke le registrirati.

Za voditelja francoske desnice Le Pena je bil nacistični genocid samo »detajl« druge svetovne vojske. O tem so pisali listi pred dobrim mesecem in bral sem v *Le Monde*, kako je javno mnenje ogorčeno reagiralo na tako brezvestno govorjenje, obenem pa sem čutil, kako bo dovršen del francoskih volivcev, ki sledijo tistemu blafsmečnemu človeku, bolj ali manj brezbrizen, če že ne celo hladen, do tega, kar je evropski človek počenjal s človekom.

Zdaj pa ugotavljam, da so tisk in literatura in film s tem, da so zmeraj poudarjali predvsem *holokavst*, uničevanje torej judovskih ljudi, nekako zožili, omejili nacistični genocid. Prav gotovo, da je bila skupinska smrt v plinskih komorah oblika rodomora, ki ji je bilo podvrženo samo judovsko ljudstvo; vendar je pogrešeno početje, če ob tako *pospešenem* pokončevanju, kakršno je doletelo Jude, puščaš ob strani — oziroma opuščaš — tisto *počasno* pripravo na krematorijski ogenj, na katero so bile zavoljo dela, lakote, bolezni in mraza obsojene množice kaznjencev iz večine evropskih dežel. Gre namreč za milijonske žrtve, ki so prav tako postale pepel kot Judje. Zato se *holokavst* tiče vseh. Zato bi bilo nujno, da bi Le Pena, ko govori o nacističnem genocidu kot o »detajlu« drugega svetovnega konflikta, povabili, naj svojo izjavo ponovi pred *Memorialom deportiranca* nedaleč od Notre Dame, kjer se Francija klanja spominu 200.000 upepeljenih državljanov.

Strinjam se namreč, da je usoda judovskih ljudi najbolj drastičen prikaz uničevalske metode hitlerjanstva; vendar sem prepričan, da s pretežnim poudarjanjem judovske usode, ostajamo nekako na ravni odklanjanja antisemitizma. Kakor pa je ta odklon nedvomno upravičen in tudi potreben, prav takó škodimo evropski zavesti o prestani preizkušnji, skozi katero smo šli, če ji panoramo pokončevanja skrčimo na njen bolj izrazit judovski del.

Pri tem je potrebno priznati, da smo nekoliko sami krivi.

Res je namreč, da imajo judovske skupnosti sredstva, s katerimi učinkovito oživljajo križev pot svojega plemena, a sredstva brez duha niso nič. In prav tega duha, pietetne povezave in žive solidarnosti s taboriščnimi žrtvami, ni čutiti v evropski javnosti. Prav gotovo, da ne manjka združenj, ki poudarjajo svojo zvestobo spominu tistih, ki so »odšli na konec sveta in se niso vrnili«, kot je zapisal Vercors, a naša množična zavest se niti od daleč ne oglašja tako, kot se oglašja judovska.

Zato je mogoč pojav Le Pena in njegovega »detajla« v Parizu.

In vse kaže, da bo, če bomo tako nadaljevali, demokracija spet padla pri izpitu.

Z Živko sva se vrnila iz Celovca.

No, srečanje z dijaki na gimnaziji bi lahko nazadnje primerjal s podobnimi nastopi pri nas. Razloček je v bistvu samo v tem, da o tukajšnjih dijakih na splošno vem, kako so pripravljeni, s kakšnim razpoloženjem poslušajo, v Celovcu pa si nisem mogel predstavljati, kakšno je duhovno obzorje mladih, kakšen njihov neposreden odziv.

Isti občutek sem imel v Št. Jakobu, čeprav je bilo videti, da so dekleta zavoljo let življenjsko bolj bolj odzivna; tako sodim predvsem na podlagi vtisa, da so poslušale nekako intenzivno in prizadeto.

To, kar sem tokrat na Koroškem bolj živo dognal, pa je, da je, kar se tiče reprezentančnih poslopij, tamkajšnja skupnost na drugačni ravni kot naša tukaj. In ne gre samo za nemško solidnost, za funkcionalnost, marveč kar za gosposki, ugleden status. Kompleks Mohorjevih stavb, Modestov dom, stavba in notranja urejenost doma v Št. Jakobu, vrtec itd. — ob vsem tem se zaveš občutka spoštovanja, ki ga na Tržaškem in Goriškem tako ne doživljaš.

Seve. Tukaj zdaj jemljem v poštev katoliške ustanove.

A ne gre za nazorske razločke, ampak za karakterne lastnosti, ki so jih naši ljudje tam prevzeli od nemškega soseda, kot smo jih mi od italijanskega. Kot so oni solidni, sistematični, disciplinirani po nemškem vzorcu, smo mi površni, lahkotni in nedisciplinirani po italijanskem. A spet: kakor sem občudoval sistematiko slovenskega koroškega človeka, tako sem se hkrati zavedal, da je prav ta sistematična urejenost, ki se je spojila s celicami njegovega organizma, tista, ki na Koroškem pospešuje asimilacijo. Gotovo, pritisk in organizirani nemški odklon sta poglobljena faktorja; vendar igra deloma prevzeti značaj koroškega Slovenca zelo pomembno vlogo. Kakor jo igra tudi naš pri nas, saj nas je italijanski svet nekako »okužil« s svojo površnostjo; le-ta je namreč na eni strani pomenila manj učinkovit pritisk (vsaj do 1918. leta), na drugi pa je obogatila naše značaje z mediteranskim duhom.

Moje občudovanje me je zato pravzaprav spodbudilo k razmišljanju, kako bi se sicer dalo ohraniti nekaj tiste koroške (srednjeevropske) solidarnosti, obenem pa jo požlahtiti z dodatkom živahnega, morskega ozračja. In narobe: kako pridobiti tukaj ob morju nekaj tiste sistematičnosti, ki nam očitno manjka.

Ne glede na vse to pa se bodo morali nekateri koroški katoliški gospodje modernizirati in prisluhniti bolj življenjskim sodelavcem. Zdi se mi, da čas od njih to odločno zahteva. Vse namreč kaže, da Vi-

vantejeva ugotovitev še zmeraj drži, in da manjšinskih skupnosti tudi zdaj ni mogoče reševati brez pomoči Cerkve; vendar pa drži tudi to, da integralistično hotenje učinkuje samo sredobežno.

19.10.

V *Espressu* pogovor z Bertoluccijem o filmu, ki ga je posnel na Kitajskem.

Bertolucci:

»Ko bi bil v družabni igri prisiljen, da simplificiram, bi rekel, da je Japonska samec, Kitajska pa samica. Zato je Japonska izgubila vojsko, Kitajska revolucija pa je bila zmagovita. Na Kitajskem je poudarjanje virilnosti preživelo pojmovanje.«

Primerjam.

Tudi slovenski narod je, če simplificiram, v bistvu bolj samica. Z razliko od Kitajske pa po revoluciji Slovenija ni mogla potrjevati svoje istovetnosti, ker je imela center odločanja zunaj svojega prostora. Zato vprašanje virilnosti za Slovenijo ni moglo in ne more biti »preživelo pojmovanje«. Pomanjkanje moškega principa je bilo čutiti ves povojni čas, velika incognita pa je, ali sedanje prebujenje vodi k izoblikovanju dokončne suverene zavesti v mejah slovenskega prostora. Samo potrditev suverenosti je namreč lahko takó poročstvo trajanja kakor tudi edini pravi temelj dogovorjenega enakopravnega sožitja z drugimi.

20.10.

V zvezi z zapisom, v katerem sem pred dnevi poudarjal, da je napačno omenjati samo judovske ljudi kot žrtve rodomora na Nemškem, sem danes staknil izrezek iz *Corriere della Sera*, na katerega sem pozabil. Iz Pariza poroča Ulderico Munzi, da bo začel izhajati pri založbi Flammarion strip, ki bo otrokom prikazal usodo judovskega holokavstva takó, da bodo Judje upodobljeni kot podgane, nacisti kot mačke. Naslov stripa: *Mauschwitz* (Mau - mačka, Auschwitz - Oswječim). S tem naj bi mlademu rodu nazorno prikazali to, česar esej ali pripoved ne moreta doseči. Avtor zamisli: Art Spiegelman.

Ne vem. Morebiti bo stvar učinkovita, vendar mislim, da bodo tista nacistična telesa z mačjimi glavami in ostrimi zobmi, ki se znašajo nad podganami z judovskimi glavami, vplivala preveč draستیčno. Res da gre za nacistične zločince, vendar je morebiti zbujanje sovraštva le nepotrebno.

Ponavljam, da ne vem, kaj bi rekel. In tudi na koncu *Nekropole* sem se spraševal, kako prikazati otrokom medvojno usodo evropskega človeka; a ta narobe obrnjeni Walt Disney najbrž ni najbolj posrečena rešitev.

A hotel sem reči nekaj drugega: pri tem prikazu mačk-nacistov in podgan-Judov so spet izvzeti vsi drugi; taboriščna smrt in taboriščni pepel sta tako spet povezana samo z uničenimi judovskimi telesi. Vsa dialektika organiziranega pokončevanja se omejuje na binom: nacizem - judovstvo.

Seveda člankar omenja Pétaina, Lavala, Brasillacha. Pa tudi Barbie je tam. In Le Pen. In to je vse prav seveda. A *Mauschiwiz* je vseeno izključevanje. Saj je bil na primer taboriščni kapo, ki ima v stripu prešičjo glavo, mučitelj pripadnikov številnih narodov: od kraških očancev do holandskih in norveških dolginov, od francoskih in belgijskih in italijanskih državljanov do čeških, poljskih in ruskih ljudi. Vse te pisane množice pa bodo ostale brez svojega stripa. In to morebiti niti ni velika zguba. Velik minus pa je, ponavljam, da ostajajo v ozadju evropske zavesti, kot da spada njihov konec v neko manjvredno kategorijo nič.

8.11.

Intervju z judovskim pisateljem Henryjem Rothom v »Corriere della Sera«.

Prepišem si ta odstavek, kjer govori o Joycu:

»Ena izmed velikih stvari, ki se uresničujejo s pomočjo umetnosti, je, da lahko prikažeš spremembo, do katere pride junak na podlagi svojih izkušenj. Če je Joyce v resnici želel neko spremembo, bi Bloom — če bi jaz napisal Uliksesa — odšel v Palestino, Stephen Dedalus pa bi ostal na Irskem in ponudil svoj delež pri boju za svobodo.«

S tem se strinjam, čeprav se zavedam, da bi imel Joyce tako mene kot Rotha za omejenca.

14.11.

Prijatelj Janez Gradišnik v *Borcu* objavlja spis o usodi Stanka Vuka, o izidu njegovih pisem iz zapora, o Tomizzovem romanu *Gli sposi di via Rossetti* (Mladoporočenca iz Rossettijeve ulice) ter o prvi in drugi izdaji *Zatemnitve*.

K prvemu delu njegovega prispevka nimam bistvenih pripomb. Morebiti bi samo, ker je Janez rad natančen, popravil njegov podatek, da je, ko je pri Pahorjevih prenočeval 1939. leta »bilo peklensko vroče, stanovanje pa pod streho, tako da se skoraj ni dalo spati«. Naše stanovanje je bilo namreč v četrtem nadstropju, nad nami pa je stanovala še ena družina, ta je šele imela nad sabo streho. Da pa je julija v mestu ob morju, in v tik ob morju zgrajeni Terezijanski četrti, vroče, je pač naša kar normalna prerogativa.

Glede komparativnega razmišljanja o Tomizzovi in moji knjigi bi rekel, da gre vsekakor za bolj rahločuten prijem, kot ga je zaslediti v tretjem delu Tomizzove kontaminacije detektivskega raziskovanja in moje pripovedi. Vendar je tudi Janez krivičen do Mije, kot je Tomizza krivičen do Dani. A medtem ko italijanski avtor vidi v Dani intelektualno drugorazredno partnerko, a nekako le dopušča njen psihološko razložljiv odmik od moža, vidi Janez v Miji samo »nezvesto« ženo. To se pravi, da obide duševno razpoloženje mlade žene, ki se s težavo šele rešuje nečajevske poudarjene bratovske vzgoje, hkrati pa odklanja estetska pričevanja verske mistike, ki ji je popolnoma tuja. Prav gotovo, da se v tako kratkem spisu ni mogoče lotiti poglobljenih pregledov, vendar je Janezovo slikanje v glavnem le belo-črno, to se pravi v bistvu moralistično. No, saj je tako tudi Tomizzovo, le da on tu in tam prizna Dani samosvoj značaj, ki se ne podvrže preoblikovanju svoje posebnosti, kar pa ima seveda za posledico tudi ljubezenski zasuk.

Seveda bi bile k temu potrebne še druge pripombe na račun navedb iz slovenskega prevoda Tomizzove knjige. V tem pa Janez ne pride v poštev. Na primer tam, kjer navaja: »Vihra, ki se je ob tem (ob izidu *Zatemnitve* 1975. leta) sprožila, je med drugim vrgla senco tudi na sveženj Vukovih pisem...« V resnici ni bilo nobene *vihre*. Tomizza pravi *reazione*, kar je reakcija, odziv, nikakor pa ne vihra. (A prevajalka večkrat stavek spremeni po svojem razpoloženju do oseb, ki nastopajo. Tako na primer Tomizza pravi, da je vez med Mijo in Radkom, ki sta jo hranila medsebojno spoštovanje in ljubezen, kmalu prerasla v medsebojno prerojenje (*rigenerazione*); prevajalka pa v slovenščini pove, da »se je (razmerje) kmalu začelo medsebojno podžigati«.)

A resnici na ljubo: ob izidu *Zatemnitve* 1975. leta ni bilo ne samo nobene *vihre*, marveč tudi nobene reakcije ne. Nekatero osebo so sicer res primerjale roman s poznanimi osebami, a šlo je za zelo ozek krog, javno pa ni bilo ne duha ne sluha o kaki reakciji, do te je prišlo, a tudi tokrat v zelo omiljeni obliki, samo po izidu Tomizzove knjige. Ko bi mu nekdo namreč ne bil serviral *Zatemnitve*, bi Tomizza pač napisal delo brez tistega tretjega poglavja, ki prav gotovo ni v soglasju s pisateljsko etiko.

Glede prevodov še to.

Janez se čudi stavku v prevodu: (Vuk je bil) »občasen katoličan, a prav nič površen in še manj neiskren« (str. 77). No, Tomizza ima: »era un cattolico discontinuo ma non leggero e tanto meno ipocrita«. Njegov *discontinuo* bi v prevodu lahko bil *nereden*, vendar

v tem primeru je *občasen* dober. Zato se mi zdi, da je to Janezovo čudenje spet izraz njegove enostranske simpatije. Vuk je namreč živel more uxorio vseh deset mescev od julija 1939 do poroke junija 1940. Prav gotovo, da mu niti krščanski človek danes najbrž tega ne bi očital, vendar v »katoliško«-institucionalnem smislu le ni bil v redu. Glede tega je zavljo odmaknjenosti Tomizza dosti bolj stvaren. Tako tudi na marsikaterem drugem mestu svojega prikaza. Zato menim, da bi njegova knjiga, že zavljo tragičnosti obravnavanih usod, morala doživeti nov prevod; poprava sedanjega bi namreč tako in tako zahtevala prepis celotnega besedila.

16.11.

Opoldne.

Stari strmi klanec se nazadnje zravnja in postane čarobna pot skozi predor iz zelenila in rumenila, ker se jesenske krošnje nekje na vrhu spojijo v dolgo pisano, žolto in okrasto, kupolo. Kar čez noč je namreč ob ostri sapi še zadnji klorofil omagal, se dokončno vdal, a v zameno ga je ozračje kot impresionistični slikar oškodovalo za izgubljenim prvenstvom. Vsaj za teden dni. Morebiti tudi manj. A te arkade iz mešanice pompejanskih, zlatih in karminastih lis so te dni čarobna prikazen, ki se ti zdi, da je v nji zgoščena vsa slovesnost, ki jo zmore naravni svet.

Ko pa se tisti baldahin nad pisanim predorom neha, na tvoji desni gladko odsekano skalovje, ki nosi kraško planoto, zablestí, kot da se žarki od njega ne odbijajo, marveč sijejo skozenj iz neke čudežno bele notranjosti. Na levo pa se sivi obcestni ščitni zid neha, tako da padajoči breg zavalovi v rumenkasti poplavi vse dol do obale, tam pa, kjer se je dotika morski element, ležijo na gladki površini sinjaste, zelenkaste proge, kot da je ponočna burja spremenila sestavino slane vode. Le-ta je v prečiščenem zraku nekako videti rahla, breztežna, vse dokler se v gradeški laguni ne spremeni v dolgo belo liso, kjer sta hkrati skupaj voda in pesek ali pa sploh samo pesek.

Da, a po taki predstavi ni lahko sestiti k pisalnemu stroju, zato sem danes skušal nekako za nekaj časa najti neko vmesno rešitev, neko povezavo, ki naj mi omogoči prehod. In tako sem se pod kakijevim drevesom, ki so na njem sadeži goreli kot žareče kroglice oniksa, spustil po vegastih stopnicah do stebelc janeževca, začel rezati zrele čopke semen in jih spuščati v vrečko. A bolj kot ob glasu škarij nad upognjeno rastlino, bolj kot ob morski ravnini, ki je



slepila od Pirana do barkovljanskih školjev in mi nagajala pri tistem opravilu, sem od časa do časa obnavljal posebno zadoščenje s tem, da sem segal z roko v vrečko in trl med prsti njeno vsebino. Ustvarjanje tiste arome, ki mi je odišavljala dlan, prihajala na plano in se združevala z lesketom jadranske vode — to je bil obred, ki bi se mu najrajši ne nehal posvečati.

*»To pomeni, da Slovenci kot narod v okviru leninistične ureditve ne moremo priti do svoje državnosti, da se ne moremo organizirati kot nacija, da o svoji usodi ne moremo odločati sami; živeti v sistemu partijskega političnega monizma pomeni, da tudi če bi se vprašanje državnosti rešilo (kar je lahko samo hipoteza in kvečjemu želja), ne bi mogli iz sedanje splošne krize in zaživeti v skladu s tokovi sodobne postmodernistične kibernet-ske družbe. Leninizem je kot specifičen poganjek marksizma v vseh svojih pogledih in postulatih z obema nogama zasidran v preteklem stoletju, kot dogmatizirana ideologija pa se je nesposoben razvijati in je nedostopen za novosti.«*

France Bučar

Nova revija št. 63-64

**Dr. Ivo Banič**

## **NAJ ŽIVIJO RAZLIKE**

Dolga leta smo s ponosom razkazovali naše značilnosti in pri tem vedno poudarjali našo drugačnost, izvirnost in enkratnost. Ko smo končno potegnili črto in sešteli račune za naša početja, smo ugotovili, da rezultati niso ravno spodbudni.

Četudi smo sedaj sredi »čitanja računov«, že vemo, da bo treba storiti nekaj zelo bolečih sprememb, tako v naši miselnosti kakor tudi v okolju. Pri tem ne mislim samo na dejstvo, da se bo treba navaditi vračati sposojeno ali pa delati poln delovni čas, produktivno kot v razvitem svetu, temveč se bo treba navaditi tudi soočanja s posledicami naših odločitev in dejanj.

Dnevni in revijalni tisk, televizija in radio, politiki, gospodarstveniki in končno raziskovalci so enotni, da je treba v Jugoslaviji zelo energično in hitro vpeljati prvine tržnega gospodarstva, ki naj bi delovalo v okvirih, odprte, uspešne in v svet obrnjene ekonomije. Od te točke naprej nastanejo v tem zboru nesoglasja, ki so tem večja, čim bolj konkretno je treba formulirati posamične ukrepe, izvajalce in termine izvršitve. Vsaka skupina ima svoj paket ukrepov, ki naj bi jih (se razume) opravili drugi (saj poznate: »treba je ...«).

Tako se že nekaj let vrtimo v začaranem krogu in za zdaj še nič ne kaže, da se bo v bližnji bodočnosti kaj bistveno zasukalo samo od sebe.

Pri vsej stvari je najbolj žalostno to, da je skoraj ves potreben načrt vsebovan v enem samem pojmu, ki ga je pred kratkim zelo jasno in jedrnato definiral znani sociolog prof. J. Županov. Kot je bilo pričakovati, ni na to reagiral nihče za to poklicanih!

Pojem o katerem govorimo, je: deregulacija!

Deregulacija vsebinsko pomeni odpravljanje predpisanih procedur, ki jih pri nas tako uspešno gojimo v

zakonski, podzakonski, samoupravni in drugi regulativni (!), odpravljanje obveznih organizacijskih oblik in članstev in končno odpravljanje naših (lastnih) plemensko-balkanskih navad (npr. »znajdi se!; to je naš človek!« itd., itd.).

Deregulacija je skratka nasprotje regulacije oziroma urejanja vsega s predpisi. V centralizirano vodenih družbah opravlja regulacija z zakoni in predpisi funkcijo uravnavanja, urejanja in vodenja gospodarstva, posredno pa tudi celotne družbe.

Zakovitosti takega »ročnega« upravljanja gospodarstva in tudi celotne družbe določajo svojevoljno tisti, ki imajo vzvode oblasti v svojih rokah. Ti, praviloma nevidni mogočniki, dostikrat niti niso zadostno usposobljeni hkrati pa niso pripravljeni priznati delovanja, gospodarskih zakonitosti in tržne logike. Ta namreč dostikrat deluje v nasprotju z nerealnimi in preambicioznimi željami teh »cesarjev v senci«, ki velikokrat želijo samopotrditev in kompenzacijo lastnega neznanja ter svoje obsežne nesposobnosti. Ravno zaradi tega vroče ljubijo ustvarjanje nekih, nam lastnih ekonomskih in družbenih zakonitosti, ki jih je mogoče sproti popravljati ali tolmačiti v skladu z lastnimi interesi v določenem trenutku.

Učinki takega načina upravljanja so danes v celoti vidni v nekaterih družbah (npr. ZSSR), vendar je večina spoznala in javno priznala (!) svoje zmote ter se odločila naglo opustiti ta model vodenja v svoji deželi.

V ZSSR je to slovita »perestrojka«, ki bo, če bo dosledno izpeljana, zanesljivo pripeljala deželo do blaginje.

V tržnem gospodarstvu tako podrobnega in natančno definiranege modela vodenja ne poznajo, še več, tak način vodenja po geslu: »Kar ni izrecno dovoljeno, je strogo prepovedano«, je uničujoče za tržno gospodarstvo. Osnovno izhodišče tržnega gospodarstva je, da je dovoljeno vse, kar ni izrecno prepovedano, pa še v tem primeru je breme dokazovanja na državi odnosno tožniku, ki mora nedvoumno dokazati prekršek.

Značilnost tržnega gospodarstva je, da se vsak hip srečuje na tisoče »ponudnikov« in na tisoče »povpraševalcev«. Njihov odnos določa parametre tega načina gospodarjenja. Trg in tržne sile so tiste, ki prevzemajo tokove usmerjanja in regulacije, medtem ko država oziroma družba predpisuje samo najbolj osnovna in okvirna pravila obnašanja.

Zaradi tega tržno gospodarstvo lahko po svoji naravi obstaja samo v dereguliranem okolju, v katerem je odpravljeno nepotrebno, okorno in dostikrat napačno vmešavanje družbe v dogajanja, v katerem ni morečega skrbništva uprave in neprestanega predpisovanja najmanjših podrobnosti.

Namesto tega regulacijo opravljajo sile trga, država pa intervenira samo korektivno, vendar pa takrat strokovno, odločno in učinkovito ter vedno z željo narediti postopne in dolgoročne popravke.

Če poskusimo sestaviti nepopoln, in površen seznam področij, ki jih je treba deregulirati, da bi našo državo pripeljali do tržnega, v svet odprtega gospodarstva, ki nam edino lahko zagotovi življenjske, kulturne, materialne in civilizacijske pogoje (v skladu z dejstvom, da smo evropska dežela in da živimo v letu 1987), potem bi morala biti na tem seznamu vsaj naslednja področja:

— Področje obstoječe zunanjetrgovinske zakonodaje v celoti.

Nadomestna regulativa (kolikor je pač sploh rabi-mo) naj zagotovi, da z devizami v celoti razpolaga tisti, ki jih je ustvaril. Devize morajo dobiti vse značilnosti blaga, vključno s pravico preprodaje najboljšemu ponudniku s posredovanjem svoje, svobodno izbrane, poslovne banke.

Efektivne devize oziroma terjatve naj bodo del osnove za kreditni oziroma garancijski potencial podjetij. Za uvoz naj bo edino merilo devizna plačilna sposobnost uvoznika. Posebne kategorije potencialnih uvoznikov (JLA, zdravstvo, izobraževanje itd.) je treba z ločenimi ukrepi zaščititi pred delovanjem svobodnega deviznega

trga, vendar šele takrat, ko to predstavlja del dogovorjene nacionalne strategije. Izvoz naj bo pravica vsakega (tako posameznika, zasebnika kot podjetja), kar je edino logično, če želimo povečati devizni priliv in odplačati dolgove.

— Sprostimo prodajo in preprodajo blaga in storitev, zastopanje in konsignacijo tujega in domačega blaga. Vsak, ki je plačilno sposoben, naj ima enake možnosti.

— Odpravimo obveznost prodaje agrarnih proizvodov s posredovanjem zadrug. Tako se bodo obdržale samo resnično dobre zadruge.

— Odpravimo vse razlike (v zakonskih in podzakonskih aktih) med zasebnimi in družbenimi subjekti (podjetji — npr. zavarovanje plačil).

— Poslovne banke naj določajo svoje pogoje poslovanja v skladu z lastno poslovno sposobnostjo (kreditni pogoji, komitenti itd.)

— Sprostimo investicije tujih oseb in podjetij v Jugoslaviji.

Treba je omogočiti ustanavljanje lastnih podjetij (100% v njihovi lasti). Pogoje poslovanja »tujih«  
podjetij v celoti izenačiti s pogoji poslovanja domačih »de-reguliranih«  
podjetij.

— Sprostiti število zaposlenih v zasebnem sektorju.

— V celoti sprostiti poslovanje gospodarskih organizacij, zlasti na področju delitve dohodka. Višina osebnih dohodkov, investicije in kadrovska politika morajo postati nedotakljiva pravica gospodarstva. Višji osebni dohodki, ki bi bili rezultat take politike, bi dvignili produktivnost in interes delavcev za delo, zmanjšali obseg sive ekonomije, ker bi bistveno večji odstotek prebivalstva lahko dobro živel izključno od svoje plače in zmanjšal interes za popoldanska dela, kar bi dejansko pospešilo odpiranje novih delovnih mest.

— Ukiniti zemljiški maksimum ali pa ga zvišati na velikost, ki lahko ekonomsko upraviči vlaganja v izoraževanje, zgradbe in opremo (denimo najmanj 100

hektarjev).

— Članstvo v samoupravnih interesnih skupnostih ali v katerikoli drugi organizaciji naj bo izključno na interesni osnovi in neobvezno.

— Zakon o združenem delu je treba v celoti nadomestiti z enostavnim zakonom o podjetjih. Za ustanovitev podjetja (zasebnega ali družbenega) naj bi zadoščala registracija na sodišču in seveda vplačan ustanoviteljski kapital, kot poroštvo za morebitne terjatve, v kolikor seveda ne želimo iti še naprej in odpreti možnosti za delniške družbe ter druge oblike.

— Šolstvo, posebno univerze, morajo postati popolnoma neodvisne inštitucije ter zakonsko dobiti zagotovljen pomemben del pokrivanja stroškov (približno 70%, kar je denimo povprečje v Veliki Britaniji).

To so seveda parametri čiste tržne ekonomije, z vsemi svojimi prednostmi in seveda pomanjkljivostmi, vendar edina možna pot do uspešnega, v svet odprtega tržnega gospodarstva.

Vem, da ta pot ni enostavna, vem pa tudi, da je to edina možna inačica.

Vse druge poti peljejo v slepo ulico, na koncu katere je enakost v revščini, tiha beda in čedalje večje zaostajanje za razvitim (in tudi manj razvitim) svetom ter odhod celih generacij cveta naše mladine v tujino s trebuhom za kruhom.

Mi pa želimo postati cvetoča, uspešna in bogata dežela zadovoljnih in svobodnih ljudi. Zato pričnimo spreminjati stanje vsak na svojem področju in v skladu s svojimi močmi in možnostmi.

Zapišimo na svoje zastave geslo »Naj živi razlika!« ter ukrepajmo in delajmo v skladu s tem. Alternativna pot je preveč grozljiva, da bi mi in naši otroci še hoteli hoditi po njej!

*Delo, 19.9.87*

Joža Kalan

## TUJI JEZIKI V ŠOLSKEM SISTEMU

Dolgo in obširno obravnavanje problematike, ki se je je lotil Janez Zadavec v sobotnih prilogah 13. aprila in 6. junija, se nanaša izključno na tiste tuje jezike, ki jih poučujejo po vsem svetu in so pravzaprav naše okno v svet. Brez njih ni mogoč stik s svetom, pa četudi posredno resda nudijo tistim, čigar materinščina so, nezaslužen privilegij. Zavedati pa se moramo, da se angleščine, nemščine in španščine ne učimo zaradi teh narodov, marveč največ zaradi povezovalne vloge, ki jo ti jeziki nudijo s svojo razširjenostjo v svetu. Angleščina torej zaradi Azije, Afrike in Amerike, katerim ti jeziki pravzaprav niso materinščina. Ja, niti Združenim državam angleščina ni materinščina! Že tam je, vsaj ne v tako daljni preteklosti, bil le povezovalni jezik ljudem, ki so se natepli tja z vseh celin sveta! Podobno je tudi v Indiji, saj Indijcem kljub temu, da je angleščina tuj jezik, nudi edino povezovalno komunikacijo med narodi indijske države. Čeprav seveda Angležem to pride prav, tak privilegij 50 milijonom ni vreden omembe spričo tega, da je angleščina povezovalni jezik med najmanj 2 milijardama ljudmi. Mnenja pa sem, da je edino pravično, da narodi, ki jim je angleščina vsem v državi tuj jezik, nepristransko obremenjuje vse enako. Torej res brez protekcije za narode v skupnosti. Je mar pravično, da npr. zaradi številčnosti Indijci že več let posiljujejo s hindujščino ostale narode indijske zvezne države? Je mar pravično, da isto počne tudi Nigerija pa Sovjetska zveza, Indonezija in še nekatere? In pri nas v Jugoslaviji? Imamo ustavo, ki zagotavlja vsem *narodom* (ne mislim manjšin) jugoslovanske zvezne države *enakopravnost*. Da pa o kakšni enakopravnosti v Jugoslaviji ni mogoče govoriti, se vidi na vsakem koraku! Pa poglejmo!

● Že v zvezni ustavi je »zanka«, ki pravi, da se v vojski poveljuje srbohrvaško.

Pravično in pravilno bi bilo, da se poveljuje v vojski na teritoriju vsake republike v jeziku, ki je materinščina v republiki soustanoviteljici zvezne države in je republika matična domovina narodu. Na *domača* povelja bi morali ubogati vsi vojaki v republiki ne glede na to od kod so doma!

● Čeprav so v državni upravi razdeljeni resorji in funkcije proporcionalno med republike soustanoviteljice zveze, vsi funkcionarji in delegati uporabljajo (pod pritiskom ali ne?) srbohrvaščino, čeprav v nasprotju z duhom ustave!

● Distribucijska podjetja za razširjenje filmov v državi se ne ravna po duhu ustave, ker ne prevajajo ali podnaslavlajo filmov v vseh jezikih narodov, ki imajo svojo matično domovino v sklopu jugoslovanske zvezne države! Pravila se držijo le v Sloveniji!

● Vsi časopisi in revije, ki se prodajajo na teritoriju zveze, morajo biti tiskani v vseh jezikih narodov, ki so soustanoviteljice zveze. Zaenkrat se tega pravila drži samo Slovenija: NAŠ DOM, Zdravje, AVTO.

● Vsi proizvodi, ki so namenjeni prebivalcem - kupcem v vseh zveznih republikah, morajo imeti na etiketah, navodilih za uporabo ali jamstvenih listih napisano v vseh jezikih narodov soustanoviteljev zveze! Dosledno se po tem ravna samo Slovenija! Vse, kar ni v skladu s tem, bi morali inšpektorji zavriniti!

● Samo slovenski otroci so obremenjeni v osnovni šoli z dvema tujima jezikoma. Poleg angleščine ali nemščine se *morajo* učiti srbohrvaščine. Čeprav nam Slovencem tega ne predpisujejo Srbi ali Hrvatje, imamo v Sloveniji na položajih, ki nam merijo enakopravnost, dovolj takih ljudi, ki za naklonjenost »ritoložijo«  
oportunističnim politikom, katerim enakopravnost ni ideal v naši državi. Ti s svojo lakajščino povzročajo v naših šolah izjemen položaj! 160 učnih ur v enem šolskem letu naši otroci porabijo kot podložniški davek ali ceho, s katero



si naši funkcionarji služijo naklonjenost. Medtem ko imajo otroci na srbohrvaškem govornem področju 160 učnih ur za utrjevanje potrebnih in aktualnih predmetov kakor drugod po svetu; naši šolarji teh 160 ur porabijo za *vse tisto*, kar je Janez Zadavec napisal za angleščino! Breme je za otroke že zamujanje časa! Pri tem pa naj ta »podložniški davek« še odloča (če otrok slučajno dobi negativno oceno) o možnosti prestopa v višji razred ali uspešno dokončanje osnovne šole?!

Vse tisto, kar je napisal Janez Zadavec za angleščino, je pri nas v resnici srbohrvaščina. Saj se vsi izgovori za tako krivično stanje vrtijo okoli tistega, kar je že po vseh naravnih zakonih diskriminacija in največkrat celo v nasprotju z ustavo SFRJ; vsekakor pa v nasprotju z enakopravnostjo, kaj šele prijateljstvom in bratstvom, ki je najpogostejše na jeziku ravno pri tistih, ki ta protekcijem organizirajo ali vsaj spodbujajo!

Ta protekcijem zadeva prav vse podnaslove, ki jih je v razlagi uporabil Janez Zadavec:

### **Politični vidik:**

S pristransko odločitvijo slovenskega Zavoda za šolstvo je storjena politična in kulturna krivica Slovincem nasploh, še posebej pa otrokom. Pri nas se moramo vsi prebivalci brez izjeme učiti srbohrvaščine: od pastirjev, kmetov, profesorjev, direktorjev do ministrov, medtem ko se na srbohrvaškem govornem področju ne učijo slovenščine niti tisti, ki vsakodnevno komunicirajo s slovensko javnostjo. Tako stanje nas avtomatično postavi v položaj okupirancev, ki se z okupatorjem ne sme meriti!

### **Gospodarski vidik:**

V Sloveniji bi moral biti pogoj za prodajo izdelkov, da se vsi opremijo z etiketami, navodili za uporabo in jamstvenimi listi v slovenščini! Tega pogoja se slovenska podjetja dosledno držijo, je pa v navadi povsod v svetu. Takò se ne more primeriti, kakor se je pri nas

nekje, da je stara ženica hotela kuhati mlečni zdrob iz pralnega praška, ker ni nikjer na škatli pisalo v domačem jeziku, kaj zavojček vsebuje.

### **Kulturni vidik:**

Porazno vpliva na samozavest Slovencev (otrok pa še posebej) že dejstvo, da se jim za ceno napredovanja v šoli vsiljuje pouk srbohrvaščine, ki je jezik najštevilnejšega naroda oz. skupnosti v državi. Medtem pa otrokom na srbohrvaškem govornem področju ne nudijo niti najosnovnejšega pogleda v slovenščino. Celo taki, ki imajo vsakodnevni stik s Slovenci, se slovenščine ne uče. Vsakdo pri nas natanko ve, kako nesramno je, če si tujci domišljajo, da jih ljudje morajo razumeti, ravno spričo vsiljenega pouka v osnovni šoli. Kot podaljšana roka pritiska je tudi to, da oboroženci vsi govorijo srbohrvaško, celo če so Slovenci. Poglejmo samo: vojska, mejni organi, carina; stik z njimi odločujoče popari ljudi! Pristrčnega, prijateljskega vzdušja na srečanjih delavcev, na srečanjih pobratenih mest in raznih slovesnostih ni mogoče pričakovati; dokler to prijateljstvo in bratstvo ne prizna dosledne enakopravnosti med narodi naše zvezne države. Kakor vem, se ob srečanjih vselej govori v srbohrvaščini, pa če so Slovenci gostje ali če gostijo. Začuda nikomur ne pride na misel, da se korektnost ali celo prisrčnost doseže pri spoštovanju sogovornikov. Na meddržavnih srečanjih ali sprejemih je to prvi pogoj spoštovanja!

### **Vzgojni vidik:**

Že od malega moramo otroka vzgajati v ljubezni do materinščine. V njej mora videti in čutiti nekaj posebnega. Samo podoba domačega kraja, melodija ali ime kakšnega domačega mesta, človeka, ki ga spominja na Slovenijo, v tujini povzroči občudovanje, ugodje ali domotožje. Kako naj to doživljajo otroci, ko že v šoli občutijo prednost tujcev, spričo današnje jezikovne politike na televiziji, ko mora otrok pri televizijski oddaji za

šolo iz ljubljanskega kanala poslušati razlage, risanke in drugo v srbohrvaščini. Ko so domače založniške hiše prenehale tiskati še tisto malo risank in stripov, ki jih je izdajal Zvitorepec. V kioskih pa na kubike prodajajo srbohrvaški šund z nagicami, stripe vseh vrst, žepne romane itd. Nobena založniška hiša v državi ne prevaja za prodajo v Sloveniji svojih publikacij, kar založniške hiše v Sloveniji prakticirajo že nekaj let!

Ob zadnji obrazložitvi je Zavod za šolstvo celo utemeljil pouk srbohrvaščine v slovenskih šolah z rabo v vojski, čeprav je ta raba že sama po sebi diskriminacija. Pa tudi zavest srbohrvaško govorečih državljanov spričo tega, da se pri nas njihovega jezika prisilno učimo, njim pa je s slovenščino prizanešeno, povzroči marsikateremu prepotentnost in omalovaževanje slovenščine.

*Delo, 19.9.87*

*»Slovenci se kot ena izmed nacij sveta ne bomo uveljavili zgolj s kulturo niti zgolj z državnostjo, ampak samo z obojim. Državnost, tj. nacionalno suverenost potrebujemo zato, da bomo lahko zavarovali in sploh povedali svojo človeško-narodno resnico, svojo kulturo (ki v nobenem primeru ni in ne more biti zaplankana samozaverovanost), primarno pa gre za to, da svojo človeško resnico sploh artikuliramo. Samo izrecno individualiziran, enkratno profiliran narod (njegova duhovna in materialna kultura) lahko kaj pove in prispeva v svetovno kulturno zakladnico. Samo kot enkratni in neponovljivi — kar vsak narod, tudi Slovenci smo — lahko izrekamo eksistencialno resnico človeka kot človeka.«*

*Spomenka Hribar  
Dnevnik, 17.11.1987*

## UVODNO POJASNILO

Rajnski dr. Slavko Tuta je v 1/2 št. *Zaliva* 1979. leta objavil esej, ki ga zavoljo bolezní potem ni nadaljeval, o uporu primorske mladine v letih 1926-27. V tistem spisu je tudi odstavek, ki se glasi: »Sami od sebe sta nastali dve organizaciji brez imena. Prva v Trstu, druga v Gorici. Da sta nastali, ni bilo treba ustanovnih občnih zborov in volitev odborov, imenovanja zapisnikarja in skrbi za arhiv. Kdor je v povojnem času posplošil ime TIGR, je to delal samo iz koristolovstva, in kdor se trka na svoje tigrovske prsi, ni v času fašizma naredil dobička za počen groš. V nevednosti pa se nadaljuje z izrabljanjem imena, ki ga mi Primorci, tisti, ki se nismo zatekli v Jugoslavijo, nikoli nismo marali in ga danes še bolj odločno odklanjamo, ko preko dokumentiranih poročil izvemo za zveze, ki jih je TIGR v Beogradu imel z angleško obveščevalno službo. O tem pa bi bilo o priložnosti dobro spregovoriti še kako jasno besedo«.

Prav tako v tistem eseju dr. Tuta odločno odklanja naziv »revolucionarji« za protifašistično mladino na Primorskem za časa fašizma; šlo da je za nacionalno orientirano iredentistično mladino, ki se je bojevala za priključitev Primorske k Jugoslaviji, »revolucionarji« da so bili samo komunisti.

No, kakor je imel dr. Tuta prav, glede nesprejemljivega razširjenja naziva »revolucionarji« na vso protifašistično mladino na Primorskem v fašistični dobi, tako je marsikoga presenetil njegov nepričakovani napad na TIGR, s katerim je dr. Tuta vendar sodeloval, saj je bil v ilegali povezan z dr. Sardočem (glej dr. Dorčeta Sardoča *Tigrovo sled*), ki je bil tesno povezan z vodstvom TIGR, posebno z Albertom Rejcem. A videti je, da je bil dr. Tuta prav Rejcu gorek, še posebno, kot pravi, zavoljo sodelovanja z angleško obveščevalno službo.

Na pisanje dr. Tute se je v 3/4 št. *Zaliva* 1979. leta odzvala gospa Tatjana Rejec s tehtnim ugovorom v moževem imenu (Albert Rejec je umrl 28.10.1976). Takrat

sem k njenemu besedilu pripomnil, da je na vrsti odziv dr. Tute; žal pa je le-tega kmalu potem vzela bolezen, tako da je ostal nedokončan, kot sem prej omenil, njegov esej o nekdanji mladini, gospa Rejec pa tudi ni doživela replike.

Nekaj let kasneje in sicer 7.VI.1983 me je prof. Fran Dominko, s katerim sva se bila ob obisku v Trstu pobratila, vabil, kot je videti iz pisma, ki ga objavljam, na sodelovanje pri razčiščevanju nekaterih vprašanj v zvezi s TIGR ter mi hkrati prilagal svoji pismi dr. Tuti in uredniku »Slovenskega primorskega biografskega leksikona« prof. Martinu Jevnikarju.

Obe pismi sem hranil, dokler mi ni gospa Tatjana Rejec sporočila, da je prof. Dominko pred smrtjo želel, naj bi izšli tako omenjeni pismi kakor njegov govor ob postavitvi spominske plošče na Rejčevo rojstno hišo in hkrati tudi tekst njegovega pisma uredniku »Naših razgledov«, ki je bil tekst govora objavil, izločil pa nekatere odstavke iz spisa.

Tudi tekst svojega govora o Rejcu mi je bil Dominiko poslal — za primer, da bi v Sloveniji ne izšel. Vendar so ga »Naši razgledi« objavili, meni pa takrat ni prišlo na misel, da bi primerjal izvirnik z objavljenim besedilom. Seveda pa zdaj zelo rad ustrezem želji rajnkega prijatelja predvsem zato, ker vsebuje pismo uredniku »Naših razgledov« nadvse pomembne ugotovitve, s katerimi se tudi docela strinjam; obenem pa zato, ker Dominkovo besedilo, kot pravilno ugotavlja gospa Tatjana Rejec, lahko velja za duhovno oporoko znanstvenika, ki je bil hkrati slovenski patriot in odprta evropska osebnost.

V kurzivi tiskani odstavki so bili izločeni pri objavi v »Naših razgledih«.

Obenem z Dominkovimi teksti in z mojim odgovorom na njegovo pismo objavljam tudi pismo, ki mi ga je poslal 4.8.1968 Albert Rejec v odgovor na mojo prošnjo za prispevek v posebni številki *Zaliva*, ki bi izšla ob 50-letnici vključitve Primorske v italijansko državo (1918.

leta). Rejčev pismo je tehtno pričevanje o povojni politiki slovenskega vodstva, zato menim, da je prav, da ne ostane v mojem privatnem arhivu. Naj dodam, da je omenjena številka revije izšla kot izredna dvojna številka 14-15/1968 s prispevki dr. Vladimira Turine, Zorka Jelinčiča, Branka Marušiča, Pavla Štrajna in Marjana Pertota. Izreden je bil prispevek dr. Turine o »Gospodarskem uveljavljanju Slovencev na Primorskem v začetku stoletja«. Tista petdesetstranska študija je potem doživela razširjeno knjižno izdajo.

Boris Pahor

★ ★ ★

## DOMINKOVO PISMO SLAVKU TUTI

30.XII.79

*Dragi Slavko!*

*Voščilo Ti pošiljam na Silvestrovo, na zadnji dan, ko sem že razposlal druga voščila, ker sem hotel s Teboj malo delj pokramljati. Želim Ti zdravja v novem letu in mnogo dni v vedrem razpoloženju, zadovoljstva tudi v majhnih stvareh ter seveda še malo sreče. Mnogo potuješ; prejel sem Tvoje pozdrave iz Španije in iz Varšave; razglednica iz Rima pa ni prišla. Tudi pišeš in objavljaš razmišljanja iz svojega življenja in lastnih izkušenj. Želel bi razpravljati s Teboj o Tvojem zadnjem zadnjem spisu v Zalivu. Ni še dokončan, in bi moral počakati do izida druge polovice članka, gre pa za stvari, ki tudi pri meni niso dokončno jasne in jih je še treba razsvetliti z raznih plati. Moram osvežiti spomin na čase, ko smo iskali v mislih in upanju izhoda iz mraka negotovosti in brezupa o bodočnosti nas Slovencev v Italiji. Kasneje so se zgodile stvari, ki jih nismo predvidevali in zato je naša sedanja sodba o tistih časih in o*

nas samih, kakršni smo bili tedaj, verjetno zamegljena in celo manj zanesljiva, saj je obremenjena s težino kasnejšega dogajanja. Na strani 33 pišeš med drugim: »mi nismo nikoli sprejeli revolucionarnih vidikov ... šlo je za premik krivične meje. To se pa tudi pri nas imenuje iredentizem«. Soglašam, da smo zares tako mislili, ne vem pa, če je to bilo tudi tiho prepričanje našega malega človeka, ki je imel do Jugoslavije svoje tiho kritično mnenje, kar je prišlo do izraza šele mnogo kasneje. Vendar v luči kasnejšega razvoja sodim, da takšna politika ne bi obrodila sadu. Uradna Jugoslavija se je otrepala našega iredentizma že zaradi perečih nerešenih notranjih vprašanj in Evropa ni imela za naše pravice posebnega razumevanja. Mimo tega: vprašanje Trsta in Gorice ni samo slovensko narodno vprašanje in terja posebne prijeme. Tudi revolucionarji nismo bili, vsaj mi meščani. Toda politični razvoj ima svojo notranjo logiko, ki Te utegne pehati v smer, ki je nisi niti hotel niti pričakoval. O tem imamo veliko zgledov v domači zgodovini, ki jih ne bom navajal. Toda pregoni, prisilna emigracija, prepoved slovenskih šol in raba slovenščine, obubožanje naših občin in vasi, abesinska vojna, vojna v Španiji, nastop Hitlerja in drugi dogodki — vse to je narše ljudi pahnilo v tokove, ki so stremeli za socialno revolucijo, in kasneje so se kot en sam mož priključili narodnoosvobodilni revolucionarni borbi, ki jo je vodila komunistična stranka. Je pa še res, da smo za samo Italijo bili objektivno revolucionarji, saj smo nastopali zoper monolitično in totalitaristično državo, zoper plodove fašistične »revolucije«, ki nas je obravnavala kot buntovnike in antidržavne elemente. Tudi zahodno-evropske države niso kazale smisla ne razumevanja za našo narodne pravice, saj so v njihovih mejah številne narodne skupine, ki ne uživajo kot takšne nobenih pravic. Tudi za nje smo mi bili potencialni rušilci ustaljenega reda. Naše vprašanje je bilo rešljivo samo po zrušitvi tedaj vladajočih duhovnih struktur in vladajočega reda. Torej sam razvoj dogodkov bi nas pripeljal v revolucio-

narnost in v objem tistih organizacij, ki so jo dosledno zastopale, to se pravi v popolno pretopitev z akcijo komunistov. Morda nimam prav, toda do tega prepričanja sem se dokopal tudi jaz, objektivno so jo pa opravili tudi naši nacionalisti iz Julijske krajine, ko so se brez kakšne zadržanosti priključili tej borbi.

Prehajam na drugo vprašanje: pogodbo z zastopniki komunistične partije Italije Griecijem in Zennarom so leta 1936 podpisali v imenu »samozvanega« Nacionalno revolucionarnega gibanja Slov. in Hrv. v Italiji tovariši Zelen, Rejec in Godnič, torej isti ljudje, ki so bili ideatorji in vodje organizacije TIGR. Iz tega sklepam, da je predstavljal TIGR operativno plat Gibanja. Ne bi razpravljal o tem, kdo je te ljudi pooblastil; zadovoljni smo, da se je Gibanje sploh pojavilo in da je nastopilo v političnem svetu. S to pogodbo je stopila naša manjšinska skupnost v mednarodni politični svet v nekem smislu kot subjekt, kot politično enakopravni faktor, saj smo pogodbeni stranki ponudili sodelovanje tako, da je organizacija čez mejo prinašala v Italijo njihov propagandni material. Načelno je to bil lep uspeh, ki si ga je zamislil subtilni mozeg Bertija in to v okolnostih, ko je uradna Italija zanikala obstoj naše manjšine, uradna Jugoslavija pa bila z Italijo pripravljena na politične sporazume. »Gibanje« je moglo nastopiti, ker je doma slonelo na zanesljivo delujoči operativi, o kateri se je splošno šepetalo kot o organizaciji TIGR. O njej je morala nekaj vedeti tudi angleška obveščevalna služba. Njej je bila potrebna za doseg nekaterih lastnih namenov.

Prišlo je do neke vrste sodelovanja, ki ga Ti načelno odbijaš. Ne vem, kako je do tega prišlo in kaj je bila vsebina sodelovanja. Berti je večkrat zatrjeval, da bi sodeloval z vsemi, ki so zoper fašistično Italijo. Skušam si narediti sliko, izhajajoč iz nekaterih izjav in nadrobnosti, ki so mi znane. V politični akciji ni mesta za romantiko: potrebno je orožje, razstrelivo, denar in seveda tudi zanesljive politične informacije zaradi pravilnega u-



smerjanja in pravočasnega nastopanja z akcijami. Gre za hladno razumsko presojanje. Sodelovanje mora dopuščati svobodo akcije in ne sme kompromitirati osnovnih interesov gibanja. Vem, da organizacija ni storila ničesar, kar bi škodovalo interesom Jugoslavije, pa čeprav je druga stran verjetno to morda terjala. Nekoč se bo morda dokazalo, da so v dogovoru z obveščevalno službo bile opravljene saboterske akcije na nemškem, v Koroški — seveda tega ne morem trditi, je pa verjetno to bila protiusluga. V tedanji politični svetovni konstelaciji mi, manjšina v Italiji, nismo bili osamljeni in če bi se fašistična Italija ne predala leta 1943 in postala zaveznik zahodnih velesil, bi morda izhod glede naših meja bil drugačen — rečem morda, ker mi je znano dosledno nasprotovanje Angležev, da bi Jadransko morje postalo dostopno slovenski državi. Toda to so samo moja osebna razglabljanja, ki terjajo kritično obravnavo.

Pomembni so pa predvsem drugotni odmevi pri nas doma te politike »Gibanja« in TIGR. Krepila se je doma narodna in politična samozavest, češ nismo samo skupnost, ki terja narodnostne in kulturne pravice, smo tudi skupnost, ki ima politično težo v svetovnem dogajanju. Akcije TIGR in sam njegov obstoj so šle za tem, da krepijo duha za fizično borbo ne samo zoper stvari (na primer sežiganje šol), temveč da tudi utrdijo moralno neizprosno in čustveno neranljivost, posebno v borbi z Nemci po okupaciji naših krajev leta 1943. Naši borci so se popolnoma pretopili v narodnoosvobodilno vojsko in zato tudi danes — poluradno vsaj kakor sem slišal — smatrajo člane TIGR za (primorske) krajevne predhodnike partizanstva.

To so žalostne stvari, grozni zahtevki, ki so bili postavljeni posamezniku v borbi z vojnim aparatom in z izrednim vojaškim robotom, kakršen je bil nemški v borbi. Kot borec mu je bil dorasel vzhodnoevropski slabo oboroženi zakrknjeno vdani borec za Stalina. To je moje žalostno spoznanje ob zgledih, ki sem jih sam doživel. Borba in trpljenje naših ljudi pod Nemci po letu 1943

sta bili strašni: sežiganje domov z živimi ljudmi, posebno ob cesti Trst - Reka. Rižarna. Pa še in še. Tigrovstvo je bilo med Slovenci v Italiji manj organizacija in v večji meri nekakšno povzdignjeno duhovno stanje, ki je ohranjalo upornost in netilo pripravljenost uporabe sile zoper nasilje. Splošno ozračje, ki ga je širilo tigrovstvo, je bilo v tem, da je bil s časom pri ljudstvu presežen romantični odnos do borbe in se je uveljavljal v zavesti občutek nujnosti po surovi odločnosti in trdoti. Ta je bila pglavitna njegova naloga.

Dragi Slavko, povedal sem Ti svojo oceno dogajanj. Morda se razhajava samo v oceni globine in obsega surovosti časov, ki so terjali od vsakega višek osebne možne požrtvovalnosti. Tvoja osebna usoda, ki Ti je skorajda uničila najlepšo življenjsko dobo, Ti je morda zameglila pogled na trpljenje drugih, ki so se drugače žrtvovali in z drugačnimi dejanji.

Zato bi hotel verjeti, da kar si napisal o tigrovcih nasploh ni treba jemati dobesečno, kakor je natiskano (na strani 33). Morda je bil med njimi kakšen špekulant, ampak to ni za tigrovce značilno. Pri Bertiju so zabeležke za morda 15 do 20 bivših tigrovcev in to navadnih ljudi z nizkimi prejemki, ki naj bi jim potrdil leta, potrebna za primerno upokožitev. Mislim da bi bilo dobro, če bi to izjavo dopolnil.

Naša dolžnost je, dokler smo živi, da skušamo čim bolj objektivno ugotavljati pravo podobo delovanja in hotenj posameznih organizacij in skupin na Primorskem, da analiziramo težo in pomen njihovih dejanj ter da skušamo opravičiti morebitne njihove napake ali blodnje.

Dragi Slavko, ni mi do polemike, ampak do razčiščevanja. Visoko cenim politično koncepcijo, njeno globino in daljnovidnost akcije, ki ji je dal pečat duh Bertija Rejca, treba je še natančneje določiti njene značilnosti, odmeve in uspehe ter tudi razmejiti vlogo Danila Zelena. Ta razmišljanja mi je navdihnili Tvoj članek v Zalivu. Hvala Ti. Prosim, da mi o priliki potrdiš prejem

tega pisma.

Srečno novo leto.

f d

## DOMINKOVO PISMO PROF. M. JEVIKARJU

Ljubljana, 6. junija 1983

Spoštovani tovariš profesor

Visoko cenim požrtvovalna prizadevanja maloštevilne ekipe okrog Primorskega biografskega leksikona in Vas osebno kot njegovega glavnega urednika zaradi večletne vztrajnosti pri sestavi dela, ki naj bi ohranilo pomembnejše podatke o možeh, kateri so zapustili trajne sledove v kulturnem, publicističnem ali političnem delovanju na Primorskem. Izšel je že osmi snopič kljub maloštevilnemu osebju in verjetno pičli gmotni podpori: toliko večja pohvala Vam gre in priznanje.

Zato Vas prosim, da mojega pisma ne jemljete kot kritiko, temveč le kot opozorilo na nekatere pomanjkljivosti, ki so videti kot nadrobnosti, saj pridejo do izraza le v nekaterih geslih, so pa načelnega značaja, ker kazijo podobo borbe primorskega ljudstva za spojitve z matično državo. Gre za karakterizacijo pomena in duha gibanja znanega z imenom TIGR. V nekaterih geslih zapažam, da je ta odnos ali nejasen in neopredeljen, če ni celo odklonilen. V tedanjih težkih okoliščinah na Primorskem je bil TIGR simbol duhovnega stanja odpora do nasilne asimilacije, ki se je nenehno krepila, in je utrjeval duhove dotlej mirnega in na spoštovanje zakonov vajenega ljudstva do stopnje, ko se je začel zoperstavljati nasilju z odločno in zavedno akcijo. Ta preobrazba duhov je v glavnem zasluga TIGR, kar je treba ob vsaki priliki pribiti. To so vsakemu Primorcu svetinje, glede katerih ni kompromisov. Naša dolžnost je, da jih primerno razsvetlimo in zastopamo pred rojaki v matični deželi, ki o njih nimajo jasne predstave. Spomnimo se samo številnih grobov pregnanih in razkore-

ninjenih primorskih ljudi, ki so razsuti po vsej Italiji; spomnimo se množičnega prostovoljnega odziva naših ljudi za boj zoper fašistično državo pod različnimi zastavami in iz čisto nacionalnih nagibov.

Drugo vprašanje, ki ga je treba razjasniti, je politika Vatikana do kršitve naših narodnostnih pravic: ta odnos se je spreminjal (primerjaj obdobje ob lateranskem paktu, začetno stališče škofa Santina do naše manjšine ter preobrat nekje ob začetku vojne in podobno). Vem, da vse to ne prihaja v leksikonu eksplicitno do izraza, nedoločenost stališča je pa vidna iz obrobnih opazk v nekaterih geslih. Mnogim, ki o tem pišejo, ni bilo dano, da bi doživljali tedanje ljudsko razpoloženje in celotno duhovno ozračje: stalna napetost v pričakovanju trenutka akcije, ki mora nujno nastopiti. Mnogi gledajo na te stvari a posteriori kot razočaranci ali žrtve, ki jim njihova prizadevanja niso bila v zadostni meri priznana. Drugi gledajo na dogajanja skozi pisane dokumente, policijske zapisnike, sodniške akte ali uradne izjave, v katerih je podoba popačena glede na politične potrebe trenutka. Če si v mislih ponovimo dvajsetletna dogajanja na Primorskem samo s stališča, kaj je vse prizadelo naše množice (množično premeščanje učiteljev in urednikov v notranjost države, ukinitve šol in prosvetnih društev, množično izseljevanje v Jugoslavijo in Argentino, konfinacije in obsodbe, delna mobilizacija za vojno v Abisiniji in delna dezerterstva, tako da je ljudstvo ostalo brez šolanih ljudi, hiranje in poniževanja po taboriščih in v »posebnih« bataljonih itd.), so to podobe primorskega pasijona s postajami stopnjevanega trpljenja primerne le ustvarjalni viziji velikega umetnika.

Pribiti je treba: primorski ljudje so se kot prvi v Evropi aktivno uprli fašističnemu nasilju: to je slava, ki mora biti primorskemu ljudstvu priznana.

Gibanje TIGR je nastalo avtohtono med primorskimi ljudmi doma in v emigraciji na pobudo nacionalno zavednih mož. Drugačne trditve so neresnične. Prvotno je imelo zgolj iredentistični program. Postopno je do-

bivalo antifašistični poudarek (dva primorska pilota Joško Križaj in Slavko Kamensček sta sodelovala v obrambi španske republike). Trditev Slavka Tute, da smo bili samo iredentisti in ne tudi antifašisti, je njegova osebna fazna zakasnitev. Po letu 1938 in Anschlusu so odpadli vsi obziri in obveljala je teza: kdor je proti Italiji in Nemčiji, je moj zaveznik. Enako stališče so zavzeli slovenski komunisti: Pinko Tomazič organizira po letu 1937 komuniste, ki sprejmejo kljub drugačnim navodilom partije program TIGRa pod pritiskom mladine, ki si je želela akcije in ne samo besedne propagande; sprejmejo tudi nacionalni program glede Trsta ob nerazumevanju italijanskih komunistov. (Gl. M. Kacin - Wohinz: Quaderni Vol. II. Centro ricerche storiche, Rovigno str. 394). Dosežena je bila enotnost akcije. V skladu z novo politično konstelacijo, ki je že bila na vidiku, je moralo gibanje TIGR spremeniti tudi borbeno taktiko.

Tega Slavko Tuta na žalost ni hotel nikoli uvideti. V prigribu je prepis pisma, ki sem mu ga bil poslal na novo leto 1980. Odgovora nisem nikoli prejel, saj je Slavko čez tri mesece ugasnil. Slavko je bil svoj čas tigrovec in ni mi jasno, zakaj je to stališče opustil. Za leksikon je napisal geslo o Francu Kavsu. Na str. 30 (vrstica 11 od zgoraj) na primer piše: »... in če je prihajal domov izza meje, so mu na Jesenicah razni Rejci, Šorliji, Jelinčiči in drugi naložili še nekaj antifašistične emigrantske literature ...«. Blago rečeno je način izražanja nedostojen, saj sta bila vsaj na Goriškem (tržaške prilike so mi manj znane, toda delo njihovih voditeljev bi bilo treba ustrezno ovrednotiti) tovariša Albert Rejec in Zorko Jelinčič edina, ki sta imela izdelan koncept politične in prosvetne akcije ter sta bila splošno priznana kot duši gibanja. Njima po koncepciji soroden je bil verjetno Vergilij Šček, ki se je držal bolj v ozadju, v nasprotju s stališčem dr. Janka Kralja, ki je bil za pasivno državljansko poslušnost ob zadovoljevanju z drobtinicami, ki bi jih morebitno fašistični režim priznal našim ljudem (gl. že navedeno študijo M. Kacin - Wo-

hinz na isti strani). Mimogrede naj še dodam: biografija Zorka Jelinčiča v leksikona je bleda, njegova vloga kot vsestranskega pobudnika ni pravilno prikazana; celo njegovemu spominu delajo še danes krivico. S. Tuti pač primanjkuje, rekel bi, tigrovski eros.

V nadaljevanju članka o F. Kavsu piše S. Tuta (14. vrstica od spodaj): »Ko se je vrnil, je v Jugoslaviji spet oživila tajna organizacija TIGR, ki je, kot je razvidno iz raznih poznejših preiskav policije, težila za tem, da bi na Primorskem pridobila nekaj ljudi za teroristična in vohunska dejanja ... takrat pobudnik ni bila Jugoslavija, ampak Anglija ...«. Dalje na str. 31 (16. vrstica od zgoraj): »Odnosi med Italijo in Jugoslavijo so bili takrat (l. 1938!) več kot dobri, saj je bil Mussolini gost jugoslovanskih politikov in vojaških oblasti. TIGRova zamisel je bilo angleško ali francosko delo.« Prvi citat označuje prej miselnost policijskega izslednika, predvsem pa pomanjkanje čuta za resnost trenutka, ki je terjal tvegane odločitve, saj je bila druga svetovna vojna pred vrati in je bilo treba doseči, da bi se naša manjšina v novi konstelaciji uveljavila kot mednarodni politični subjekt (skupaj s prejšnjimi akcijami A. Rejca v Parizu). Drugi citat je točen le v pogledu formalnega odnosa med državama, ostalo pa so natolcevanja. Vse v duhu članka S. Tute v reviji Zaliv (1979 št. 1/2 str. 33) proti TIGRu, koristolovstvu tigrovcev ter zvez TIGRa z angleško obveščevalno službo. S stališča bivših tigrovcev, ki so zvečine delali požrtvovalno in brez koristoljublja, zvesto in predano do pripravljenosti na osebno žrtev, so to obrekovanje in žalitve, posledica skrajnega nerazumevanja duha samega gibanja.

Znano Vam je, da je še mnoga leta po vojni naše jugosl. komunistično vodstvo imelo negativni odnos do borcev TIGRa in da so njegove člane ignorirali ali celo preganjali (glej članek Alojzija Zidarja, majorja NOB, v Primorskih Novicah od 11.VI.82 in tri naslednje številke), češ da so bili izraziti nacionalisti in v službi nekaterih tujih krogov. Šele pred nekaj leti se je začel ta odnos polagoma spreminjati.

Naloga biografskega leksikona naj bi tudi bila, da ohrani v vsebini gesl nepopačeno podobo pravih hotenj TIGRa.

Slovenci v Italiji, kjer vlada večpartijski sistem in vlada svoboda diskusije tudi o politično delikatnih vprašanjih, naj bi se s svoje strani potrudili, da skupaj pridemo do objektivne slike o TIGRu, dokler so še živi nekateri soborci in sodejavniki te dobe.

Predlagam, da bi se ti možje med seboj pismeno posvetovali ali celo zbrali k posvetu o vprašanjih:

1) pomen in vloga TIGRa v borbi za narodne pravice in osvoboditev Primorske ter vloga njegovih vidnejših posameznikov;

2) karakterizacija politike Vatikana do naše manjšine (če je na razpolago ustrezna dokumentacija).

S svoje strani predlagam kot svetovalce prof. Borisa Pahorja, dr. Dorčeta Sardoča, dr. Augusta Sfiligoja in prof. Sama Pahorja, Vi dodajte še druga imena in morda bi morali pritegniti nekatere še žive operativce gibanja.

Razumljivo je, da imajo načelni katolik, načelni komunist ali demokratični liberalec že zaradi kriznega značaja tedanjega obdobja o njem različne ali celo nasprotujoče si poglede. Naj ostane zapisano tudi mnenje manjšine. V leksikonu naj bi ta različna mnenja prišla do izraza primerno pridušena, s kritično zadržanostjo in iz zgodovinske razdalje.

Ker pismo ne vsebuje nič zasebnega, pošljem prepis tudi omenjenim tovarišem s prošnjo k sodelovanju pri razčiščevanju zastavljenih vprašanj.

Ponovno zatrjujem, da moje pripombe niso kritika leksikona v celoti in da ga bom še naprej vsem toplo priporočal.

Če je le mogoče, Vas prosim, da me seznanite s svojim stališčem.

Opravičujem se, če sem zlorabil Vašo potrpežljivost. S tovariškim pozdravi Vaš

Fran Dominko

## DOMINKOVO PISMO BORISU PAHORJU

Ljubljana, 7.VI.1983

*Dragi tovariš Boris*

*Upam, da si zdrav in Te prisrčno pozdravljam. Uredniku Primorskega biografskega leksikona prof. Martinu Jevnikarju sem poslal svoje pripombe glede na nekatere navedbe v leksikonu v zvezi z gibanjem TIGR, ki so utekle s peresa Slavka Tute. Znan Ti je odgovor Bertijeve vdove Tatjane na njegov članek v Zalivu. Glede na številne Primorce, ki so z gibanjem sodelovali, glede na nejasen in zadržan odnos naših komunistov do TIGRa in na pačenja z raznih drugih strani je to opravilo nujno. V prigribu je prepis pisma uredniku Jevnikarju in prepis pisma, ki sem ga bil svoj čas poslal Slavku Tuti. Iz njiju boš več zvedel. Potrebno je določiti mesto in pomen TIGRa v okvirju borbe Primorcev za osvoboditev in za utrditev narodnega odpora do poskusov njihove asimilacije. Profesorja Jevnikarja naprošam, naj omogoči stike in medsebojna posvetovanja med starejšimi možmi, ki o tem nekaj vedo, in navajam nekoliko imen, med njimi tudi Tebe. Morebitni dogovor naj bi veljal za gesla v leksikonu. Prosim Te, da v tem sodeluješ po svojem znanju in močeh.*

*Hvaležen Ti bom, če mi sporočiš svoje stališče tudi v primeru, da se ne bi strinjal z vsebino mojih pisem.*

*S tovariškimi pozdravi in željami za dobro zdravje*

*Tvoj*

*Fran Dominko*

## ODGOVOR B.P. F. DOMINKU

*Dragi tovariš Fran,*

*zelo sem bil vesel tvojega pisma in priloženih listin. Tudi sam imam več pripomb na račun urednika leksikona. Seveda je njegovo delo vse hvale vredno, vendar se pri sestavi gesel ne drži nekega resnega kriterija.*



Glede pisanja Slavka Tute menim, da imaš prav. Kot urednik »Zaliva« bi bil rad objavil Tutov odgovor, a za časa njegove bolezni so mi odsvetovali, da bi ga obiskal. Menda je bila to želja domačih. Potem je bilo slišati, da bo sin objavil nekakšen odgovor. Vse kaže, da Slavku niso pokazali pripomb Rejčeve vdove, češ da bi ga to potrlo.

Vse to per sentito dire, z mano ni nihče govoril.

Strinjam se s tvojim predlogom, da bi se sestal krog ljudi in obravnaval uprašanje kompetentno. Mislim pa, da bi jaz pri tem zelo malo povedal. Ne, da bi ne hotel sodelovati, nasprotno; a jaz sem bil v tistih črnih časih še študent in zato zelo zelo na robu dogodkov!

Če naj sodim po tem, kar mi je pripovedoval dr. Milan Starc, potem bi rekel, da so mladi očitali Rejcu, da jih je po nepotrebnem potegnil v nevarno vohunsko službo. (Prav tako mu je očital, da je v Beogradu po osvoboditvi mesta agitiral za vstop v Primorsko brigado, ko pa je vedel, da jo bodo poslali v prve vrste in da bo večina padla.)

Po mojem izvirajo očitki, ki se tičejo sodelovanja z Angleži, prav iz odpora do nalog, ki jih je vodstvo napravilo mladim. Ponavljam: tako na podlagi pripovedovanja rajnkega prijatelja dr. Starca.

Seveda pa sem osebno prepričan, da je bilo sodelovanje z Angleži nujno, pri tem me ne zanima, kaj mislijo komunisti. A prav tako je spet res, da bi se tudi jaz uprl, ko bi me kdo »uporabil« za vohunske potrebe.

To je vse, kar lahko rečem v zvezi z obravnavanim vprašanjem.

Rad pa bi, če je mogoče, objavil tudi tvoje pismo Slavku Tuti. Zdi se mi, da bi bilo prav, ker je umirjeno in bi zato dopolnjevalo pismo Rejčeve vdove. Tudi pismo prof. Jevnikarju bi bilo prav, ko bi ga mogel uporabiti. Glej ti, prosim, kaj se ti zdi bolj pametno in uresničljivo. Drži pa, da bi se spodobilo, ko bi »Zaliv« še o stvari spregovoril, če je že v njem Tuta vprašanje načel.

Zamišljam si takšno rešitev: napisati kritiko leksi-

konu takó, kot je zdaj povedano v pismu prof. Jevnikarju, z izpustitvijo vsega, kar spada k obliki pisma. Tekst je namreč dober in bi bilo škoda, da bi ne bil objavljen.

Glede tvojega argumentiranja v pismu Tuti bi se tokrat ustavil samo pri eni trditvi, ki jo je najti na prvi, potem pa še na drugi strani.

Ko govoriš o vsem, kar je »naše ljudi pahnilo v tokove, ki so stremeli za socialno revolucijo«, se mi zdi, da enačiš upor z revolucijo.

Prepričan sem namreč, da smo bili antifašisti in zato uporniki, ne da bi bili zato za revolucijo.

To je eno.

Drugo je temu podobno.

»Torej sam razvoj dogodkov bi nas pripeljal v revolucionarnost in v objem tistih organizacij, ki so jo dosledno zastopale, to se pravi v popolno pretopitev v akcijo komunistov.«

Ne, nikakor.

Razvoj dogodkov bi nas lahko pripeljal v sodelovanje s komunisti, ne pa v pretopitev.

Dejstvo je, da se je to zgodilo, a nujno ni bilo, kakor ni bilo nujno, da je prišlo do »Dolomitske izjave«.

Tista pretopitev je greh sodobne slovenske zgodovine, ki ne vem kdaj se bomo zanj spokorili vsi, tisti, ki so ga zagrešili, in tisti, ki smo morali sprejeti njegove posledice.

V tem se s tabo razhajam, kot je videti. No, a rad bi kdaj bolj temeljito vse to obravnaval v pogovoru s tabo. Mogoče jeseni, ko bo Cankarjeva izdala mojo knjigo, kot obeta.

Zelo rad pa bi medtem zvedel, ali lahko računam na prispevek za revijo. Če lahko, potem bi prosil, da bi ga dobil v poletnem času, ko ima stavec malo dela.

Še enkrat hvala za poslano, obenem pa prisrčen pozdrav!

Trst, 16.6.1983

Salita a Contovello 23

34136 Trieste - Trst

Boris Pahor

## RAZMIŠLJANJE O ALBERTU REJCU SOUSTANOVITELJU GIBANJA TIGR

Dne 29. septembra 1985 sta Klub starih goriških študentov in SZDL Tolmin odkrila spominsko ploščo na njegovi rojstni hiši v Tolminu z napisom: »V tej hiši se je rodil ALBERT REJEC (1899-1976) vodilni upornik v boju našega ljudstva proti fašističnemu nasilju na Primorskem in soustanovitelj ilegalne organizacije TIGR.«

Leta 1922 je populistično gibanje fašizma s privolitvijo kralja prevzelo oblast v Italiji. Nekaj let je nato vladalo nekakšno sožitje z demokratično izvoljenim parlamentom, toda leta 1926 se je po zločinskem uboju socialističnega prvaka Giacoma Matteottija vodja države Benito Mussolini razglasil za diktatorja. Vlada je objavila vrsto izrednih odredb in zakonov. V duhu skrajnega nacionalističnega totalitarizma je postavila zunaj zakona vse levičarske stranke in, izhajajoč iz načela nacionalne enotnosti vseh državljanov kraljevine, je zaničkala nacionalno dostojanstvo in kulturno svojskost »tujerodcev«, državljanov slovanskih narodnosti; razglasila je njihovo asimilacijo. Večina Italijanov Julijske krajine je imela takšen odnos do domačih Slovanov že pred nastopom fašizma, v tej politični usmeritvi so videli predvsem uresničitev svojih starih želja. Takšen odnos je živ še danes.

Ko se je oblast v notranjosti učvrstila in ko se je uspešno uveljavila na mednarodni ravni, se je lotila bolj doslednega izvajanja načrta asimilacije: zaprla je šole z neitalijanskim učnim jezikom, prepovedala je javno rabo slovenščine, ukinila slovenska kulturna društva in njihove gospodarske ustanove ter jim zasegla imetje; množično je premeščala državne uslužbenke slovanskih narodnosti (učitelje, poštarje, železničarje in druge) v notranjost kraljevine. Poleg številnih primerov nasilja nad posamezniki naj omenimo še požig naše osrednje kulturne ustanove v Trstu, stavbe Balkana z vsem bogatim inventarjem. Ne gre sicer zamolčati, da so krep-

ko trpele tudi ustanove tržaškega delavstva, vendar je bilo glavno sovraštvo usmerjeno proti slovenskim organizacijam. Tudi uradno poitalijančevanje osebnih priimkov je bilo na dnevnem redu. Začelo se je množično preseljevanje naših ljudi v Jugoslavijo ali čez ocean. Cenijo, da je tedaj zapustilo našo krajino okoli 30.000 ljudi, v glavnem šolanih.

V tej tragediji je nastal pri narodno zavednem in za kulturni razmah že obujenem ljudstvu najprej nem in zadržan odpor pri posameznikih. Toda že leta 1927 so se mlajši ljudje sestali na gori Nanos in sklenili ustanoviti narodno obrambno gibanje, znano pod katico TIGR; beseda je sestavljena iz začetnih črk krajev, ki so čakali na osvoboditev (Trst, Istra, Gorica, Reka), po asociaciji (tiger) pa je ime zvenelo kot klic k boju. Gibanje si je zastavilo nekaj najbolj pomembnih nalog: ker ni javnih šol, naj bi po domovih skrbeli za zaseben pouk jezika; organizirali naj bi omrežje obveščevalcev, da bi zvedeli, kaj se v posameznih krajih dogaja; vsaj občasno naj bi izdajali listke in letake z obvestili in sporočili; širili slovensko knjigo med ljudi; nastopili zoper sonarodnjake, ki bi iz strahu ali iz šibkosti sodelovali s fašisti; kaznovali učitelje poitalijančenih šol, ki bi se prehudo pregrešili zoper naše nacionalno dostojanstvo, sežigali šole kot središče asimilacije. Številni člani gibanja, »tigrovc« so se predano lotili nalog in veliko tvegali, saj so bile vse te dejavnosti kaznive.

Starejše pokolenje naših politikov je nadaljevalo delo po že uhojenih poteh, saj je verjelo, da se bo tudi fašistična država morala pod pritiskom mednarodne legitimnosti in načel Društva narodov naposled vdati. Dr. Josip Vilfan in dr. Engelbert Besednjak sta po razpustu italijanske zbornice nadaljevala politično delo pri mednarodnem kongresu za narodnostne manjšine na Dunaju in poskušala doseči, da bi pritisk na našo manjšino popustil. Mlajša generacija takšne vere ni več imela in je bila bolj radikalno usmerjena: želela si je drugih oblik političnega dela in želela si je akcij.

Gibanje TIGR je bilo vsaj v začetku bolj izraz duhovnega razpoloženja primorskega ljudstva kot pa politična organizacija. Zato je naletelo na široko odmevnost, ki je izvirala iz različnih poudarkov: nekateri so sprejeli gibanje kot bodrilo h krepitvi narodne zavesti, drugi kot klic k akciji, vsesplošno pa kot politični program zedinjenja z Jugoslavijo. Čeprav formalno konstituirana organizacija ni obstajala, so se posamezne skupine, ki so nastajale na pobudo najbolj prizadevnih, prištevale h gibanju TIGR.

Medtem so fašistične skupine vse pogosteje posegale po naših vaseh; hkrati je naraščal aktiven odpor naših ljudi, ki je ponekod prehajal tudi v nasilje; asimilacija je postajala vse bolj premišljena in drzna. Primorski Slovenci in Hrvati so imeli občutek, da je Evropa nanje pozabila in da je njihovo usodo prepustila totalitarni državi; italijanski demokrati so umolknili, komunisti v Italiji so bili zunaj zakona. Kominterneta je tedaj še smatrala, da je Jugoslavija umetna tvorba versajske mirovne pogodbe, Jugoslavija pa je bila še mlada, premalo utrjena država, obremenjena z vrsto notranjih neurejenih vprašanj.

Položaj je terjal takšnim okoliščinam ustrezne nove prijeme in hrabrilne posege za učvrstitev duhov. Med tigrovci se je bilo izkristaliziralo ožje vodstvo najbolj prizadevnih in pogumnih mož, pripravljenih za akcijo.

Tistikrat so tržaško-kraški tigrovci izpeljali akcijo proti tržaškemu časopisu, ki je vodil sistematično gonjo zoper Slovence; končala se je z naključno smrtno žrtvijo enega od urednikov. Posebno sodišče je obsodilo štiri tigrovce na smrt z ustrelitvijo. Obsodbo so izvršili v Bazovici. Bazoviški junaki so: Ferdinand Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič. Dogodek so naši ljudje sprejeli z občutkom groze, utrdil pa je tudi odločnost za nadaljevanje borbe.

Zaradi smrtnih obsodb, konfinacij, zaporov in drugih posegov policije so morali člane ožjega vodstva TIGR

pogosteje zamenjati z novimi ljudmi. Mreža soborcev in obveščevalcev je bila razvejana in razpredena po obsežnem delu dežele. Danes menda nima nihče natančnega pregleda nad številnimi manjšimi akcijami tigrovcev, od tajnega pouka slovenščine in oskrbe z literarnimi spisi in politično literaturo do tveganega prenašanja orožja; bolj znane so samo večje akcije z opaznimi posledicami. Še težje je pravilno pretehtati delež posameznih borcev. Ožje vodstvo TIGR, ki je brez prekinitve najdlje obstajalo, so sestavljali Albert Rejec, Danilo Zelen, Just Godnič in nekaj časa Ferdo Kravanja, posrečena kombinacija razmišljajočega stratega (Rejca) in operativcev različnih nagnenj. Rejec ni bil le soustanovitelj TIGR, temveč tudi idejni vodja in gibalo tigrovstva tudi po svojem prehodu v Jugoslavijo. *Določal je splošno politično linijo TIGR in koordiniral akcije na terenu.*

Ko govorim o Albertu Rejcu, ne mislim s tem zmanjšati prispevka drugih borcev. Sam sem ga poznal že iz zgodnjih goriških let. Prijatelja sva postala šele v Beogradu. Sestavljala sva se redko, vendar redno in vsak sestanek je pomenil več ur razprav, žal še najmanj o TIGR.

Mladega kovačevega sina je bila tolminska prefektura poslala k državnemu svetu v Rim za tolmača pri vlogah naših kmetov, ki so se potegovali za odškodnino za hiše, porušene v prvi svetovni vojni. V Rimu je od blizu spoznal dve različni središči politične moči: italijansko državno, ki je bila tedaj v rokah liberalne stranke, in Vatikan kot osrednjo institucijo vesoljnega katoлиštva. Uvidel je pomen legitimnosti oblasti, ki ji je ljudstvo zaupalo skrb za javne zadeve, in težo ideologije, ki jo mora zastopati organizirana tvorba, če hoče preživeti stoletja. Ti spoznanji sta ga pri kasnejših razmišljanjih nenehno spremljali.

Spominjam se tudi, kako smo s skupnimi izleti prikrivali njegove tajne obiske pri duhovniku Vergiliju Ščeku v Avberju. Zelo ga je cenil predvsem zaradi njegovega bistrega političnega uma in posluha za akcijo.

Najbrž je Berti (tako smo mu pravili) prav pri njem črpal moralno moč za svoje tigrovstvo.

Berti je bil samouk v žlahtnem pomenu besede: naučil se je svetovnih jezikov in jih praktično obvladal. Kasneje, v Beogradu, je veliko bral tudi iz svetovne književnosti. Med knjigami v angleščini sem opazil nekaj Freudovih. Najbrž je v njih iskal poglobljeno razlago *lastnega izrazitega daru, da je znal navezati neposreden stik s preprostim človekom s ceste in z intelektualcem v salonu. To sposobnost si je verjetno pridobil pri razgovorih z raznimi obiskovalci kot tajnik goriške podružnice društva »Edinost«.* To je stopnjevalo zaupljivost ljudi in njegovo splošno priljubljenost. Bil je v osnovi levo usmerjeni duh in član angleškega knjižnega kluba *levice*. Globok vtis je nanj naredila knjiga Edgara Snowa *Rdeča zvezda nad Kitajsko z obširnim opisom gverilskih borb in napornih maršev revolucionarjev po deželi ogromnih razsežnosti. Imel je bujno fantazijo in si domišljam, da mu je to branje obujalo spomine na lastna skrivna potovanja po vaseh zasedene Primorske.* Kritično je gledal na metode vladanja Josipa Stalina, predvsem na velike politične procese s tragičnim koncem. Toda njegove izjave o tem so bile zmerne in zadržane: vedel je, da so bili mnogi tigrovci pod močnim vplivom Stalinove osebnosti. Kot odgovorni vodja organizacije je iskal srednjo pot med središči moči: prvo je bila Zveza emigrantskih društev v Jugoslaviji, v kateri so imeli največ besede prostozidarji, tesno povezani tako z vlado kot z dvorom; prek nje je bil možen vsaj delen vpliv na zunanjo politiko vlade, rabila pa je lahko tudi kot kritje pri kakšni tvegani akciji tigrovcev. Drugo središče moči je bila cerkvena oblast v Ljubljani v rokah ljudi zastarele miselnosti, ki je javno obsojala aktivne posege tigrovcev na Primorskem in seveda kakršnokoli obliko nasilja. Komunisti v Julijski krajini so se strogo držali navodil kominterne in so nasprotovali konkretnim akcijam.

vilno vrednoti pomen dogodka, ki je moral biti za vlado

Leta 1935 je bil v Kragujevcu veliki zbor demokratične opozicije, na katerem so posamezni komunisti bojevito nastopili (stranka sama je bila prepovedana). O tem zboru sva z Bertijem veliko razpravljala in ugibala o možnostih za demokratizacijo režima.

Iz tistega časa je politična poteza Alberta Rejca, ki nam razkriva prodornost njegove strategije. Po njegovi zamisli so predstavniki TIGR (Rejec, Zelen in Godnič) podpisali s predstavniki komunistične partije Italije v emigraciji tako imenovani »akcijski pakt«, v katerem stranka priznava Slovanom v Julijski krajini pravico do samoodločbe; v zameno daje TIGR na voljo lastno mrežo obveščevalcev, ki naj bi tihotapili v Italijo protifašistične spise in pomagali pri morebitnem begu njihovih somišljenikov čez mejo, *kar so sicer tigrovci delali že pred podpisom pakta*. Ne glede na pravno plat tega spoznava gre za prvo formalno »projeciranje« problematike naše manjšine na mednarodno politično raven, kar je bila Rejčeva največja ambicija. Dogodki so se kasneje drugače zasukali, vendar ni pomen njegove poteze nič manjši.

Naj omenimo še drug podoben uspeh. Prek svojih zvez je Rejec dosegel, da je ožji odbor britanske zbornice nadrobno razpravljala o Čermeljevi knjigi Borba na življenje in smrt neke narodne manjšine (namreč slovenske v Italiji). Samo kdor se zaveda strogega formalizma in legitimizma, ki velja v tej zbornici, lahko prav v Rimu na moč neprijeten.

Tedaj so se verjetno oblikovali, morda kot predigra, prvi stiki ožjega odbora TIGR z angleško obveščevalno službo. Glede na politično osamljenost Primorcev se bo zdela poznavalcu podtalnih metod v mednarodnih odnosih ta pot edino možna. Dasi so nam znani le drobci, je pglavitno, da so roke ostale proste za akcije v lastnem interesu in cilj samega gibanja neokrnjen. Po osvoboditvi je marsikateri tigrovec doživel nepriznanje in celo ponižanja, češ da je bil nacionalist in v službi nekakšnih tujih središč: to je bil plod toge miselnosti, kakršna je



takrat zavlada. Tigrovska usmerjenost duhov pa je še danes pri ostanku naših zamejcev vir moči v boju za narodnostni obstoj. Verjetno je s tem v zvezi napisal Bojan Štih v reviji Borec oktobra 1984 naslednji stavek: »V našem historičnem spominu se ocene TIGR še vedno oblikujejo pod vplivom kominternovskih mnenj in stalinistične ideološke analize tako imenovanega terorizma, oblikujejo pa se tudi pod pragmatičnimi vplivi KP Italije in KP Slovenije.«

Gibanje TIGR je nastalo med našimi ljudmi na Primorskem in je črpalo moč in navdih iz lastnega okolja, brez tuje pomoči, vplivov ali ukazov. Zato je popolnoma ustrezalo ljudskemu čustvovanju in pričakovanjem. V potrditev naj navedemo naslednje: Ko se je leta 1938 s sestanka z Danilom Zelenom vrnil iz Ljubljane v Trst Pinko Tomažič, član KPI, sta se sporazumela o skupnih oboroženih nastopih. Pinko Tomažič je sprejel poglede TIGR o bodoči priključitvi Trsta k Sloveniji, kar ni bilo v skladu s stališčem vodilne osebnosti partije Palmirom Togliattijem. To potrjuje, kako globoko v srcih ljudstva je bil zasidran politični program TIGR mimo vseh partijskih posebnosti.

Primorsko ljudstvo se je kot prvo v Evropi dvignilo k aktivnemu uporju zoper vladavino fašizma in ne bo dovolilo, da bi mu to prvenstvo odrekli. Najbolj dragocen dosežek tigrovstva pa je postopna prevzgoja mirnega, bogaboječega in zakonitosti predanega ljudstva v nujnost idejne čvrstosti in moralne trdote, ki so ju terjali novi časi. Po predaji fašistične Italije zaveznikom so se naši ljudje dvignili k splošnemu uporju, razorožili tujo vojsko in se pogumno pridružili narodnoosvobodilni armadi, saj so bili uvideli, da Jugoslavija potrebuje socialno preureditev in da se ljudske množice že pripravljajo na prevzem oblasti. Tedaj so vdrle na Primorsko nemške čete in uvedle okruten režim zoper partizane in komuniste vseh narodnosti. *Strahotni so bili zapori Rižarne s krematorijem, kjer je bila tudi uničena glavni- na tržaških Židov. Nismo znali dovolj prepričljivo to*

*strahoto na našem ozemlju in edino v južni Evropi prikazati sebi in svetu kot dokaz odpora in žrtvovanja primorskih ljudi. V takšnih okoliščinah so se pokazali trajni plodovi tigrovske vzgoje: kjerkoli so se naši fantje znašli v uniformi italijanskega vojaka, v Grčiji, v Albaniji ali kje ob Sredozemlju, so se prostovoljno postavili kot navadni borci pod vsako zastavo, ki se je bojevala zoper okupatorja. Še dve leti je trajala pot trpljenja naših ljudi, »pasijon in Golgota«, vse do najvišje oblike eposa. Kot splošno priznani drobnjakarji nismo v polnosti dojeli značaja in obsega dogajanj. Naši besedni ustvarjalci nimajo čuta za epos. Zato je prisotna nevarnost, da se na vse to pozabi, ko bodo odmrli zadnji tigrovci.*

Zvedel sem, da so ob petdesetletnici bazoviških žrtev prebrali v bazoviški cerkvi pismo nadškofa Šuštarja in škofa Leniča, v katerem zatrjujeta, da so bazoviški junaki svetniki mučeniki, ker so dali življenja za svoj narod, kot ga je dal Kristus za človeštvo (navajam po Novem listu 11. sept. 1980). Ob tej nenavadni prisposodbi ugotavljamo, koliko se je spremenilo uradno stališče cerkvenih krogov od predvojnih časov do danes.

*Pozitivistični odnos do zgodovine kot znanosti naj bi veljal v raziskavah po inštitutih. Pri šolskem pouku, ki naj tudi vzgaja, bi morali biti merodajni drugačni prijemi. Na primer pri prikazu protestnega samomora senatorja Ivana Hribarja, večletnega župana Ljubljane, na dan vkorakanja italijanskih čet, ali pri govoru o Rižarni kot našem največjem žrtveniku. Kakšen pa je spomin našega ljudstva na tigrovstvo?*

V beograjskem časopisu Politika smo 6. septembra 1985 lahko prebrali v rubriki Da li znate? v odgovoru na vprašanje, kdo so bili bazoviški junaki, še naslednjo pripombo: »V Bazovici je prešlo v navado, da ob obletnici njihove usmrtitve v vsaki hiši primaknejo pri kosilu k mizi prazen stol — kot vidno znamenje njihove navzočnosti.« Podatek nam marsikaj pove. Te nadrobnosti v Ljubljani nismo niti zapazili, srbski poročevalec

pa je prav to poudaril v duhu večkrat potrjenega srbskega posluha za lastno zgodovino. Ali je občutljivost primorskega človeka drugačna, recimo, od ljubljanskega? Ali so Bazovci edini in zadnji Slovenci, ki imajo še čut za epos?

Gibanje TIGR je dalo ljudem na Primorskem v najtežjih časih zagon in navdih v borbi za obstoj, jim dalo sposobnost pronicanja v lastne globine in jim v dejanjih razkrivalo pravo podobo o sebi. Ne da bi zmanjševali dragocenih prispevkov drugih članov TIGR, zatrdno velja, da je gibanju dal duhovno vsebino in politični obraz Albert Rejec. Primorcem bo ostal v spominu tudi zaradi svojih osebnih lastnosti: bil je močan značaj z racionalnim umom, ki je znal pred izrekanjem sodbe o kakšni zamisli ali predlogu pretehtati vse nasprotno razloge in oceniti morebitne stranske učinke. Njegova sodba je bila vedno zmerna in stvarna. Hraber in pripravljen na tveganje, brez osebnih političnih ambicij: zato si je znal pridobiti ljubezen, spoštovanje in zaupanje vseh, ki so prišli z njim v stik.

Fran Dominko

## DOMINKOVO PISMO UREDNIŠTVU N. R.

*Spoštovano Uredništvo Naših Razgledov*

Že dalj časa premišljujem, ali naj reagiram in kako na poseg Uredništva NR pri mojem prispevku »govor ob odkritju spominske plošče v Tolminu na rojstni hiši Alberta Rejca 29.IX.1985«. Prispevek je bil ob nekaterih mojih trditvah močno okrnjen, kar je popačilo marsikatero mojo misel. Nekdo mi je svetoval, naj bi se zadovoljil s tem, da je bilo naši ožji javnosti nekaj objavljeno o temi, ki je bila doslej dosledno pritajena; drugi so mi pa očitali — ljudje, ki so poznali Bertija in mene in tigrovstvo — medlost v stališčih in pogrešajo borbeno lapidarnost, ki je bila za tigrovstvo in za Bertija značilna. Strinjal bi se, da ste črtali nekatere morda preveč osebne spomine, ne soglašam pa z izpustitvijo nekaterih

mojih jasnih stališč glede preozkih vidikov o pojmu enotnega slovenskega kulturnega prostora in njegove vsebine. S črtanjem ste mi razkrili svoje poglede, ki so v nasprotju z mojimi, in to me boli. Nisem za javno polemiko, ki se večinoma reducira na besedni ekshibicionizem v težnji po samouveljavitvi pred javnostjo. Zato Vam pišem to pismo. Kasneje bom morda poslal kopije izbrancem, ki sem jim bil poslal svoj prispevek v izvirni obliki še pred njegovo objavo. Pri nas sicer ni cenzure, kot zatrjujejo, obveljajo pa kriteriji urednika.

1. Govor je bil namenjen spominu Bertija, njegovi budilni vlogi in usmerjanju pri akcijah tigrovcev in programski vsebini samega gibanja. Že v sinopsisu ste črtali označbo »vodilni upornik v boju našega ljudstva proti fašističnemu nasilju na Primorskem«, malo dalje v tekstu navedbo, da je »določal splošno politično linijo TIGR in koordiniral akcije na terenu«. Ni jasno, kdo naj bi bil to delal. Črtali ste, da je bil tajnik goriške izpostave društva Edinost, ki ima priznano narodno tradicijo, čeprav poudarjeno meščansko, na Primorskem še iz avstrijskih časov. Zakaj se ne sme vedeti, da je bil član angleškega knjižnega kluba levice, ki so ga ustanovili nekje okoli leta 1936 z namenom, da bi angleški javnosti pojasnili smisel borbe za republikansko Španijo ob sramotni vlogi vodilnih krogov zapadnoevropskih demokracij in Vatikana. Zakaj črtati trditev, da so tigrovci še pred sporazumom z antifašisti v Parizu pomagali italijanskim nasprotnikom fašizma skrivna izseljevanja iz kraljevine? Ali jim ni v čast, da so znali ločiti nacionalno od ideološkega, povsem v duhu našega osvobodilnega gibanja? Na koncu ste spustili celih 14 vrstic o osebni značaju in vlogi Bertija pri TIGR. Strinjam se s pripombo nekaterih, da je moja podoba Bertija v prispevku zelo medla.

Razlogi črtanja so morda drugačni; moja ljubljanska izkušnja pa me prepričuje, da sploh ne znamo vrednotiti osebnosti kot take, temveč le po njenem mestu v hierarhiji ali po pripadnosti tej ali drugi organizaciji;

zato si nismo kolegi na fakulteti nikoli kaj rekli v obraz tudi, ko bi nam to nalagale objektivne okolnosti v splošno dobro; zato so medčloveški odnosi pri nas hladni in formalni. To so še pri nekaterih starejših ljudeh navzoči ostanki nekdanjega janzenizma po načelu: ne more biti zveličan, kdor ni deležen božje milosti, in ker o njeni morebitni navzočnosti ni zunanjih znakov, ni nam dano soditi o sočloveku. Zato ne znamo osebno neprizadeti prisluhniti nasprotnemu mnenju sogovornika. Zato ni dialoga, ni spopada mnenj, vse je enolično sivo in si ne moremo javno postaviti lestvice sorazmerne potence posameznih osebnosti. No, stvari se hitro spreminjajo: mlado pokolenje je morda manj občutljivo, ni pa vsaj obremenjeno.

2. Črtali ste mojo pripombo o pozitivističnem pouku naše zgodovine v šolah. Ciljal sem na našo nesposobnost, da bi gradili narodno zgodovino za ljudsko rabo. Spominjam se polzgodovinskih legend, s katerimi so nas pitali v šolah Italije, in podobnih prijemov v pouku na srbskih šolah; zgledov ne bi našteval. Dobršen del ljudske zgodovine zahoda in tudi umetnosti sestoji iz polzgodovinskih anekdot privzdignjenih do simboličnega pomena, ki kleno označuje dobo in narodno bit. Mi Slovenci tega ne znamo, dasi bi imeli za to številne primere. Črtali ste v mojem prispevku zgled, ki ga navajam: protestni samomor s skokom v reko senatorja Ivana Hribarja ob vkorakanju italijanskih čet v Ljubljano. Črtali ste to kot nepomembno nadrobnost. Dijaki o tem nič ne vedo in mnogi učitelji tudi ne. Ali ni to veličastna gesta starega meščana, ki ni imel osebnih težav v življenju? Sami smo krivi, če šola ne vzgaja k požrtvovalnemu patriotizmu.

Še huje je pri pouku naravoslovnih predmetov: naravoslovje je razdeljeno na posamezne predmete, ki jih poučujejo specifično osposobljeni učitelji; pouk nudi množico podatkov, je torej pozitivističen, duha naravoslovja pa ni, ker sami učitelji niso bili na univerzi s tem pomenom osposobljeni. Moj vtis je, da je naša šola v

pogledu duhovne vzgoje v celoti odpovedala. Toda o tem drugič.

3. Preseneča me in zelo boli, da ste črtali odstavke o Rižarni. Črtali ste stavke: »Strahotni so bili zapori Rižarne s krematorijem, kjer je bila uničena tudi glavina tržaških židov. Nismo znali dovolj prepričljivo to strahoto na našem (narodnem) ozemlju, in edino v južni Evropi, prikazati sebi in svetu kot dokaz odpora in žrtvovanja primorskih ljudi«, in malo dalje »pri govoru o Rižarni kot našem največjem žrtveniku«. Storili ste napako, ker je zame to potrdilo, da naše osrednje organizacije niso mnogo vedele o teh zaporih, dasi so v njih izginevali naši ljudje iz okoliških vasi in iz Brkinov. V samem Trstu se tudi ni vedelo, kaj se dogaja v poslopju. Ferruccio Fölkel, tržaški Žid, zatrjuje v knjigi »La risiera di San Sabba«, da ob osvoboditvi jugoslovanska vojna komanda ni pravilno ocenila pomena Rižarne, dasi je pooblastila starosto židovske občine, da posname do sto slik napisov, izpisanih na notranjih stenah zapora. Ta dokumentacija danes ne obstaja več in je neznano kam izginila. Pod nemško okupacijo je bilo početje v Rižarni povsem skrivnostno, saj je po pričanju Fölkela nemška uprava delovala v dogovoru s fašističnimi veljaki tržaške občine. Kar danes vemo, dolgujemo vztrajnim poizvedovanjem novinarja Albina Bubniča (umrl 1978). Na procesu (1976/78) zoper edinega še živečega, vendar odsotnega člana nemške uprave zaporov, so bile žrtve naših ljudi — sodeč po mojem spominu — komaj omenjene. Kasneje so raziskave z naše strani zastale. Škoda! Zamudili smo ugodno priliko: naslonjeni na močno mednarodno židovstvo bi dosegli kot sotrpini bolj vidno priznanje na svetovni ravni in bi hkrati prisilili k molku tisti del tržaškega meščanstva, ki je z okupatorjem sodeloval in danes trdovratno nasprotuje globalni zaščiti naše manjšine v Italiji. Že omenjeni avtor navaja, da je angloameriška uprava svobodnega teritorija Trsta bila namenila Rižarno zbirališču prebežnikov, da je otežkovala vsako raziskavo in se trudila, da zabriše neprijetne

sledove. V Ljubljani Rižarne sploh ne omenjamo: oni dan mi je učiteljica priznala, da o njej ni nikoli slišala. Za malega človeka na Krasu in v Brkinih je to »žrtvenik«. Po ustnem sporočilu je priznani naš psiholog rekel na javnem predavanju, da ima Ljubljana omalovažujoč odnos do obrobni Slovencev; gre za razliko v občutljivosti prebivalcev posameznih regij, ki so šli drugačno razvojno pot: vsakemu gre primeren pristop. Odstavek o Rižarni je nekdo prečrtal; ni se zavedel težine te poteze, ali pa ga bremeni zavest o neizpolnjeni obvezi do spomina na žrtve in do tistih, ki so to grozoto preživeli.

4. Črtali ste moje vprašanje: »ali je občutljivost primorskega človeka drugačna recimo od ljubljanskega ...?« Vsi vaši posegi v moj članek mi potrjujejo, da je drugačna. V zavesti primorskega človeka je še živo prisotna zgodovinska pot od tolminskega kmečkega punta preko Simona Gregorčiča, borbe pod Avstrijo za enakopravnost z Italijani, prepovedi javne rabe domačega jezika, poitalijančene šole, preko raznih čedermacov, tigrovstva — vse do Rižarne, narodnoosvobodilne borbe in končne zedinitve. To so skušnje, ki imajo svoje travme in določajo vrsto in stopnjo občutljivosti. Živeli smo stoletja v ločenih kronovinah in vsaka regija ima svoje skušnje in zakržljale rane. Za primorskega človeka na primer ni sprejemljivo stališče odrekanja od tuzemskega življenja, saj zastopa on sproščenost in življenjskost. Vsebina enotnega kulturnega prostora mora vse te različnosti zajeti v sublimirani formulaciji do tiste stopnje abstrakcije, ki še dovoljuje vsakemu našemu človeku, neglede na religijo, ki ga je oblikovala, da zagleda, kar od nje pričakuje: smisel pripadnosti tej narodni skupnosti, usmeritev pričakovanj in vizijo bodočnosti. Izražam se neprecizno, ker je misel še nemočna; ne domišljam si, da bi mogel kdovekaj prispevati tej zamisli, zavedam se pa, da za vsebino kulturnega prostora ne za-došča skupen jezik in v njem napisano leposlovje. Je mnogo več.

Z dosedanjimi prizadevanji in dejavnostjo, predvsem z narodnoosvobodilno borbo, ki je mobilizirala vse Slovence neglede na državne meje, smo izkazali svojo voljo, da nadaljujemo pot skupaj k oblikovanju naše narodne podobe. Takšno v pesniški obliki izraženo sintezo sem v govoru imenoval epos. Ustvaritev takšne umetnine bi bil prvi pogoj, ki pa še ni izpolnjen; vrstijo se razna pričevanja z množico nadrobnosti, zaradi katerih ne vidimo celote. Drobnjakarstvo nam je bilo vedno pogubno.

Šele nato bi sledila druga stopnja: obogatitev pojma enotnega kulturnega prostora z vsebino, ki naj bi zajela vsa naša stremljenja in pričakovanja, zarisala našo razvojno smer tako v duhovnosti kot v gospodarstvu in znanosti in vsaj stilizirala našo narodno podobo med drugimi narodi v Evropi.

Ne zadoščajo temu cilju sestanki pisateljev preko meja; obstaja sicer up, da bi srednja Evropa prinesla nove ideje in utegnila razbiti našo ozkost. Ko je general Majster ob koncu prve svetovne vojne predlagal, da bi njegovi ljudje osvobodili Celovec, je Narodni odbor v Ljubljani tedaj to prepovedal (po sejnih zapiskih), češ da zadoščajo zaloge krompirja komaj za mesto in da ne more prevzeti preskrbe za druge kraje. Ta način gledanja na obče naše narodne probleme se vse do danes prepogostoma ponavlja; tako glede geste Ivana Hribarja, kot glede tigrovstva, Rižarne, »goriške fronte«, primorskih borcev v Grčiji, Albaniji in sredozemlju sploh; navajal bi lahko številne zgleds iz drugih obrobnih krajev. Vaši posegi v moj govor mi to potrjujejo. Potrebno je globlje razumevanje in bolj subtilna občutljivost za duhovno in čustveno realnost pri slovenskih ljudeh posameznih regij. Kot narod smo še kulturno razklani: v nekaterih naših pokrajinah se morajo ljudje boriti za lastno osnovno šolo in za pravico javne rabe svojega jezika, hkrati postavljamo v kulturnem središču zahteve po najvišji informatiki in po sodelovanju z evreko.

Pojem enotnega kulturnega prostora je po svoji



vsebinski še silno daleč v bodočnosti. Morda mu bo dalo obraz novo pokolenje.

Spoštovani tovariš urednik, hotel sem Vam izpričati globoko žalost, ki ste mi jo morda nehote prizadeli s svojimi posegi. Naši ljudje in naša stvarnost sta bolj zloženi, kot se nam na prvi pogled prikazuje.

Potrudil se bom, da bi moj govor izšel v prvotni obliki nekje na Primorskem.

Opravičujem se, da sem Vas z branjem toliko zdržal in se Vam zahvaljujem za potrpežljivost

Vaš  
Dominko

14.II.1986

Ljubljana, dne 4. avgusta 1968

Cenjeni gospod pisatelj,  
ob koncu meseca julija, ko sem se vrnil iz Dalmacije, me je čakalo Vaše pismo z dne 15.VII., ki me vabi k sodelovanju pri posebni številki »Zaliva« o dokumentaciji medvojnega časa. Prejel sem pred meseci tudi Vaše prvo pismo v tej zadevi. Obakrat sem se počutil v zadregi, kaj naj napravim. Ne razpolagam namreč z nobenim dokumentarnim materialom, a na pamet po spominu je to nemogoče pisati.

O priliki prve mirovne pogodbe med Jugoslavijo in Italijo, pred Rapallom in po njem, je bilo marsikaj objavljenega o stopnji razvoja pred uničenjem po fašizmu, še več uradnega materiala je bilo zbrano po drugi svetovni vojni za mirovna pogajanja v Parizu. Obilica tega materiala je bila za prosvetne in šolske stvari, mnogo s področja cerkvenih pravic, zelo malo pa so spravili skupaj razni strokovnjaki z gospodarskega področja.

Čermeljeva predvojna knjiga je s svojim navajanjem krivic na trinajstih področjih hkrati ugotavljala,

kaj smo imeli pred zasedbo italijanske uprave v naših krajih. Posvetoval sem se torej z njim, kaj bi se dalo napraviti, ali bi bilo sploh mogoče sestaviti izvirno dokumentirano študijo, popolnejšo od tistega materiala, ki ga je velik uradni material spravil s premagano Italijo? Strinjala sva se, da se da napraviti za marsikatero panogo v javnem življenju Slovencev pod Italijo po več mesečnem študiju in delu v javnih arhivih posamezne monografije, ki bi bile boljše od doslej objavljenih uradnih jugoslovanskih publikacij.

Odkar so naju odstranili l. 1959 iz Instituta za narodnostna vprašanja v glavnem zaradi »objektivizma« in »preveč vnetega pisanja o naši manjšini pod Italijo«, nimava več nobenega stika s to ustanovo, ki ima od vseh drugih še največ zbranega materiala. Seveda ni mogoče sestaviti nobene izvirne in dokumentirane študije samo po spominu. Najobširnejše in najtemeljitejše je obdelano doslej prav cerkveno področje, ker ni mogel fašizem, kot s šolstvom ali pa ljudsko prosveto, kar z ukazom vse odstraniti, ker je imel opravka s samostojno cerkvijo, ki je šele po konkordatu s fašistično Italijo začela popuščati pred fašističnimi nacionalističnimi zahtevami. V tistem obsežnem materialu številnih duhovniških spomenic so zajete skoro vse pravice slovenskega jezika, ki jih je naše ljudstvo uživalo v cerkvi. Ni pa še obdelano poglavje, kdo je bil med slovenskimi duhovniki ali pa katoliškimi slovenskimi krogi pobudnik teh akcij, kdo jih je vodil in spravil do najvišjih cerkvenih instanc, do kongregacij v Rimu. Še nimamo nobenega vpogleda, kateri so bili tisti elementi v najvišji cerkveni hierarhiji, ki so pravzaprav zavračali slovenske duhovniške spomenice in kateri laški duhovniki so v pokrajinskih merilih delali z roko v roki s fašističnimi upravnimi organi pri konfiniranju in drugih upravnih kaznovanjih slovenskih duhovnikov. Le duhovniki sami bi mogli napisati kakšno tehtno delo. Morda kak katoliški laik, kot je npr. dr. Stojan Brajša v Podgori? Takšna študija bi bila še interesantnejša, če bi bi-

la raztegnjena na pokoncilsko cerkveno hierarhijo v namenu ugotavljanja, koliko je še v cerkveni visoki birokraciji elementov, ki so z nacionalističnim zagonom ohranjali nacionalistične krivice do samega koncila. 90-letni kardinal Pizzardo je tu in nihče mu ne očita njegovega nekrščanskega nacionalističnega duha pri krivicah, ki so se zgodile v trideset letih njegovega usklajevanja cerkvenih jezikovnih norm s fašističnimi. Tu je Zaffonato, ki se je otresel slovenskega vikarstva za slovenske vernike v Furlaniji, ki so bili stoletna ustanova patriarhov in Beneške republike.

Na prosvetnem področju obstoji do podrobnosti sestavljen velikanski arhiv Zorka Jelinčiča o delovanju Zveze prosvetnih društev na Goriškem. Na voljo je v Zavodu za zgodovino delavskega gibanja. Arhiv ima obdelan tudi ves razvejan sistem dijaških srenj, ki so se ohranile v svojem grobem ogrodju še nekaj let po ukinitvi vseh slovenskih prosvetnih organizacij. Katoliška »Prosvetna zveza« na Goriškem, ki je imela od vseh prosvetnih zvez največ včlanjenih društev, ima poleg morebitnih ohranjenih arhivov velik zanesljiv vir v poročilih objavljenih v glasilu »Naš čolnič«. Od tržaške osrednje prosvetne organizacije je tudi ostalo ohranjeno nekaj arhiva, zelo številna poročila v »Edinosti« in najmanj, prav gotovo, seznam društev, ki je že bil objavljen.

Leta 1968 imamo svoj tisk, svoja društva, izboljšane jezikovne pravice v cerkvi, svoje politične organizacije, fašističnega terorja ni več in ne izrednega tribunala, pač pa vlada na nekaterih področjih javnega življenja še zmerom tako obupno stanje kot za najhujšega fašističnega nasilja. Javnih uslužbencev je v vseh javnih službah še celo manj kot pod fašizmom, ker je bilo vsaj občinskih uslužbencev več kot sedaj, pa tudi deželnih uslužbencev iz likvidiranih bivših avstrijskih deželnih uprav se je več rešilo v druge službe, kot pa je sedanje sramotno število Slovencev v deželni upravi Furlanija-Julijska krajina pod Berzantijem. Potrebna bi

bila, in še kako, študija o nekdanjih deželnih avstrijskih autonomijah v Istri, samostojnem Trstu in Goriški z vsemi pravicami izvoljenih deželnih poslancev in imenovanih deželnih uradnikov ter povrhu še s poudarjanjem delokroga in avtonomnih pravic, ki so jih imele dežele, da bi ugotovili, kaj smo Slovenci izgubili in kaj nič pridobili s sedanjo deželo, kvečjemu prazne iluzije.

Slovenščina v javnih službah ima take pravice kot v prvih letih fašizma z ogabnim in dvomljivim medijem tolmaštva. To kar kriči po primerjalni študiji.

Tretja, a ne najzadnja, je krajevna toponomastika. Ali naj tudi glede tega lahko z vso upravičenostjo poudarjamo, da tičimo skoraj v najbolj nestrpni fašistični nestrpnosti.

Delavski sindikati raznih političnih organizacij in strank so kratkomalo prevzeli metode fašističnih sindikatov, da je občevalni jezik v njih samo laški, s svobodno izbiro, da izpade slovenski sindikalist kot nestrpen, če bi hotel vztrajati, da govori v sindikalnih prostorih in sestankih v svojem jeziku. Ali ne bi bila nujno potrebna študija o nekdanji Jugoslovanski socialnodemokratski stranki na Tržaškem in Goriškem, o praktični uporabi slovenščine v njenih vrstah? Ne bi bila odveč študija, koliko je vplivala narodno-socialistična organizacija na Tržaškem, da je začela tudi jugoslovanska socialdemokratska stranka bolj poudarjati pomen slovenskega jezika svojih slovenskih članov.

Na koncu se moram dotakniti Vašega vprašanja, kdo naj sodeluje pri Vaši dokumentarni številki. Zelo težek odgovor, ker je že preteklo četrto stoletje, odkar je zašel fašizem, in je pod zeleno rušo večina ljudi, ki so še poznali razcvit našega javnega življenja pred fašizmom in italijansko zasedbo.

Ironija je, da nismo imeli nikdar toliko sistematično zbranega materiala, kot je v tržaški študijski knjižnici, v Ljubljani v Zavodu za zgodovino delavskega gibanja, v Institutu za narodnostna vprašanja, v koprski knjižnici in arhivih ter še v raznih podobnih ustanovah

*v Sloveniji, a da se mora Vaša zasebna pobuda bojevati s takimi težavami, da se vsaj skromno spomni petdesetletnice, ko so naši zahodni slovenski veji tako spodrezali glavne korenine.*

*Kaj Vam pomaga, da je škandal, da tega, česar ste se Vi lotili, niso po ustanovnem namenu napravile te ustanove?! Kdaj, če ne ob petdesetletnici?!*

*V Novi Gorici bodo vsaj zgodovinarji reševali našo čast.*

*Sram me je, da Vam nimam koga svetovati, ki bi Vam lahko pomagal in poslal kak prispevek.*

*Sicer pa sami veste, da je polno mladih moči, ko je treba pretresati aktualne sodobne probleme, ustvarjati nove svobodne tokove mišljenj, in kako težko dobiti koga, da izkoplje iz preteklosti drobce za zgled in primerjave sodobnemu rodu.*

*Ostane mi samo, da Vam potrjujem svojo pripravljenost sodelovati v Vaši reviji v bodoče.*

*Res prijateljske pozdrave*

Berto Rejec

*»Tukaj se danes ne moremo več "sramežljivo" izmikati in zavijati besed: potrebno je odkrito zastaviti in uresničevati organiziranje politične opozicije, če sploh hočemo priti iz začaranega kroga leninizma. Seveda javno in brez slehernega slepomišljenja in igranja-predstave kakršnegakoli skrivnega organiziranja.«*

*Jože Pučnik*

*Nova revija št. 63-64*

**ITALO SVEVO et Trieste. Več avtorjev, Cahiers pour un temps, Centre Georges Pompidou, uredil Jacques Bonnet, Paris 1987**

S posebnim zadoščenjem človek vzame v roko v Parizu izšlo antologijo »Svevo et Trieste«, »Svevo in Trst«, ki jo je izdal Center Georges Pompidou v zbirki »Cahiers pour un temps«, to se pravi »Zvezki o nekem času« ali o »neki dobi«. Ni pa v nji govor samo o Svevu v razmerju do tržaškega mesta, kot bi lahko razbrali naslov knjige, ampak je njena vsebina razločno ločena; polovica tekstov je posvečena Svevu, druga polovica pa Trstu na splošno s posebnim poudarkom na Sabi, saj sta v izvirniku in v prevodu objavljena njegova ciklusa pesmi »Epigraf« in »Ptiči«.

A če opustimo prvi del knjige, ker so spisi o Svevu — vseh je za ducat — večinoma prevodi, med njimi tudi Montalejev in Magrisov prispevek, bi se rajši dlje pomudili pri drugem delu antologije in to seveda predvsem zavoljo eseja Evgena Bavčarja, ki ima nazoren naslov: »Écrire slovène à Trieste«. In to slovensko pisanje, ki je pravzaprav naša tržaška književnost, se tujemu bralcu razgrinja od Trubarja in Svetokriškega preko Charlesa Nodiera in Zoisa do Pahorja in Rebule. Tako da esej, čeprav ga je po obsegu nekaj manj kot za avtorsko polo, v zgoščenem, a hkrati nazornem prikazu naniza pred nepoučenim kulturnikom lepo serijo slovenskih pisateljev in pesnikov, ki jih Trst — ali zavoljo njihovega rojstva v njem ali zavoljo njihovega življenja v njem — upravičeno šteje za svoje. Pri tem gre posebno priznanje Evgenu Bavčarju, da ne omenja samo tistih naših avtorjev, ki jih po navadi navajamo, ko poudarjamo bogastvo našega primorsko-tržaškega književnega ustvarjanja, to je Gregorčiča, Bevka, Gradnika, Bartola, Lokarja, Kosmača, Vuka in še koga, ampak se ustavi tudi pri Zofki Kvedrovi, še posebno pa pri Ketteju, katerega, žal, tudi v slovenski publicistiki

nepremišljeno večkrat prezremo, ko govorimo o naši kulturni preteklosti. Ketteja sprejemamo namreč neakko kot začasnega gosta v našem mestu, kot smo pred desetletji počenjali s Kosovelom, namesto da bi njegovo veličastno liriko, ki mu jo je navdahnilo tudi naše okolje, čutili za eno naših komponent.

No, Evghenu Bavčarju, ki si je zadnja leta zagotovil ugleden položaj v pariških univerzitetnih in uredniških krogih, gre zasluga, da je v sklop študij, ki seznanjajo evropske — in ne samo evropske — kulturne kroge s specifično usodo Trsta, prišlo slovensko poglavje, ki zajema štiri stoletja naše ustvarjalne pričujočnosti ob morju. Tihemu in odmaknjenemu slovenskemu zasebnemu poslaniku naše književnosti se je namreč posrečilo to, česar niso znale ali mogle dcseči slovenske inštitucije. Zato mu gre še posebno priznanje, ki bi moralo, kot sem nekje že pripomnli, zadobiti tudi uradno obliko.

A da se ne bom omejil samo na za nas nadvse pomembno *naše* poglavje v novi knjigi, naj še dodam, da sta v njenem drugem delu vsaj še dva eseja, ki se nas tičeta. Tisti Gilberta Bosettija, ki obravnava vprašanje samomorilstva pri nas, jemlje v poštev v prvi vrsti imena, kot so Michelstaedter, Vivante, Susmel in pa, iz drugačnega zornega kota, Slataperjev in Stuparichev primer; vendar pa avtor pri tem ne pozablja na nacionalno dialektiko. Še posebno tehtna pa je študija Roberta Bazlena o Trstu, v kateri ta bistri in razgledani duh ponuja diagnozo, ki je sorodna Vivantejevi, a jo večkrat s svojo duhovitostjo in jedkostjo prekaša. Na primer tam, kjer ugotavlja, kako so slovenska dekleta res služila tržaškim gospem, a da so tudi večinoma bila bolj inteligentna kot njihove gospodarice. Tako, pravi, tržaška buržoazija zaničuje ljudi, ki prihajajo z dežele in prve čase niso večji italijanskega jezika, a bi bila presenečena, če bi jo Slovenci zaničevali, ker ne zna slovenščine. O »napihnjeni superiornosti« tržaškega italijanskega malomeščanstva je bil spregovoril že Slat-

per, a Bazlenovo pisanje je vsekakor bolj evropsko, nič raztrgano in boleče. Seveda se tudi Bazlen moti, ko na primer o kraških ljudeh misli, da nimajo kulturne tradicije, vendar hkrati slovenskemu človeku priznava velike sposobnosti in upravičen upor proti žaljenju njegovega ponosa. V oklepaju naj omenim, da je Bazlenov prispevek najti v delu, ki ga je založba Adelphi izdala 1984. leta.

Temeljit prikaz pričujoče antologije, ki obsega 400 strani velikega formata, prepuščam specialistu; hotel sem poudariti samo to, kar se neposredno nanaša na našo tukajšnjo kulturno raven in torej predvsem Bavčarjev dosežek, ki je vsekakor edinstven te vrste v pariškem okolju, saj potrjuje to, kar je v uvodu h knjigi zapisal Jacques Bonnet: krivično zapostavljanje slovenske kulture v Trstu.

*Boris Pahor*

**Peter Mohar, MED NEBOM IN ZEMLJO, Pričevanje o letu 1920, Izdala Založba Drava, Celovec, Družba Sv. Mohorja, Celovec, Slovenska matica, Ljubljana 1987**

Knjiga je v reviji bila omenjena že lani (*Žlahtne transverzale* str. 152), o Moharju in njegovem delu tokrat objavljamo prispevek dr. Luke Sienčnika. Gre za tekst, ki ga je avtor prebral ob predstavitvi knjige v Dobrli vasi 8.12.1986.

### I.

Peter Mohar je zagledal luč sveta 21. februarja 1899 pri Kancijanah v Dobrli vasi. Imel je starejšega brata Jozna in sestro. Za njim sta prišli še dve sestri. Bajta je bila majhna in tesna, zemlje premalo, da bi preživljala sedmeročlansko družino.

Izbruhnila je svetovna vojna. Italija je izdala svo-



jo zaveznico avstro-ogrsko monarhijo in se povezala s Francijo, Anglijo in Rusijo. Na meji so zbirali svoje čete, da vkorakajo tudi na Koroško. V Celovcu je nastal velik preplah. Po vsej deželi so zbirali prostovoljce, na pol otroke, da bi branili deželo, ker je stala vojska v boju na ruski in balkanski fronti. Tudi Kancijanova dva mladostnika sta se navdušila, da gresta iz tesnobne Kancijanove bajte ven v širni svet, ne da bi se prav zavedala, kaj je vojna. Komaj 16-letni Peter je kmalu stal na fronti v Julijskih Alpah. Gore so mu bile dom, dokler ga ob zlomu monarhije niso zajeli Italijani.

Jeseni 1919 jim je pobegnul iz ujetništva in s 1. januarjem 1920 prevzel službo hlapca pri Mičeju v Spodnjem Podgradu. Služil je tam dve leti; nakar se je preselil v Beljak, da se tam izučí v sadjarstvu. Bil je tam do 1. julija 1924. Kot sodarski pomočnik je bil še do božiča 1924 v Leidingu.

S 1. jan. 1925 je nastopil službo hlapca v samostanu v Dobrli vasi. Že kot hlapec pri Mičeju je sanjal o traktorju, »da ne bi bilo treba vedno hoditi peš za oralom.« V samostanu v Dobrli vasi se mu je ta želja izpolnila, postal je traktorist in opravljal vsa dela, ki so povezana s traktorjem. On edini ga je bil kos opravljati.

V Dobrli vasi se je takoj vključil v slovensko prosvetno društvo, skupno s svojim bratom Jozelnom se mu je povsem posvetil. Bil je dober igravec. Zvečer, ko je bil prost, ter v nedeljah in praznikih, je mnogo delal pri društvu, pripravljaval drva, zakuril v čitalnici, da so imeli društveniki toplo in udobno, ko so se zbirali k sestankom in igralnim vajam.

Politično je bil Peter zelo dosleden. Ko je Hitler leta 1938 zasedel Avstrijo in je hotel imeti svojo zasedbo tudi od naroda potrjeno, je Peter Mohar, še z enim možem iz Podgore, glasoval proti. Ker so imeli nacisti volilne listke zaznamovane, so točno vedeli, kdo sta bila tista dva, ki sta glasovala proti. Mož iz Podgore je bil kmalu vržen v KZ, kjer je prišel ob življenje. Petra Moharja pa so zaprli ob zasedbi Jugoslavije leta

1941. Skupno sva sedela v sodnijskih zaporih v Velikovicu. Ko pa je prišel prvi delovni dan in v dobrolskem kloštru ni bilo nikogar, ki bi znal upravljati traktor, so Petra izpustili, ker je bil drugače miren in se jim ni zdel nevaren.

Tako je naš Peter vso vojno vodil svoj traktor po kloštrski zemlji, prideloval žito in s tem podaljševal Hitlerjevo zavojevalno nasilje, kar je Peter imel za svoj hud greh.

Ko je bilo vojne konec je služil še naprej v samostanu, dokler ni šel v pokoj. Ostal pa je še kot upokojenec v samostanu. Upravljal in nadzoroval je vsa velika poslopja in imel za to stanovanje in oskrbo. Ko pa se je umaknila še kuharica Roza, je imel le še stanovanje. Bil je brez vsake oskrbe in povsem je obubožal. Usmilil se ga je nečak, ki si je malo izven vasi, na Kancijanovi zemlji, pozidal novo hišo. Vzel je strica Petra k sebi. Tam ima zdaj svojo toplo sobo in je z vsem oskrbljen.

## II.

Ko se je naš hlapec Peter 1920. leta preselil k Mičeju, so mu za ležišče odkazali posteljo v hlevu. To pa v tistem času ni bilo nič čudnega; saj je tudi domači sin, Dolf, spal v hlevu. Pozdravili so ga z »Bog te sprimi, Peter«, torej s starim slovenskim pozdravom, s katerim je že pred tisoč leti pozdravil koroški vojvoda Bernhard svojega gosta ob italijansko-koroški meji. V hiši so mu nakazali prostor pri družinski mizi, da je zajemal skupno z družino iz iste sklede, kar je bila navada pri vseh slovenskih koroških kmečkih družinah; posel je bil član družine.

Ko se je Peter Mohar potem preselil v Spodnji Podgrad, je prišel v povsem novo okolje. Pogovori, ki jih je leta 1920, torej v plebiscitnem letu, slišal ob Mičejevi mizi, pa so mu dali misliti. In ko je hodil za konji brazdo gor, brazdo dol, je imel časa dovolj o vsem tem razmišljati. Vse vtise, ki so mu tedaj rojili po glavi, je za-

pisoval v mali notes. A o tem se je ukvarjal tudi še potem, a pustil zadevo desetletja zoreti. Nazadnje se je le odločil in 1953. leta je nastala povest »Med nebom in zemljo«.

Ponovno je pustil vse skupaj ležati, dokler se ni ojunatil in dal brati svoje pisanje posameznim zaupnim znancem: pisatelju Mešku, škofu Rožmanu, pisatelju Turnšku in misijonarjem. Nihče pa si ni vzel časa, da bi se poglobil v Petrova razmišljanja, češ kaj bi ta plahi, vase zaprti Peter napisal! Njegovo življenjsko delo je ležalo še nadalje neodkrito. Bila je že nevarnost, da se zgubi. Ob njegovi selitvi iz samostana, v letu 1983, je že sam mislil, da je vse zapravljeno in zgubljeno. Potem se je le še našel en prepis, ki pa je bil zelo površen. No. Po temeljitem iskanju, je Peter našel vse svoje zapiske. Njegovo življenjsko delo je bilo rečeno.

### III.

Ko mi je Peter zaupal svoj tekst, sem si vzel čas, vse skrbno prebral in pri tem ugotovil veliko narodno vrednost Petrovih zapiskov. Poskusil sem zanimati Družbo sv. Mohorja za to Petrovo delo. Bili pa so mnjenja, da bo treba posamezne dele črtati, česar pa jaz nisem odobral, ker sem se bal, da bi, kar bi eni imeli za potrebno, da se črta, imeli drugi za dobro, zato sem bil za to, da se tiska v celoti, neizpremenjeno, kot je to napisal koroški Slovenec, ki je obiskoval le ljudsko šolo v Dobrli vasi.

Peter Mohar se je s tem strinjal. Dal mi je vse svoje zapiske, da sem jih nesel v Ljubljano k Slovenski matici. Tudi tam so bili mnjenja, da naj bi Petrova razmišljanja izšla v celoti kot dokument, ki nam nanovo razgrne koroško plebiscitno vzdušje, ki je pripeljalo do tega, da je velik del tudi koroških Slovencev glasoval za Avstrijo. Zahvaljujem se tudi tukaj Slovenski matici za to odločitev.

Tako imamo pred seboj Petrovo knjigo z naslovom »MED NEBOM IN PEKLOM«. To je bilo njegovo geslo,

ko je pisal knjigo. Ker založba ni vedela za ime knjige in ga tudi Peter, kljub večkratnemu prigovarjanju, ni hotel izdati, je geslo postalo tudi naslov.

Ko boste knjigo prebirali, boste mogoče tudi vi mislili, da bi se eno ali drugo dalo izpustiti. Prezrite to in berite naprej, da pridete do mest, kjer se boste čudili, kakšnih preudarkov je zmožen preprost koroški človek, ki je obiskoval le ljudsko šolo v Dobrli vasi.

**José Javorsek: LA MEMOIRE DANGEREUSE. Récit. Présenté par Vercors. Zal. Arléa. Natisnjeno v svečanu 1987. 222 strani**

Knjigam z bolj ali manj izpovedno vsebino, kakršne je J. Javoršek pisal v zadnjih nekaj letih, je dodal še eno, tokrat napisano v francoščini in izdano v Franciji. Za Francoze torej vsekakor novost, za nas Slovence precej manj. Kdor je prebral *Nevarna razmerja* istega pisatelja, izdana 1978, bo večino tu povedanega že vedel. Vendar je marsikaj popisano natančneje ali izčrpnije, tako recimo avtorjevo gledališko delovanje v zaporu, dolga vrsta njegovih erotičnih avantur in še to in ono. Imena nastopajočih slovenskih oseb so skoraj vsa izpuščena, Josip Vidmar je recimo naveden samo kot predsednik Prezidija ali Akademije, Vitomil Zupan je preimenovan v Levitana, Pirjevec-Ahac ni imenovan, od vseh je ostal tako rekoč le Edvard Kocbek. Pač pa so navedeni vsi drugi, zlasti imenitni Brejčevi (saj tedaj je bil pisatelj še Jože Brejc) prijatelji iz francoskega kulturnega življenja, medtem ko za razne dame, ki imajo v knjigi tudi veliko vlogo, ne moremo vedeti, kako jim je (bilo) v resnici ime. Dr. Polanščak se je spremenil v Polanskega.

Človek se ne more ubraniti občutka, ko bere to knjigo: kolikor daljša je Javorškova življenjska pot, toliko bolj zagrizeno se vprašuje, kje so vzroki in krivci, da ni dosegel tistega, kar bi bil po svoji nadarjenosti

in prizadevnosti moral. Pri sebi krivde (največkrat) ne išče, krivi so drugi. In ko vse pregleda, se mu tudi jasno pokaže: njegovega družbenega in političnega neuspeha je kriv Edvard Kocbek, njegovega moralnega zdrsa Vitomil Zupan. Z obema je bil nekoč tesno povezan, Kocbeku je bil desna roka v partizanskih letih, Zupan ga je prevzel tako, da mu je Brejc postal »ponižni služabnik«, kakor pravi v tej knjigi. Vsi poznejši neuspehi, vsi udarci usode se dajo izpeljati iz krivde teh dveh, zato ju je Javoršek vrsto let zasledoval z neutolažljivim sovraštvom. Dolgo je bil v ospredju Kocbek, a zdi se, da je z leti dobila večjo težo moralna nezadoščenost in je temu ustrezno večji krivec Zupan. Zato J. zmeraj obsežneje in z več detajli pripoveduje predvsem tisto, kar se je zgodilo med njima. To so včasih pretresljive reči, dogajanja, pri katerih so bila uničena bitja, ki so prišla v stik z njima, tako tudi nesrečna Lenka (kakor je imenovana tukaj), ki si je zaradi Zupana malo pred koncem vojne vzela življenje. A kakor koli se Javoršek trudi, da bi o tistem strašnem dogodku, zaradi katerega je prišel tudi v zapor, povedal vso resnico, se ta resnica še ni izenačila niti s tisto, ki je zapisana v sodnem spisu. In prava resnica je najbrž neka tretja, ki je ne bomo nikoli zvedeli. Prav gotovo pa Javoršek-Brejc ni bil žrtev stalinističnega sodstva, kakor skuša prepričati samega sebe in druge. Mera kazni je gotovo dvomljiva in sporna, njena podlaga pa je moralni prestop, ne politično dejanje.

Javorškove velike zmožnosti se jasno kažejo tudi v tem, kaj vse se mu je posrečilo doseči, čeprav so bila za njim dolga leta zapora in čeprav je imel pečat prestopnika. Kakšna prijateljstva v tujini, kakšna popotovanja! V času Hruščova je Javoršek že spet v Parizu in tam »zaman skuša dognati, ali bi francoske protistalinistične sile skupaj z Jugoslavijo lahko začele zgodovinsko gibanje, ki bi moglo spremeniti svet« (!). Teh možnosti kajpada ni, in tako se mora avtor vprašati: »Ali sem se iz obupa dal potegniti v svet bogatih, med aristokracijo?« No, če je bil to obup, je prinesel veliko prijetnega. Zgod-

be z bogatimi lepoticami se v knjigi kar vrstijo.

Ker so vedno krivi drugi, je J. postal »osamljeni jezdec«, ki je zvest idealom osvobodilnega boja (kljub vsej vpletenosti v svet bogatih in aristokracije), medtem ko se jim je slovenska inteligenca vsa po vrsti izneverila. Z ostrim peresom se je J. vrsto let bojeval proti vsemu, v čemer je videl odklone od pravih idealov (ki niso bili daleč od uradnih). Kakšen učinek je včasih imelo njegovo pisanje, se je še pred kratkim pokazalo ob polemikah o Strniševih Ljudožercih, o katerih je J. napisal uničujočo kritiko s političnih izhodišč. V tej knjigi smo vsi taki manjši krivci pozabljeni, ostali so le še veliki. Od strani 210 naprej J. spet govori nekaj malega o sporih z »Levitanom«, in tudi neimenovani Pirjevec jo izkupi, češ da sta z Levitanom propagirala samomor. »Pesniki so nekoč vodili narodovo usodo, inteligenca v povojni Sloveniji pa se je odpovedala tej vlogi.« In ko jo je J. začel kritizirati, je najprej prišel v spor s Kocbekom, ki je živel kot navidezno etičen človek, v teku let pa se je pokazal »kot zmaj z več glavami«. Javoršek je začel »srdit idejni boj proti Levitanu in njegovi ideološki skupini« (kakor da je bil Zupan duhovni vodja kakršne koli skupine!), vendar je ta boj izgubil. V bistvu je »izgubil vse boje«. »Postal sem nor in sem še vedno nor. Moja norost se izpričuje z globoko neumnostjo. A navsezadnje smo vsi neumni.« Ne vem, kaj si bo francoski bravec mislil ob teh stavkih. J. tudi pravi, da smo »morda postali dežela masohistov, ki se obtožujejo« in da pri nas »vsi kar naprej priznavajo svoje napake« — le kdo?

Kakor tujek štrlijo iz te knjige besede na str. 132, kjer je govor o krščanski poniž(a)nosti. »Kristusa ne bo nikoli razumel, kdor ni šel skozi šolo ponižanja.« Lahko priznamo, da je Javoršek šel skozi táko šolo, a kakšne nauke mu je dala?

Brali smo, da je bil Jože Javoršek na podlagi ugodnih kritik te knjige sprejet v Zvezo pisateljev francoskega jezika. Lepo priznanje, čeprav se vprašujem, ko-

liko je lahko ta knjiga (kljub dvema spremnima besedama znanih avtorjev) zanimiva za francosko občinstvo. Tudi ne vem, koliko lahko to priznanje pomeni avtorju. Zdi se mi, da je tudi ta knjiga — kakor zadnjih nekaj njegovih — iskala odgovor na vprašanje o njegovi življenjski drami in ga ni našla.

Janez Gradišnik

**Stanko Vuk, SCRITTURE D'AMORE, prefazione di Fulvio Tomizza, Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1986. Prav tako je isto Založništvo tržaškega tiska izdalo 1986. leta pisma v slovenščini z naslovom LJUBEZENSKA PISMA v prevodu Vide in Milka Matičetova.**

Nekaj Vukovih pisem iz zapora je prvo objavilo *Sidro* 1953. leta z uvodno besedo Alojza Rebule, ki je tekste tudi prevedel. Leta 1959 sta pripravila zbornik o Vuku Lino Legiša in Milko Matičetov; poleg pesmi in proze sta objavila tudi izbor 34 pisem. Bila je to knjiga *Zemlja na zahodu*, ki jo je izdala Založba Lipa v Kopru. Zdaj pa je v obeh knjigah v italijanščini napisanih izvirnih pisem in slovenskih prevodov skupaj 131 pisem, medtem ko je vseh okoli 400.

Gre vsekakor za pomembno dejanje Založništva tržaškega tiska, ker spada Stanko Vuk med vidne primorske književnike, čeprav je bil šele na začetku svoje poti. Posebno je obetala njegova lirika, v kateri se tradicionalni motivi in verska razpoloženja ponujajo v obliki, kjer je začititi vpliv modernih šol. Izredno zanimiv je v tem smislu *Križev pot*. Prav tako je bila inovativna Vukova proza, ki pa se ni utegnila razviti. No, v pismih iz zapora je strnil ob ljubezenskem razpoloženju do žene vse bogastvo, ki ga je bil ob svetovnih avtorjih nabral kot svoboden človek in ga potem še nabiral kot kaznjeneec. Zato so pisma živo doživeta in umetniško izražena

ljubezen, a hkrati tudi refleksije o dragih pisateljih, spomini, sanjske podobe, načrti, vizije. Vsekakor gre za čustveno in miselno bogastvo, po katerem bo gotovo segel, kdor bo iskal poti iz duhovne mizerije današnjega časa.

Še bolj je hvalevredno, da so Vukova pisma izšla tudi (oziroma še prej) v svoji izvirni italijanski obliki. Vsebinsko izredno lepi teksti so namreč podani v izbranem jeziku, tako da se ob njih italijanski bralec lahko samo pokloni pisateljski veščini avtorja, ki se mojstrsko uveljavlja v ne-svojem jeziku, v jeziku, ki mu je bil vsiljen namesto materinskega.

Upati je, da se bo ob ti zbirki ljubezenske korespondence, ki je prišla izpod peresa zapornika in je bila odposlana na listih, ki so imeli žig cenzure, italijanska javnost približala naši pretekli usodi, obenem pa se tudi zamislila ob kulturni ravni naših jetnikov, katerih je Stan-ko Vuk izjemen predstavnik.

### **Angelo Ara e Claudio Magris, TRIESTE — UN'IDENTITÀ DI FRONTIERA, Einaudi '87**

O ti drugi izdaji knjige, ki je prvič izšla 1982. leta glej zapis prof. Jošta Žabkarja »Trst v knjigah«.

### **Alojz Zidar, DOŽIVETJA TIGROVCA IN PARTIZANA, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, Koper-Trst 1987**

Pomembna knjiga, ki ni samo pričevanje o predvojnem ilegalnem in medvojnem partizanskem avtorjevem življenju, marveč tudi pošteno dokumentarno gradivo tako o organizaciji TIGR kakor o povojnem ideološko-političnem odklonu, ki so ga bili deležni nekdanji tigrovci kljub temu, da so se med vojno izkazali v osvobodilnem boju.

Poudariti je potrebno, da je prava sreča, da se knjiga pojavlja v času, ko se slovenski publicistiki obeta razvoj v bolj sproščenem ozračju. Zidarjevega pričeva-



nja pa, čeprav postumno, overovljajo vsa prizadevanja tistih, ki so se brez uspeha dolga leta zavzemali za pravično ocenitev svojega naprednega antifašističnega stališča med obema vojnama. Tako bo tudi Zidarjevo delo eden izmed tehtnih prispevkov, ki bo v pomoč slovenskemu zgodovinarju, ko bo spet samo znanstvenik in interpret ideoloških sugestij.

**Anton von Maily, LEGGENDA DEL FRIULI  
E DELLE ALPI GIULIE, Edizione critica a  
cura di Milko Matičetov, Editrice Goriziana  
1986**

Knjigo smo že omenili lani, a se tokrat k nji vračamo z željo, da bi kateri izmed prijateljev revije pripravil znanstveno študijo o nji. Gre namreč za delo, ki bralca pritegne z vsebino povedk — ne torej legend, kot je v naslovu —, še posebno pa s pripombami, ki jih je tekstom dodal Milko Matičetov. Naj pri tem podčrtamo, da se bo italijanski bralec ob ti bogati antologiji pripovedk spoznal z marsikaterim tekstom iz slovenskega narodnega blaga, medtem ko bo slovenski človek našel potrditev bogastva svoje ljudske kulture v tehtnem, izredno bogato in lepo izdanem delu.

**Bogo Grafenauer, SLOVENSKO NARODNO  
VPRAŠANJE IN SLOVENSKI ZGODOVIN-  
SKI POLOŽAJ, Slovenska matica, Ljubljana  
1987**

Gre za ponatis člankov iz let 1938-1945, uredil in spremno besedo pa je knjigi napisal Janko Prunk.

Kakor 1972. leta izdani ponatisi predvojnih člankov dr. Lojzeta Umeta, tako je tudi ta zbornik Grafenauerjevih nekdanjih spisov še zmeraj aktualen, ker najde v njem po-osvobodilni slovenski človek pogloblitve postavke še zmeraj neuresničene narodne samobitnosti. A ne glede na ta pomen nekdanjega pisanja, ki ohranja svojo

veljavo, žal, tudi v sedanjem času, so poglavja, ki jih vsebuje knjiga, izredne vrednosti zato, ker pričajo o poglobljenem in znanstveno podprtem razmišljanju o naši biti, ki se je uveljavljalo v krogu krščansko socialnih intelektualcev in še predvsem v reviji *Dejanje*. In če je res, kot opozarja dr. Janko Prunk, da preveva Grafenauerjevo pisanje ljudskofrontski duh, potem prav tako drži, da gre tudi za dokaz več, kako daljnovidna in ustvarjalna je bila obravnava našega narodnega vprašanja pri intelektualni eliti, ki se ni sklicevala na marksizem. V tem smislu je poleg svoje znanstvene vrednosti Grafenauerjeva knjiga danes tudi spodbuda za razmah tistega pluralističnega duha, brez katerega ni mogoče izoblikovati moderne in odprte družbe.

**Irena Gantar Godina, MASARYK IN MASARYKOVSTVO PRI SLOVENCIH, Slovenska matica, Ljubljana 1987**

Nezajetno (175 strani), vendar nadvse dragoceno delo, ki nas seznanja z mišljenjem tistih razgledanih mož — Prepeluh, Lončar, Ferfolja, Dermota in drugi —, ki so v začetku stoletja postavljali temelje sodobne napredne slovenske družbe. Le-ta se je potem žal razvijala na podlagi ekstremnih načel, vendar je danes, ko se levičarski ekstremizem povsod nahaja v slepi ulici, lepo razvidno, kako modro so sklepaši naši nekdanji masarykovci. Tako je Lončar čisto današnje pomemben, ko hoče narodnost za podlago univerzalnosti, ko odklanja hkrati liberalizem in komunizem, ko poudarja etični in socialni pomen krščanstva, ki poudarja ljubezen do bližnjega. Gre torej, kot pravi Lončar, za nujnost revolucije v naših mislih in srcih, v družbenem življenju pa za evolucijo.

V teh fleših se ni mogoče ustavljati ob vseh poglavjih, ki bi to zaslužila, pripomniti pa je potrebno, da bo morala mlajša generacija, ki bo skušala najti pot iz da-

našnje slovenske družbene zagate, seči po avtorjih, ki jih Irena Gantar Godina obravnava v ti svoji knjigi. Še posebno to velja za tržaškega intelektualca, ki bo v delu našel povezavo s preteklim snovanjem v Trstu, tako je na primer tukaj posvečeno kratko sicer, a samostojno poglavje, Josipu Ferfolji, to je tistemu Ferfolji, ki je bil eden izmed aktivnih povojnih tržaških politikov, predvsem pa eden izmed prvih, ki je odklonil monopolistično ukrepanje marksističnih revolucionarjev.

**Stanko Janežič, EKUMENSKI LEKSIKON, Mohorjeva družba v Celju 1986**

Zelo praktičen priročnik, v katerem je zaradi razvrstitve po abecednem redu mogoče hitro dobiti podatke tudi o pojmi in izrazih, ki jih človek ne more najti drugje. To drži še posebno, ko gre za terminologijo, ki jo uporabljajo vzhodne Cerkve. Prav tako so v leksikonu navedene pogloblitve osebnosti v zgodovini krščanstva, tako tistega ortodoksnega kakor tudi pravoslavnega in protestantskega.

**Vekoslav Španger, BAZOVIŠKI SPOMENIK, pričevanje, izdala Hranilnica in posojilnica na Opčinah v sodelovanju s Kosovello knjižnico (Zaliv), Trst 1986. Založila openska hranilnica**

Openskemu denarnemu zavodu gre zasluga, da je prišlo do ponatisa dokumenta, ki ga je 1965. leta Vekoslav Španger izdal v samozaložbi, ker se ni hotel podvreči ideološkimi in drugim posegom v svoj spis. Govor je namreč o mladih ljudeh, ki so se bojevito uprli fašizmu, doživeli proces 1930. leta in četverica tudi smrt na bazoviški gmajni, niso pa bili pri tem pripadniki nobene stranke, marveč samo avtonomen izraz ne-sprejetja organiziranega gospodarskega in kulturnega genocida.

Špangerjev tekst je redigiral Boris Pahor, ki je na-

pisal knjigi uvod, v njem pa poudaril, da se avtorjevo delo uvršča med poglavitna pričevanja o dogajanju na zasedenem Primorskem med obema vojnama. Dr. Lavo Čermelj, dr. Dorče Sarđoč in Vekoslav Španger so tako trojica avtorjev, brez katerih ni mogoče pisati zgodovine Primorske v prvi polovici tega stoletja.

**Marisa Madieri, VERDE ACQUA, Einaudi  
1987**

Madierijeva, begunka z Reke, ki je v mladih letih postala Tržačanka (in potem tudi soproga Claudia Magrisa), nam o svojem dekliškem priimku pove, da se je prvotno glasil Madjarić, se kasneje spremenil v Madierich, dokler se ni nazadnje izoblikoval v sedanji Madieri. A prav ta pripoved o postopni levitvi njenega priimka nam že na drugi strani knjige obeta, da nas bo avtorica s svojo pripovedjo vzdignila na raven, ki smo je pri italijanskih tržaških piscih bolj poredkoma vajeni.

O vtisu, ki ga je imel ob branju te humanistično navdahnjene knjige, nam v ti številki revije več pove profesor Žabkar v zapiskih pod naslovom *Trst v knjigah*.

**Vilko Novak, RAZISKOVALCI SLOVENSKEGA ŽIVLJENJA, Cankarjeva založba,  
Ljubljana 1986**

Od Trubarja do leta 1945, zadnji je omenjen Milko Matičetov, je dr. Vilko Novak nanizal doprinos domačih in tujih osebnosti, ki so ustvarjali zgodovino slovenske etnologije. Seveda gre za strokovno delo, vendar je snov tako glede načina kakor tudi glede jezika podana tako, da je knjiga sijajen priročnik za vsakogar, ki si želi hitrih in dokumentiranih podatkov. Vsekakor priročnik, ki bo neobhodno potreben, dokler ne bomo imeli na razpolago slovenske enciklopedije; in zelo verjetno tudi še potem.

**INFORMES AL XIII CONCEYU INTERNACIONAL DE LLINGÜES Y CULTURES AMENAZAES, Academia de La Llingua Asturiana, Uviéu 1987**

Lepa publikacija (obseg 206 strani štirikotne oblike) je zbornik tekstov, ki so jih avtorji pripravili o priložnosti XIII. kongresa »Mednarodnega združenja za zaščito ogroženih jezikov in kultur« v Uviéu-u (v kastiljščini Oviedo) od 24. do 26. julija v Asturiji.

Seveda v zborniku niso predstavljene vse jezikovne skupnosti v Evropi, večkrat se namreč zgodi, da kdo umanjka. Žal tokrat ni na primer zaslediti poročila o slovenskem življu na Koroškem, kar je nedvomno velik minus, ko pa imamo v njem prispevka tako o hrvaški kakor o madžarski skupnosti v Avstriji.

O Slovencih v Italiji sta objavljena dva spisa: prispevek Borisa Pahorja o položaju slovenske skupnosti v deželi Furlaniji-Julijski krajini po podpisu Osimskega sporazuma in pa prikaz primorske književnosti izpod peresa dr. Matjaža Kmecla (angleški tekst iz *Le livre slovène*.)

Seveda pa so v zborniku tudi primerni eseji o asturijskem jeziku in književnosti. V ti predstavitvi je namreč smisel zborovanja v Asturiji: potrditev svoje istovetnosti s tem, da obenem omogočiš uveljavitev drugih, ki so še zamolčane, nepriznane, tako ali drugače prezrte in zato ogrožene.

**2000, časnik za mišljenje, umetnost, kulturna in religiozna vprašanja, štev. 33/34 in 35/36**

Obe dvojni številki, še posebno druga, sta nepogrešljivi za človeka, ki v sedanjem kritičnem položaju skuša najti prave odgovore za potrditev slovenske eksistence.

**DRAGA '86, 21. študijski dnevi**

Zbornik lanskih predavanj. Franc Miklavčič: *Slovenska Cerkev med Bogom in cesarjem*. Predrag Matvejević: *Matične dileme med narodnostjo in državljanstvom*. Milan Apih: *Po plovbi čez rdeče morje*. Drago Ocvirk: *Blagodejna odvečnost krščanstva*.

Prav gotovo ena izmed bolj aktualnih *Drag* in prav tako eden izmed vsebinsko bolj pomembnih zbornikov.

**IL TERRITORIO, Centro Culturale Pubblico Polivalente, št. 19**

Poleg drugih tehtnih prispevkov je v ti številki omembe vreden spis: Tristano Matta, *Chiesa e moschetto*, podnaslov: »la Chiesa e la politica di snazionalizzazione del regime fascista negli anni trenta al confine orientale«. Govor je o nadškofu Sedeju in o škofu Fogarju, prav tako pa o postopanju tistih, ki so jima sledili.

**Ferruccio Fölkel, RACCONTO DEL 5744, Edizioni Studio Tesi 1987**

O knjigi, ki je precej zakasnila svoj prihod na trg, smo že spregovorili v *Zalivu* 1985, ko smo tudi objavili nekaj strani proznega teksta, ki nam ga je avtor prijateljsko izbral iz svojega dela. Le-to je namreč pesniška zbirka, kateri pa je dodano prozno besedilo, ki je pesmim uvod, napotilo in hkrati spremljava. *Pripoved o letu 5744* je zato tudi spoved človeka, ki potrjuje svojo judovsko poreklo, obenem pa ga situira v naš tržaški življenjski prostor in se tako spoprijema s pojmom »tržaškosti« in njegovo vsebino. Pri tem je pomembno, da se Fölkel zavzeto ukvarja s poglobitnim vprašanjem tržaškega mesta, to je z obstojem v njem slovenske identitete. In pri tem se avtor ne ustavlja samo ob ugotovitvi, kako bi se brez slovenskega bistvenega doprinosa mesto ne moglo tako razviti, kot se je, marveč se tudi klanja slovenskim

književnikom, ki so pognali iz nekoč skorajda anonimne slovenske množičnosti. Poimensko namreč navaja kot svoje prijatelje Rebulo, Pahorja, Merkùja in njihova imena vključuje v substanco svoje lirike. Gre torej za izjemen primer duhovne bližine, ki ustvarja čisto izvirno, prvinsko ozračje v našem kulturnem prostoru.

**GLASNIK SLOVENSKE MATICE, 1986/87  
L.X/2, L.XI/1**

Glasnik, ki pa je že revija, saj je poleg vesti, ki se tičejo Matice, njenih sodelavcev in njenih knjig, najti v brošuri prispevke, ki niso samo informativni. Tak je na primer kratki esej Štefana Barbariča o »Poti k novi slovenski literarnozgodovinski sintezi«. Kajetana Gantarja spis »Nekaj novo odkritih strani antične poezije«. Franca Rozmana prispevek »Nacionalno v slovenski socialni demokraciji«.

**Dr. Theo Kiefner, I VALDESI TRA L'ANTICA PATRIA E LA NUOVA (1685-1700), La valaddo 1987**

Brošura je italijanski prevod izpod peresa prof. Ezia Marina nemškega dela, ki obravnava begunsko uso- do valdežanskega ljudstva, ki se je moralo zateči v Švico in na Nemško, da se reši genocida. Knjigo je iz- dal svet društva *La Valaddo*, ki izdaja tudi istoimensko glasilo, na katerega smo večkrat opozorili v naši reviji.

**LOVSKI VESTNIK, Toronto 1987**

Elegantno in ilustrirano revijo registriramo, ker je lep dokaz kulturne ravni slovenske kanadske lovske družine. Publikacija je namreč v precejšnji meri posve- čena slovenskemu preteklemu kulturnemu (Simon Gre- gorčič, Gorše), prav tako pa tudi sedanjemu družbene- mu življenju. Še posebno pritegnejo strani, ki jih prof.

Edi Gobec, posveča senatorju Franku Lovšetu (Lauschetu). Objavljena je tudi fotografija, ki kaže senatorja v pogovoru s predsednikom Kennedyjem; le-ta se je namreč z njim posvetoval, kot so tudi drugi ameriški predsedniki želeli slišati njegovo mnenje: tako Truman, Eisenhower, Johnson, Nixon, Ford.

**Denis Poniž, DIE LITERARISCHEN NEO-AVANTGARDEN IN SLOWENIEN, Klagenfurter Universitätsreden 21, Universitätsverlag Carinthia - Klagenfurt 1987. Aus der slovenischen von Johann Strutz**

Brošura (32 strani) je sintetičen prikaz avantgardnega literarnega in gledališkega gibanja na Slovenskem v obdobju med leti 1969 in 1975. Publikacija je izraz prizadevanj celovške slovenistike, vključena pa je v serijo, ki je zbrala od začetka (1975) do danes 20 naslovov.

**ALPE-JADRAN, enajst urednikov, založnik Motovun, tiskalo ČGP »Delo« v Ljubljani 1986. leta**

Brošura v slovenščini. Velik format, 104 strani, barvni prikazi najbolj značilnih lepot dežel, ki sodelujejo pri delovni skupnosti, znani pod sintagmo Alpe-Jadran: Bavarska, Furlanija-Julijska krajina, Hrvaška, Koroška, Lombardija, Zgornja Avstrija, Salzburško, Slovenija, Štajerska, Tridentinsko-Gornje Poadižje, Veneto.

**ETNISMO, št. 41, 42. Informilo pri etnaj problemoj**

V esperantščini pisan list v 41. št. poroča: o manjšinskih skupnostih na Poljskem, o položaju Tatarov itd. V 42. številki pa je govor o Frizijcih, Kurdi, Južnem Tirolu ...



**REGIONE CRONACHE, izdaja Dežela Furlanija - Julijska krajina**

Bogato ilustrirana št. za marec, april in maj prikazuje turistično ponudbo dežele. Majska št. pa je posvečena aprilskemu srečanju predstavnikov dežel, združenih v skupnosti Alpe-Jadran.

**MEDDOBJE, XXI, 1986-1/2, Buenos Aires**

Poglavitni korpus številke je posvečen razpravam, od katerih bi predvsem omenili prispevek Jožeta Velikonje: Pisma Izidorja Cankarja ob stoletnici rojstva in pa Ljuba Sirca študijo: Ali je komunistično gospodarstvo mogoče reformirati.

**SLAVISTIČNA REVIJA 1987/2**

Predvsem: Boris Paternu, Zidarjev vstop v slovensko prozo.

**ZNAMENJE, Slomškov trg 20, Maribor**

V vsaki številki nekaj zanimivih prispevkov, če ne izvirno slovenskih pa prevedenih. Tako v št. 4/1987 na primer: Wilfang Leopold Gombocz, Zakaj ne? Ali: Avstrija in njeni Slovenci: Poslednje nadaljevanje. O »pozabljenih« Slovincih na avstrijskem Štajerskem! Prav tako: Leonard Boff, Solidarnost z ubogimi.

**AGRAS, št. 1,2. Izola, Bazoviška 4**

Revija ima lepo število mladih sodelavcev in kaže, da ima tudi kolikor toliko izdelan koncept o svojem hotenju. Zelo pomembno bi namreč bilo, ko bi se istrska slovenska književnost izrazito izoblikovala v pretežno literarni publikaciji ... Uveljavilo pa se bo novo revialno življenje samo v primeru, da bodo avtorji znali biti tudi komunikativni. Še posebej je potrebno poudariti, da se že v prvi številki revija ogleduje po evropskem

svetu, tokrat pri nepriznanih Okcitanjih. Dario Marušič se namreč bavi z »Okcitanško o novo pesmijo (Nova Canço)«.

### **ŠTEVERJANSKI VESTNIK, januar-februar 1987**

Poleg vaških vesti tokrat ciklostilirani list objavlja tudi prispevek *Strah in pogum* izpod peresa Matjaža Terčiča. To je vsekakor hvalevredna poteza, da namreč list razširja svoje obzorje. In to je tudi dokaz več, kako glede ravni kulturnega delovanja nimamo prav nič zavidati drugim, če se namreč naš podeželski list pojavlja s tako vsebino.

### **Gino Brazzoduro, A ITACA NON C'È AP- PRODO, Giardini editori e stampatori in Pisa, septembra 1987**

O avtorju smo že spregovorili ob izidu prejšnje njegove pesniške zbirke. Gre za pisca, ki se s svojimi teksti večkrat pojavlja v slovenski publicistiki (Most, Sodobnost, Primorska srečanja) in ki sodeluje na srečanjih, ki jih organizirajo v Sloveniji. Tako tudi v kratkem predgovoru svoji tokratni zbirki avtor poudarja, da je namenjena »ekipi prijateljev, ki živijo na obeh straneh meje in so soudeleženi pri človeških tesnobah in bojih, ki pa ne poznajo zemeljskih mej.«

### **Luka Sienčnik, KOROŠKI PLEBISCIT 1920, Založba Obzorja, Maribor 1987**

Naš sodelavec dr. Luka Sienčnik iz Dobrle vasi na Koroškem se je spet pojavil na knjižnem trgu z zanimivo knjigo. Leta 1985 smo poročali o njegovem delu *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*, tokrat pa se je dr. Sienčnik posvetil vprašanju nesrečnega plebiscita, ki je odtrgal od Slovenije zemljo onkraj Karavank. Knjiga je izšla prav v dneh, ko končujemo z redakcijo letoš-

njega *Zaliva*, zato Sienčnikovo delo samo omenjamo, pri tem pa vsekakor poudarjamo, da gre za pomembno pričevanje, saj je dr. Sienčnik plebiscit sam doživljal. Tako imamo tokrat v naših »fleših« kar dva avtorja, ki se ukvarjata z usodo Koroške po prvi svetovni vojski: Moharja in Sienčnika.

**Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina — Deželni svet: DRŽAVLJANOV BRANILEC, Izdal urad državljanskega branilca, Trst 1986**

Pomembna brošura, ki spoznava prebivalce naše dežele z ustanovitvijo urada Državljanovega branilca (Difensore civico), na katerega se lahko obrne, kdor v roku 20 dni ni dobil odziva na vlogo, poslano deželni upravi, od nje odvisnim ustanovam oziroma tistim ustanovam, katerim so bile poverjene deželne funkcije. Omenjeni urad ima svoje sedeže v Trstu, Gorici, Pordeonu in Tolmeču, prav tako pa tudi na županstvih v Huminu in Trbižu.

**Več avtorjev, La Regione Friuli-Venezia Giulia, Profilo storico-giuridico tracciato in occasione del 20° anniversario dell'istituzione della Regione, a cura di Arduino Agnelli e Sergio Bartole, Collana di Studi, ricerche e dibattiti promossi dalla rivista LE REGIONI, Società editrice Il Mulino, Bologna 1987**

Zbornik na 680 straneh vsebuje prispevke številnih avtorjev, ki raziskujejo predhodne zamisli in nastanek naše dežele (prvi del knjige) pa njeno izoblikovanje in delo (drugi del). In nedvomno je zbornik izredno pomemben tako za znanstvenika, ki se ukvarja s povojno ureditvijo naših krajev kakor tudi za človeka, ki bi se rad spoznal z zgodovinskimi viri, ki se nanašajo na predlagane rešitve obmejnega prostora. V tem smislu je

nadvse zanimiva vsebina prve skupine prispevkov, še posebno prvi, v katerem Arduino Agnelli navaja predlog povojne rešitve Julijske krajine, kakršnega so izoblikovali v svojem paktu predstavniki italijanskih strank združeni v CLN (brez komunistov), 9. decembra 1944. Gre za načrt, ki ne sprejema federalističnih zamisli, kot jih je bil predlagal *Partito d'Azione*, ki pa vendar poudarja, naj bi v povojni Julijski krajini etnične skupnosti juridično ne bile kvalificirane kot večinske in manjšinske, marveč v vseh ozirih enake. Seveda gre za zamisel, v kateri CLN računa, da bo Julijska krajina ostala Italiji v celoti, taka, kot ji je pripadla 1918. leta. Pri tem je zelo poučno, kako se lepe federalistične zamisli (Paladin, Foschiatti) počasi umaknejo pred centralističnimi tendencami drugih strank (socialisti!) in se evropeistična širina počasi razblini. Interesantne podatke o načrtni asimilaciji slovenskega življa prinaša prispevek Anne Marie Preziosi, ko navaja besedilo Giuseppe Girardinija!

Ta namreč zagovarja tezo, naj bi Goriška spadala k Furlaniji, ker tako bi Furlanija asimilirala tudi goriške Slovence, kot je asimilirala beneške. Goriški Slovenci, pravi, so »stirpe intraprendente e superba perché la popolazione slava nel goriziano non rappresenta, come gli italiani in Dalmazia, dei nuclei sparsi, ma la punta preminente di tutta una razza, che li spingerà materialmente e spiritualmente ad affermarsi e prevalere.« To se pravi, kot tolmači U. Zanfagnini Girardinijevo misel: »... come il Friuli aveva dopo il 1866 funzionato egregiamente da elemento di assimilazione degli sloveni delle Valli del Natisone, così la ricostituzione della Patria del Friuli con l'aggregazione della sua parte orientale (il Goriziano) egli assegnava il compito di funzionare da filtro di assimilazione dei ben più consistenti gruppi etnici del Goriziano« (str. 134).

Vsekakor knjiga, ki naj bi bila deležna znanstvene

obdelave tudi s slovenske strani; tokrat sta samo obrobno v bibliografiji navedena slovenska avtorja prof. Bogdan C. Novak *Trieste 1941-1954* in prof. Jože Pirjevec, *Tito, Stalin e l'Occidente*.

★ ★ ★

Vredne omembe so še sledeče publikacije: **Nouvelles du Centre d'Études Francoprovançales René Willien**, Saint-Nicolas, Aoste. / **Etnie**, scienza politica e cultura dei popoli minoritari. / **Euskadi information**, septembre 1987. / **Most** št. 75-76. / **Mladje** 64. / **Ousitanio vivo**. / **La Valaddo**. / **Svobodna misel** - Kulturna revija za Slovence in Švede. / **Dialog**, Tinje. / **Letno poročilo** Zvezne gimnazije za Slovence, Celovec 1986-87. / **Informazioni regionali** del Friuli-Venezia Giulia. PCI. (Na naslovni strani podoba nekdanjega Narodnega doma, v notranjosti prispevki o sedanjem slovenskem gledališču. / **Skavtski Jambor** 1987. / **Primorska srečanja**.

★

»Socialna demokracija pa ostaja v okviru tržnega gospodarstva in se zavzema le za to, da z administrativnimi ukrepi popravlja oz. odpravlja njegove največje disfunkcije, kolikor zadevajo socialne cilje. Zato se socialna demokracija odreka socialni revoluciji in prav tako političnemu monizmu, medtem ko je za leninistični koncept politični monizem nujnost, socialna revolucija pa njen pogoj.«

France Bučar  
Nova revija št. 63-64

## NE OSTAJAJMO NA POL POTI!

V *Svobodni Sloveniji* 16. aprila letos se dr. Katica Cukljati v štirih celostranskih podlistkih ukvarja z esejem Spomenke Hribar v 57. številki *Nove revije*, z esejem, ki ima naslov »Avantgardno sovraštvo in sprava«. In nadvse spodbudno je seveda, da se sociologinja z onkraj oceana skrbno in kompetentno loteva izredno pomembne študije sociologinje, ki živi v matičnem ozračju. Ob tem ima namreč bralec vtis, da bi nas marsikdaj poglobitve in formulacije intelektualk lahko prej približale rešitvi slovenske usode kot moška razumska razglabljanja.

Vendar je tukaj na mestu tudi pripomba.

V uvodu svojega spisa med drugim Cukljatijeva ugotavlja:

»V emigraciji smo vajeni, da aprioristično, skoraj intuitivno, odgovarjamo na mednarodne situacije. V tem članku, ki absolutno potrjuje stališča tistih, ki so se borili proti marksizmu s stališča naravnega prava, pisateljica analizira pozicijo komunistične partije med vojno in prihaja do istih zaključkov — neupravičenost marksistične avantgarde.«

Prav.

Vendar pa ob anamnezi Spomenke Hribar (in še marsikoga na Slovenskem) pogrešamo anamnezo o preteklih odločitvah s strani tistih, ki »so se borili proti marksizmu s stališča naravnega prava«. Danes namreč vemo, da kakor so se za dosego svojih ciljev bojevali na nesprijemljiv način marksisti, tako so se proti marksistom bojevali na nesprijemljiv način tudi protimarksisti. Zato jutrišnja vseslovensko spravo lahko pripravljajo samo *obojestransko* spraševanja vesti. Zato ob zgodovinsko odločilnem premiku, ki ga dosega Spomenka Hribar s svojo znanstveno raziskavo, zdaj pričakujemo znanstveno-kritično študijo bojevnikov proti marksizmu.

Samo tako ne bomo obstali sredi poti.

## SAD ŠTIRIH DESETLETIJ »BRATSTVA IN EDINSTVA«

Slovenska glasila doma, onkraj slovenskih mej, in tista po svetu so konec mesca maja objavila izid ankete mladinskega beograjskega glasila *NON*, ankete, ki se je tikala Slovencev. V nji smo brali take odgovore:

»Mislím, da so Slovenci politično nevarni in domišljavi. Šoviniisti so ...«

»Postrelil bi vse tiste, ki so proti enotnosti in socializmu.«

»Slovence je potrebno preprosto ukiniti ... so narod zase.«

»Kako naj jih imam rad, ko pa Križaj, ki zna srbohrvaško, govori po jugoslovanski televiziji slovensko.«

»Potrebna nam je bratomorilska vojna, dokler jih ne iztrebimo.«

»Ne maram njihovih fašistoidnih idej, ki lahko slabo vplivajo na mladino.«

»Slovenci so većinoma pedri« (pederasti, op. ur.).

Komentar bi bil lahko tudi odveč, kakor sta odveč naivna »osuplost« in pa »presenečenje« nekaterih prizadetih slovenskih poročevalcev. Vendar se nam zdi nujna ugotovitev, kako upravičena je bila vsa pretekla leta zahteva tistih slovenskih ljudi, ki so poudarjali našo narodno istovetnost in terjali njeno potrditev v jugoslovanski skupnosti.

Zdaj moramo samo upati, da bo sedanja slovenska iztreznitev dokončna in rodovitna.

## SPODBUDNA, A NEPOPOLNA ANALIZA

Ace Mermolja objavlja v *Naših razgledih* z dne 12. junija referat, prebran na seminarju, ki ga je priredila Komunistična partija Italije v Gorici.

Naslov referata: »Nevarna postaja med starim in novim.«

In priznati je potrebno, da gre za poskus raziskave,

ki se uvršča med — zelo redke — tehtne preglede našega povojnega tukajšnjega politično-kulturnega življenja. Predvsem je pomembno, da avtor prihaja do zaključka, da je z ideološkimi prijemi nemogoče reševati identiteto ogroženega življa; prav tako je izjemne vrednosti njegova ugotovitev, da je potrebno graditi na podlagi danosti, ki nam jih nudi tradicija. In ne bi hoteli zmanjševati pomembnosti teh stališč s pripombo, da se z njimi Mermolja povezuje na novo pojmovanje internacionalizma, ki se uveljavlja v Komunistični partiji Italije, saj je avtor tesno povezan z vso slovensko narodno problematiko.

A vendar.

Vendar je morebiti obšel enega izmed jeder našega življenjskega vprašanja in to tam, kjer pravi, »da bi moral začeti daljše poglavje, ki pa bi pričujoče razmišljanje privedlo na druga pota«. Pri tem bi pripomnili, da bi bila bistveno pomembna ne samo obravnava *sporov* med tistimi, ki so bili za osvobodilni boj, in tistimi, ki so bili proti njemu, marveč tudi raziskava *spora* med tistimi, ki so osvobodilni boj spremenili v partijski monizem, in tistimi, ki so osvobodilni boj pojmovali — in pojmujejo — kot pluralistično slovensko zvezo.

Tukaj smo — poleg zahteve po slovenski samobitni zavesti — pri poglavitnem slovenskem problemu današnjega časa. Zatrtje pluralizma je namreč uničilo slovensko politično-kulturno življenje tudi pri nas tokraj meje. In te blokade, ki v bistvu še zmeraj traja, se bomo težko rešili s pomočjo zamisli slovenskih pripadnikov Komunistične partije, in to kljub njihovi iskreni zavzetosti. Čas zahteva namreč od Slovencev nadstrankarskih posegov. Tako v matici; tako pri nas; tako v diaspori. In šele na nadstrankarski ravni bomo našli vez s tradicijo in tudi znali biti zares *odprti* in se uresničili v svetu kibernetike.

## KOMU SO ZVONILI?

25.7.87 je »Primorski dnevnik« prinesel veselo no-



vico pod naslovom *Novi zvon na trnovski cerkvi* (Pravilneje bi vsekakor bilo: na trnovskem zvoniku ali celo v trnovskem zvoniku). Gre za sporočilo, da je koprski škof Metod Pirih blagoslovil nov zvon za cerkev sv. Petra v Trnovem.

Ni kaj, naš dnevnik zna, če je treba, povedati tudi kaj simpatičnega v zvezi s cerkvenimi obredi, tako poleg vesti, kako so župljani zbrali denar za zvon, ki tehta 1480 kg, zvemo, da je na njem napis »Kristus kralj prišel je v miru in Bog je postal človek«.

Lepo. Nadvse lepo. In samo pozdraviti je potrebno širino, ki se uveljavlja v tisku onkraj meje ter — nekoliko bolj previdno — tudi tokraj nje.

Ob tem bi pa vseeno odgovornim, od katerih so odvisni uredniki »Primorskega dnevnika«, postavili vprašanje, komu so s svojim glasilom *zvonili* dobrih štirideset let? Ali se bodo počasi začeli zavedati, da niso zvonili mrtvim, marveč so s svojim zvonjenjem marsikaterega živega puščali ob strani, kot da je mrtev, kot da ga ni?

In še: Kdaj bomo doživeli, da bodo svojo omejeno ideološkost kritično pretresli in se je tako začeli dokončno reševati, tako pa omogočili začetek nove dobe?

## ZA KVALITETEN NACIONALIZEM

To je naslov prispevka Janeza Staniča v *Delu* 25. julija.

Gre za enega izmed številnih člankov, ki jih zadnje čase slovenski dnevnik objavlja v rubriki »Povabljeni k razmišljanju«. In marsikateri izmed teh prispevkov bi zaslužil omembo zavoljo tehtnih ugotovitev v zvezi s pravilnim upoštevanjem nacionalnega vprašanja.

Ta Staničev spis smo izbrali, ker je koncizen.

»Mislim, da se je treba odreči predsodku ..., da je nacionalizem v Evropi zastarel in preživel.«

»Mislim, da je popolnoma neproduktivno verjeti, da je nacionalno vprašanje dokončno rešeno ali da ga je sploh mogoče dokončno rešiti. Pri tem žal še tako

lepa gesla, kot so na primer "proletarski internacionalizem" ali tudi "bratstvo in enotnost" sama po sebi ne prinašajo rešitev.«

»Mislim, da je vnaprejšnje obsojanje nacionalizma, ki je pač način bivanja in zavesti narodov, povzroča samo odvečne težave.«

»Mislim, da se narodi najbolj učinkovito lahko uveljavljajo in si zagotavljajo svoj prostor pod soncem s svojimi kvalitetai, ki so seveda lahko različne in številne.«

»Mislim ..., da bi bil pogled na pogosto tako zelo zapletene nacionalne in mednarodne vzorce v svetu ... kot tudi v Jugoslaviji, neprimerno točnejši in manj obremenjen, če bi ostajali jasni, razvidni nacionalni programi...«

Da, in zato so te modre smernice res dobri napotki za *kvaliteten nacionalizem*, kot je poudarjeno v naslovu!

## SPODBUDNA, A NEDOSLEDNA POSLANICA

Tokrat gre za celostranski prispevek (avtor: Tony Jop) v tedenski italijanski reviji *Panorama*, ki je konkurent *Espresso*, a se glede vprašanja jezikovnih skupnosti od *Espresso* razlikuje, ker ni vzvišen nad problemi manjšin in tudi ne trdi, kot pred kratkim člankar v *Espresso*, da so jezikovna vprašanja nastala zavoljo nekakšnih načrtnih prizadevanj.

No, 23.8.87 *Panorama* piše:

»Adolf Hitler je bil rekel: "Koroška bo svobodna, ko bo nemška". Isti izrek je med zadnjo volivno kampanjo prevzel mladi vzpenjajoči se voditelj avstrijskih liberalcev, Korošec Jorg Haider, katerega imajo za svojega predstavnika nacistični in neonacistični krogi Mitteleurope«.

Dvoje pripomb:

— Človek čuti zadoščenje, da je v neslovenskem tisku tako uokvirjen položaj, v katerem živijo koroški Slovenci, o katerih avtor govori.

— Sprašujemo se: koliko se matični Slovenci v položaj

koroških Slovencev vživljajo, koliko ga doživljajo?  
In: sprašujemo se, ali jih morebiti celo ne zavidajo  
zavoljo življenjskega standarda?

## SPODBUDNA, A NEDOSLEDNA POSLANICA

*Svobodna Slovenija* 27.8.87 objavlja s pripombo »Dobili smo v objavo« sporočilo *Vrnjenih domobrancev — prevaranim partizanom*, kot se glasi naslov poslanice. Le-to je podpisalo dvajset nekdanjih domobrancev, ki so »v nekaterih primerih spremljali prav v grobove« pobite vrnjene tovariše. No, obračajo se na nekdanje partizane, ki zdaj spoznavajo, »da je partija zlorabljala njihovo narodno zavest ...«

Kar je v tem poskusu, ki smo ga označili kot spodbudnega, napačno, je enačenje dveh tez, ki nista enakovredni. Podpisniki namreč pravijo: kot je vas zlorabila partija, tako so nas zlorabili zavezniki oziroma Angleži. (Zanje pa uporabljajo izraz, ki smo ga večkrat brali v italijanskih listih, ko so pisali o »perfidnem Albionu.« — No, a saj ne gre za izraze.)

A kakor je obsojanja vredno angleško postopanje 1945. leta, njihova prevara ne spada v čas vojskovanja. Takrat, to se pravi, za časa spopada, pa so se domobranske čete bojevale na strani angleških sovražnikov, in če jih je takrat kdo prevaral, potem so jih njihovi voditelji, ki so kot nepolitični-politiki računali, da jih bodo kot protikomuniste Angleži imeli za prijatelje, čeprav so bili povezani z njihovim smrtnim sovražnikom.

Zato bi moral biti tak dokument, ki poudarja potrebo po *resnici*, sestavljen drugače, vanj bi morala priti omemba odgovornosti *vseh*, ne samo partije. Kakor so namreč spričevalo spravljivega duha, so take ali podobne poslanice zmeraj le obsodbe *drugih*, v tem primeru obsodba prevare partije in obsodba »albijonske prevare«.

To pa zadeve ne premakne z mrtve točke.

**JANKO MESSNER V »KNJIŽEVNIH LISTIH«**

Vsekakor Messner strese dobro prgišče resnic, ki bi bilo prav, da pridejo, na primer na program sestankov Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

Vendar prihajajo take resnice na dan v sklopu številnih gromovniških parol, tako se v njih pravzaprav izgubijo.

Predvsem vse zamegli tista zgrešena teza o *Miklovi Zali*.

Sketovo delo bi moralo ostati táko, kakršno se je rodilo. Naj bo zanič ali trikrat zanič — nihče ga nima pravice spreminjati. Komur ni všeč, naj ga ne igra, namesto njega pa naj napiše svoje delo, ki bo seveda dobro. In napredno. Kontaminacija izvirnika s tujimi podatki je zločin nad avtorjem in njegovim delom. Tukaj ne pride v poštev nobeno zafrkavanje nazadnjaških duhovnikov. Po vojski so tudi Cankarja v matici kastrirali, kjer so naleteli na verske elemente v njegovi prozi. Naj velja tudi zanj Messnerjeva teorija, da ga je treba, poduhovljenega Vrhničana, korenito predelati?

Lepo pa je, da je Messner v Nikaragvi spoznal Ernesta Cardenala in tako ugotovil, da »brez evangelija ni mogoče uresničiti socializma, kaj šele komunizma« in da »samo tak socializem, oplemeniten s Pridigo na gori, ima še kakšno bodočnost«. Res pa je, da niti ne bi bilo potrebno čez ocean h Cardenalu, ko pa so že v začetku stoletja pri nas tako pomembno odkritje izpovedali Janez Evangelist Krek, Anton Dermota, Albin Prepeluh-Abditus, Edvard Kocbek. No, velika škoda pa je, da niso Cardenal in njegovi evangeljskih resnic v svojem nikaragujskem prostoru skušali uresničiti do Miskitov, do katerih so se vedli kot nemški okupatorji na Slovenskem v vojnem času. Res, da zdaj sandinisti skušajo biti manj zagrizeni centralisti, in upati je, da bodo manjšinske identitete tudi tam postale bogastvo, kot vsi vemo, da so, vendar bi za zdaj sandinističnega postopanja le ne združevali z evangelijem in s Pridigo na gori.

Zato bi rajši kot ob Cardenalu videli koroškega neustrašenega bojevnika na strani Miskitov, ko pa so se le-ti znašli v dosti hujšem položaju kot koroški slovenski ljudje po drugi svetovni vojski. Neka logika bi v akcijah manjšinca le morala imeti glavno besedo.

Tisto odklanjanje *Vilenice* tudi ni kdove kaj rodovitno. Poskusa, da tujci spoznajo raven naše kulture in naše književnosti, ni mogoče kar tako zavreči. Tudi obsodba, da gre za »mafijško zasnovano mittelevropsko pozico nekaterih profiliranja lačnih in žejnih "organizatorjev slovenske kulture"«, se zavaljo svoje drastičnosti kar sama razveljavi. A to spet ne pomeni, naj bi, poleg koroških piscev, ki so že doslej sodelovali v *Vilenici*, nastopili tudi koroški pisci, za katere pledira Messner.

A če tako mlatiš na desno in na levo, potem gotovo izgubiš tudi tisto zrnje, ki ob modri mlatvi ne bi odfrčalo izpod tvojega cepca.

Torej: est modus in rebus.

## SPODRSLJAJI

»Primorski dnevnik« je 4. oktobra na zadnji strani objavil poročilo Marka Waltritscha iz Madrida, v katerem je govor o odzivih španskega in katalonskega tiska na obisk predsednika Katalonije Jordiја Pujola v Sloveniji.

Gre za izredno pomembno povezavo, o tem ni nobene dvoma, saj sta si Katalonija in Slovenija v marsičem, tako v sposobnosti kot v težavah, zelo podobni. In o tem smo ob raznih priložnosti v reviji tudi že spregovorili.

V svojem članku je pisec trezen in dosleden, tako da zelo stvarno ugotavlja: »Sicer pa si ljudje v Kataloniji in Baskiji želijo drugačno deželno avtonomijo od tiste, ki jo je Pujol videl v Sloveniji«.

Naslov članka pa ne jemlje v poštev vsebine, zato nam urednik naznanja spodbudno vest, da so *Katalonci navdušeni nad jugoslovanskim federalnim sistemom*.

Pri vsem tem pa še pozablja, da je Slovenija *republika*, ne samo *avtonomna dežela* kot Katalonija.

## GOSTINCI IN NE SAMO GOSTINCI

Ob obtožbi, da se slovenski gostinci izogibajo slovenščini, Vojko Kocjančič, direktor »Slovenskega deželnega gospodarskega združenja,« govori o težavah gostinstva, o moči ekonomske računice, o nespodbudni prihodnosti slovenskega gostinstva, za sklep pa dodaja:

»Sploh pa bi sklenil z neko bistveno ugotovitvijo: tako kot na drugih področjih se moramo tudi na tem angažirati vsi in se truditi, da splošno okrepimo našo zavest in da tudi gostinci to čutijo. Se mar zavedamo, da se v gostilni marsikdaj pogovarjamo med sabo v italijanščini, da nič ne storimo za svoj popačeni priimek, da slovenski šolniki vpisujejo svoje otroke v italijansko šolo, da uradnih prošenj ne pišemo v slovenščini, čeprav imamo pravico, da odpravimo tistih šest ali sedem ur dela in se za drugo, za naša društva, šport, krožke itd. sploh ne zanimamo? Da se slovenski politiki ne zanimajo, ali vsaj ne dovolj, za slovenske probleme? Da si namesto vzajemne pomoči in solidarnosti strežemo z zavistjo in šikanami? Nacionalna mlačnost in družbena apatija sta povsod, zakaj naj bi bili le gostinci imuni?« (*Primorski dnevnik*, 16.10.87)

Ni česa dodajati.

Mórala pa bi naša javnost predvsem podvreči solidni analizi trpko ugotovitev, da se »slovenski politiki ne zanimajo, ali vsaj ne dovolj, za slovenske probleme«. Prav bi namreč bilo, da ne bi čakali na izsledke, do katerih bo prišla zgodovina, saj takrat bo že vse zamujeno in ne bo mogoče ničesar več spremeniti.

## MAJA HADERLAP IMA BESEDO

In priznati je treba, da je njeno razpravljanje o slovenskem kulturnem položaju na Koroškem kljub zgošče-

nosti morebiti najbolj trezen in premišljen prikaz pretekle in sedanje situacije koroške slovenske kulture, kar smo jih brali v povojnem času pri levo usmerjenih publicistih. Gre namreč predvsem za umirjen in stvaren prijem, obenem pa za poskus poglobljene raziskave. Značilno je pri tem, da se tudi na Koroškem ponavlja fenomen, ki ga človek zasledi drugod v slovenski publicistiki: da se žena-intelektualka, tokrat pesnica, zavzema za bistvena vprašanja naše biti in da se tega loti s pripravljenostjo, kjer ne prevladuje sentiment, marveč realistično razpoloženje in psiholcška priprava.

Nekaj pripomb pa bi vendar imeli ob njenem referatu, ki ga je prebrala na Obirskem, objavljenem pa v »Književnih listih« 15. oktobra 1987.

Predvsem bi svetovali opustitev izraza trivialen, ko gre za definicijo Mohorjanskih večernic. Res, da pomeni *trivialen* po pravopisu: vsakdanji, navaden, prostaški. Torej je prostaški šele na tretjem mestu. Vendar v navadni rabi trivialen — še posebno na Primorskem — pomeni prav prostaški, to pa za mohorjevke prav gotovo ni primeren pridevnik.

A to samo v oklepaju.

Kar je v njenem referatu neizčiščeno, je njeno razmerje do krščanstva, ko pravi, na primer, da »kot narodna skupnost še daleč nismo preboleli krščanske miselne tradicije«, kar da »velja seveda tudi za slovensko levico, ki misli, da se je ideološko dvignila nad svojo podzavest, pa je še vedno ujeta v njene mreže. Omenjena duhovna tradicija vpliva tudi na koroško slovensko politično argumentacijo. Mi smo trpeli, zato si želimo pravic in rešitve, mi smo se žrtvovali, zato zahtevamo, da nas upoštevate.«

Prav tako je megljen govor o »klerikalcih«. Pa o cerkvi, ki se v nekem trenutku ustraši, da bi ne »izpodkopavali njene moči«. (Zanimivo bi bilo zvedeti, kje je na Koroškem slovenska cerkev močna!)

Prav gotovo, da spada pojmovanje krščanstva kot pripravljenost na žrtvovanje, v slovensko interpretacijo

religije, ki mu jo je narodu vsilila zgodovina; vendar najbolj pomembni slovenski misleci niso bili proti *bistvu* krščanstva, to pa je ljubezen: Prešeren, Cankar, Prepeluh, Krek, Kosovel, Kocbek, Štih ... Zato je zmeraj na mestu pazljivo razlikovanje, ko pišemo o tem problemu, povojna slovenska publicistika se je namreč zelo šablonsko lotevala vsega, kar je bilo povezano z verskim vprašanjem, in šele zadnje čase korigira svoje poglede.

Druga pripomba se nanaša na odstavek, v katerem je zelo viden vpliv nekdanjih idej povojne kulturne avantgarde:

»... če pomislimo, da je nacionalna identiteta samo droben sestavni del človekove identitete, si lahko predstavljamo, kako se miselna in čustvena razsežnost slovenske kulture na Koroškem oži in oži.«

Seveda je minus za literaturo, če se skrči na vprašanje narodne identitete, a to samo takrat, če gre za slabo literaturo. Richard Wright je pisal o usodi črnškega plemena, a so njegove knjige vseeno obkrožile svet. Torej: ni zgrešeno, če se neka literatura zoži na problem narodnega obstoja, če zna s tem obenem postati pomembna literatura.

Prav tako je potrebno korigirati tezo, da je »nacionalna identiteta samo droben sestavni del človekove identitete«. Tako danes niti marksisti ne sodijo več. Ne italijanski, ne katalonski, ne baskovski, ne ... itd. Da vzhodnih marksistov niti ne omenjamo. Vendar tudi ta »droben del človekove identitete« postane *človeško bistveno vprašanje*, ko je ogrožen. Tisti *droben del* se tedaj naenkrat spremeni v prerogativo človekove svobode. Ta pa spada v literaturo, odkar le-ta eksistira.

Vsekakor pa bo Maja Haderlap, ki je obet za slovensko književnost, še bolj soustvarjalna pri kulturni renesansi na Koroškem, ko se bo otresla vplivov, ki sčasoma postajajo preživeto mišljenje tudi pri tistih, ki so jih zasejali v slovensko publicistiko.



## LE KAKO JE TO MOGOČE?

Zgodilo se je za velikonočne praznike letos. Podobno se je pripetilo meni pred enaindvajsetimi leti.

Stara mama in oče sta z okorno roko napisala voščilo za veliko noč svojemu vnuku, ki služi v JLA, nekje sredi Balkana, sredi Jugoslavije. Nočem povedati kje, da fant ne bi imel težav še zaradi tega zapisa. Pisala sta torej stara mama in ata v svoji preprostosti, pa tudi v upanju: saj zdaj menda ni več tako kot nekdej, kartico z Dobrim pastirjem, z ovcami, ki jih pase ... Velikonočni motiv! Fant je bil klican na »raport«, hkrati s tovarišem z drugega konca Slovenije (oba iz istega razloga).

Starešina se je zadržal nanju: »Pa kako to, pa ne može zajedno sa petokrakom!? Pa vas dvojica ste neprijateljski JNA!? itd.«

Ukazano jima je bilo, naj kartici raztrgata. Pa nista hotela. Eno od kartic sem videl zmečkano zaradi skrivanja po žepih. Kaj bosta čutila stara mama in ata, ko jo bosta vzela zopet v svoje okorne roke?

Sam pri sebi nemočno ponavljam kot pred enaindvajsetimi leti. Sramota! Sramota in še enkrat: Sramota!

Le kako je to mogoče? Ob koncu drugega tisočletja, v družbi, ki se ima za demokratično, v armadi, ki se ima za ljudsko, v državi, ki je podpisala vse mogoče sporazume o vseh vrstah človečanskih pravic?

Ivan Likar

Iz *Družine*, 10. maja 1987

## ODLOČAMO SE ZA ZGODOVINO

Jošt Žabkar v svojem komentarju k drugi izdaji knjige: Angelo Ara e Claudio Magris, *Trieste, un'identità di frontiera* (glej prispevek *Trst v knjigah*) upravičeno popravlja tisti pasus v knjigi, kjer je rečeno, da je bilo na drugem tržaškem procesu 1941. leta na smrt

obsojenih pet komunistov. Komunist, pravi Žabkar, je bil samo eden, to je Pinko Tomažič.

Ob ti Žabkarjevi pravilni pripombi pa je vsekakor potrebno razložiti, da sta italijanska avtorja sicer zapi-sala zgrešen podatek, vendar pa nista onadva kriva, da sta se zmotila, marveč standardno poudarjanje smrti *Pina Tomažiča in tovarišev*. To formulacijo namreč ves povojni čas uporabljajo komunisti, ki postavljajo na prvo mesto svojega človeka, druge padle pa dodajajo. Ven-dar bi za demokratično družbo prav tako veljalo, ko bi formulo spremenili in na primer zapisali: *Viktor Bobek in tovariši*.

Alojz Zidar v knjigi, ki je letos izšla pri Založbi Li-pa in pri Založništvu tržaškega tiska in ima naslov »Do-živetja tigrovca in partizana«, na strani 74 na primer pravi o Viktorju Bobku: »*Bil je največji junak na pro-cesu v Trstu leta 1940.*«

A za junaka je bil doslej proglašen samo komunist Pino Tomažič, ker drugi, ki so bili samo uporni proti genocidu, ne morejo biti junaki; ali pa je treba počakati, da bo kakšna bolj slovensko zavedna oblast tudi njim priznala, kar jim gre.

Prav tako je 26. novembra 1980 generalni konzul Štefan Cigoj izročil odlikovanje SFRJ materi narodnega heroja Pina Tomažiča. V redu. A druge matere? Ker njihovi sinovi niso padli za to, da bi Slovenija postala sovjetska republika, kot je načrtoval Tomažič, zanje nič priznanja SFRJ?

Gre namreč za drastične razglašenosti naše povojne usode in nujno je, da jih čimprej vzamemo v poštev, če naj bo zgodovinski spomin napotek za prihodnost. Ideo-loški monopol nas je ta štiri desetletja že predrago stal.

## O POGOVORU Z »RDEČIM« ŠKOFOM

Teleks št. 24 je 11.6.87 poročal o razgovoru mari-borskega škofa dr. Grmiča s pisateljem Tonetom Part-ljičem v hotelu Slavija v Mariboru ob priliki 64. rojstne-

ga dneva »rdečega« škofa. Poročilo je sestavil novinar Teleksa Marjan Raztresen. Sestavek ima nadpis: »Socializem in krščanstvo sta realni utopiji«. Razgovor pa naj bi bil po mnenju Teleksa: »kulturni večer z rdečim škofom«. Vsebina tega javnega razgovora je po mojem mnenju vredna trezne analize in kritične presoje, saj je polna polovičnih resnic, napačnih sklepanj in nelogike.

Škof dr. Grmič opisuje današnje stanje v Jugoslaviji kot »krizno obdobje«, krivec pa naj bi bilo poleg socializma tudi krščanstvo. To je zares zelo hud očitek na račun celokupnega krščanstva, škof pa ga ne utemeljuje, tako da bralec tega očitka ne more razumeti. Kriza slovenske socialistične družbe, je, po priznanju Zveze komunistov Slovenije, posledica napačne gospodarske politike. Kako je mogoče krivdo naprtiti krščanstvu, je ugananka, skrivnost tega škofa. Prav bi bilo, če bi to kdaj javno utemeljil in dokazal. Iz besedila vsega razgovora je sicer razvidno, da škof ne misli na celokupno krščanstvo, marveč samo na slovensko katoliško cerkev. Vendar tudi o njej je težko reči, da je sokriva krize.

Poleg tega pa sploh ne gre socializma spravljati v zvezo s krščanstvom. To sta dva pojma, ki se izključujeta.

Med drugim terja socializem odpravo privatne lastnine t.i. proizvodjalnih sredstev (tovarn, bank, nepremičnin, trgovin), in je za gospodarjenje po planu; dočim nima krščanstvo nobenega obligatoričnega ekonomskega sistema. Nadalje, socializem Marksovega kova uči in znanstveno predvideva razredni boj med delavci in kapitalisti do nasilne uničitve vseh kapitalistov; dočim krščanstvo uči pot reform brez preliivanja krvi. Socializem izrecno dovoljuje uporabo nemoralnih sredstev v boju zoper sovražnike (prevaro, napad iz zasede itd.), dočim krščanstvo izrecno zahteva poštene, odprte načine političnega boja. To sta dva popolnoma različna svetovna nazora, ki ju nikakor ne gre pomešati in spraviti skupaj. Naj še pristavim, da krščansko usmerjeni ljudje respek-

tirajo in tolerirajo socialistične partije, če so bile legalno od ljudstva izvoljene, dočim socialisti ne dopuščajo nobenih alternativ, čim so sami na oblasti.

Škof Grmič uporablja izraz »pravi socializem«. Vprašujem ga, naj prosim, razloži, kakšen je »pravi« socializem, in ali po njegovem mnenju ZKS realizira pravi ali nepravi socializem? Jasen jezik je osnoven predpogoj za uspešno razpravo.

*Karl Cepl Waiblingen*

## O NAMERNEM NEKOREKTNEM POROČANJU IN NAVAJANJU

Junija je dr. Peter Urbanc poslal »pismo uredniku«, v katerem, sklicujoč se na etiko in na zakon o tisku, želi, naj objavim njegov ugovor proti moji ugotovitvi, »da se me je lotil s svojim kroničnim nagnjenjem k ponarejanju«.

Tako pravi: »Pri najboljši volji podpisani ne razume, kaj je bilo na Vašem tekstu ponarejenega, saj ga vendar dobesedno ponavljate. Očividno ste to zamenjali z mojim komentarjem, ki je moj lastni in ga torej ne morem ponarejati, ker je moj. Pri komentarju se človek lahko moti, ker mogoče ne razbere dobro misli pisca, ni pa govora o ponaredbi. Drago mi bo, ako mi Vi razložite Vašo razlago gornjega teksta. Glede kroničnega nagnjenja k ponarejanju pa smatram, da je na mestu identifikacija ponareditve ali opravičilo«.

Tekst, o katerem je govor in ki ga pisec navaja, je naslednji:

*»Najhujše zlo pa smo slovenski ljudje doživeli po zaslugi slovenskega partijskega vodstva. Naj poudarim, kar sem že poudarjal v "Sidru" leta 1953 in tudi drugje: Nihče, ne takrat ne danes, ne osporava slovenski partiji pravice, da organizira svoje politično in kulturno življenje, kot se ji zdi dobro in prav. Zgodovinski greh pa je*

bil, da je slovensko partijsko vodstvo vse politično in še posebno vse kulturno življenje tržaških Slovencev spravilo pod partijski kalup ...«

Ta tekst spada v moj štiri strani dolgi poseg po predavanju o Kominformu, ki je bilo v *Dragi* 1978. leta, objavljen pa je bil v knjigi *Sledovi Drage*.

Torej: govor je *ves čas* o polomu, ki je nastal na Tržaškem in Goriškem, ko sta se pri nas spoprijemala jugoslovanski in sovjetski (italijanski) komunizem.

Razločno in izrecno pravim, da je slovenska partija zakrivila zgodovinski greh, ker je *pri nas v zamejstvu* vodila ideološko politiko in kulturo.

Dr. Urbanc pa k temu pravi: »Pahor se odpove vsaki kritiki matice ...«

V kakšni zvezi je to z mojim besedilom?

Morebiti — samovoljno — tako sklepa, ker pravim, da »ima partija pravico, da si organizira svoje politično in kulturno življenje«. A to pravico v demokratično urejeni družbi, kot je tista zamejska, partija kakor vsaka druga stranka, vsekakor ima. Ergo?

Ali torej dr. Urbanc ponareja moje misli s tem, da jih tistim, ki jih ne poznajo, podaja v čisto *izmišljeni* »interpretaciji«, ali jih ne ponareja?

Poleg vsega še pravi: »Pahor vodi v usodno mišljenje, da ga usoda matičnega naroda ne zanima.«

Vprašanje je spet, kje je to našel?

A ne glede na to njegovo »skrivnost«, je nesmiselna taka trditev ob 20-letnici izhajanja *Zaliva!*

Vendar dr. Urbanc vztraja pri svojem: »Tu Pahor, ako prav razumemo, postavi matico proti zamejstvu. Partiji naj nihče v Trstu ne osporava, kaj počne z narodom v matici, tržaški Slovenci so pa nekaj drugega!« (To piše, zmeraj o mojem pasusu, v *Slovenski državi* maja mesca).

To je, milo rečeno, kabalistično pisanje.

Saj mojega teksta absolutno ni mogoče *napak razumeti*.

Druga stvar pa je, če človek bere neki tekst vnaprej pripravljen, da ga bo zavrgel. In to, žal, dr. Urbanc kar naprej počenja, najbolj priljubljena tarča na Tržaškem pa sva mu podpisani in Rebula. (Glej *Svobodno Slovenijo* z dne 8. marca letos).

Lahko bi navedel še druge primere, a naj zadostuje samo še eden.

V prispevku, ki ga je objavil *Celovški zvon* in ki ga dr. Urbanc ocenjuje, govorim o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Tam poudarjam: »Vendar brez sprejetja pravega pluralizma v tradicionalnem smislu bo vse skupaj eno samo papirnato izzivanje in sprenevedanje. Zgodovinski trenutek pa terja od nas prosto izmenjavo misli in pogledov, poznanje tiska ne glede na nazore, srečanja, ki ne bodo vodena, teme, ki naj nehajo biti tabuji.« Seveda, dr. Urbanc s tistim mojim prispevkom ni zadovoljen, o pluralizmu, ki ga zahtevam, pa sodi, da mislim na »tistega iz OF« (*Slovenska država*, maj 1987).

No, menim, da naj bo tukaj pika.

Drži pa, da bodo nekateri listi samo pridobili, če bodo uredniki skrbeli, da objavijo samo tehtne in solidne spise; skrupucani in nedosledni prispevki namreč ne koristijo ugledu nekega lista.

*Boris Pahor*

### **Popravi!**

V lanski reviji se nam je, na strani 128 dvakrat in na strani 130 enkrat, zapisalo *Heraklovo* namesto *Hera-klitovo*. Prosimo bralce, da napako popravijo. Vnaprej hvala!

## **ZAHVALA!**

*Iskreno se zahvaljujemo vsem našim podpornikom, še posebno Akademskemu združenju v Baslu, katerega predsednik je dr. med. in dr. sc. med. Vlado Kresnik, za prispevek 400.000 lir; prof. Eziu Martinu za 100.000 lir in prof. ma Diomiri in Dragu Bajcu za 100.000 lir.*

